Черкаський національний університет
імені Б. Хмельницького

Гриньова Наталія В'ячеславівна

УДК 159.98(043.5)

На правах рукопису

Проективно-тестові та психоаналітичні підходи до використання малюнку в діагностико-корекційному процесі

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія
Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник
доктор психологічних наук,
професор Т. С. Яценко

Черкаси-2013

З М І С Т

ВСТУП……..4
РОЗДІЛ І ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЕКТИВНО-ТЕСТОВИХ МЕТОДИК……..11
1.1. Історія виникнення проективного підходу……...11
1.2. Феномен проекції, та полізначність її символіки……...……..17
1.3. Графічні методики в проективних методах діагностики……25
Висновки до І розділу……38
РОЗДІЛ ІІ ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАГНОСТИКО-КОРЕКЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ МАЛЮНКУ В РАМКАХ ПРОЕКТИВНО-ТЕСТОВОГО ТА ПСИХОДИНАМІЧНОГО ПІДХОДІВ…….....40
2.1. Підготовка психолога-практика методом активного соціально-психологічного навчання (АСПН)……..40
2.2. Психодіагностична сутність малюнку у форматі психодинамічного підходу….....47
2.2.1. Методологія дослідження…….....47
2.2.2. Особливості використання комплексу тематичних малюнків у глибинно-психологічному пізнанні……...55
2.3. Роль архетипної символіки в психоаналізі комплексу тематичних малюнків….60
2.4. Процесуальна діагностика в психоаналітичній інтерпретації малюнку …..……74
2.5. Особливості проективно-тестових та психоаналітичних підходів до аналізу малюнку……..99
Висновки до ІІ розділу……106
РОЗДІЛ ІІІ РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАГНОСТИКО-КОРЕКЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ПРОЕКТИВНО-ТЕСТОВИХ МЕТОДИК ТА КОМПЛЕКСУ ТЕМАТИЧНИХ ПСИХОМАЛЮНКІВ……...108
3.1. Порівняльний аналіз використання проективно-тестових методик та методики психоаналізу комплексу тематичних малюнків……...108
3.2. Ефективність особистісної психокорекції майбутніх психологів-практиків методом АСПН……152

3.3. Методичні рекомендації психологу-практику……..168
Висновки до ІІІ розділу……...171
ВИСНОВКИ……173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……176
ДОДАТКИ……193

ВСТУП

Актуальність дослідження. Професійне становлення майбутнього практичного психолога не можливе без особистісної психокорекції, яка спрямована на професійний розвиток та самовдосконалення, гармонізацію особистості. В останнє десятиліття набуває науково-практичного обґрунтування психодинамічна парадигма Т. С. Яценко, яка зорієнтована на глибинне пізнання та корекцію психіки суб'єкта в єдності свідомого та несвідомого. Відповідна методологія асимілює теоретико-практичні результати різних підходів (психоаналізу, гештальтерапії, гуманістичної психології, феноменологічного підходу). В полі уваги знаходиться також як проективна здатність людини до малюнкової візуалізації власного психологічного змісту, так і психоаналіз неавторського малюнку завдяки актуалізації механізмів проективної ідентифікації. Представлене вище знаходить вияв в методі АСПН (активне соціально-психологічне навчання), який є системно впорядкований і реалізується в конкретних методиках, провідною серед яких є психоаналіз комплексу тематичних малюнків.

Дане дисертаційне дослідження спрямоване на методи, які відкривають перспективи пізнання психічного в єдності сфер свідомого і несвідомого, матеріалізованого та духовного (холістичний підхід). Такі методи започатковані в ортодоксальному психоаналізі, і базуються на категоріях «витіснення», «інтерпретація», «проекція» (З. Фрейд), малюнкове відтворення сновидінь (К. Юнг).

Дослідженню діагностико-корекційної спроможності малюнку в ракурсі психодинамічної парадигми присвячені праці послідовників Т. С. Яценко: К. А. Бабенко (механізми символізації), І. В. Євтушенко (архетипна символіка), Л. В. Мошенської (діагностичні можливості комплексу тематичних психомалюнків), О. М. Поляничко (психічне відображення), П. Г. Теслюка (полізначність символіки малюнків), Л. Г. Туз (психоаналітична інтерпретація) та ін. В центрі дисертаційної дослідницької уваги перебував метод психоаналізу комплексу тематичних малюнків, який базується на психодинамічному підході до інтерпретації архетипно-символічного емпіричного матеріалу учасників груп АСПН. Метод спирається на

закон позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта, процесуальну діагностику в єдності з корекцією, що обумовлює пізнання психіки в єдності сфер свідомого і несвідомого, при наявності їх автономії.

Аналіз літератури доводить, що вказані вище підходи (психоаналітичний та проективно-тестовий) не піддавалися достатньому аналізу на предмет взаємозв'язків та відмінностей, які не окреслені за теоретико-методологічними та функційними параметрами, що й обумовило тему дисертаційного дослідження – **«Проективно-тестові та психоаналітичні підходи до використання малюнку в діагностико-корекційному процесі»**. Дослідження виконано у форматі психодинамічної методології, яка асимілює психоаналітичний, гуманістичний та феноменологічний підходи до розуміння закономірностей функціонування психіки суб'єкта. Основу дослідження представляє емпіричний матеріал процесу активного соціально-психологічного навчання (АСПН) майбутніх практичних психологів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематики наукових досліджень кафедри практичної психології Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (номер держреєстрації 23452 U 264) та згідно з планом НДР АПН України з напряму «Науково-методичне забезпечення національної системи психологічних служб» («Теоретико-методологічні засади групової психокорекції»). Тему дисертації затверджено вченою радою Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (протокол №5 від 24 лютого 2009 року) й узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол №2 від 31 березня 2009 року).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження – здійснити порівняння проективно-тестового і психодинамічного підходів до діагностико-корекційної роботи з малюнком на засадах розуміння психічного в єдності свідомого і несвідомого.

Для досягнення поставленої мети у роботі було поставлено наступні **задачі:**

1) проаналізувати теоретико-методологічні джерела, в контексті проективно-тестового та психоаналітичного підходів до аналізу малюнку;

2) вивчити діагностико-корекційні характеристики проективно-тестових методик;

3) розкрити діагностико-корекційну сутність психодинамічного підходу до інтерпретації малюнкового матеріалу;

4) здійснити порівняльний аналіз застосування проективно-тестового та психоаналітичного підходів до інтерпретації малюнку.

Об'єкт дослідження – процес проективно-тестового та психоаналітичного аналізу використання малюнку з метою діагностики та корекції.

Предмет дослідження – порівняння проективно-тестового та психоаналітичного підходів до аналізу малюнку.

Методи дослідження. Для розв'язання окреслених задач використовувалися наступні методи: теоретичні (теоретичний аналіз літературних джерел, узагальнення, синтез, порівняння, систематизація, схематизація), емпіричні методи (включене спостереження в групах глибинно-психологічної корекції за методом АСПН; психодіагностичні дослідження з використанням проективно-тестових методик та методу психоаналізу комплексу тематичних малюнків; структурно-семантичний аналіз емпіричного матеріалу з метою виявлення можливостей пізнання психічного в його цілісності та єдності суперечливих тенденцій; методи кількісної обробки результатів дослідження).

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять: загальні положення процесу навчання (научіння, учіння) (Н. Гальперін, І. Гербарт, В. Дістервег, Д. Ельконін, В. Давидов, І. Ільясов, Я. Коменський, В. Кутішенко, О. Леонтьєв, А. Макаренко, С. Максименко, Д. Ніколенко, Л. Проколієнко, К. Ушинський та ін.); положення про зв'язок розвитку з психокорекцією (А. Адлер, Е. Берн, А. Фрейд, Е. Фромм, Е. Шостром); головні ідеї про зв'язок психокорекції з вихованням (Т. Білуха, Г. Гуг-Гельмут, О. Кочарян, М. Кляйн, З. Фрейд, Ш. Ференці, Т. Хомуленко, В. Шмідт, К. Юнг, Т. Яценко); професійна підготовка майбутніх практичних психологів (О. Бондаренко, О. Кочарян, В. Панок, Т. Титаренко, В. Рибалка, Н. Чепелєва, Т. Яценко та ін.); особистісна психокорекція (О. Кочарян, С. Максименко, В. Семиченко, В. Татенко, Т. Титаренко, Н. Чепелєва,

Т. Хомуленко, Т. Яценко та ін.); цілісність психіки в єдності свідомих та несвідомих аспектів (І. Беспалько, О. Бондарчук, Д. Дубровський, О. Леонтьєв, Д. Узнадзе, Т. Яценко); діагностико-корекційна спроможність графічних методик (Л. Бурлачук, Е. Соколова, Г. Хоментаускас, Є. Романова, О. Потьомкіна, Т. Яценко); психодинамічна теорія Т. С. Яценко та її наукової школи (С. Аврамченко, К. Бабенко, Л. Бондаревська, Т. Горобець, Н. Дметерко, І. Євтушенко, І. Калашник, А. Мелоян, О. Поляничко, С. Раджабова, О. Святка, О. Солодухова, О. Стасько, Л. Туз, О. Усатенко, С. Харенко та інші).

Експериментальна база дисертаційної роботи. Дослідження виконано на базі Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького та РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта). Респондентами були студенти психологічного факультету, які навчалися за фахом «Психологія» та «Практична психологія», «Історія», «Українська мова і література». У дослідженні взяло участь 329 студентів (протягом усіх років підготовки роботи). Перевірку результатів дисертаційного дослідження здійснено в Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького, РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), Уманському державному педагогічному університету ім. П. Тичини. Студіювання проблеми здійснювалось у три етапи (пошуковий, дослідний, узагальнювальний) упродовж 2008 – 2012 років.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

вперше:

- поставлено в центр наукового дослідження відмінності проективно-тестового та психоаналітичного підходів до аналізу малюнку;
- здійснена порівняльна характеристика застосування проективно-тестового та психоаналітичного підходів до інтерпретації малюнкового матеріалу респондента;
- констатовано обмеженість формалізовано-тестових схем інтерпретації малюнку, неможливість їх виходу на індивідуалізовані параметри психіки конкретного суб’єкта.

доповнено й розширено:

- уявлення про проективно-тестовий та психоаналітичний підходи до використання малюнку і візуалізованих засобів самопрезентації суб'єкта в психодинамічному підході;
- психодіагностичну спроможність малюнку в рамках психодинамічного підходу;
- розуміння ролі архетипної символіки в психоаналізі комплексу тематичних малюнків;
- розкрито основи процесуальної діагностики в контексті її підкореності провідним законам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки суб'єкта на більш високому рівні розвитку суб'єкта.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у рекомендаціях майбутнім практичним психологам, що зорієнтовані на поліпшення їх діагностико-корекційної роботи. Теоретичні та емпіричні результати дослідження використовуються в таких навчальних дисциплінах: «Основи психодіагностики», «Основи психологічного консультування», «Сучасні теорії глибинної психології».

Основні наукові положення впроваджено в навчально-виховний процес: РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (акт №2012/71 від 22 жовтня 2012 року), Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (акт №480/03-а від 8 жовтня 2012 року), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (акт №2914/01 від 10 грудня 2012 року).

Надійність та вірогідність одержаних даних забезпечуватиметься використанням методів відповідних меті та завданням дослідження, а саме: проективно-тестові малюнкові техніки, психоаналіз комплексу тематичних малюнків, аналіз емпіричного матеріалу отриманого в процесі групової роботи за методом АСПН, впровадження у підготовку майбутніх психологів-практиків дисциплін спрямованих на підвищення ефективності їх діагностичної та психокорекційної практики.

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження.

Результати дисертаційного дослідження було висвітлено й обговорено на міжнародних конференціях: Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми психології та педагогіки» (2010 р., Челябінськ, Росія), Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Сучасні напрями теоретичних прикладних досліджень'2012», (2012 р., Одеса), Міжнародній науково-практичній конференції «Мистецтво у контексті освітньої парадигми: вітчизняний та зарубіжний досвід» (2013 р., Умань); а також на всеукраїнських, регіональних конференціях та семінарах: VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми практичної психології» (2008 р., Херсон), У Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Сучасний соціокультурний простір 2008» (2008 р., Київ), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми практичної психології у дослідженнях студентської молоді» (2009 р., Черкаси), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Основні сфери застосування психологічних знань», (2010 р., Черкаси), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх вчителів» (2011 р., Умань), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Сучасні напрямки практичної психології» (2012 р., Черкаси), Всеукраїнській науковій Інтернет-конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку практичної психології в Україні» (2012 р., Умань), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток вітчизняного та зарубіжного дитячого руху: історія і сучасність» (2012 р., Умань), Всеукраїнській науково – практичній конференції «Психологічне діагностування в роботі практичного психолога» (2013 р., Умань); Уманській міжвузівській науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Здобутки вчених Черкащини» (2010 р., Умань); У Науково-практичному семінарі «Теоретичні та методичні засади глибинної корекції: проблема психічної адаптації» (2008 р., Ялта), VI Науково-практичному семінарі «Теоретичні та методичні засади практичної психології: прикладні аспекти глибинної психокорекції» (2009 р., Ялта), VII Науково-практичному семінарі «Теоретичні та методологічні засади практичної психології:

вербальні і невербальні методики в їх єдності» (2010 р., Ялта), Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Становлення професійних якостей практичного психолога у різних галузях діяльності» (2012 р., Умань), Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Сім'я як чинник формування особистості дошкільника, учня, студента» (2012 р., Умань), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми та особливості діяльності психолога в закладах освіти» (2012 р., Умань), IX науково-практичному семінарі «Теоретичні та методичні засади практичної психології: роль архетипу у візуалізації феномену психічного (2012 р., Ялта), Всеукраїнському науково – практичному семінарі «Актуальні проблеми та особливості діяльності психолога в закладах освіти» (2013 р., Умань). Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри практичної психології Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (2008-2012 рр.). Обговорення результатів та впровадження їх в практику здійснювалося впродовж Авторських шкіл академіка НАПН України Т. С. Яценко (2008-2012), де дисертант брала участь у роботі малих груп.

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 18 публікаціях, з яких 5 статей опубліковано у фахових виданнях України.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (204 найменування, з них – 21 іноземними мовами), 4 додатків на 200 сторінках, що охоплюють 76 рисунків, 5 фотоілюстрацій, 5 фрагментів стенограм роботи психолога. Основний текст дисертації викладено на 170 сторінках, він містить 18 таблиць, 23 рисунки. Загальний обсяг дисертації – 370 сторінок.

РОЗДІЛ І ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЕКТИВНО-ТЕСТОВИХ МЕТОДИК

У розділі планується представити аналіз наукових джерел з проблеми використання проективно-тестових методик дослідження особистості в діагностико-корекційному процесі. Розкрити роль різних теоретичних підходів у становленні проективного підходу в психодіагностиці. Здійснити аналіз понять «проекція», «проективні методики», та представити класифікації даних категорій. Охарактеризувати графічні методики як один із видів проективних методів.

1.1. Історія виникнення проективного підходу

На сучасному етапі розвитку психологічної науки актуальним залишається питання використання проективних методів, які створюють окрему групу досліджень несвідомих психологічних особливостей суб'єкта. Проективні методики в діагностико-корекційному процесі представлені в працях таких вчених: Л. Абта [2], Л. Беллака [14], І. Г. Беспалько [16], В. М. Блейхер [20], Н. С. Бурлакової [26], Л. Ф. Бурлачука [27], Б. Клопфера [194], А. Корнера [66], Б. Мюрштейна [199], В. І. Олешкевич [26], О. Ф. Потьомкіної [96], Е. В. Романової [107; 108], Н. М. Романової [109], Е. Т. Соколової [121], О. Г. Суркової [124] та ін.

Українські вчені Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька вказують, що проективний підхід передбачає здійснення психодіагностики на основі аналізу особливостей взаємодії з нейтральним, ніби безособовим матеріалом, який в наслідок його певної невизначеності стає об'єктом проекції [51].

Аналіз наукової літератури свідчить, що проективні методики виникли на основі експериментальних досліджень зі словесними асоціаціями та візуальними стимулами. Передумовою для виникнення словесно-асоціативних методик були методи вивчення характеру, вимірювання психічних функцій людини В. Вундта [34], Ф. Гальтона [188]. На початку XX ст. проективні техніки використовувалися в клінічній та терапевтичній практиці такими вченими: В. В. Абрамовим [1], В. Анрі

[9], А. Біне [19], Дж. Брунером [24], М. Вертгаймером [32], Р. Лазарусом [70], А. Р. Лурією [75], Г. Мюрреєм [85; 197-198], Д. Рапапортом [200], Ф. Є. Рибаковим [114], Г. Роршахом [110], К. Г. Юнгом [163-167].

Значну роль у виділенні проективних методик в окрему групу психодіагностичних методів, відіграв метод вільних асоціацій, запропонований К. Г. Юнгом [163] в 1904 році. Психоаналітик довів, що несвідомі переживання особистості доступні об'єктивному дослідженню. Їх можливо пізнавати за допомогою слів-стимулів, які актуалізують емоційно-насичені переживання – «комплекси особистості», що містяться в несвідомому [164].

Метод вільних асоціацій К. Г. Юнга [165] для дослідження несвідомих комплексів особистості, відкрив широкі можливості для експериментальних досліджень зі словесними асоціаціями. В 1911 році російський вчений В. В. Абрамов [1] запропонував метод доповнення фрази для дослідження творчої діяльності душевнохворих. Схожий до методу вільних асоціацій К. Г. Юнга тест Кента-Розанова, був розроблений в США в 1910 році, для дослідження відмінностей здорових та психічнохворих людей [28]. Зі словами-стимулами також експериментував Д. Рапапорт [200] в 1946 році, досліджуючи внутрішні конфлікти пацієнтів.

Ф. Є. Рибаков [114], А. Біне [19], В. Анрі [9] в експериментальних дослідженнях використовували кольорові та монохромні плямами, які нагадували людей, тварин, різні фігури, інтерпретуючи стимульний матеріал, робили висновок про особливості, потреби, внутрішні конфлікти піддослідних. М. Вертгаймер [32], А. Р. Лурія [75] створили методику «Детектор брехні» для виявлення почуття провини. Дж. Брунер [24], Р. Лазарус [70] вивчали асоціальні витіснені потяги.

Становлення проективного підходу пов'язане із експериментальними дослідженнями Г. Роршаха [110], який в 1921 році розробив «Тест чорнильних плям». Вчений пред'являв різним групам психічно хворих людей велику кількість чорнильних плям. Зміст фантазій пацієнтів, співвідносив з різними психічними захворюваннями та поступово сформулював систему показників-характеристик інтелектуальних, індивідуально-характерологічних, поведінкових особливостей

піддослідних. Г. Роршах показав зв'язок характеру інтерпретації образів з індивідуальними особливостями піддослідного [110]. У зв’язку з вказаним вище, можна зробити висновок, що основу проективно-тестових методик складає вербальний і невербальний стимульний матеріал.

В контексті даного дисертаційного дослідження важливо висвітлити вплив різних психологічних напрямів на створення проективного підходу. На особливу увагу заслуговують наступні психологічні напрями: психоаналіз, гештальтпсихологія, персоналістичний та діяльнісний підходи (рис. 1.1).

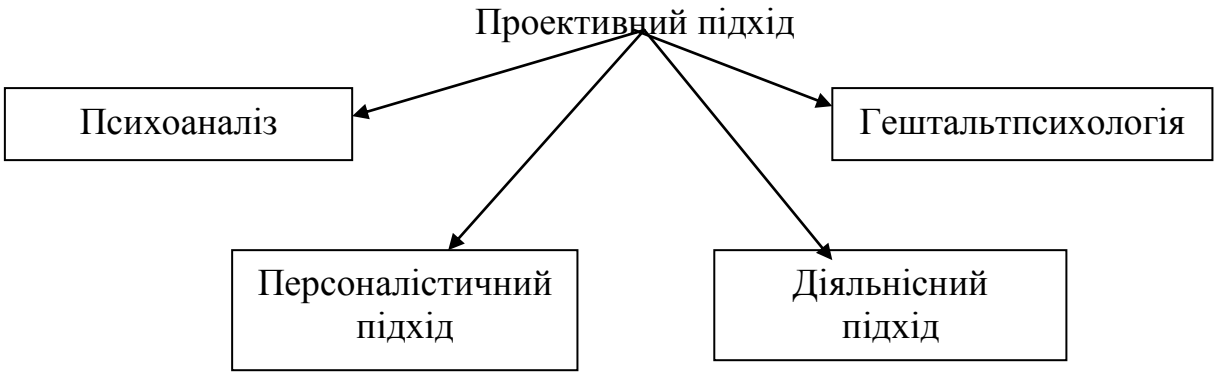

Рис. 1.1. Психологічні підходи та напрями,
які лежать в основі проективного підходу

На створення проективного підходу вплинули такі поняття та ідеї: фантазія (З. Фрейд); контроль «Его» (Д. Рапапорт); захисні механізми (А. Фрейд); стимул як багатозначна фігура (М. Вертгеймер, Ч. Еріксен, Р. Лазарус, Дж. Брунер); потреба як динамічний центр (Г. Мюррей); «особистісний світ» (Л. Франк); «контекст» особистості (К. Левін, Г. Олпорт); «особистісний смисл» (Д. О. Леонтьєв, Е. Т. Соколова); особистість як процес організації досвіду (Л. Абт).

Поняття «фантазія» розглядається в психоаналізі як компенсація незадоволених бажань та їх галюцінаторне здійснення. Фантазія забезпечує катарсичний ефект завдяки об’єктивації нездійснених бажань в творчій діяльності [71]. Психологічний словник містить наступне визначення фантазії: «Це психічна діяльність, яка пов’язана із створенням уявних об’єктів, що не знаходять реального відображення в оточуючому світі; продукт уяви, який породжений власною діяльністю людини» [37, с. 139].

Засновник психоаналізу З. Фрейд [142-149] розглядає фантазію як спосіб зміни, виправлення дійсності, яка не задовольняє людину. Вчений вказує на функції фантазії: допомагає зробити «живим» минуле, та здійснює бажання. У фантазіях містяться конституційні якості особистості та витіснені потяги [149]. Таким чином, проективні методи є основою для пізнання прихованих тенденцій, оскільки забезпечують об'єктивацію несвідомих процесів.

В 50-ті роки XX ст. в обґрунтуванні проективних методик з'являються нові психоаналітичні ідеї про механізми контролю та «Его-функції», що вільні від конфлікту. Контроль є функцією «Его», що каталізує енергію потягів у відповідності з потребами об'єктивної дійсності. А. Фрейд [140; 141] вказує, що інстанція «Его» в ході свого розвитку, набуває способів захисту від зовнішніх та внутрішніх конфліктів. Механізми захисту формуються в період дитинства під впливом внутрішньо сімейної ситуації, відносин дитини з батьками, певних життєвих обставин. Вчена твердить: «Захисні механізми – це складно організовані моделі свідомої та несвідомої поведінки людини, спрямовані на уникнення певних ситуацій, переживань, станів, що сприймаються людиною як негативні, небажані, неочікувані» [141, с. 25].

Д. Рапапорт [200] визначає «контроль» як індивідуальний підхід до вирішення афективної нейтральної задачі, що діє в будь-якій ситуації, а «захист» – це індивідуальний підхід до вирішення конфлікту в афективно-стресових умовах [200]. Зауважимо, що відповіді на стимули проективних методик починають розуміти як підсумок складної пізнавальної діяльності, в якій поєднані когнітивні та афективні особливості піддослідного.

Експериментальні дослідження школи гештальтпсихології сприяють становленню проективного підходу. Представники даного напряму М. Вертгеймер [28], Ч. Еріксен [186], Р. Лазарус [70], Дж. Брунер [24] розглядають проективний стимул як фігуру, що має безліч тлумачень. Вчені зазначають, що слабко структуровані, невизначені стимули, які використовуються в проективних методиках сприяють максимальному прояву індивідуальних особливостей суб'єкта. Дж. Брунер вказує на можливість прямої діагностики потреб за даними проективних

методик, та доводить зв'язок між змістом потреби, її інтенсивністю й проективним вираженням. Вчений твердить, що в проективній продукції проявляються потреби, які не становлять загрозу для «Я», але через об'єктивні обставини не можуть задовольнитися відкрито в поведінці. Латентні потреби, що не знаходять розрядки в поведінці опосередковуються захисними механізмами в проективних методиках [24].

На розвиток проективного підходу вплинули ідеї Г. Мюррея [68; 166-167], автора «Тесту тематичної апперцепції (ТАТ)», який вперше описав теоретичну основу проективних методик. Вчений створює власну теорію особистості, в основі якої лежить принцип вивчення індивіда у системі відносин «організм-середовище», психологічним аналізом стає вивчення потреб особистості. Г. Мюррей [166] зазначає: «Потреба розуміється як динамічний центр, що організовує й спрямовує пізнавальні процеси й поведінку. Потреба може проявляти себе у вигляді мотивів, які стають рисами характеру. Завдання психолога полягає у виявленні специфічних рис та якостей особистості. Оскільки вони є несвідомими, то про їх наявність піддослідний не підозрює, вони існують у латентному стані та їх можна вивчати – за допомогою проективних методик» [68, с. 19].

Вчений притримується психоаналітичної позиції: «Потреби беруть початок із несвідомих лібідіозних потягів, а риси характеру є їх сублімованою трансформацією, яка відбувається під впливом соціальних факторів та умов життя. Кожна людина має свій неповторний індивідуальний набір рис, яких набуває під час проходження свого життєвого шляху. Але не у всіх людей життєвий шлях є вдалим та сповнений радості і задоволення. Багато первинних лібідіозних потреб взагалі ніколи не можуть задовольнитися із-за існуючих у суспільстві норм та правил, тому і витісняються у несвідоме» [68, с. 11]. Згідно Г. Мюррею, розповіді ТАТ є проекцією несвідомої сфери особистості.

Представники персоналістичного підходу Л. Франк [139; 187], К. Левін [196], Г. Олпорт [87] вперше запропонували визначення предмету проективного дослідження. Л. Франк вказує: «Проективний метод – це спосіб вивчення шляхів і способів організації індивідом свого фізичного і соціального досвіду, суб'єктивних

уявлень про себе та своє соціальне оточення» [139, с. 68]. Вчений висуває концепцію про тісний зв'язок особистості з середовищем, та визначає «особистість» як динамічний процес, постійну активність, що створює, підтримує і захищає свій «особистісний світ», який складається із суджень, вірувань, ідей, бажань й потреб індивіда, що орієнтують його поведінку у зовнішньому середовищі. «Особистісний світ» накладається індивідом на всі життєві ситуації, надаючи поведінці унікальності, неповторності [187]. Завдання психолога полягає в тому, щоб за допомогою проективних методик проникнути в внутрішній світ особистості для його вивчення.

Ідеї К. Левіна та Г. Олпорта про особистість, яка детермінована «контекстом» та про її нерозривний зв'язок з соціальним середовищем, мали відображення в побудові схем інтерпретацій проективних методик [70]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що проективні методики визначаються як способи проникнення в особистісний світ через вивчення поведінки, активності суб'єкта.

Представники діяльнісного підходу Д. О. Леонтьєв [73], Е. Т. Соколова [121] вказують, що проективні методики сприяють проявам «особистісного смислу» цілей та обставин, що мають конфліктний характер, та створюють «пристрасність» людської свідомості. Е. Т. Соколова стверджує: «Проективні методики дозволяють опосередковано, шляхом моделювання певних життєвих ситуацій та відношень, досліджувати особистісні утворення, які виступають прямо, або у формі різних особистісних утворень» [121, с. 4].

В середині XX століття на розвиток проективного підходу вплинули ідеї американського психолога Л. Абта [2]. Вчений поєднав гештальтпсихологію та психоаналіз, та визначив загальні положення для двох напрямів, зокрема про особистість як процес, а не сукупність статичних рис, що організовує власний досвід з внутрішніми та зовнішніми змінами. Вчений вказує, що проективні методики дають ряд значимих описових тверджень про особистість в даний момент, та спрямовані на виявлення глибинних, базових структур суб'єкта [2].

Таким чином з'ясовано, що проективні методики виникли в клінічній практиці, завдяки високій ефективності та інформативності отриманих результатів

набули великої популярності, почали застосовуватися в психологічних дослідження дітей, дорослих. Розвиток проективного підходу відбувався в рамках наступних психологічних теорій та підходів: психоаналізу, гештальтпсихології, гештальттерапії, персонологічного та діяльнісного підходів. Представники вказаних вище підходів за допомогою проективних методик досліджували: приховані тенденції (психоаналіз); потреби особистості (гештальтпсихологія); поведінку, активність (персоналістичний підхід); «особистісний смисл» (діяльнісний підхід); глибинні, базові структури особистості (гештальтерапія).

1.2. Феномен проекції та полізначність її символіки

У ракурсі дисертаційного дослідження важливим є вивчення питання феномену проекції, який лежить в основі проективних методик. У працях А. Ауєрбаха [185], Л. Беллака [14], Л. Ф. Бурлачука [27-29], Р. Корсіні [185], М. Кляйн [63], Ж. Лапланша [71], Б. Мюрштейна [199], Ф. Перлза [93], Ж.-Б. Понталіса [71], С. Л. Рубінштейна [112], Л. Франка [139; 187], А. Фрейд [140; 141], З. Фрейда [142-149], Д. Холмса [191], К. Хорні [157] подано визначення даного феномену та міститься класифікація його видів.

Словник-довідник з психоаналізу за редакцією В. М. Лейбіна [72] містить наступне визначення поняття «проекції»: «Проекція (від лат. projection означає «викидання») – це психічний процес, який супроводжується викиданням суб'єктивних переживань назовні, наділені зовнішніх об'єктів внутрішніми несвідомими бажаннями, перенесенням провини та відповідальності за неприйнятні в собі схильності на кого-небудь іншого, приписування іншим людям власних почуттів, якостей, властивостей та рис характеру, які не помічаються, або не визнаються людиною» [72, с. 744].

Аналіз наукової літератури свідчить, що вперше феномен проекції був відкритий і описаний З. Фрейдом [146] для пояснення патологічних симптомів параної (1896 р.). Проекція розглядалась вченим як викидання у зовнішній світ ендогенного збудження, яким психіка не може оволодіти. Вчений визначає

«проекцію» як захисний механізм параноїка, який виносить назовні суб'єктивні переживання, пов'язані із стражданнями. Проектовані хворим переживання, повертаються до нього у вигляді самозвинувачень, які загострюють його психічний стан [146]. Також проекція тлумачилась як приписування іншим людям власних соціально-неприйнятних бажань [142].

В подальших працях З. Фрейд (1920-1923 р.р.) розглядає «проекцію» як нормальний психологічний процес, що бере участь у формуванні уявлень про зовнішній світ; інтерпретується як «первинний процес» уподібнення навколишньої реальності власному внутрішньому світу. Проекція лежить в основі явища «перенесення», яке було відкрите вченим під час проведення психоаналітичних сеансів, як прояв почуттів пацієнта, що адресовані іншій лібідіозно значимій особі, але перенесені, спроектовані в теперішньому на психоаналітика [144]. Вчений зазначає, що проекція лежить в художній, літературній творчості як втілення власних несвідомих тенденцій, комплексів автора твору в задумі, сюжеті та головних героях. Проекція - феномен, що складає основу механізму творчої діяльності [149]. Таким чином, З. Фрейд формулює різні визначення поняття «проекції» як: захисного механізму; психологічного процесу уподібнення навколишньої реальності власному внутрішньому світу; основи явищ «перенесення», літературної та творчої діяльності.

У словнику «Психоаналітичні терміни і поняття» дається наступне визначення: «Проекція – це психічний процес за допомогою якого індивід приписує неприйнятні для нього побудження чи уявлення зовнішньому світу. В результаті такого захисного процесу власні інтереси і бажання сприймаються людиною так, ніби вони належать іншим, або власні психічні переживання можуть помилково сприйматися як відповідні реальності» [100, с. 150]. Перш ніж проектуватися на зовні, неприйнятні бажання, почуття можуть зазнавати трансформації (наприклад: любов змінюється на ненависть), особливо помітно цей процес відбувається у випадках паранойяльної проекції. Автори словника вказують на факт усвідомлення психічно здоровими людьми власної проекції в малюнках, проективних методиках,

що вказує на притаманність проекції здоровим та хворобливим станам, різницю між якими може визначити здатність людини до перевірки реальності [100].

Психологічна енциклопедія містить наступне визначення проекції: «Це приписування іншій людині своїх власних якостей, бажань та почуттів. Може бути позитивною (як приписування іншій людині позитивних якостей, почуттів) і негативною (приписування негативних якостей)» [99, с. 340]. Б. Э. Мур, Б. Д. Файн під проекцією розуміють: «Психічний процес, завдяки якому неприйнятні для індивіда уявлення чи потяги приписуються зовнішньому світу. В результаті такого захисного процесу власні інтереси та бажання сприймаються людиною так, ніби вони належать іншому, або власні психічні переживання можуть помилково сприйматися як такі, що відповідають реальності» [100, с. 125].

У зв’язку з вище вказаним, можна зробити висновок, що проекція розуміється як захисний механізм від власних соціально неприйнятних уявлень, в процесі дії якого бажання, уявлення, трансформуються і набувають іншої форми, або ж виражаються в продуктах діяльності. Проекція тлумачиться як процес приписування власних якостей (негативних чи позитивних) іншим людям.

Автори словника з психоаналізу Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталіс [71] вказують на широке вживання терміну «проекція» не тільки в психології, а й у неврології, геометрії. В геометрії поняття «проекція» – це відповідність кожної точки фігури в просторі кожній точці фігури на схемі, кресленні. В неврології вважається, що та чи інша ділянка мозку являє собою проекцію певної ділянки тілесного апарату, яка відбувається по чітким законам [71]. Автори стверджують, що в психології проекція існує в таких процесах (рис. 1.2):

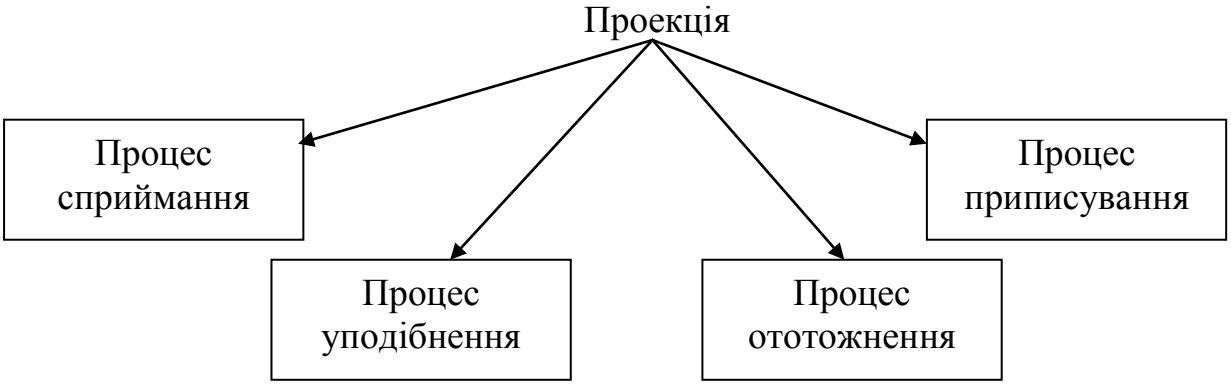

Рис. 1.2. Види проекції за Ж. Лапланшем, Ж.-Б. Понталісом [71]

Проекція має прояви, коли суб'єкт сприймає оточуючий світ і відповідає на нього згідно своїх інтересів, здатностей, звичок, очікувань, бажань, що проявляються в істотних структурах, характеристиках й в поведінці. Особистість уподібнює себе до інших людей, й інших до себе та ототожнює себе з іншими людьми, тваринами, неживими предметами, або навпаки, інших з собою. Суб'єкт приписує іншим людям потяги і бажання, яких не помічає у собі [71]. Таким чином, вчені доповнюють поняття «проекція» новими ідеями, а саме: проекція може бути не тільки як ототожнення себе з іншими, а й інших з собою, сприйняття суб'єктом оточуючого світу відбувається через призму власних інтересів, здатностей, звичок, очікувань, бажань та під впливом дії захисних механізмів. В результаті чого й відбувається проекція неусвідомлених, витіснених уявлень, бажань на оточуюче середовище, включаючи неживі предмети, тобто, проекцію може викликати будь-який стимул.

Психоаналітики М. Кляйн [63], К. Хорні [157], А. Фрейд [140; 141] доповнюють поняття «проекція» наступними ідеями. Дитячий психоаналітик М. Кляйн виділяє два механізми психіки: інтроекцію (прийняття) і проекцію (відштовхування), що взаємопов'язані та спрямовані на захист «Я» від інтенсивного страху. М. Кляйн вважає, що дитина емоційно зафарбовує своє сприйняття об'єкта в залежності від власних почуттів та інтерналізує (проектує) йому відповідним чином. Вчена вводить поняття «проективна ідентифікація», на основі якої «особистість не тільки зменшує свої переживання відносно чогось небажаного, але й ідентифікується зі своєю проекцією, що слугує захистом від самої себе, і в той же час «не бачить», що відбувається з нею насправді» [63, с. 45].

К. Хорні розглядає механізм проекції і як частину процесу «екстерналізації», і як один із видів захисних механізмів психіки. За допомогою проекції людина може відреагувати власні агресивні схильності, виправдатися, що допоможе уникнути появи внутрішнього конфлікту [157]. А. Фрейд вказує: «Проекція – це один із способів захисних механізмів, що відіграє значну роль у формуванні уявлень дитини про оточуючу дійсність та визначає основний напрям розвитку її особистісних якостей» [141, с. 39]. Механізм «проекції» проявляється на ранніх

стадіях розвитку, коли «Я» маленьких дітей «переносить» відповідальність за власні негативні дії на інших людей. Отже, поняття «проекції» визначається як захисний механізм: від страху (М. Кляйн); внутрішніх конфліктів (К. Хорні); від почуття провини за власні негативні дії (А. Фрейд).

Засновник гештальтерапії Ф. Перлз [93] вбачає проекцію в напрузі, яка виникає в ситуації фрустрації. Коли індивід не в змозі справлятися з напругою, що виникла, він несвідомо проектує свої почуття, думки, установки. Вчений стверджує: «Проекція – це риса, установка, відношення, почуття чи фрагмент поведінки, які належать вашій особистості, але не відчуваються, а приписуються об'єктам чи людям в оточенні і потім переживаються як спрямоване ними на вас, а не навпаки» [93, с. 77]. Зауважимо, що Ф. Перлз вважає, що проекція існує як один із видів невротичних механізмів, і також як здоровий механізм, який проявляється у художній уяві. Отже, звертає увагу той факт, що проекція проявляється як захисна реакція в психічнохворих та здорових людей.

Представник персоналістичного підходу Л. Франк [139; 187] та Г. Мюррей [85; 197-198] доповнюють поняття «проекції». Л. Франк під проекцією розуміє дії, вербальні акти, емоції, почуття, що є способом взаємодії особистості з оточуючим середовищем [187]. Г. Мюррей твердить, що проекція – це «природна тенденція людей діяти під впливом власних потреб, інтересів, всієї психічної організації» [139, с. 18]. Отже, вчені розуміють проекцію як динамічну характеристику, що може проявлятися не тільки в думках, бажаннях, почуттях, а й у поведінці, і яка детермінується психічною організацією суб'єкта.

Американський вчений Л. Беллак розглядає проекцію як одну із форм апперцептивного викривлення. Вчений зазначає, що апперцепція – це процес завдяки якому новий досвід трансформується під впливом слідів попередніх сприймань – це значима інтерпретація організмом сприйнятого [14]. При цьому передбачається існування процесу неінтерпретованого сприймання, а кожна суб'єктивна інтерпретація складає динамічно значиме апперцептивне перекручування, одним із видів якого є проекція. Ми солідарні з Л. Беллак в тому,

що захисні механізми психіки, втому числі і проекція, породжують соціально-перцептивні викривлення.

У радянській психології механізм «проекції» тлумачився грузинськими психологами Д. М. Узнадзе [131], В. Г. Норакідзе [86], які досліджували установку сприймання, що має певну структуру. Д. М. Узнадзе вказує, що сприймання можливе тільки після установки, що відповідає йому. Сприймання – це продукт реалізації створеної установки. При інтерпретації слабко структурованого матеріалу (який використовується в проективних методиках) виникає установка сприймання, яка може вступати у зв'язок з минулим досвідом особистості, та раніше нереалізованими установками, що закріпилися [131]. В. Г. Норакідзе твердив, що установка вступає в зв'язок з минулим досвідом індивіда, який закріпився раніше не реалізованими установками. В процесі структурування стимулів та надання їм певного значення, що відбувається під час використання проективних методик, можуть проявлятися особливості піддослідного, зокрема мотиви [86].

До процесу сприймання при вивченні феномену проекції, звертаються й вітчизняні вчені Л. Ф. Бурлачук [27-29], С. Л. Рубінштейн [112]. Л. Ф. Бурлачук вказує, що основним принципом для пояснення та аналізу проекції є уявлення про активність процесу сприймання: «В будь-якій перцептивній дії міститься особистісне відношення людини, відображається її різноманітне життя» [27, с. 25]. С. Л. Рубінштейн стверджував, що дія зовнішнього об’єкту опосередковується обумовленою ним діяльністю суб’єкта. Опосередкування через внутрішні умови, що сформовані під дією попередніх впливів, стає можливим введення в образ зовнішнього світу певних елементів «Я», установок, тенденцій особистості. Формування образів дійсності не відбувається без проекції як фактору, обумовленого активністю сприймання [112]. Отже, з’ясовано, що проекція обумовлюється активністю сприймання суб’єкта, яке залежить від установок, тенденцій особистості і проявляється як відношення до чого-небудь.

Таким чином, можна зробити висновок, що феномен «проекції» вживається у науковій літературі в різних значеннях. Полізначність символіки проекції представлено на рис. 1.3.

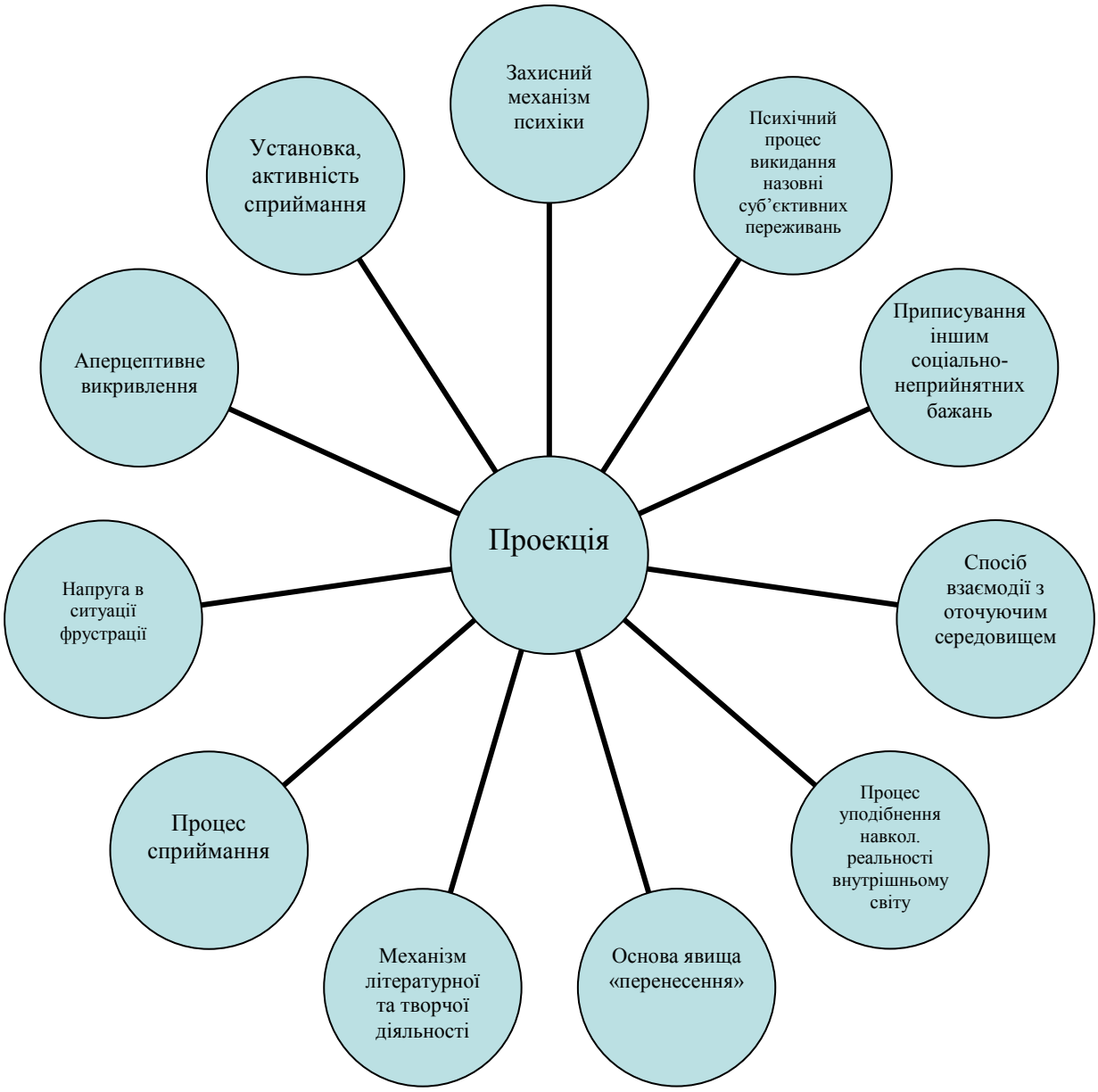

Рис. 1.3. Полізначність символіки проекції

Неоднозначність трактування терміну «проекція» призводить до створення вченими класифікацій даного поняття. Американські психологи Р. Корсіні, А. Ауєрбах [185] твердять, що проекція являє собою приписування особистісних характеристик чи мотивів іншим людям в залежності від власних особистісних характеристик і мотивацій. Вчені виділяють три типи проекції: атрибутивна проекція (людина усвідомлює наявність в собі певної риси і приписує її іншій людині); комплементарна проекція (людина усвідомлює свої почуття чи особливість

і бачить причину цього в іншій людині); класична проекція або проекція схожості (людина не усвідомлює власні риси і проектує їх на іншу людину) [185].

Психологи Б. Мюрштейн і Р. Прайєр виступили з критикою багатозначності визначення терміну проекція, запропонували виділити такі її види: класична (захисна), атрибутивна, аутична, раціональна [199]. Вчені стверджують, що класична, або захисна проекція, спочатку направлена на негативно оцінюваних осіб, а коли індивід усвідомлює наявність у себе негативної риси, проектує на осіб до яких має позитивне ставлення. Атрибутивна проекція відбувається як приписування власних мотивів, почуттів і вчинків іншим людям. Аутична проекція детермінована потребами сприймаючого і проявляється у виділені значимих об'єктів, предметів серед не значимих. Процес усвідомлення й виправдання індивідом власних негативних рис чи поведінки вчені називають раціональною проекцією [199].

Психолог Д. Холмс [191] виділяє наступні види проекції:

1. Симілятивна – у суб'єкта наявна проектована риса, яку він не усвідомлює.
2. Атрибутивна – суб'єкт усвідомлює власну проектовану рису.
3. Проекція Панглоса чи Касандри – проектована риса неусвідомлена, проявляється як механізм захисту «реактивне утворення» - поведінка, що проектується, протилежна витісненому потягу.
4. Комплементарна – проекція рис як додаткових до тих, що суб'єкт усвідомлює [191].

Спираючись на проведений нами аналіз наукової літератури, можемо стверджувати, що проекція визначається як приписування неусвідомлених і усвідомлених рис, в залежності від власних особистісних характеристик, мотивацій і потреб.

Представлений вище матеріал, дає підстави узагальнити поняття «проекції», яке вживається в широкому значені. В психоаналітичній літературі поняття «проекція» трактується як: захисний механізм; психологічний процес, що бере участь у формуванні уявлень про зовнішній світ; процес уподібнення навколишньої реальності власному внутрішньому світу; втілення власних несвідомих тенденцій в

художній, літературній творчості; несвідоме перенесення власних рис, установок, бажань, почуттів на інших людей; приписування неусвідомлених і усвідомлених мотивів, емоцій, бажань, рис живим і не живим об'єктам. В гештальтерапії «проекція» визначається як: один із видів невротичних механізмів; як механізм, який проявляється у художній уяві. В персоналістичному підходу під проекцією розуміють спосіб взаємодії особистості з оточуючим середовищем; тенденцію діяти під впливом власних потреб, інтересів, всієї психічної організації. В діяльнісному підході поняття «проекція» трактується як установка, активність сприймання.

1.3. Графічні методики в проективних методах діагностики

Заявлена тема дисертаційного дослідження потребує розкриття термінів «проективні методи» та «графічні методики». Аналіз літератури дає підстави стверджувати, що вперше термін «проективні методи» був вжитий Л. Франком [139; 187] в 1939 році для описання та класифікацій відомих на той час методик: асоціативний тест К. Г. Юнга, тематико-аперцептивний тест Г. Мюррея [85; 197], «Тест чорнильний плям» Г. Роршарха [110] та ін. Л. Франк вказує, що проективні методики мають здатність відображати найістотніші аспекти особистості в їх взаємозалежності та цілісності функціонування, та спрямовані на унікальне в структурі чи організації особистості [139]. Вчений вперше створив класифікацію проективних методик.

Автор психологічного словника М. І. Конюхов [97] зазначає, що проективні методики - це техніки дослідження особистості, які побудовані на інтерпретації відповідей особистості на зовнішній нейтральні питання, реакції на ситуації, що допускають багаточисленність можливих інтерпретацій при її сприйманні піддослідним. За такими реакціями дослідник намагається зрозуміти глибинну сутність, психічні особливості особистості [97].

Розгорнуте визначення та класифікацію проективних методів пропонує Г. Ліндсей [75]: «Проективний метод – це інструмент, який застосовують з метою виявлення несвідомих аспектів поведінки. В результаті метод дозволяє отримати

різнобічні реакції піддослідного, викликати багатство відповідей з мінімумом усвідомлення. Найбільш характерною якістю цих методів є застосування невизначеного, неоднозначного стимульного матеріалу, що унеможливлює оцінку відповідей як правильних і не правильних» [75, с. 13]. Вчений виділяє такі способи проведення дослідження з використанням проективних методик:

1. Асоціативні способи – піддослідний повинен реагувати на стимул словом, уявленням, що першим прийшло йому у голову;
2. Конструктивні способи;
3. Доповнюючі способи (наприклад, метод незакінчених речень);
4. Способи, що базуються на виборі, розподіленні – піддослідний вибирає деякі елементи і змінює їх розміщення (наприклад тест Люшера);
5. Експресивні способи – гра, малювання, психодрама [75, с. 16].

Російська вчена Е. Т. Соколова [121] твердить, що метою проективних методик є виявлення своєрідних «суб'єктивних відхилень», особистісних «інтерпретацій» важливих життєвих ситуацій та відношень з особистісно значимими людьми, на відміну від більшості психологічних прийомів, що спрямовані на вивчення об'єктивного характеру відображення людиною зовнішнього світу. Вчена виділяє істотні ознаки проективних методик: невизначеність стимульного матеріалу чи інструкції до завдання; свобода у виборі варіантів відповідей; атмосфера доброзичливості, підтримки, безоцінювальне відношення експериментатора; дослідження не окремої психологічної функції, а позиції, тенденції, поведінки, стосунків особистості з соціальним оточенням [121]. Таким чином, вказані вище характеристики проективних методик створюють вільну атмосферу для піддослідного у виборі відповіді чи манери поведінки, забезпечують максимальну проекцію особистісних тенденцій.

Зауважимо, що переважна більшість вчених схиляється до думки, що крім діагностичної функції, проективні методики забезпечують корекцію. Дослідження відбувається в тісному контакті з психологом, який займає позицію не стороннього експериментатора, що слідкує за дотриманням інструкції та правильним виконанням

завдання, а доброзичливого партнера, розуміючого співбесідника. Така позиція викликає у піддослідного довіру, щирість та сприяє глибокому саморозкриттю.

Для просування данної теми дослідження звернемося до історії виникнення графічних методів діагностики. Як показав огляд наукових джерел, графічні методики – це один із видів проективних методів діагностики, визначаються як експресивні методи, що передбачає створення малюнку (графічного образу) на вільну чи задану тему.

Аналіз літератури свідчить, що малюнок як засіб діагностики використовували для вивченя: інтелекту й особистості піддослідного (Ф. Гудінаф [189], К. Маховер [79], Ю. С. Савенко [116], Д. Харріс [190]); психологічних особливостей людини (А. Л. Венгер [31], М. З. Дзукаревич [49], А. І. Захаров [56], М. М. Кольцова [64], В. С. Мухіна [84], О. Потьомкіна [96], Є. Романова [107;108]); внутрішньосімейних відносин (Р. Бернс [15], В. Вульф [33], А. Захаров [56], С. Кауфман [15], Т. Хоментаускас [156], В. Хьюлс [192]); індивідуальності піддослідного (Дж. Бук [25], К. Кох [195], Р. Стора [203]); несвідомого (С. Бах [184], А. Менегетті [81], К. Г. Юнг [163-167], Г. Ферс [133], А. Фрейд [140-141], Й. Якобі [193]).

Першу графічну (малюнкову) методику створила Ф. Гудінаф [189]. Авторка зазначає, що дитячий малюнок відображає ступінь оволодіння дитиною ключовими поняттями та свідчить про рівень розвитку інтелекту, який не залежить від рівня засвоєння знань та умінь, навичок малювання. Перша стандартизація тесту була здійснена в 1926 році, друга в 1963 році учнем Ф. Гудінаф - Д. Харрісом [190]. Основна увага приділялася деталям малюнку, що є показниками рівня розумового розвитку дитини. Малюнок розглядався як виражене в графічній формі поняття (уявлення) дитини про предмет [189]. Дана методика широко використовується в комплексному дослідженні, особливо ефективна для отримання першого уявлення про рівень розумового розвитку дитини.

Вчена К. Маховер [79] в 1948 році пропонує модифікований тест «Намалюй людину» для вивчення особистості піддослідного, додавши ще одне завдання «Намалюй людину протилежної статі» та опитування після виконання малюнку, що стосувалося віку, освіти, сімейного стану, звичок намальованої людини. Авторка

стверджує, що малюнок є вираженням «Я» піддослідного, а оточуюче зображення людини на папері є реальним оточенням [79]. Людська фігура, зображена індивідом чітко співвідноситься з його тривогами, конфліктами, компенсаціями.

Істотними аспектами самопрезентації суб'єкта, за К. Маховер, виступають: розмір фігури та її положення на папері, швидкість руху руки при малюванні, натиск, твердість та зміна ліній, завершеність окремих частин, поза фігури, спонтанність чи ригідність та ін. Під час аналізу надається значення пропорціям кожної частини тіла, особливостям зображення основних частин тіла, різних деталей малюнка, що оцінюються відповідно до психоаналітичної символіки [79]. Авторка твердить, що асоціації, які виникають у піддослідного до виконаного ним малюнку, являють собою вербальне підтвердження значимості власної освіти та досягнень в інтелектуальній сфері, а також фрустрації, які існують в цій сфері.

Зауважимо, що К. Маховер сформулювала одну із найважливіших ознак тлумачення малюнку – переведення графічної ознаки в словесний текст, основою якого слугують образні описання та метафори. Авторка вказує, що проективний малюнок є формою метафоричного описання, а інтерпретацію можна розглядати як процес переведення метафор самоописання в психологічні терміни [79]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що К. Маховер використавши асоціації до малюнку, та психоаналітичну символіку продемонструвала, що аналіз суб'єкта буде більш глибоким, якщо буде спиратися на психоаналітичні поняття. Ми солідаризуємося з К. Маховер, в розумінні образного, метафоричного втілення втілення несвідомої сфери психіки суб'єкта, знаряддям пізнання якої виступає малюнок.

Аналіз літератури свідчить, що методика «Намалюй людину» застосовувалась і в Росії, але переважно в клініко-психологічних дослідженнях. Савенко Ю. С. [116] аналізує формальні аспекти малюнків (розмір фігури, розміщення на папері, закінченість зображення), отримані результати співвідносить з клінічною картиною захворювання піддослідного, збагачуючи та уточнюючи уявлення про пацієнта. Починаючи з 90-х років XX ст. дана методика почала використовуватися в сфері вікової та педагогічної психології.

Російські вчені Є. Романова [107; 108], О. Потьомкіна [96] присвячують графічним методикам окрему працю, в якій описують історію їх виникнення та становлення. Автори вказують, що графіка (грец. graphike, від grapho — пишу) це вид образотворчого мистецтва, яка включає не тільки малюнок, а й друковані художні вироби (гравюра, літографія та ін.), спільним для яких є виражальні можливості та зображувальні засоби: контурні лінії, штрихи, плями [96]. Спочатку термін «графіка» застосовувався до письма та каліграфії, а в кінці XIX – на початку XX століття набуває нового значення та різноманітного втілення: станкова, книжна, газетно-журнальна, прикладна графіка, плакат. Малюнок розвивається під впливом різних напрямків, періодів, несучи у собі їх характерні ознаки, відбиток поколінь, індивідуальність автора [107].

В загальному визначені «малюнок» – це зображення, яке виконане від руки за допомогою графічних засобів (контурної лінії, штриха, плями чи їх різних поєднань). Малюнок лежить в основі всіх видів зображення на площині (живопису, графіки, рельєфу та ін.) та існує в багатьох видах, що поділяються за методами малювання, темами, жанрами, призначенню, техніці, характеру виконання [108]. Є. Романова, О. Потьомкіна стверджують, що графічне зображення це «повідомлення для іншого, що несе у собі відбиток особистості, її настрій, стан, почуття, особливості уявлень, відношення та ін.» [96, с. 2], та виділяють два методи психодіагностики відповідно видів графічного продукту людини:

1) метод психографічного аналізу тексту;

2) психодіагностичні малюнкові тести [107].

Вчені наголошують, що «проективний малюнок завжди неявно містить більше істотної інформації, чим автор свідомо вкладає в нього, а результати графічних методик найменше піддаються контролю свідомості, тому малюнок на задану тему є могутнім психодіагностичним засобом» [108, с. 64]. Ми погоджуємося з думкою вище названих вчених в тому, що малюнок є методом пізнання прихованих аспектів особистості.

Аналіз літератури свідчить, що спочатку малюнок використовувався в клінічній практиці для виявлення психопаталогій пацієнта, пізніше графічні

методики почали використовувати для дослідження індивідуально-типологічних особливостей індивіда. У зв’язку з цим виділяють три підходи до інтерпретації графічних тестів:

1. Клінічний – застосовується в клінічній практиці для виявлення особливостей клінічних показників пацієнта.

2. Дослідницький – застосовується в дослідницькій діяльності, або експертизі з метою отримання психологічного висновку про індивідуально-типологічні особливості клієнта.

3. Психологічний – використовується в ситуації формування завдань психологічної роботи з клієнтом [57, с. 25].

При інтерпретації деталей малюнку різними авторами застосовуються багато численні схеми трактування окремих ознак та списки тестових показників. Підкреслюється, що інтерпретація малюнка не повинна здійснюватися за окремими деталями малюнку, взятих окремо, без зв’язку один з одним. Найбільш розповсюдженим є виділення в малюнку опорних елементів інтерпретації:

- форма, пропорції, розмір, колір;
- склад ліній;
- розміщення на папері;
- спосіб малювання;
- наявність штриховки;
- особливості натиску;
- композиційне вирішення;
- зміст зображення;
- ступінь усвідомлення [57, с. 52].

Російський вчений Венгер А. Л. [31] зазначає, що малюнкові методики, як і інші проективні тести є інформативні, так як дозволяють виявляти психологічні особливості людини: «Створюючи той чи інший об’єкт, людина мимоволі, а інколи і свідомо передає своє відношення до нього, малює те, що є найбільш важливим, значимим. Якщо якась тема особливо хвилює, то при її зображені проявляться ознаки тривоги. Малюнок – це завжди якесь повідомлення, зашифроване в образах.

Завдання психолога полягає у тому, щоб розшифрувати його, зрозуміти, що говорить йому піддослідний» [31, с. 7]. Серед переваг застосування малюнкових методик в порівнянні з опитувальниками, тестами вчений визначає наступні:

- виконання малюнку займає небагато часу;
- не потребують спеціальних матеріалів (тільки папір та олівці);
- природна близькість до звичайних видів людської діяльності (особливо дітям);
- для виконання методик не потрібний високий рівень розвитку мовлення (якщо застосовується для діагностики дитини дошкільного віку);
- можуть передувати початку клінічної бесіди;
- неможливість підробки власного «Я», тобто представлення себе не таким, яким є в дійсності;
- відображають несвідомі імпульси й переживання;
- можуть проводитися неодноразово і без обмеження в часі;
- застосовуються до людей в будь-якому віці;
- мають терапевтичне значення [31, с. 32].

Вчений стверджує, що для успішної психодіагностики особистості з використанням графічних методик не достатньо знання значень тестових показників, необхідно володіти загальною логікою аналізу, що дозволяє розглядати ці показники в їх взаємозв’язках, в противному випадку замість цілісної картини отримаємо безсистемний набір психологічних характеристик [31]. Ми солідаризуємося з А. Л. Венгером в тому, що під час інтерпретації головним є виявлення взаємозв’язків між символами малюнків, а не окрема інтерпретація образів.

В ортодоксальному психоаналізі графічні методики широко не використовувалися. З. Фрейд стверджував, що несвідоме символічно проявляється в культурі та мистецтві, а саме в продуктах художньої творчості, тому вчений звертався до творів зображувального мистецтва Леонардо да Вінчі, Мікеланджело. У своїй практичній діяльності малюнок використовували наступні психоаналітики: С. Бах [184], А. Менегетті [81], К. Г. Юнг [163-167], Г. Ферс [133], А. Фрейд [140; 141], Й. Якобі [193].

Засновник аналітичної психології К. Г. Юнг [163-167] вказує, що творчість є одним із найважливіших елементів процесу терапії, засіб зцілення, розвитку особистості. Великого значення вчений надає символам малюнків як засобам вираження несвідомого. Стверджував, що «завдяки цим відображенням, ми можемо наблизитися до використання символів в якості зцілюючого засобу. Ці символи і на психологічному і на соматичному рівні задіяні в процесі розвитку особистості - індивідуації» [163, с. 35]. Область несвідомого може проявлятися в мистецтві через образи і символи, які проявляються в картинах, скульптурі, поезії, танці, музиці, літературі та інших формах мистецтва, що є проявами творчості людини. Зміст їх бере свій початок в несвідомому, яке є джерелом творчості. Вчений стверджував, що «образи, які породжені колективним несвідомим, архитипічні; ми зустрічаємо їх в сновидіннях і фантазіях, міфах і релігіях. При їх появі ми часто відчуваємо деякий поштовх, наче нам відомо, що вони частина нас, що вони істинні і несуть в собі смисл, який ми не можемо пояснити» [167, с. 60].

Психоаналітики Й. Якобі [193] і С. Бах [184] вперше проаналізували малюнки та виділили критерії для інтерпретації зображуального матеріалу. Вчені вказували, що несвідоме в малюнках може бути розшифроване. А. Фрейд використовувала малювання як допоміжний технічний засіб поряд зі сновидіннями та снами наяву при проведенні дитячого психоаналізу [140].

Американський вчений Г. Ферс [133] наголошує на розумінні та усвідомленні того, що символи в малюнках мають джерело несвідоме на колективному рівні, допомагає психологу в пошуках відповідей на специфічні питання, що відносяться до малюнків та їх інтерпретації. При інтерпретації малюнку, на думку Г. Ферса, слід звертати увагу на такі діагностичні показники:

- настрій, який передав автор малюнку через зображення;
- що на малюнку виглядає незвичним;
- бар’єри, перешкоди в зображеннях на малюнку;
- чого не вистачає;
- що знаходиться в центрі малюнку;
- розмір та пропорції зображених об’єктів та людей;

- викривлення форми зображення;
- об’єкти, що повторюються;
- перспектива;
- порівняння з оточуючим світом [133, с. 22].

Вчений вказує, що універсальне та абсолютне значення тих чи інших символів може радикально змінюватися завдяки унікальному смислу, яким наділяє його піддослідний. Якщо б у автора не було можливості розповісти про малюнок, смисл символу був би втрачений. Адекватна інтерпретація окремих фрагментів може бути проведене тільки в тому випадку, якщо враховується їх взаємозв’язок з загальною конфігурацією малюнка [133]. Ми солідаризуємося з думкою Г. Ферса, в тому, що інтерпретація не повинна проводитися без участі протагоніста. Психодинамічний підхід до аналізу візуалізованого матеріалу, враховує бачення образів малюнків самим автором.

Засновник онтопсихології А. Менегетті [81] використовував малюнок у своїй клінічній практиці, надаючи йому великого значення твердив: «Спонтанний малюнок – це ще один спосіб несвідомого, за допомогою якого воно себе проявляє. Онтопсихологія не схильна довіряти тестам, оскільки оцінка тесту замість спонтанного розкриття ситуації відбувається через фільтр «монітору відхилень», стає легкою здобиччю для маніпуляцій викривленою, а внаслідок, позбавленої точності раціональності» [81, с. 321].

Вчений пропонує для дослідження особистості та надання їй допомоги використовувати тест шести малюнків (чи психосемантичних малюнків). А. Менегетті був противником застосування тесту Роршарха, як і інших тестів, так як вони задають механістичну установку, що перешкоджає вільному прояву психічної діяльності [81]. Вчений твердить, що вірити слід лише тим тестам, які створює сам пацієнт: «Суб’єкт сам вибирає простір, колір, техніку виконання, придумує сюжет. Все повинно іти від суб’єкта: тільки в цьому випадку можливо провести аналіз і зробити висновок. Нав’язуючи пацієнту певні таблиці, спогади, малюнки, штучні плями, ми самі створюємо штучні передумови. Єдиним тестом, що дійсно може відобразити реальність суб’єкта, є спонтанні малюнки, картини чи

скульптурні зображення, сновидіння також являють собою спонтанний малюнок» [81, с. 322]. Проте, на нашу думку, створивши словник для тлумачення сновидінь, вчений наблизився до стандартизованої інтерпретації символів.

Малюнок широко використовується в психотерапії, де виступає засобом для розвитку індивідуальної експресії й здатності до комунікації. Психотерапевти Д. Остер, П. Гоулд [89] наголошують на подвійній ролі малюнку як «комунікатора» клієнта з психотерапевтом та клієнта зі своїм внутрішнім «Я». В першому випадку через зображення в малюнку клієнту легше передати особисті переживання, почуття, страхи, тривогу, ніж описати їх вербально, особливо сором'язливим, тривожним особистостям [89]. Таким чином, малюнок сприяє швидшому та більш глибокому пізнанню психотерапевтом внутрішнього світу клієнта та його особистісних проблем. В другому випадку відбувається «об'єктивація» несвідомого клієнтом, через пізнання на «переробку» зображення малюнку відбувається емоційний та інтелектуальний інсайт, що призводить до вивільнення енергії, внаслідок чого наступає полегшення, катарсис [89]. Російські вчені Т. Зінкевич-Євстигнєєва та Д. Кудзілов [57] створили класифікації графічних тестів, поклавши в її основу інструкцію до тесту (рис. 1.4).

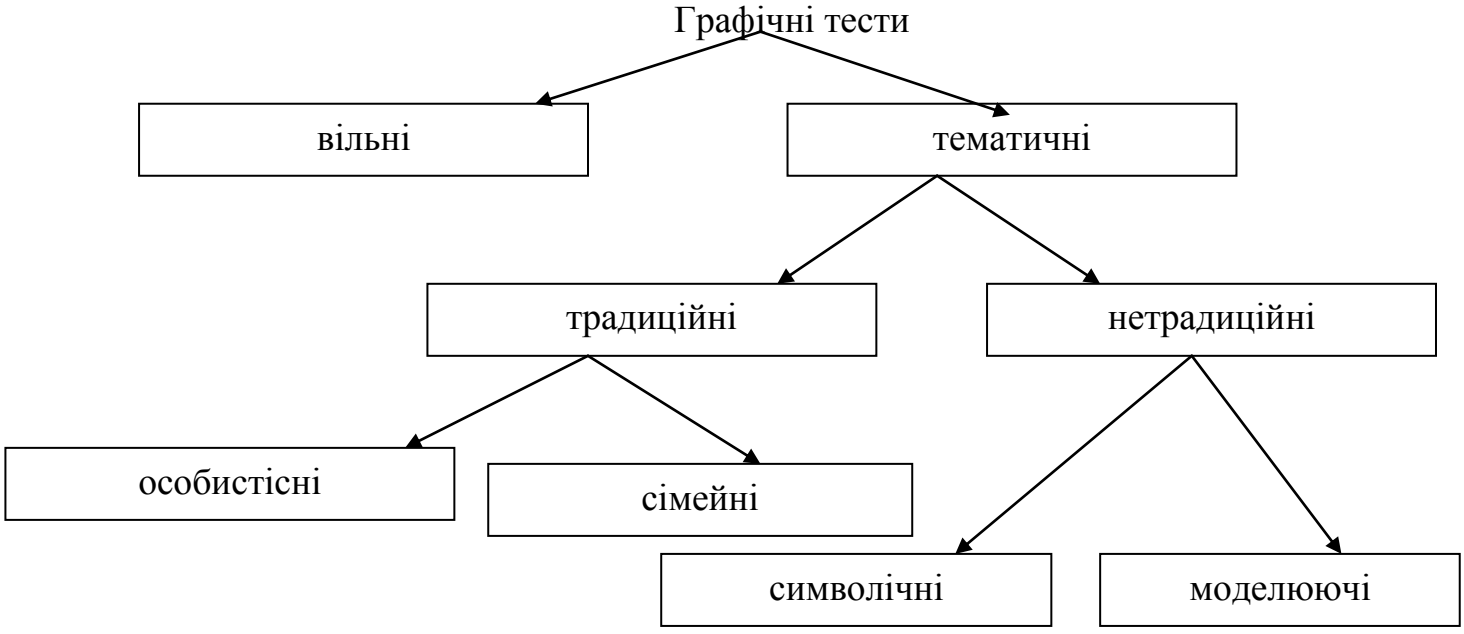

Рис. 1.4. Класифікація графічних тестів [57]

Вільна інструкція передбачає завдання зі слабко вираженою структурою (н-д.: тести «Вільний малюнок», «Спонтанний малюнок», «Мій настрій»). Тематична

інструкція має завдання з чітко виражень структурою, які використовуються в традиційних, надійних тестах, що поділяються на особистісні та сімейні. Особистісну групу створюють малюнки, що спрямовані на дослідження індивідуальних особливостей (н-д.: «Автопортрет», «Дім, Дерево, Людина», «Конструктивний тест людини з геометричних фігур», «Неіснуюча тварина», «Картина світу». Сімейну групу складають тести, що направлені на дослідження сімейних відносин та самовідчуття людини в сім'ї (н-д.: «Малюнок сім'ї», «Кінетичний малюнок сім'ї», «Сім'я в образах», «Метафоричний малюнок сім'ї»). Нетрадиційні інструкції використовуються для актуалізації певних індивідуальних особистісних тенденцій, психічних процесів, такі тести не мають надійного, статистичного перевіреного варіанту інтерпретації. До групи символічних інструкцій відносять завдання пов'язані з символізацією певного психічного процесу (н-д.: «Мої заборони», «Мої переваги»). Моделюючі інструкції включають завдання пов'язані зі свідомим моделюванням певної ситуації чи майбутнього (н-д.: «Карта мого життя», «Моє життя через три роки», «Мої життєві цінності», «Я вчора – сьогодні – завтра») [57].

Спираючись на проведений нами аналіз з цього питання, ми схиляємося до думки, що більшість графічних методик містить тестову (стандартизовану) інтерпретацію, що не дозволяє наблизитися до пізнання індивідуальної неповторності психіки суб'єкта. На недоліки тестового підходу до аналізу графічного матеріалу вказують такі вчені: Т. А. Флоренська [138], Л. Франк [139; 187], М. Г. Ярошевський [168], Т. С. Яценко [125-127; 169-183].

Засновник проективного підходу Л. Франк твердить: «Не можна сподіватися, що стандартизована процедура зможе описати окрему особистість як унікальну індивідуальність. Вона також не зможе сприяти проникненню в динамічні процеси особистості» [139, с. 28].

Російський вчений М. Г. Ярошевський [168] вказує, що тести не можуть допомогти в установлені причинних зв'язків в психічній діяльності, вони лише дозволяють фіксувати результати діяльності, не зв'язуючи їх з певними змінними в тій чи іншій психічній функції. Вчений твердить: «Тести дозволяють виявити певні

закономірності (ймовірні, статистичні). Такі закономірності на стільки реальні, як і строго причинні, динамічні, і знання їх збагачує прогностичні можливості психолога. Помилка тестології полягає у спробі за допомогою статистики отримати знання про динаміку розумового розвитку, його механізмах й закономірностях» [168, с. 125].

Російська вчена Т. А. Флоренська [138] вказує, що тестовий підхід орієнтований на особистість середнього рівня, якщо піддослідний отримує результат, який є вищий за середній рівень, то може отримати парадоксальний діагноз. Статистичні мірки, на думку вченої, зовсім обходять неповторність особистості: «Найістотніше в людині не те, якою вона є від природи, чи внаслідок умов свого розвитку; такі вихідні дані – лише матеріал, до якого піддослідний може відноситися певним чином, може використовувати в залежності від розуміння цілей та сенсу свого життя. Останнє залишається поза «поглядом» тестів, вони виявляються «біля особистісними»» [138, с. 27].

Автор методу активного соціально-психологічного навчання (АСПН), розробник психодинамічної теорії Т. С. Яценко [125-127; 169-183] твердить, що тестовий підхід дає однозначні інтерпретації, нівелює бачення змісту малюнку самим автором, тим самим, унеможливлює глибинно-психологічну корекцію: «Тестові інтерпретації відчужені від самого суб’єкту з його неповторною індивідуальністю й особистісними проблемами, та не дозволяють вивчати психіку в єдності її свідомих та несвідомих проявів. Тестові графічні методики не наближують психолога до витоків, причин особистісної проблематики суб’єкта, вони просто констатують факт наявності чи відсутності психологічних явищ, проблем та ін. Проективно-тестові методики не відповідають вимогам цілісного підходу до розуміння психіки» [170, с. 12].

Отже, викладений вище матеріал дає підстави стверджувати, що графічні методики в проективних методах діагностики займають чільне місце. Проективні графічні методики використовуються з метою дослідження інтелекту, психологічних особливостей, внутрішньо сімейних відносин, несвідомої сфери особистості дітей та дорослих людей. Переважна більшість графічних методик

містить стандартизовані тестові показники інтерпретації, що робить їх не спроможними у пізнанні індивідуальної неповторності психіки суб’єкта в її свідомих та несвідомих проявах.

Висновки до І розділу

1. Огляд літератури, представлений у першому розділі, свідчить, що проективно-тестові методики на сучасному етапі використовуються в діагностико-корекційному процесі для дослідження несвідомих тенденцій, потреб, поведінки, активності суб'єкта, глибинних базових структур, соціально-перцептивних характеристик особистості. Передумовою виникнення проективно-тестових методик є експериментальні дослідження психічних функцій людини В. Вунда, Ф. Гальтона, метод вільних асоціацій К. Г. Юнга. На створення проективного підходу вплинули такі напрями: психоаналіз, гештальтпсихологія, персонологічний та діяльнісний підхід. За допомогою проективних методик вчені досліджували психологічні особливості психічно хворих і психічно здорових людей.

2. Вивчення поняття «проекція» розкриває полізначність її символіки. Поняття «проекції» вживається в багатьох значеннях в різних напрямах психології, існують класифікації даного поняття. В психоаналізі «проекція» трактується як: захисний механізм; психологічний процес, що бере участь у формуванні уявлень про зовнішній світ; процес уподібнення навколишньої реальності власному внутрішньому світу; втілення власних несвідомих тенденцій в художній, літературній творчості; несвідоме перенесення власних рис, установок, бажань, почуттів на інших людей; приписування неусвідомлених і усвідомлених мотивів, емоцій, бажань, рис живим і не живим об'єктам. В гештальттерапії «проекція» трактується як один із видів невротичних механізмів, і як здоровий механізм, який проявляється у художній уяві. Персоналістичний підхід визначає «проекцію» як спосіб взаємодії особистості з оточуючим середовищем, тенденцію діяти під впливом власних потреб, інтересів, всієї психічної організації. Діяльнісний підхід розглядає «проекцію» як установку, особистісний смисл, активність сприймання суб'єкта.

3. Аналіз поняття «проективні методики», та класифікації даних категорій свідчить про те, що проективні методики слугують дослідженню несвідомих аспектів особистості; використовують інструкції та стимульний матеріал невизначеного характеру, що дозволяє проявитися проекції. Графічні методики є

одним із видів проективних методів, що використовуються з метою дослідження інтелекту, психологічних особливостей, внутрішньо сімейних відносин, несвідомої сфери особистості дітей та дорослих людей. Графічні методики містять стандартизовані тестові показники інтерпретації, що робить їх не спроможними в пізнанні індивідуальної неповторності психіки суб'єкта в її свідомих та несвідомих проявах.

Зміст розділу висвітлено в двох публікаціях, указаних в авторефераті [39], [43].

РОЗДІЛ ІІ ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАГНОСТИКО-КОРЕКЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ МАЛЮНКУ В РАМКАХ ПРОЕКТИВНО-ТЕСТОВОГО ТА ПСИХОДИНАМІЧНОГО ПІДХОДІВ

У розділі планується розкрити сутність психодинамічної парадигми в контексті діагностико-корекційного процесу. Охарактеризувати особливості підготовки майбутніх практичних психологів до професійної діяльності методом активного соціально-психологічного навчання (АСПН). Представити методологію дослідження діагностико-корекційної спроможності комплексу тематичних психомалюнків як психоаналітичної техніки. Окреслити роль архетипної символіки в психоаналізі комплексу тематичних малюнків. Розкрити значення процесуальної діагностики в психоаналітичній інтерпретації малюнку та здійснити її порівняння в проективних методиках. Виділити особливості проективно-тестових та психоаналітичних підходів до аналізу малюнку, та представити їх порівняльну характеристику.

2.1. Підготовка психолога-практика методом активного соціально-психологічного навчання (АСПН).

Дисертаційне дослідження спрямоване на вдосконалення форм і методів професійної підготовки практичних психологів у напрямі поліпшення методів пізнання індивідуально-неповторного особистісного потенціалу, розвитку необхідних професійних якостей майбутнього фахівця. На сучасному етапі розвитку практичної психології актуальним є питання вдосконалення професійної підготовки майбутнього практичного психолога. Особлива увага звертається на формування у фахівців галузі практичної психології високого рівня професіоналізму.

Проблема підготовки психолога-практика до професійної діяльності перебуває в полі уваги сучасної наукової спільноти (О. Бондаренко [23], В. Панок [88], Н. Чепелєва [88], Т. Титаренко [88], Н. Пов’якель [95], В. Рибалка [105], Т. Яценко [8; 65; 125-127; 169-183] та ін.). На думку вище вказаних вчених, підготовка майбутнього фахівця в галузі практичної психології включає формування

теоретичних знань та набуття навичок практичної роботи. В. Панок вказує на те, що зміст підготовки практичного психолога складається із трьох рівнів: 1) загальнотеоретичні основи психології; 2) теоретико-методичні основи конкретного напряму в психології; 3) спеціалізація у конкретному виді практичної психології, що забезпечить формування практичних навичок, умінь, володіння технологіями професійної діяльності [88].

У науковій літературі підготовка майбутніх психологів-практиків розглядається як «період професійного становлення, процес розвитку професійно значущих якостей та здібностей, професійних знань і вмінь, що супроводжується активним якісним перетворенням особистістю свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового способу життєдіяльності - творчої самореалізації в професії» [50, с. 425].

Зміст навчання майбутніх психологів-практиків обов'язково має включати формування особистості практичного психолога. Н. Чепелєва виділяє одним із головних завдань у системі підготовки психолога-практика – становлення особистісного «Я» майбутнього фахівця. На думку вченої, розвиток особистості практичного психолога відбувається на основі формування у нього професійної й психологічної культури, що включають в себе наступні компоненти: культуру спілкування (вміння вести діалог з позиції «рівноправності» з клієнтом); культуру мислення (здатність творчо мислити, знаходити ефективні шляхи надання психологічної допомоги), емоційну культуру (здатність володіти собою, адекватно проявляти свої емоції) [88]. Необхідними складовими високої професійної культури виступає професійна ідентифікація (прийняття професійних ролей, норм та цінностей), яка пов'язана з механізмом особистісного розвитку майбутнього практичного психолога.

Необхідною умовою професійної підготовки та становлення майбутнього психолога-практика є особистісна психокорекція (О. Бондаренко [23], С. Максименко [76; 77], Н. Ничкало [88], В. Рибалка [105], О. Киричук [62], В. Семиченко [119], В. Татенко [88], Т. Титаренко [88], Н. Чепелєва [88], Т. Яценко [] та ін.). Термін «психологічна корекція» вживається в психотерапії, спеціальній

педагогіці, практичній психології. В науковій літературі окреслене поняття індивідуальна «психологічна корекція», що означає «тактовне втручання у процеси психічного і особистісного розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих процесах і часто справляє вплив не лише на особистість, а й на її оточення, організацію життєдіяльності» [167, с. 283]. Термін «особистісна корекція» вживається в контексті підготовки психологів-практиків до професійної діяльності; означає «гармонізацію особистості, нівелювання її внутрішніх затисків і перешкод щодо оволодіння фахом практичного психолога» [173, с. 26].

В глибинній психології феномен «психокорекції» пов'язують із поняттями «розвитку» (А. Адлер [5], Е. Берн [15], А. Фрейд [137; 138], Е. Фромм [150-151], Е. Шостром [162]), «виховання» (Г. Гуг-Гельмут [72], М. Кляйн [63], З. Фрейд [145], Ш. Ференці [72], В. Шмідт [72], К. Юнг [164], Т. Яценко [171]).

Психоаналітичні ідеї стосовно впливу виховання на дітей виділилися у окрему область – психоаналітичну педагогіку. За З. Фрейдом, виховання – це «процес спонукання до подолання принципу задоволення і до заміщення його принципом реальності» [145, с. 8]. Традиційне виховання придушує потяги дитини, результатом чого виступає незадоволеність, агресивність, деструкції. Головним завданням виховання психоаналітик виділяв - підготовку дитини до соціокультурного життя, з найменшими втратами її активності [145]. Складовими активності дитини виступають три основні потреби, які проявляються у потягах: 1) потреба в любові; 2) потребу у контролі; 3) потреба входження в соціум. Саме незадоволення основних потреб буде породжувати деструкції поведінки дитини. З. Фрейд вказував, що психоаналітичне виховання слід застосовувати для профілактики неврозів.

Ш. Ференці піддав критиці існуючу на початку XX століття систему виховання, вказавши, що педагогічний вплив на людину з метою нейтралізації, придушення її асоціальних тенденцій є недоцільним. Психоаналітик вказував, що педагогіка є «непотрібним додатковим придушенням», так як придушує наміри, спогади людини, що призводить до «інтроспективної сліпоти» (нездатності розрізняти власні та чужі уявлення та фантазії). Педагогіка, на думку Ш. Ференці, усуває асоціальні спонукання, шляхом нейтралізації (придушення) потягів, проте це

згодом матиме зворотній ефект: витіснені асоціальні потяги проявляться з більшою силою [72].

Метод АСПН (активне соціально-психологічне навчання), розроблений академіком НАПН України Т. Яценко, забезпечує особистісну психокорекцію, зорієнтовану на професійний розвиток та самовдосконалення майбутнього практичного психолога. У форматі методу АСПН, який базується на психодинамічній парадигмі, вживається термін «глибинно-психологічна корекція», що означає безпосередню практику в умовах психокорекційного процесу.

Активне соціально-психологічне навчання (АСПН) – це процес навчання психологів-практиків, в результаті якого майбутні фахівці отримають психологічні знання, уміння, навички. Т. С. Яценко вказує: «АСПН – це динамічна психолого-педагогічна система, в якій групові й особистісні зміни перебувають у тісному взаємозв'язку. АСПН – це навчання самоаналізу та самокорекції» [169, с. 21]. Метод АСПН першочергово був направлений на підготовку вчителя до спілкування з учнями (1978-1979 р.р.), а в подальшому набув глибинно-психологічної орієнтації в наданні практичної допомоги суб'єкту.

Вивченню процесу навчання (научіння, учіння) присвячені праці таких вчених: Н. Я. Гальперіна [35], І. Ф. Гербарта [48], В. А. Дістервега [48], Д. Б. Ельконіна [52], В. В. Давидова [45], І. І. Ільясова [59], Я. А. Коменського [30], О. М. Леонтьєва [48], Д. Ф. Ніколенко [91], Л. М. Проколієнко [91], К. Д. Ушинського [132] та ін.

В науковій літературі розрізняють поняття «научіння», «навчання», «учіння». Научіння – це процес і результат здобування індивідуального досвіду людиною та набуття нових форм поведінки у тварин. На думку біхевіористів, механізм научіння єдиний для людини і тварини. В. П. Кутішенко зазначає, що «научіння у людини – це пізнавальний процес засвоєння соціального досвіду практичної і теоретичної діяльності. Це стійка діяльність, що не виникає із безпосередньо вроджених фізіологічних реакцій організму» [68, с. 80]. Вчена розглядає навчання як цілеспрямоване організоване научіння, в процесі якого відбувається взаємодія між тим, хто навчає і тим, кого навчають. Результатом научіння виступають набуті

знання, уміння, навички, здійснюється психічний і особистісний розвиток, відбувається цілеспрямована передача інтелектуального і професійного досвіду [68].

Українські вчені Л. М. Проколієнко, Д. Ф. Ніколенко розглядали процес учіння як «особливу форму соціальної активності суб'єкта взаємодії з реальними суб'єктами та об'єктами навколишньої дійсності, регуляції систем суб'єкта згідно з програмами виконання певних завдань, а також із потребами особистості [91, с. 36].

І. І. Ільясов подає учіння як «здобуття досвіду, як те, що можна назвати зовнішнім по відношенню до змін, які будуть відбуватися у внутрішньому плані, тобто у психічних процесах, діях, операціях» [59, с. 12]. Вчений виділяє два види учіння: 1) засвоєння чуттєвого і раціонального матеріалу; 2) засвоєння досвіду практичної та дослідницької діяльності.

В процесі АСПН відбувається формування якостей важливих для професійної діяльності, розвиток професійних навичок (слухання і розуміння партнера, поведінки), саморефлексії, соціально-перцептивного інтелекту, психологічної культури, творчого потенціалу.

До професійно важливих особистісних характеристик та умінь практичного психолога вчені відносять: здатність до професійної рефлексії, творчості (М. Бадалова [13], Л. Терлецька [128]); уміння глибоко проникати в сутність психологічних явищ, проблем, прагнення до самопізнання, самовдосконалення (Н. Наумова [88]); розвиток та самореалізація особистості (В. Панок [88], Л. Уманець [88]); формування професійної самосвідомості, особистісної зрілості (Н. Кучеровська [69]); психологічна культура (Н. Чепелєва [88]); індивідуалізм, самостійність у виробленні рішень (М. Амінов [7], М. Молоканов [82]); розвинені комунікативні здібності (О. Бондаренко [23], Л. Петровська [94], Т. Яценко [169]); особистісна та професійна ідентичність (О. Бондаренко [23]); психологічна сміливість, сила волі, відкритість до набуття нового досвіду, творча самореалізація (Т. Яценко [177]).

Під час психокорекційних занять за методом АСПН майбутні психологи здобувають рефлексивні знання в ситуації «тут і тепер», оволодівають прийомами

глибинно-психологічного пізнання, набувають навичок організації психодрами, спонтанного театру.

Глибинно-психологічна корекція майбутнього практичного психолога є важливою передумовою його навчання, самовдосконалення й професійного розвитку. Українські вчені Чаплак Я. В., Коновчук Н. С. вказують, що «запорукою успішного професійного розвитку майбутнього психолога-практика є усвідомлення ним необхідності глибинного самопізнання, корекції та пошуку шляхів самовдосконалення» [159, с. 267].

Метод АСПН, завдяки глибинному спрямуванню, нівелює деструктивні, агресивні прояви суб'єкта, допомагає розкрити творчий потенціал й підвищити адаптованість до професійної діяльності. Глибинне пізнання психіки передбачає дослідження функціональних особливостей несвідомої сфери в узгодженості зі сферою свідомого. У взаємодії цих сфер знаходяться резерви психокорекції особистості майбутнього психолога [177]. Психокорекція, за методом АСПН, спрямована на поліпшення взаємин суб'єкта з іншими людьми та нівелювання труднощів спілкування, набуття професіоналізму, що відбувається шляхом гармонізації особистісно-людського та професійно-соціального аспектів життя майбутнього психолога. Під час проходження психокорекційних груп за методом АСПН, майбутній практичний психолог не лише отримує теоретичні знання, а й набуває особистісних змін [171].

Організаційно-методичні аспекти проведення груп АСПН детально розкриті у працях Т. С. Яценко [8; 65; 125-127; 169-183] та її послідовників: С. М. Аврамченко [4], К. А. Бабенко [12], О. Г. Білої [17], Т. І. Білухи [18], Л. Л. Бондаревської [22], Т. В. Горобець [38], І. В. Євтушенко [53], Б. Б. Іваненко [58], І. В. Калашник [60], А. Е. Мелоян [80], Л. В. Мошенської [83], О. Г. Стасько [123], С. Г. Харенка [152], Н. В. Шавровської [160] та інших.

Коротко окреслимо особливості проведення психокорекційних занять за методом АСПН: тривалість занять – від 90 до 120 годин; кількість учасників – не більше 12 осіб. В групі створюються специфічні лабораторні умови, які ґрунтуються на гуманістичних принципах роботи: спонтанність та невимушеність поведінки в

ситуації «тут і тепер»; доброзичливість; щирість; відсутність оцінювального відношення; підтримка; рівність позицій учасників; відсутність критики; звернення один до одного на «ти»; конфіденційність [169].

Проходження психокорекційних груп за методом АСПН сприяє формуванню професіоналізму майбутнього практичного психолога. Досягнення професіоналізму відбувається у три етапи: 1) опанування принципами групової взаємодії та набуття необхідних навичок самопізнання та самокорекції; 2) корекція самого себе та аналіз впливу особистісної проблематики на взаємодію з іншими людьми; 3) супервізія роботи в якості практичного психолога [183]. Орієнтирами особистісних змін та зростання для практичних психологів слугують критерії відкоригованості, які розроблені у форматі психодинамічної теорії: 1) пізнання природи психіки в єдності сфер свідомого і несвідомого; 2) розуміння світу інших людей й прийняття їх такими, якими вони є; 3) розвиток психологічної зрілості; 4) узгодження раціонального, поведінкового та емоційного аспектів особистості; 5) відкритість для набуття нового досвіду; 6) відсутність негативних емоційних реакцій в ситуаціях взаємодії з іншими; 7) творча самореалізація [171].

Показниками ефективності особистісної корекції за методом АСПН є загальні і спеціальні результати (ефекти). Загальні результати полягають в гармонізації структури особистості учасників психокорекційних груп; оптимізації загальних здібностей до навчання; підвищенні загальної культури спілкування; зростання почуття необхідності самовдосконалення та реалізації потенційних можливостей. Спеціальні результати полягають у формуванні вміння програвати та аналізувати педагогічні ситуації; відпрацюванні навичок та вмінь оптимального спілкування, необхідних для здійснення професійної діяльності [65].

Психокорекція в групі АСПН є багаторівневою і ґрунтується на механізмах позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на вищому рівні психічного розвитку суб’єкта. Психокорекція будується на матеріалі кожного учасника групи, а не на абстрактних моделях, психотерапевтичних прикладах. Т. С. Яценко наголошує: «АСПН – це навчання глибинно-психологічного аналізу отриманого в групі поведінкового матеріалу. АСПН – це передусім навчання, а не тренування, бо

в основу отримуваних результатів покладено точність психодіагностики та вміння цілісно аналізувати поведінкову продукцію» [171, с. 52]. Психокорекційний процес зливається з динамікою розвитку групи й індивідуальним пізнанням несвідомих першопричин особистісних проблем суб'єкта.

Індивідуально-особистісні зміни учасників груп АСПН пов'язані з психологічними захистами, вивчення яких відкриває перспективи пізнання індивідуальної неповторності психіки суб'єкта. Пізнання психологічного захисту направлене на розкриття системної впорядкованості психіки з «суб'єктивною зінтегрованістю». Захисні механізми актуалізуються у суб'єкта в «неприємних» ситуаціях: ворожості, не прийняття, приниження і т.п., а в процесі групової психокорекції створюється атмосфера безпеки від ущемлення власного «Я».

Отже, підготовка майбутнього психолога-практика має полягати не лише у формуванні належних теоретичних знань, а й у набутті навичок практичної роботи, зокрема у власній особистісній психокорекції, яка зорієнтована на глибинне пізнання психіки у взаємозв'язку свідомої та несвідомої сфер.

2.2. Психодіагностична сутність малюнку в рамках психодинамічного підходу

2.2.1. Методологія дослідження

В контексті даного дисертаційного дослідження важливо розкрити сутність психодинамічного підходу, який лежить в основі методу психоаналізу комплексу тематичних малюнків, розроблений доктором психологічних наук, професором Т.С. Яценко. Визначення та описання психодинамічного підходу міститься у працях таких учених: Л. І. Анциферової [10], А. О. Александрова [6], О. Ф. Бондаренка [23], Б. Д. Карвасарського [61], Т. С. Яценко [8; 65; 125-127; 169-183] та ін.

Поняття «психодинамічний підхід», згідно психологічної енциклопедії, – «напрям психотерапії, який орієнтований на психоаналітичну теорію, вивчає взаємовплив різних потягів, витісненого матеріалу, розвитку, прогресу, регресії та фіксації психічної діяльності. При психодинамічній інтерпретації важливими є

причинно-наслідкові та еволюційні аспекти, особлива увага звертається на процеси фіксації та регресії до більш ранніх стадій розвитку «Я»» [99, с. 76].

Енциклопедія психотерапії за редакцією Б. Д. Карвасарського подає наступне визначення психодинамічного підходу: «Психодинамічний підхід – це динамічна (психодинамічна) психотерапія, основою якої виступає досягнення розуміння динаміки психічного життя індивіда, що базується на концепції несвідомого» [61, с. 236]. Російський вчений А. О. Александров вказує, що» психодинамічний підхід – це підхід, який підкреслює важливість для розуміння ґенезу та лікування емоційних розладів інтрапсихічних конфліктів, які являються результатом динамічної та несвідомої боротьби суперечливих мотивів в середині особистості» [6, с. 7].

Енциклопедія практичної психології містить наступне визначення психодинамічного підходу: «Психодинамічний підхід – це підхід, згідно якого видимі людині процеси, що відбуваються в її психіці, визначаються не зовнішніми обставинами, не розумом чи волею, а самостійною динамікою (взаємодією та боротьбою) сил в середині психіки» [44, с. 2]. За визначення вченого О. Ф. Бондаренка, психодинамічний підхід (напрям) базується на «принципі визначального впливу минулого досвіду на формування світовідчуття, певної манери поведінки людини, її внутрішніх і зовнішніх проблем» [23, с. 47]. Таким чином, представлений вище матеріал, дає змогу зробити висновок, що психодинамічний підхід – це один із напрямів психотерапії, в основі якого лежить психоаналітична теорія. Підхід зорієнтований на вивчення динаміки психічного життя суб’єкта, внутрішніх суперечностей, конфліктів.

Психодинамічний підхід, який розробляється Т. С. Яценко [8; 65; 125-127; 169-183], зорієнтований на пізнання психіки здорових, адекватних людей, які працюють, навчаються. Проективно-тестового підхід базується на вивченні психічно хворих і психічно здорових людей.

У межах психодинамічного підходу вихідною є позиція пізнання глибинного ракурсу особистісних проблем, що переживає людина, з врахуванням суперечливої сутності психічного у зв’язку з функціональними особливостями свідомого і несвідомго. Т. С. Яценко зазначає, що «психодинамічний підхід - це цілісне бачення

психіки в її свідомих і несвідомих виявах, а не орієнтація на дискретні характеристики» [182, с. 24]. Психодинамічний підхід єднає в собі теоретичні підходи (онтопсихологію, психосинтез, трансперсональну психологію, гуманістичну психологію, феноменологічний підхід) та моделі психокорекційної практики (психоаналітичної, екзистенційно-гуманістичної, клієнтцентрованої, гештальттерапії) [179].

Об'єктом психодинамічної теорії виступає цілісна психіка у взаємозв'язках свідомої і несвідомої сфер, в єдності матеріальної та духовної реальності (холістичний підхід), у поєднанні емотивного, когнітивного та поведінкового аспектів. Діагностико-корекційний процес у форматі психодинамічної парадигми передбачає об'єднання теоретичного (методологічного, структурно-семантичного), функційно-практичного (інструментального) та енергетичного рівнів цілісної психіки [180]. Розроблена Т. С. Яценко «Модель внутрішньої динаміки психіки» (рис. 2.1) демонструє сутність психічного, яка знаходиться на перетині «вертикалі» і «горизонталі», що зумовлює синтез свідомого і несвідомого.

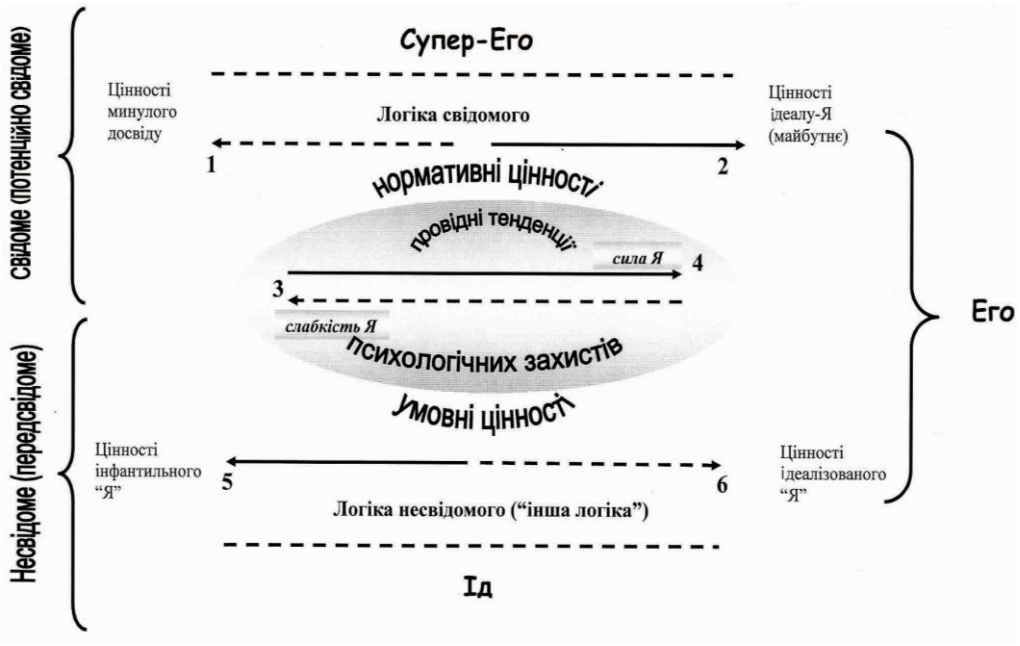

Рис. 2.1. Модель внутрішньої динаміки психіки

Т. С. Яценко доповнює «вертикаль» структури психіки (Ід, Его, Супер-Его), яка розроблена З. Фрейдом, «горизонталлю» структурних взаємозалежностей свідомого і несвідомого, яким притаманна різноспрямованість суперечливих

тенденцій. «Горизонталь» психічного складає внутрішня латентна активність несвідомого, яка не піддається безпосередньому пізнанню. «Вертикаль» - це внутрішня і зовнішня активність, яка торкається двох сфер, як свідомого, так і несвідомого, та піддається опосередкованому пізнанню в опредмечених засобах. Суперечливу сутність феномену психічного втілюють універсальні тенденції: «до сили» та водночас – «до слабкості»; «до людей» та водночас – «від людей»; «до життя» та водночас – «до психологічної смерті», які не нівелюють одна одну, а співіснують за принципом антиномії [173].

Інтегративним механізмом, який об'єднує «вертикаль» і «горизонталь» виступає система психологічних захистів, яка охоплює як свідому так і несвідому сфери (див. еліпс на рис. 2.1). Т. С. Яценко вказує, що: «Захисна система є інтегративним, диспозиційним утворенням, має різнорівневу структуру, яка включає когнітивний, емотивний та поведінковий аспекти; захисна система підкоряється єдиному генеральному механізму – «від слабкості до сили» [180, с. 84]. Генеральний механізм захисної системи забезпечує інтегративне функціонування психіки засобами, які створюють суб'єкту ілюзію «психологічної сили».

Функція інтеграції психологічних захистів виявляється у відступах від соціально-перцептивної реальності та її викривленнях, що виражаються у суб'єктивній зінтегрованості психіки. Захисна система психіки є дисфункціональною, що проявляється у порушенні переробки інформації, створенні ілюзії «сили» в догоду ідеалізованому «Я». Т. С. Яценко стверджує, що: «…найбільше навантаження падає на свідомість, яка піддається ілюзіям, викривленням, що породжені необхідністю маскувати мотиваційні спонукання (першопричини) едіпального порядку. Все це вносить дезінтеграційний компонент в психіку, що маскується суб'єктивною інтеграцією, яка побудована на викривленнях, відступах від реальності, включаючи просоціальні форми раціоналізації, у відповідності з провідною тенденцією «до сили» [8, с. 9]. Захисна система психіки підтримує цілісність психічного, маскуючи при цьому наявність дискретності.

Т. С. Яценко виділяє два різновиди захистів – ситуативні («за вертикаллю) та базальні, особистісні («за горизонталлю»). До ситуативних захистів авторка

психодинамічної теорії відносить захисні механізми: витіснення, перенесення, проекція, раціоналізація, реактивне утворення, трансфер, ідентифікація, заперечення, ізоляція та ін.

Базальні захисти виражають функційні особливості несвідомого (симультанність, ірраціональність, існування поза часом, простором, статтю) та спрямування активності суб'єкта. Базальна форма захисту спрямована на реалізацію глибинних (інфантильних) цінностей, ситуативна форма - на адаптацію суб'єкта в соціумі. В ситуативних формах захисту завжди присутні елементи базальних форм захисту, які містять несвідомий мотив, що прагне проявитися в свідомому. Утворення когнітивних параметрів базальної форми захисту пов'язане з феноменом «позадосвідного», «дорефлексивного», який визначає спрямованість динаміки спонтанної поведінки суб'єкта та провідних тенденцій його психіки [176].

Ситуативні форми захисту доступні пізнанню та частковому усвідомленню суб'єктом. Базальні форми захисту не доступні безпосередньому пізнанню, залежать від прояву спонтанної активності суб'єкта. Глибинне пізнання в процесі психокорекції нівелюючи ситуативні захисти, відкриває перспективи більш адекватного пізнання базальних захистів [180]. Інтегративні процеси психіки, які виражаються у відступах від реальності, здійснюються через процеси опорів, заміщення, ідентифікації-інтроєктування, умовних цінностей. Опори спрямовані на утримання імпульсів Ід у прагненні до реалізації. Також «захищають» витіснення інфантильних травм, та одночасно, підкоряються процесу інтеграції свідомого з несвідомим, що виражається у послабленні контролю над утриманням імпульсів в несвідомому, й частковій реалізації їх у свідомому. «Заміщення» здійснює інтеграцію витіснень з майбутнім, яка відбувається шляхом реалізації капсульованої енергії з об'єктами, які частково, за окремими параметрами, схожі на первинні лібідні об'єкти. Ідентифікація забезпечує інтеграцію свідомого з несвідомим, шляхом одночасного роз'єднання суб'єкта з первинними лібідними об'єктами та поєднання з ними, через інтроєкцію їх певних рис у параметрі «психологічної сили». Умовні цінності також виконують інтегративну і дезінтегративну функції. Інтегративна функція полягає у поєднанні глибинних (інфантильних) і нормативних

цінностей, що відбувається через «умовність». Дезінтегративна функція полягає у захисті гідності, престижу свого «Я» через цінності, які мають інфантильний зміст та маскуванні їх глибинної сутності нормативними цінностями [182].

У форматі психодинамічного підходу глибинне пізнання психіки базується на виявленні викривлень соціально-перцептивної реальності суб'єкта, для яких характерна фіксованість та індивідуалізованість, у безпосередній взаємодії психолога та протагоніста в ситуації «тут і зараз», яка спирається на процесуальну діагностику. Усвідомлення соціально-перцептивних викривлень, ілюзорних аспектів функціонування психіки сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта, позитивній дезінтеграції та вторинній інтеграції на більш високому рівні розвитку психіки, що має вияв у внутрішньому переструктуруванні психічного та інтеграції на більш реалістичних основах. Позитивна дезінтеграція сприяє послабленню ілюзорності, що призводить до реконструювання та вторинної інтеграції, яка здійснюється мимовільно. Вагому роль при цьому відіграє точність діагностики суперечностей психіки, які маскуються захисними механізмами психіки [180].

У психодинамічній теорії особливого значення набувають позадосвідні (дорефлексивні) утворення, які асимілюють інтереси глибинних цінностей та інтегруються з архетипом. Позадосвідні утворення мають вияв в архетипній символіці, й у базальній формі захисту.

Завдання цілісного (в єдності свідомого і несвідомого) пізнання психіки полягає у відновленні порушення взаємозв'язків (інформаційний обмін) між сферами свідомого і несвідомого, які породжують психологічне імпотування суб'єкта, та попередженні розвитку тенденції до «психологічної смерті». Психолог в процесі діалогічної взаємодії з респондентом об'єктивує глибинні аспекти психіки останнього, спираючись на перекодування змісту (смислів) в опредмеченні форми, які символізують єдність ідеального та матеріального (холістичний підхід) [8]. Діалогічна взаємодія передбачає декодування інформації, що сприяє інтеграції психіки на більш високому рівні психічного розвитку. Опредмечені форми самопрезентації респондента пізнаються в процесі об'єктивування смислового навантаження емотивного їх «оживлення» в процесі діалогу. Т. С. Яценко вказує:

«Діалогічна взаємодія вбудовується в природній порядок імпліцитної заданості психічного в його системній організації, що має свою послідовність та навантаженність афектами – слідами (фіксаціями) раннього дитинства» [182, с. 23]. Діалогічна взаємодія, шляхом накопичення поведінкового матеріалу, слугує основою для інтерпретації, пізнання та аналізу. У кожному «кроці» діалогічної взаємодії присутня як діагностика, так і корекція, що відбувається за рахунок часткових позитивної дезінтеграції, які породжують вторинні інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку. Інтерпретація візуалізовано-поведінкового матеріалу спрямована на повздовжній, асоціативно-смисловий аналіз точок перетину «вертикалі» та «горизонталі» психічного, які накопичуються (напрацьовуються) в процесі діалогічної взаємодії [180].

Психодинамічній теорії характерне розуміння символічного характеру несвідомого, зміст якого піддається не безпосередньому, а опосередкованому пізнанню на основі використання візуалізованих (опредмечених) засобів самопрезентації (ліпка, малюнок), які доступні науково-практичному дослідженню. Символізація розглядається як процес «перекодування» прихованих (латентних) смислів в матеріалізовані форми [177].

Пізнання «логіки свідомого» і «логіки несвідомого» відбувається на основі «ймовірнісного прогнозування», яке має проміжні істинні значення, що називаються ймовірностями істинності висловлювань, мірою правдоподібності (очевидності) в єдності з прогнозами їх подальшого підтвердження. Ймовірнісне прогнозування, або «вірогідна логіка» має особливу специфіку – це принципова відсутність можливостей усунути факт імовірності. Вірогідна логіка є не двозначною («істинне – хибне»), а багатозначною, оскільки бере до уваги інші значення в контексті ймовірності істини. Завданням вірогідного прогнозування є об’єктивування ітеративних, інваріантних форм поведінки суб’єкта [8].

У форматі психодинамічної теорії вагомим виступає пізнання едіпальної залежності суб’єкта. Проблема едіпової залежності вивчається у її взаємозв’язку з поняттям едіпового комплексу, яке було запропоноване З. Фрейдом. Едіпів комплекс відзначається такими характеристиками: афективність (емотивність),

неусвідомлюваність, вплив на психіку в цілісності її підструктур (емоції, поведінка, енергетичне спрямування). Категорія комплексу підкреслює активність суб'єкта, задану єдиним інтимно значущим інтересом до первинних лібідних об'єктів (батьків), чуттєвий потяг до яких набуває ознак фіксації (усталеності), що вступає в конфлікт з інцестною забороною (табу) [170].

Згідно психоаналітичних досліджень, формування психіки суб'єкта відбувається в період від 2-ох до 6-ти років, коли формуються едіпальні залежності, які продовжують впливати на поведінку суб'єкта протягом всього життя. Вплив едіпальної залежності відбувається поза контролем свідомості людини. Т. С. Яценко виділяє провідний чинник едіпального програмування психіки - механізм «від слабкості до сили», який зумовлює процес ідентифікації, в частині інтроєктування окремих рис лібідних об'єктів, які селекціонуються в залежності від психологічної сили. Тенденція «до сили» поєднується з прагненням «до задоволення» едіпально-лібідних бажань, що призводить до зниження напруги, яка породжена «принципом реальності», і реалізації лібідної активності суб'єкта в платонічному ключі. Інтроєктування рис лібідних об'єктів (батьків, бабусь, дідусів, вихователів) здійснюється парадоксальним шляхом: інтроєктуються такі якості, які емоційно дистанціювали, роз'єднували, породжували почуття знедоленості, що призводило до виникнення бар'єрів у стосунках, ускладнювало зближення [172].

Негативними наслідками едіпальної залежності суб'єкта виступають: блокування енергії лібідо; прояви енергією мортідо; депресія; почуття провини; тенденція до само покарання; амбівалентність почуттів до себе та до близьких людей; імпотування активності; тенденція «до психологічної смерті»; інфантилізм; неприйняття себе тощо. Позитивні наслідки едіпальної залежності: прагнення довести первинному лібідному об'єкту власну гідність, включаючи соціальні успіхи (поезія, мистецтво, спорт, наука, культура); звільнення від почуття меншовартості; інтроектування та ідентифікація просоціально-адаптаційних рис первинних лібідних об'єктів (батьків), наприклад, гостинність, доброзичливість, щиросердність, жартівливість, відкритість у взаєминах з людьми, прагнення тримати «високу марку», працелюбство, наполегливість, почуття власної гідності та інші [177].

Отже, методологія включає як знання психодинамічної теорії, так і її єднання з методичним інструментарієм. У процесі діагностико-корекційної роботи відбувається рух від теорії до практики, і навпаки. Тому процес активного соціально-психологічного навчання пов'язаний як з отриманням нових емпіричних даних, так і уточненням теорії на їх основі.

2.2.2. Особливості використання комплексу тематичних малюнків у глибинно-психологічному пізнанні

Використання малюнку є невід'ємною складовою методу активного соціального-психологічного навчання (АСПН), починаючи з 1979 року. Діагностико-корекційним можливостям малюнку з метою глибинно-психологічного пізнання та психокорекції в рамках психодинамічного підходу присвячені праці послідовників Т. С. Яценко: К. А. Бабенко (механізми символізації) [12], І. В. Євтушенко (архетипна символіка) [53], Л. В. Мошенської (діагностичні можливості комплексу тематичних психомалюнків) [83], П. Г. Теслюка (полізначність символіки) [129], Л. Г. Туз (психоаналітична інтерпретація) [130].

В групах глибинно-психологічної корекції за методом АСПН, використовують різні прийоми малювання:

- вільне малювання (кожен учасник малює, що хоче);
- додаткове малювання (аркуш передається по колу, кожен учасник вносить свій елемент у малюнок);
- розмовне малювання (члени групи спілкуються між собою за допомогою барв, ліній і образів відтворених на малюнку):
- спільне малювання (всі учасники групи малюють на одному аркуші);
- робота з використанням неавторських малюнків;
- комплекс тематичних психомалюнків [184].

Зазначені прийоми малювання допомагають психологу прослідковувати груповий процес та особистісні зміни його учасників. Результативність особистісної психокорекції можна прослідкувати у малюнках на теми: «Результати, які я отримав, навчаючись у групі», «Що дала мені група, а я – групі», «Розвиток групи й

мій особисто», «Що я очікував і що отримав у групі», «Я до проходження групи АСПН», «Я після проходження групи АСПН», які виконуються після закінчення повного курсу групової психокорекції [65].

Метод психоаналізу комплексу тематичних малюнків передбачає створення малюнків на задані теми (41 тема), які торкаються різних сторін життя суб'єкта: хвилюючих емоційних переживань, інтимних стосунків, пережитих травм дитинства, мрій, планів на майбутнє, ставлення до близьких людей, професійної діяльності і т.п. Комплекс тематичних малюнків такий: 1) сприймання близькими і оточуючими людьми мого не існування; 2) сприймання нещастя, сприймання щастя; 3) будинок, дерево, людина; 4) дорога мого життя; 5) драматичне минуле; 6) драматична подія мого життя; 7) ідеальна сім'я; 8) як мене бачать (бачили в минулому) батьки і як я бачу сам себе; 9) як мене бачать люди, як я бачу сам себе; 10) як мене бачать у службовій ситуації; 11) карта внутрішнього світу; 12) конфлікт (розлучення); 13) криза і етапи виходу з неї; 14) моє майбутнє; 15) мій звичайний емоційний стан; 16) моє минуле; 17) мій звичайний день; 18) мої бажання, мої можливості; 19) мій партнер по спілкуванню (сексуальний партнер); 20) моя мрія; 21) моя сім'я тепер; 22) чоловік, жінка і я; 23) найбільш значима для мене людина; 24) неіснуюча тварина; 25) звичайний психічний стан близьких мені людей; 26) самотність; 27) минуле, яке не можна виправити (або до якого не хотілося б повертатися); 28) психологічно неіснуюча для мене людина; 29) радісний день в сім'ї; 30) сім'я за моєї відсутності, я поза сім'єю; 31) казка мого життя; 32) людина, яку я люблю (не люблю); 33) людина, яку я поважаю (не поважаю, боюся); 34) людина, яку я відчужую; 35) що було до мого народження; 36) емоційне сприйняття близькими людьми один одного; 37) я - реальне, я – ідеальне; 38) я в сім'ї батьків, я поза нею; 39) я йду назустріч біді; 40) я серед жінок; 41) я серед чоловіків [184].

Інструкція до виконання психомалюнків спрямована на актуалізацію спонтанності та невимушеності під час малювання, й в процесі діалогічної взаємодії психолога з автором комплексу малюнків. Т. С. Яценко стверджує: «Кількість малюнків дозволяє побачити схожість між окремими елементами з метою проведення аналогій та бачення цілісної образної картини індивідуально-

психологічної історії життя суб'єкта, допомагає пізнати такі внутрішні механізми психіки й тенденції його поведінки, які зумовлюються логікою несвідомого, що не розкривається із змістом кожного зокрема малюнка» [171, с. 43].

Теми малюнку актуалізують емоційні аспекти минулого та теперішнього сутнісного для їх автора. Визначена тема малюнку викликає проекцію несвідомих потягів, бажань, переживань, що втілюються у певному образі, символі малюнку. Визначеність теми – це єднання свідомого з несвідомим, що забезпечується спонтанним виконанням малюнку [177].

Т. С. Яценко наголошує: «Малюнок є своєрідним актом комунікації і передбачає можливість виражати і передавати індивідуальний зміст в образній символічній формі. В малюнку представлена індивідуальна інтерпретація певної події чи переживання, зображення якої приносить полегшення для автора, тому малюнок ще й здійснює терапевтичну функцію. Малюнок, здатний глибинно виражати психологічний зміст, адекватний психіці суб'єкта, й одночасно забезпечувати його захищеність» [175, с. 154].

Методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків забезпечує психокорекційний ефект, оскільки дозволяє проникати в глибинні аспекти та об'єктивувати внутрішні суперечності психіки суб'єкта, виявляти індивідуально-неповторну логіку несвідомого.

Психоаналіз комплексу тематичних малюнків - когнітивна методика, що виконується з дотриманням вимог позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на вищому рівні психічного розвитку суб'єкта. Позитивна дезінтеграція, у психодинамічній теорії, означає позитивний процес розвитку, перехідний на шляху до становлення більш високого рівня психічних можливостей людини – вторинної інтеграції [180]. Позитивна інтеграція має такі характеристики: порційність, багаторівневість, розширення самосвідомості за рахунок зниження викривлень соціально-перцептивної інформації, перехід на більш високий рівень зінтегрованості структури суб'єкта. Процесу аналізу притаманна індивідуальна неповторність, яка породжується неповторністю особистісної проблематики суб'єкта.

Психоаналітична інтерпретація символів забезпечує глибинно-психологічну корекцію суб’єкта, оскільки здійснюється у психокорекційному діалозі психолога та автора малюнку. Психокорекційний вплив діалогічної взаємодії спрямований на гармонізації свідомої і несвідомої сфер психіки суб’єкта, та спрямований на надання допомоги суб’єкту у вирішенні його особистісної проблеми. Т. С. Яценко вказує, що: «Адекватна інтерпретація смислу тематичних психомалюнків передбачає розуміння «техніки» представлення в них глибинно-психологічного змісту. Професійна інтерпретація малюнків інтегрує явний і прихований смисл символів» [177, с. 34].

На зв'язок інтерпретації із символами вказує П. Рікер [104]: «Символ – це структура значення, де один смисл – прямий, первинний, буквальний, одночасно означає інший смисл, непрямий, вторинний, який може бути зрозумілим лише через перший» [104, с. 18]. Інтерпретація розглядається як робота мислення, яка полягає у розшифровці смислу, що стоїть за явним смислом та в розкритті рівнів значень, котрі лежать у явному значенні. Інтерпретація розкриває приховані смисли та породжує нові. П. Рікер вказує, що символ та інтерпретація є співвідносними поняттями, так як інтерпретація має місце там, де є багатство складних смислів, та саме в інтерпретації виявляється множинність смислів [104].

В процесі психоаналітичної інтерпретації образів малюнків, на основі діалогічної взаємодії з автором малюнку, психолог розкриває суб’єктивне сприйняття автором значення та зміст символів.

Психоаналіз комплексу тематичних малюнків спирається на феноменологічний підхід, який передбачає врахування розуміння психологічного змісту малюнка самим автором, тобто в процесі проведення аналізу у суб’єкта має формуватися внутрішнє розуміння психічних явищ, пережитих подій, що в подальшому буде сприяти виявленню логіки несвідомого. Т. С. Яценко зазначає, що: «Феноменологічний підхід до розуміння малюнка поєднується з психоаналітичним, який незмінно має справу з неповторним поведінковим матеріалом пацієнта, і це виводить на каузальні аспекти симптомів. Поняття феномен означає явище, що виникає в свідомості суб’єкта й не завжди адекватно

відображає об’єктивну дійсність… Глибинна психокорекція передбачає наближення до феноменології психіки суб’єкта з метою розкриття його особистісного потенціалу, розвитку соціально-перцептивного інтелекту» [65, с. 15].

Феноменологічний підхід до вивчення психіки дає змогу акцентувати увагу в психокорекційному процесі на значущості події, яка визначається крізь призму внутрішніх механізмів поведінки та емоційного сприйняття її самим протагоністом. При цьому найбільшої ваги набуває внутрішнє розуміння тих чи інших психічних явищ, подій самим суб’єктом [179].

Представником феноменологічного підходу в динамічній психотерапії є А. Менегетті [81], засновник онтопсихології – вчення про феноменальний план буття людини («онтос»). Вчений зазначає, що кожна людина має енергетичне ядро – «ін-се», яке створюється власною волею і проявляється у всіх процесах життєдіяльності, це невидима душа людини, форма свідомості, що присутня в реальності кожної людини. А. Менегетті стверджує, що психіка людини програмується хибно, а за допомогою «монітору відхилення» - механізму, що сприймається свідомістю людини як проекція власної реальності, можливо зрозуміти характер програмованості людської психіки [81].

Під час діагностико-корекційного процесу психолог не проясняє конкретику життєвої ситуації протагоніста, не вимагає повідомлення біографічних відомостей. Психолог не повинен актуалізувати опори, проголошувати оцінювальні судження, нав’язувати власні думки, породжувати конфронтації, протиставляти свідоме-несвідоме, підживлювати ілюзії протагоніста, користуватися науковими, незрозумілими термінами. Повинен дотримуватися принципу завершеності, «прийняття – не заперечення» [171].

Отже, феноменологічний підхід наголошує, що центральним у роботі психолога є феноменом психіки, для пізнання якого, спеціаліст має створювати умови спонтанних, невимушених психологічних проявів протагоніста, розкривати закономірності психіки, задавати динаміку. Психодинамічний підхід дозволяє розглядати феномен переживань значно глибше, доводячи роль останніх у формуванні системних характеристик психіки.

Психодинамічний підхід, що симілює в собі феноменологічний підхід створює адекватну теоретико-методологічну основу у психологічній науці та практиці, яка спрямована на розкриття індивідуальної неповторності феномену психіки з метою нівелювання несвідомих деструктивних механізмів поведінки суб'єкта. Психоаналіз комплексу тематичних малюнків виявляє уструктурованість психічного в його індивідуальній неповторності, через виявлення суперечності між логікою свідомого і логікою несвідомого.

2.3. Роль архетипної символіки в психоаналізі комплексу тематичних малюнків

Тема дисертації потребує розкриття ролі архетипної символіки в психоаналізі комплексу тематичних малюнків. Метод психоаналізу комплексу тематичних малюнків сприяє об'єктивуванню несвідомого змісту психіки автора малюнків. Вивченню поняття «символ» присвячені праці багатьох вчених, а саме: С. С. Аверинцева [3], Р. Арнхейма [11], Э. Джонса [47], Х. Захса [103], Н. В. Кулагіної [67], Х. Льойнера [74], М. Мамардашвілі [78], О. Ранка [103], О. Свірепо [118], З. Фрейда [142-149], Е. Фромма [150-151], А. Хаузера [153], К. Г. Юнга [163-167], Т. С. Яценко [169-183] та ін.

Вчений Х. Льойнер [74] зазначає, що поняття «символ» об'єднує багато значень – алегорія, знак, прикмета. Слово «символ» походить від латинського слова «symbolum», яке було запозичене з древньогрецької мови «symbolon, symballein», що означає поєднання, зведення. Спершу це слово позначало обговорений між родичами чи друзями умовний розпізнавальний знак, що складається із окремих частин якого-небудь предмету, який при поєднанні, зведенні разом утворює ціле і доводить зв'язок з власником [74].

Для детальнішого вивчення поняття «символ» звернемося до психологічної та психоаналітичної літератури. В психологічному словнику поняття «символ» визначається як «певний смисл образ, що володіє деякою силою, та має певне значення, знак для позначення певного (надчуттєвого) поняття». Поняття «символ» вживається у християнській релігії, математиці, фізиці, політиці [37, с. 327].

У психології вперше розуміння символу, як механізму символізації психічних конфліктів у сновидіннях, належить З. Фрейду [142-149]. Вчений зазначає, що символ мотивований динамічно, його імпульс походить з несвідомого та виділяє символи універсальні, що зустрічаються у всіх сновидіннях деякого мовного чи освітнього характеру, та символи, котрі мають суто обмежене індивідуальне походження, вони утворені окремою людиною із власних уявлень.

Психоаналітик зазначає: «Символ при певних умовах допомагає нам проводити тлумачення сновидінь не ставлячи питань сновидцю, який все рівно нічого не зміг би сказати про символ. Якщо знати розповсюджені символи сновидінь та особистість сновидця, умови, в яких він живе, та враження, після яких виникло сновидіння, то часто можна прямо розтлумачити сновидіння, ніби перекласти його безпосередньо з аркушу паперу» [144, с. 57].

З. Фрейд вказував, що символи неоднозначні та багатозначні, тільки завдяки зв'язку, контексту можливо отримати правильне уявлення. З багатозначністю символу пов’язана здатність сновидінь допускати надлишкові значення, в одному елементі можуть бути представлені різні по своїй природі ідеї та бажання. Індивідуальне значення символу може бути встановлено тільки з допомогою достатньої кількості асоціацій до змісту сновидіння [142].

Проте, вчений застерігає від переоцінки значення символів для тлумачення сновидінь, у випадку зведення по перекладу значень сновидінь до перекладу значень символів та відмови від техніки асоціацій. Психоаналітик наголошує, що обидві (символьна та асоціативна) техніки тлумачення сновидінь повинні доповнювати одна одну, але головною має виступати асоціативна: «Лише за допомогою асоціацій, які сновидець сам називає в зв’язку з певними елементами відомого змісту сновидіння, можливо задовільним чином вирішити завдання встановлення зв’язку між явним та прихованим змістом сновидіння. В цьому методі «дешифровки» сновидець завдяки асоціаціям, які в нього з’являються стає «сонником», «словником сновидінь» [146, с. 26].

В подальшому З. Фрейд, не розробляв поняття «символ» і не давав йому визначення, розуміючи значні труднощі стверджував: «Нам прийшлося б значно

перебільшити завдання тлумачення сновидінь, якщо б ми хотіли справитися зі значенням символу та обговорити нескінченні, в своїй більшості ще невирішені проблеми, які пов’язані з поняттям символ» [146, с. 29].

Психоаналітики О. Ранк, Х. Захс досліджуючи міфологію, вказують на символ як інструмент вираження психологічного змісту. Вчені зазначають, що символ різноманітний, його форми простираються від прозорої двозначності (н-д., у гостроті) до повної неясності в сновидінні й неврозі [103]. Зауважимо, що створення символів вчені розглядають як регрес, та трактують як засіб вираження витісненого матеріалу.

О. Ранк, Х. Захс вказують: «Символ по своїй суті має багато значень, оскільки виник в результаті згущення, поєднання окремих характерних елементів. Символ прагне перевести абстрактну понятійну категорію в наочну, що зближує його з примітивним мисленням. Завдяки такій близькості символіки до примітивного мислення символоутворення в значній мірі відноситься до області несвідомого, але як компромісне утворення, ні в якому разі не позбавлене свідомих детермінант, котрі в різних співвідношеннях значно визначають утворення й розуміння символу» [103, с. 25].

Амереканський психоаналітик Э. Джонс [47] наголошує на пізнанні символіки несвідомого шляхом пошуку витіснених еквівалентів, так як тільки те, що витіснилося потребує символічного представлення. Головною ідею психоаналітика виступає переконання, що сама людина не знає, що «має справу з символом».

У філософії проблема символу виступає як окрема область пізнання. Н. В. Кулагіна [67] зазначає, що символи завжди присутні в будь-якій людській діяльності, і є феноменом виключно людської культури, а пізнаючи символ, людина може пізнавати сама себе. Дослідниця вказує, що поняття символ є близьким до інших понять, а саме знаку, алегорії, метафори, емблеми, які часто переплітаються та підміняють одне одним [67].

Зауважимо, що вчена звертає увагу на те, що в сучасній культурі поєднання зазнали поняття «символ» і «знак», функції символу почали ототожнювати із функціями знаку, внаслідок чого відбулося включення символу в знакові системи,

що призвело до втрати символом власної символічної орієнтації, десимволізації. Знак має подвійну природу, з одного боку характеризується як чуттєвий об’єкт, що має цілий ряд власних якостей, з другого боку, виступає замінником (представником) іншого предмету, який володіє своїми власними якостями, які відрізняються від його власних природних рис. Найістотнішою якістю знаку є здатність репрезентувати щось інше, яке відрізняється від нього самого [67].

Поєднання знаків та символів представив Е. Фромм [150-151] у класифікації, яка складається з наступних груп:

1) умовні (конвенційні) – символи, між якими немає ніякого внутрішнього зв’язку, а їх поєднання відбувається за домовленістю, використовуються в різних сферах людської діяльності;

2) випадкові (особистісні) символи, які виникають завдяки особистісним асоціаціям, створюються випадковими контактами, особистісним досвідом індивіда, є особистісно неповторними;

3) універсальні – символи, котрі мають тісний зв'язок з тим, що символізують, сприймаються всіма людьми однаково [150].

Знаки та символи мають характерні відмінності: будь-який знак володіє стійким значенням, тобто він не багатозначний, а однозначний, завжди розуміється однаково; символ має потенційно необмежену кількість значень, здатен функціонувати на всіх планах та рівнях реальності, чим більше неоднозначний, тим більше змістовний [151].

Російський вчений С. С. Аверинцев [3] стверджує, що структура символу є багатошаровою, розрахована на активну внутрішню роботу сприймаючого. Вчений наголошує: «Сенс символу об’єктивно здійснює себе не як наявність, а як динамічна тенденція: він не даний, а заданий. Такий смисл символу не можна пояснити, зводячи до однозначної логічної форми, а можна тлумачити з подальшими символічними поєднаннями» [3, с. 16]. В структурі символу вчений виділяє символізуюче (будь-який предметний образ) та те, що символізується (глибинний смисл). Ці складові не існують порізно, але відрізняються одна від одної.

А. Хаузер [153] зазначає: «Символ є формою непрямого зображення, він ніколи не називає річ її власним ім'ям, він прагне завуалювати відомі сторони предмету, в той час як інші сторони відкрити. Символізуючий мотив виступає завжди в новому зв'язку: то в раціональному, то в ірраціональному; потім в частково усвідомленій, частково неусвідомленій асоціації ідей, та в різного роду особистісно-переживаємих зв'язках, котрі одному й тому ж особистісному досвіді надають кожного разу нового сенсу» [153, с. 315].

Символи відображають структурні риси людського життя та діяльності, особливості культурного устрою, емоційне життя, принципи соціальної організації, космологічний порядок. Символізація – один із найважливіших способів осмислення дійсності будь-яким художником. В процесі роботи над твором, автор прагне виразити істотні глибини явищ дійсності, які він відображає, це ті глибини, котрі недоступні безпосередньому чуттєвому сприйманню і можуть бути сприйняті суб'єктом тільки опосередковано, через деяку смислову аналогію та відповідне емоційне переживання. Символ виступає як деяка цілісність, гештальт, смисловий центр, що містить глибинний смисл, здатен придавати феноменам природного, соціокультурного чи будь-якого іншого плану, які наділяються символічною функцією, якісно інший вимір, через ланцюг аналогій та асоціацій. Символізм додає додаткову цінність об'єкту, дії, стану не порушуючи його безпосереднього реального змісту [153].

Автор методу психоаналізу комплексу тематичних малюнків Т. С. Яценко [169-183] твердить, що символи малюнків є посланцями несвідомого, так як породжуються механізмами психологічних захистів, які допускають у реальність, свідомість у завуальованій, символічній формі витіснене переживання, бажання і т.д.

Символи репрезентують суб'єктивний, індивідуально неповторний зміст психіки, який не можливо побачити при тестовому підході до графічної продукції. Психолог має враховувати багатозначність символіки малюнків, яка має соціальне, історичне походження (архетипи) та індивідуально пережитий досвід. Поза діалогом символ не живий і є лише знаком, що нічого не означає. Символ, на відміну від

знаку, завжди має індивідуальне емоційне навантаження. Дешифруючи символи, психолог робить відомим прихований від свідомості зміст психіки [65]. Т. С. Яценко твердить: «Окремі образні елементи можуть повторюватися в різних малюнках одного автора, що дає змогу осягнути ригідні тенденції психіки. Мова символів дуже багата, як і реальність, що оточує нас. Будь-який предмет довкілля, будучи значущим для суб'єкта, може стати символом вираження його внутрішнього світу. Символічний зміст має універсальний характер, оскільки відображає закономірності взаємозв'язків між свідомою і несвідомою сферами психіки, і водночас у кожного суб'єкта він неповторний, специфічний, детермінований індивідуальним життєвим досвідом» [177, с. 246].

Великого значення символу надавав автор аналітичної психології К. Г. Юнг [163-167]. Вчений твердить, що символ є самостійною, живою, динамічною одиницею: «Те, що ми називаємо символом – це термін, ім'я чи зображення, які можуть бути відомі у повсякденному житті, але володіють специфічним, додатковим значенням до свого звичайного смислу. Це передбачає наявність дещо смутного, невідомого чи прихованого від нас. Таким чином, слово та зображення символічні, якщо вони розуміють дещо більше, чим їх очевидне і безпосереднє значення. Вони мають більш широкий несвідомий аспект, який будь-який раз точно не визначений, або пояснити його не можна. Коли ми користуємося символом – він веде нас у область, яка лежить за межами здорового глузду. Він нічого не заміщує, на відміну від знаку, а відображає той психологічний стан, який відчуває людина в даний момент, він у своєму роді і є тим самим станом» [163, с. 25].

К. Г. Юнг поділяє всі символи на дві групи: природні та культурні. Природні символи походять з несвідомого змісту психіки і являють собою багато численні варіації основних архетипічних образів. Психотерапевт працює з природними символами. Культурні символи використовуються для вираження «вічних істин» переважно у релігіях, зазнавши свідомих змін, вони стали колективними образами, які прийняті цивілізаціями. Такі символи, ставши частиною загальнолюдської культури, зберегли значний заряд «чародійства». В деяких людей вони викликають сильний емоційний відгук, психолог не може не зважати на такі символи, хоча з

раціональної точки зору вони видаються абсурдними [166].

Під час психоаналітичної інтерпретації графічних образів малюнків, яка відбувається у діалогічній взаємодії з автором малюнку, психолог розкриває суб'єктивне значення та зміст символів. Графічні образи, маючи символічну форму вираження психологічного змісту, багатозначні та індивідуально неповторні [65]. Розшифровувати символи психолог може завдяки пізнанню архетипної символіки.

Поняття архетипу було запропоноване К. Г. Юнгом. Вчений стверджує, що архетипи – це велика кількість «первинних» образів, що є у кожної людини, тобто унаслідуванні можливості людського уявлення у тому вигляді, який існує з давніх-давен, «мені достатньо гіпотези про наявність у всіх розвиненої, і в такій ж мірі наслідуваній психічній структурі, яка спрямовує і навіть заганяє всі переживання у певно визначену сторону і надає їй певної форми. Так, як органи тіла – не індиферентні та пасивні дані, а скоріше динамічні комплекси функцій, які проявляються із залізною необхідністю, так і архетипи динамічні (інстинктні) комплекси свого роду психічних органів, у вищій мірі детермінують духовне життя. Тому я і охарактеризував архетипи – як домінанти несвідомого… Поняття архетипу тісно пов'язане з поняттям інстинкту. Так як інстинкти примушують людину до специфічного людського способу існування, так архетипи примусово приводять людські способи сприйняття і розуміння у відповідність до специфічних людських шаблонів. Разом інстинкти і архетипи утворюють «колективне несвідоме» [163, с. 23].

Архетипи колективного несвідомого є своєрідними когнітивними образами, а інстинкти їх корелятами. К. Г. Юнг зазначає, що колективне несвідоме містить в собі весь духовний спадок еволюції людства, який відроджується в структурі мозку кожного індивіда, складається із міфологічних мотивів, або початкових образів, і тому міфи всіх народів являють собою справжні образи, оригінали. Вчений твердить, що «міфологію в цілому можна вважати свого роду проекцією колективного несвідомого, тому є два шляхи вивчення колективного несвідомого: або через знайомство з міфологією, або в процесі аналізу індивідуума» [163, с. 70].

В чистому вигляді архетип не існує в свідомому, він приєднується до будь-яких уявлень досвіду і піддається свідомій обробці, внаслідок чого утворюються архетипічні образи, що лежать в основі сновидінь, галюцинацій, містичних видінь. Такі образи сплутані, темні, сприймаються як щось химерне, чуже, й водночас переживаються як дещо нескінченне, перевершене, божественне [165]. Вчений вказує, що «архетипічні образи завжди супроводжують людину, є джерелами міфології, релігії, мистецтва. В цих культурних утвореннях відбувається поступове шліфування сплутаних та химерних образів, вони перетворюються в символи, більш прекрасні за формою та всезагальні по змісту» [164, с. 57].

Архетипи мають власну побудливу специфічну енергію, що дає їм змогу здійснювати осмислювальну інтерпретацію (в власному символічному ключі) та вмішуватися в дану ситуацію зі своїми власними імпульсами та «мислительними» утвореннями. В такому відношенні вони діють як комплекси, - вони приходять і поводять себе, як їм заманеться, і часто ускладнюють чи змінюють наші свідомі наміри не підходящим чином [167].

Психологічний словник місить наступне визначення поняття «архетипу» – «це універсальні, первинні, вродженні психічні структури, що складають зміст колективного несвідомого, розпізнаються в нашому досвіді та являються, як правило, в образах та мотивах сновидінь. Такі ж структури лежать в основні загально людської символіки міфологічних розповідей, чарівних казок, художніх творів» [37, с. 35]. Архетип – першообраз, залишається неусвідомленим деякий час, є загальним для усього людства та передається по спадковості. Міф є свідомим проявом архетипу, в якому зустрічаються основні глибинні символи – Тінь, Аніма, Анімус, Мати, Дитина, Старець, та менш значимі – Батька, Троїці, Антропосу.

К. Г. Юнг вказує, що архетипи мають важливе констатуюче значення в житті несвідомого людини: «Нам ніколи легітимно не відокремитися від архетипічних основ, не погодившись заплатити за це неврозом, точно так як не можливо без самогубства відокремитися від тіла чи його органів» [164, с. 353-354]. Архетип – це душевний орган, який є у кожної людини, він постійно змінює свій вигляд, окремий архетип тісно пов'язаний з іншими архетипами, разом вони утворюють ціле.

Т. С. Яценко твердить, що «архетипи є неусвідомлюваними доти, доки не пізнані, вони наповнюються індивідуальним досвідом суб'єкта в процесі психокорекції. Зміст архетипів розкривається лише за допомогою образів, які проявляються в сновидіннях, міфах, казка та малюнках» [181, с. 56].

Архетипи - це органи передраціональної психіки, це спадкові форми й ідеї, які від самого початку не виражаються ніяким конкретним змістом. Останнє виявляється лише з плином життя індивіда, коли саме в цих успадкованих формах кристалізується особистий досвід. Архетипи також є «динамічними інстинктивними ансамблями», які організовуються шляхом поєднання з індивідуальним життєвим досвідом у логіку несвідомого, що далі виражається в тенденціях поведінки. Архетипна символіка сприяє об'єктивуванню табуйованих потягів, бажань, пов'язаних з дитинством суб'єкта [175].

Наведемо фрагмент стенограми психоаналізу малюнків протагоніста О., у якій представлено пізнання архетипної символіки шляхом психоаналітичної інтерпретації символів малюнку.

Фрагмент стенограми психоаналізу малюнків протагоніста О.

Рис. 2.2. Людина, яку я боюсь

О.: **1** Людина, яку я боюсь, на половину вовк-ящірка.

П.: **2** Спочатку сприймаєте таку людину, із темного, чи світлого боку?

О.: **3** Спочатку сприймаю із світлого боку, потім бачу темний.

П.: **4** Що відбувається при цьому?

О.: **5** Це чоловік, якого я дуже любила (рис.2.2.), але мої почуття, він використав проти мене, і тоді я побачила його темний бік. Спочатку помічала тільки світлу,

добру половину обличчя, потім, звернула увагу на жорстокість у відношеннях до близьких людей.

П.: **6** В сім'ї тієї людини були авторитарні, жорстокі батьки?

О.: **7** Зі мною він розмовляв так, як спілкувався з власною матір'ю. Між ними завжди відбувалися конфлікти.

П.: **8** Можливо, чоловік не винен, але вам від того, не стає легше.

О.: **9** Так, але все рівно було важко.

П.: **10** Досі пам'ятаєте?

О.: **11** Були яскраві почуття, зустрічі, потім розлучення. Той період – це сторінка мого життя, яку вирвали, і від чого залишився шрам на серці.

П.: **12** Це і певний досвід, завдяки якому ви стали мудріші. Чоловік вас налякав, бо тема малюнку «Людина, яку я боюсь» (рис. 2.2).

О.: Так.

Рис. 2.3. Людина, яку я люблю

О.: **13** Людину, яку люблю, представила як світлу, теплу. Вона знаходиться у човні, який я не тримаю, відпускаю, і який завжди повертається (рис. 2.2).

П.: **14** Це людина вільного плавання?

О.: **15** Так, це чоловік. Він може припливати та відпливати, через що я не буду кохати його менше. Я завжди буду з ним.

П.: **16** Ви психологічно щедрі?

О.: **17** Так, але по відношенню до однієї людини. Головне, щоб чоловік був щасливий, зі мною, чи з кимось іншим.

П.: **18** Проявляєте материнські якості, турботу?

О.: Так.

П.: **19** За архетипною символікою човен – це материнський символ (рис. 2.3). **20** На малюнку зображено світанок, чи захід сонця?

О.: Світанок.

П.: **21** У вас є надія?

О.: **22** Так, на краще життя.

Таблиця 2.1

Семантика комунікатів, означених за фрагментом стенограми психоаналізу малюнків протагоніста О.

№ кому-ніката	Зміст комунікатів психолога та протагоніста
1	О. об’єктивує страх перед людиною, яка має світлу та темну сторони
2	П. уточнює орієнтованість О. у сприйнятті людини, яка має дві сторони
3	О. вказує на орієнтованість у сприйманні людини на світлу її сторону, та сприймання згодом темної сторони
4	П. прояснює, які почуття переживає О., коли бачить темну сторону людини
5	О. об’єктивує зв’язок сприймання людини, яка має дві сторони (світлу і темну) з інтимним партнером
6	П. прояснює вплив батьків інтимного партнера на формування темної сторони його особистості
7	О. вказує на перенесення конфліктних відносин інтимного партнера з матір’ю на спілкування та взаємини з нею
8	П. виражає підтримку О.
9	О. об’єктивує важкі переживання
10	П. уточнює чи має О. почуття стосовно минулих інтимних стосунків
11	О. об’єктивує невдалий досвід інтимних стосунків
12	П. підбадьорює О.
13	О. об’єктивує добре відношення до інтимного партнера через забезпечення його свободи
14	П. загострює ситуацію
15	О. вказує на бажання бути коханою навіть ціною поступок партнеру в аспекті його свободи
16	П. загострює проблему уточнюючим запитанням
17	О. дає захисну реакцію, підкреслюючи виключну позицію партнера
18	П. загострює ситуацію підкресленням материнської позиції О.
19	П. здійснює об’єктивування архетипного змісту човна (утроба матері)
20	П. уточнює бачення змісту графічного образу О.
21	П. прояснює чи схильна О. зберігати надію на краще
22	О. зберігає надію на позитив в майбутньому

Наведений фрагмент стенограми засвідчує, що у протагоніст О. сформувався страх перед людиною, та відчуття «подвійності» (темної та світлої сторони) її особистості (к-ти 1-3). Психокорекційна робота дозволила об'єктивувати, що відчуття «подвійності» людини пов'язане з інтимним партнером О. (к-ти 4,5). Під час психокорекційної роботи психолог прояснила, що «темна сторона особистості» інтимного партнера О. сформувалася під впливом його батьків (к-т 6), що дало підстави протагоністу зробити висновок про причини конфліктних відносин з нею (к-т 7). Вираження психологом підтримки О., та підбадьорювання (к-ти 8, 12) дало змогу протагоністу об'єктивувати важкі переживання навдалого досвіду інтимних стосунків (к-ти 9, 11).

Аналіз стенограми дає нам підстави стверджувати, що у протагоніста все ж таки зберігається добре відношення до інтимного партнера (к-т 13), та бажання бути коханою, навіть ціною власних поступок (к-т 15). Шляхом загострення ситуації, проблеми, та об'єктивування архетипного змісту графічного образу (човна) психологом (к-ти 14,16,19), стало можливим виявити займання протагоністом материнської позиції в інтимних стосунках з чоловіками (к-ти 17,18). Завдяки уточненню зробленим психологом бачення змісту графічного образу автором малюнків (к-ти 20,21), було виявлено, що протагоніст зберігає надію на позитив в майбутньому (к-т 22). Отже, архетипна символіка дозволяє об'єктивувати індивідуально-неповторний несвідомий зміст символів малюнку, який завдяки психоаналізу стає відомим для автора комплексу малюнків.

Використання проективно-тестових методик дослідження особистості з метою пізнання індивідуально-неповторного змісту психіки суб'єкта є не можливим, оскільки такі техніки містять стандартизовану інтерпретацію графічних образів, та не враховують значення архетипної символіки малюнків. Для прикладу наведемо застосування проективної методики «Неіснуюча тварина» для виявлення змісту психіки протагоніста О.

Методика «Неіснуюча тварина» М. З. Дзукаревич [41] (додаток Е) є однією із інформативних та популярних графічних методик. Рекомендуються для дослідження дорослих та дітей з п'ятирічного віку. Піддослідному пропонується

намалювати тварину, якої насправді не існує, ніколи не було, якої ніхто раніше не вигадував. Після закінчення роботи намальованій тварині пропонують дати ім’я, та проводиться бесіда по ряду питань. Інтерпретація методики «Неіснуюча тварина» відповідає загальним принципам інтерпретації проективних тестів, а саме: цілісний підхід до аналізу малюнку, який передбачає рефлексію загального враження від малюнку, вибір контексту, аналіз деталей зображення у вибраному контексті та синтез отриманої інформації в єдине ціле. Вважається, що образ неіснуючої тварини – це метафоричний еквівалент самоописання особистості піддослідного [41].

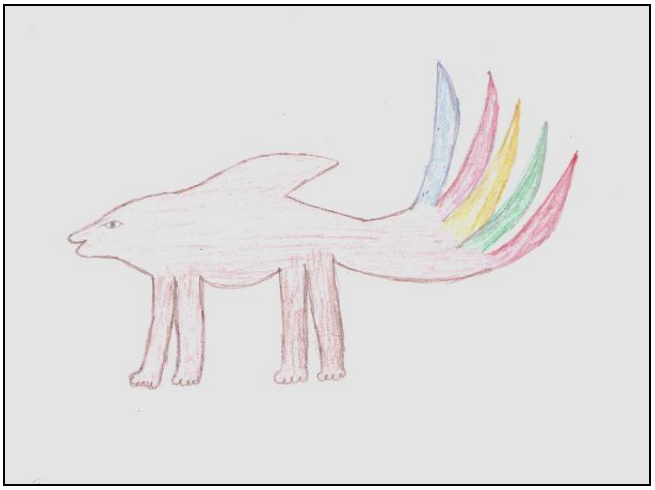

Рис. 2.4. Проективний малюнок «Неіснуюча тварина» протагоніста О.

Інтерпретація малюнку «Неіснуюча тварина» протагоніста О. за методикою М. З. Друкаревич

Розміщення малюнку ближче до центру аркушу говорить про нормальне (не патологічне) самовідчуття протагоніста О. в соціумі. Голова тварини повернута вліво, що свідчить про тенденцію до рефлексії, роздумів, боязнь перед активними діями. Відсутність вух вказує на не зацікавленість в інформації. Протагоніст О. володіє мовною активністю та чуттєвістю, оскільки в тварини присутній рот, та промальовані губи. Хвіст із пір’я, говорить про існування тенденції до само прикрашання, самовиправдання, демонстративності.

Наявність ніг (лап) вказує на притаманну протагоністу О. раціональність при прийнятті рішень, здатність до висновків, формування суджень, опора на істотне положення та значиму інформацію. Про контроль за власними думками, висновками, рішеннями говорить характер з’єднання ніг із тулубом. Однотипність

та однонаправленість ніг свідчить про конформність суджень та установок в прийнятті рішень, стандартність, банальність.

Протагоніст О. впевнений у собі, захоплюється власною діяльністю, на що вказує промальована частина тварини (плавник), що піднімається над всією фігурою. Хвіст повернутий вліво, та піднятий догори означає позитивне відношення до власних думок, рішень, до втрачених можливостей, власної нерішучості.

Затемнений контур фігури свідчить про те, що протагоніст володіє захистом від оточуючих, у формі страху та тривоги. А плавник зверху фігури говорить про захист від оточуючих у формі агресії, та проти вище поставлених осіб, що мають можливість накласти заборону, обмеження, змусити до чого-небудь, проти старших за віком (батьків, вчителів, керівників). На малюнку присутні необхідні деталі фігури (тулуб, голова, лапи, хвіст, плавник), що говорить про економність енергії, низькі творчі можливості.

Ім’я тварини «саурек» відноситься до поверхнево-звукового виду, й означає поверхневе відношення до оточуючих, невміння враховувати сигнали небезпеки, наявність афективних критеріїв в основі мислення, домінування естетичних елементів в судженнях над раціональними.

Отримані результати дослідження за допомогою проективної методики «Неіснуюча тварина» дають інформацію про особистісні якості протагоніста (мовну активність, чуттєвість, впевненість у собі) та тенденції поведінки (до рефлексії, самоприкрашання, самовиправдання, демонстративність, раціональність при прийнятті рішень, контроль за власними думками, позитивне відношення до власних думок, рішень, до втрачених можливостей, власної нерішучості). Протагоніст використовує два види захисту від оточуючих: у формі страху та тривоги, та у формі агресії проти вище поставлених осіб.

Таким чином, можливо зробити висновок про те, що проективно-тестовий підхід, базується на знаковому тлумаченні символів, що не дозволяє пізнавати індивідуальну неповторність психіки протагоніста. Стандартизована інтерпретація нівелює значення архетипної символіки.

Психоаналітична інтерпретація, яка відбувається у діалозі з суб'єктом, забезпечує глибинно-психологічну корекцію неусвідомлених детермінант, що деструктують психіку особи. Психоаналіз комплексу тематичних малюнків є ефективним діагностико-корекційним методом надання допомоги суб'єкту, що дозволяє об'єктивувати несвідомі чинники особистісної проблематики, та сприяє гармонізації зв'язку свідомої та несвідомої сфер психіки.

2.4. Процесуальна діагностика в психоаналітичній інтерпретації малюнку

Психодинамічний підхід, направлений на дослідження феномену цілісності психіки, базується на процесуальній діагностиці та глибинно-психологічній корекції, в основі яких лежить діалогічна взаємодія психолога з суб'єктом. Психокорекційний діалог пов'язаний із процесуальною діагностикою, яка означає здатність психолога розпізнавати в процесі групової корекції індивідуально-психологічні риси особистості, злиття в практиці психодіагностичного та психокорекційного процесів [173]. Процесуальна діагностика, яка базується на діалозі, сприяє каталізації спонтанної, невимушеної поведінки суб'єкта, що визначає ефективність інтерпретації.

Процесуальній психодіагностиці притаманна неповторність конкретно-семантичного аспекту, який пов'язаний з неповторністю та своєрідністю особистісних проблем протагоніста. Т.С. Яценко вказує, що «особливості процесуальної психодіагностики залежать від ступеня ригідності «захисних» тенденцій індивіда, від його психологічної готовності до навчання й мотиваційної сили та орієнтація на самозміни, на оновлення свого способу життя, бачення довколишнього світу» [171].

Процесуальна психодіагностика будується на максимальному наближенні до внутрішньої феноменології суб'єкта, до його бачення себе й оточуючих, до його розуміння проблеми, несвідомих передумов труднощів спілкування. За допомогою психодинамічної інтерпретації малюнків, яка передбачає інтелектуалізацію зображень самим автором, можемо виявити логічну впорядкованість поведінкового

матеріалу. Т. С. Яценко стверджує: «Процесуальна діагностика та корекція враховують динамічні характеристики психіки, внаслідок чого психолог має змогу визначати динаміку діалогу адекватно пізнанню феномена психіки протагоніста. При цьому попередній комунікат зумовлює наступний крок у просуванні разом із протагоністом до глибинного пізнання індивідуально-неповторної психіки» [65, с. 202]. В психодинамічному пізнанні ведучим виступає аналіз асоціативно-логічного ланцюга, який презентований спонтанністю поведінки.

Діалогічна взаємодія є невід'ємною складовою глибинно-психологічного пізнання, спирається на логічну вірогідність поведінкового матеріалу. Т. С. Яценко наголошує на наявності взаємних переходів від мови прогнозів (на основі висловлювань суб'єкта чи його продуктів діяльності) до їх підтвердження наступною його активністю в діалогічній взаємодії, які виявилися істинними [177, с. 31]. Процесуальна діагностика у діалогічній взаємодії психолога з респондентом зорієнтована на актуалізацію спонтанної активності останнього, яка каталізується внутрішнім емотивним компонентом, мотивацією. Процесуальна діагностика передбачає вбудованість в природній порядок психічного, який об'єктивований безпосередньою активністю респондента. Т. С. Яценко зазначає: «Методологічно важливою є пріоритетність висказувань респондента, що передбачає необхідність психолога слідувати за феноменом психічного з метою пізнання закономірностей його впорядкованості та виявлення асоціативних ланцюгів у поведінкових актах (поведінці)» [182, с. 24].

Під час психоаналізу комплексу тематичних малюнків, роль психокорекційного діалогу полягає в об'єктивуванні фіксацій, які представлені в графічних образах малюнків. Психокорекційний діалог спрямований на надання допомоги суб'єкту у вирішенні його особистісної проблеми. Велику роль у веденні діалогу відіграють запитання, які каталізують розгорнуту бесіду, структурують розповідь. Запитання повинні бути не жорстко формалізованими, а максимально наближеними до індивідуальної неповторності психіки суб'єкта. Інтерпретацію психолог використовує лише тоді, коли в процесі діалогу виокремлено достатню для

висновків кількість доказового матеріалу. У ході діалогу відбувається діагностування глибинних передумов особистісної проблематики суб'єкта й сприяння усвідомленню протагоністом власного деструктивного внеску в стосунки зі значимими людьми [171]. Психоаналітична інтерпретація сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта, каталізує окремі аспекти його особистісного потенціалу, які виявилися заблокованими фіксаціями невдач минулого досвіду. Виявлення «повторень» та усвідомлення суб'єктом їх логічної впорядкованості сприяє нейтралізації дисфункційного аспекту психіки та відкриває перспективи само актуалізації особистості. Т. С. Яценко вказує, що «Діалогічна взаємодія психолога з респондентом через інтерпретацію накопиченого поведінкового матеріалу відкриває перспективи проникнення у смислову сферу несвідомого, чому сприяє використання метафоричних засобів, що є наближеними до символічної мови несвідомого в його нумінозності, тобто в розгортанні (розпакуванні) імпліцитно закладених змістів, які не залежать від вольової участі суб'єкта в діалозі» [65, с. 78].

Психолог має звертати увагу на емоційно значущі події, що представляються через механізми символізації, діагностувати соціально-психологічні викривлення, деструктивні тенденції поведінки, психологічні «зони ризику» в стосунках зі значимими людьми. Шляхом вербалізації логічних зв'язків між усвідомлюваною частиною проблеми і неусвідомлюваними детермінантами, психолог сприяє пізнанню протагоністом суперечливої природи психіки, глибинних витоків особистісної проблематики, яка породжена едіповою залежністю, та шляхів її розв'язання. В малюнках виражається логічна впорядкованість несвідомого, яку можливо пізнавати лише у діалозі з автором. Поєднання об'єктивного погляду психолога з суб'єктивним відчуттям, яке об'єктивується через усвідомлення, протагоніста забезпечує бачення та розуміння внутрішньої суперечливості психіки. Т.С. Яценко твердить, що діалогічна взаємодія психокорекційного спрямування має наступні складові:

- з'ясування меж самоусвідомлення суб'єкта в процесі психокорекційної роботи;

- визначення логічного зв’язку між деструкціями поведінки та його базовими психологічними захистами;
- формулювання й уточнення гіпотез щодо особистісних проблем автора;
- інтерпретацію символіки психомалюнків [65].

Психокорекційний діалог структурується у напряму поступового (порційного) та багаторівневого (свідомий, несвідомий рівень) прояснення психологом глибинних витоків проблематики протагоніста, пізнання внутрішньої суперечливості психіки, яка проявляється в деструктивних тенденціях поведінки.

В діалогічному процесі важливо діагностувати соціально-психологічні викривлення, що обумовлюють деструктивні тенденції поведінки, психологічні «зони ризику» в стосунках зі значимими людьми. Шляхом вербалізації авторської візуальної продукції відбувається каталізація логічних зв’язків між усвідомлюваною частиною проблеми і неусвідомлюваними її детермінантами. Психолог шляхом діалогу виявляє індивідуальну неповторність психіки автора малюнків та глибинні витоки його особистісної проблематики, яка породжена едіповою залежністю, окреслюються також шляхи її розв’язання [125]. У далогічній взаємодії психолога та респондента присутній фактор «достовірності», який важливий як для наукового пізнання так і для інтерпретаційних висновків, які представляються суб’єкту. Для останнього важливим є довіра до інформації, яку він отримує, що забезпечується особистісною причетністю до процесу пізнання. Психологу необхідно цілісно охоплювати діалогічний процес, тримаючи у полі зору семантичну континуальність, що буде сприяти виявленню логіки свідомого та несвідомого [126].

Завдяки процесуальній діагностиці, яка базується на діалогічній взаємодії психолога та респондента, психолог послаблює та нейтралізує опори респондента, що забезпечує актуалізацію мимовільних емотивних висловлювань останнього. Процесуальна діагностика базується на знанні функціональних особливостей несвідомої сфери в єдності суперечливих взаємозв’язків з свідомим. Т. С. Яценко вказує, що «глибинне пізнання залежить від діагностико-професійної спроможності інтерпретаційного аналізу поведінкового матеріалу, що включає наступне:

- системно-логічні взаємозв’язки;

- ітеративність;
- інваріантність;
- неспівпадіння логіки свідомого і логіки несвідомого [8].

Результативність глибинного процесу передбачає його цілісність і прийнятність способів представлення інформації респонденту про виявленні (на його поведінковому матеріалі) внутрішні стабілізовані протиріччя, які створюють «енергетичні ножиці», що підрізають силу його Я. Переконливість та діагностична точність аналізу поведінкового матеріалу побуджує у респондента бажання до змін, що каталізуються інстинктом самозбереження. Психоаналіз спроможний каталізувати особистісни зміни за умови забезпечення спонтанності та невимушеності поведінки респондента [65]. Діагностична точність психоаналітичних інтерпретацій обумовлена їх прозорістю, логічністю та доведенням поведінковим матеріалом, що включає поступове, багаторівневе розширення самосвідомості респондента шляхом розвитку сенситивності в розумінні власних відступів від реальності [8].

Отже, психокорекція при діалогічній взаємодії спирається на символічно-образні прояви психіки в малюнках та невербальні, емоційні прояви в поведінці протагоніста. Завдяки емоційним переживанням протагоніста при проходження аналізу з методом АСПН, зокрема під час комплексу тематичних психомалюнків актуалізується особистісна проблема, що сприяє глибинній саморефлексії суб'єкта. Психокорекційний вплив діалогічної взаємодії спрямований на гармонізації свідомої і несвідомої сфер психіки суб'єкта.

З метою порівняння процесуальної діагностики в психоаналітичній інтерпретації малюнку та проективних методиках представимо аналіз проективних малюнків «Дім, дерево, людина», «Людина під дощем», «Кактус» протагоніста А. з позицій проективно-тестового та психоаналітичного підходів. Фрагмент стенограми психоаналізу комплексу тематичних малюнків протагоніста А. (додаток А.1) містить малюнки на вказані вище теми. Структурно-семантичний аналіз психокорекційної роботи з протагоністом А. представлений нижче в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Семантика комунікатів, означених за стенограмою психоаналізу комплексу тематичних малюнків протагоніста А.

№ комуні-ката	Зміст комунікатів психолога та протагоніста
1	П. ставить уточнююче питання
2	П. звертає увагу на бажання до єднання з природою
3	Уточнююче запитання П.
4	А. пояснює зміст малюнку
5	Уточнююче запитання П.
6	П. уточнює чи власиве сім'ї А. єднання з природою
7	А. об'єктивує цінності сім'ї (єднання з природою, один з одним)
8	П. вказує на суперечність між бажанням А. та прагненням її партнера щодо визначення спільного напряму шляху
9	П. уточнює чи вплинула батьківської сім'я А. на створення образу ідеальної сім'ї
10	А. висловлює бажання щодо домінуючої ролі чоловіка у сім'ї
11	П. акцентує увагу на впливові первинної сім'ї у формуванні образу ідеальної сім'ї А.
12	П. допомагає усвідомити А. бажання щодо провідної ролі чоловіка
13	А. об'єктивує бажання щодо ведучої ролі чоловіка у сім'ї за умови його сили та впевненості
14	П. звертає увагу на суперечливість між А. і партнером із-за розбіжностей між цінностями
15	П. уточнює чи властива партеру А. функція ведучого
16	А. висловлює сумніви щодо ведучої ролі її партнера у тривалому шляху
17	П. звертає увагу на об'єктне відношення, що сформувалося в сім'ї батьків
18	П. опосердковано висловлює гіпотезу про те, що А. функцію ведучого залишає за собою, і віддає її партнеру у незначних, тимчасових фрагментах життя
19	А. роз'яснює зміст малюнку (рис. А.1.3)
20	П. звертає увагу на наявність у А. проблеми вибору
21	А. підтверджує наявність проблеми вибору можливостей самореалізації
22	П. висловлює припущення про наявність у А. бажання до єднання з матір'ю
23	П. уточнює які почуття переживає протагоніст
24	А. об'єктивує труднощі під час здійснення вибору, які пов'язані з батьками
25	П. висуває гіпотезу, що проблема вибору може бути пов'язана з матір'ю
26	П. акцентує увагу на нереалістичності поєднання образів (двері, природа рис. А.1.3)

Продовження табл. 2.2

27	А. пояснює зміст малюнку
28	П. ставить уточнююче питання
29	А. об’єктивує можливі труднощі в реалізації перспектив
30	П. висловлює гіпотезу щодо наявності у А. проблеми вибору, яка впливає на її майбутнє
31	П. звертає увагу на єднання закритості та відкритості, що представлено на рис. А.1.3
32	А. об’єктивує хвилювання, які пов’язані з прийняттям рішень
33	П. акцентує увагу на спільності А. з партнером в частині невпевненості у виборі
34	А. вказує на блокування можливостей, через страх втрати партнера
35	П. звертає увагу на блокування А. реалізації власних можливостей
36	П. використовує прийом «Зміна назви малюнку» (рис. А.1.1)
37	А. присвоює рис. А.1.1. «Моя сім’я» нову назву
38	П. ставить уточнююче питання
39	П. звертає увагу на суперечність у висловлюванні А., що «майбутнє в минулому»
40	А. підтверджує к-т П. 39
41	А. висловлює прагнення до автономії, самостійності
42	А. вказує на те, що вона сама в собі «несе біду», тому біда є небажаною, бо може її пробудити («взірвати»)
43	П. звертає увагу на можливе «прикрашання біди» з метою її маскування і зниження рівня страху
44	П. уточнює чи має А. невдалий досвід взаємодії із привабливим, бажаним об’єктом
45	А. засвідчує, що «біда» пов’язана із травмою взаємин з чоловіком
46	П. звертає увагу на механізм символізації несвідомого - «маскування кількістю»
47	П. висловлює гіпотезу, яка пояснює зсув майбутнього в минуле (протагоніст сама зачинила двері в «майбутнє» див. роб. з рис. А.1.3)
48	А. підтверджує к-т П. 47
49	П. ставить уточнююче питання
50	А. об’єктивує почуття безвиході, безпорадності від невирішеності життєвої ситуації
51	П. уточнює, чи переживала А. драму «життя і смерті»
52	А. підтверджує гіпотезу к-т П. 42, про те, що несе біду сама в собі
53	П. уточнюючим запитанням прояснює, чому ситуації є важкою для А., та чому вона залишилася сама зі своїми переживаннями
54	П. звертає увагу на суперечність А. між бажання переживати стресовий стан та страхом перед ним
55	А. об’єктивує блокування почуттів кохання, через страх, який породила минула драма взаємин з чоловіком

Продовження табл. 2.2

56	П. звертає увагу на полум'я, що символізує переживання А.
57	А. підтверджує к-т П. 56
58	П. з'ясовує позицію людини, яка зображена на рис. А.1.6 «Два обличчя»
59	А. аргументує відношення партнера до неї, через демонстрацію сили
60	П. звертає увагу на те, що сила партнера полягає у блокуванні почуттів до А.
61	А. підтверджує к-т П. 60
62	П. звертає увагу на бажання партнера самоствердитися за рахунок почуттів А. до нього
63	А. підтверджує к-т П. 62
64	П. використовує психодраматичний прийом «Звернення до себе»
65	А. звертається до себе в контексті рис. А.1.5 і рис. А.1.6
66	А. звертає увагу на спосіб зменшення важких переживань драматичного періоду життя - «перенесення болю назовні»
67	П. загострює суперечність: серце, що символізує внутрішній стан, «винесене» А. назовні
68	А. вдається до раціоналістичного пояснення суперечності
69	П. висловлює гіпотезу про те, що для А. є бажаним відчуття спокою внутрішнього стану, але не є реальним
70	А. підтверджує к-т П. 69
71	П. ставить уточнююче питання щодо графічного образу ока рис. А.1.5. «Погляд крізь сльози»
72	П. акцентує увагу на механізмах символізації несвідомого «зміщення» та «згущення» (рис. А.1.5)
73	А. аппелює до «вищої сили», яка повинна допомогти їй пережити складну життєву ситуації
74	П. звертає увагу на прояв захисного механізму «раціоналізації»
75	П. загострює ситуацію уточнюючим питанням щодо почуттів А.
76	А. об'єктивує зміст «біди» - божевільне кохання
77	П. звертає увагу на механізм «вимушеного повторення» - А. прагне переживати кохання, яке сприймає як «біду»
78	А. виказує занепокоєння через відчуття спокійних почуттів, а не сильних
79	П. акцентує увагу на драматичному досвіді переживання сильних почуттів любові
80	А. об'єктивує зникнення почуттів до партнера
81	П. вказує на бажання А. «оживити» почуття любові до партнера, але в прийнятному варіанті
82	А. підтверджує к-т П. 81
83	П. вказує на схожість графічних елементів (будинків) рис. А.1.1 і рис. А.1.7
84	П. ставить уточнююче питання
85	А. пояснює зміст рс. А.1.10. «Дім, дерево, людина»

Продовження табл. 2.2

86	П. уточнює місце образу А. на малюнку (рис. А.1.7)
87	П. уточнює, чи властиве А. бажання єднання з іншими людьми
88	А. висловлює бажання жити дружно та гармонійно з іншими людьми
89	П. звертає увагу на тенденцію «підняття над реальністю»
90	П. об'єктивує архетипну символіку дерева – батьківська сім'я (рис. А.1.7)
91	П. акцентує увагу на прагненні А. до автономності, самостійного життя
92	А. підтверджує к-т П. 91
93	П. висловлює припущення про те, що А. не відійшла від сім'ї батьків
94	А. підтверджує к-т П. 93
95	П. ставить уточнююче питання
96	А. об'єктивує сприймання підступних людей як таких, що становлять небезпеку
97	П. ставить уточнююче питання
98	А. звертає увагу на довірливе ставлення до інших людей, що приховується за недовірою
99	П. акцентує увагу на тому, що недовіра А. може бути пов'язана з партнером
100	П. загострює протиріччя: сильні почуття любові А. відчувала до партнера, а на рис. А.1.8 «Людина, яку я боюся» зображена жінка
101	А. дає раціоналістичне пояснення к-т П. 100
102	П. звертає увагу на бажання А. підкорювати інших
103	П. висуває гіпотезу щодо витоків недовіри, підозрілості А. до інших людей, пов'язаних із відсутністю перспектив життя
104	А. вказує на страх не реалізувати власні можливості, через плинність життя
105	П. коментує зміст малюнку «Моє минуле» рис. А.1.9
106	А. вказує на орієнтованість на майбутнє
107	П. звертає увагу на те, що А. живе не справжнім, а майбутнім
108	А. підтверджує к-т П. 107
109	П. акцентує увагу на схильності А. жити майбутнім, що недозволяє їй відчувати радість в теперішньому
110	П. звертає увагу на протиріччя між бажаннями А. отримувати радість від життєвих моментів, та неможливістю ними скористатися «тут і тепер»
111	А. об'єктивує очікування користі, а не задоволення від теперішнього часу
112	П. висловлює гіпотезу про те, що тенденція «жити майбутнім» пов'язана з сім'єю батьків
113	А. вказує на зародження конфліктних відносин з матір'ю через молодшого брата та відхід від батьків
114	П. уточнює ставлення батьків до самостійного життя А.
115	П. звертає увагу на наближення до бажаного завдяки відходу від батьків

Продовження табл. 2.2

116	А. вказує на налагоджування стосунків з матір'ю завдяки відходу від сім'ї батьків
117	П. ставить уточнююче питання
118	П. акцентує увагу на існуванні залежності А. від матері незважаючи на досвід її самостійного життя
119	А. об'єктивує витоки зародження залежності від матері (нестача любові, уваги з боку матері та конкуренція з братом)
120	П. звертає увагу на те, що вихід з сім'ї батьків був зумовлений небажанням А. конкурувати з братом
121	А. вказує на труднощі спілкування з матір'ю незважаючи на її доброзичливе відношення
122	П. вказує на образ дівчини А.1.9. «Моє минуле» підліткового віку, який відображає переживання А. відносин з матір'ю у минулому
123	А. розповідає сон, який пов'язаний зі змістом малюнку «Моє минуле» (рис. А.1.9)
124	П. звертає увагу на те, що ситуація А. з партнером, схожа на ситуацію, яка відбулася з братом в дитинстві
125	А. об'єктивує захисну позицію по відношенню до брата, яка була в дитинстві
126	П. акцентує увагу на ідентифікації А. з братом, через бажання отримати любов матері
127	А. представляє зміст рис. А.1.10 «Мої мрії»
128	П. ставить уточнююче питання
129	А. презентує мрії, бажання у самовизнанні, успіху, сімейному затишку
130	П. ставить уточнююче питаняя
131	П. звертає увагу на самотність жінки з немовлям (рис. А.1.10)
132	А. об'єктивує готовність до створення своєї сім'ї
133	П. звертає увагу на залишкові явища дитинства, що заважають А. створити власну сім'ю (брак любові з боку батьків)
134	А. підкреслює позитив відходу від батьків
135	П. підтримує А. у позитиві самостійного життя
136	П. уточнює чи переживала А. гармонійні відносини (рис. А.1.10) з партнером
137	П. звертає увагу на важкі наслідки гармонійних відносин А. з партнером
138	П. акцентує увагу на бажанні А. мати з партнером спільний погляд на життя
139	А. підтверджує к-т П. 138
140	П. звертає увагу на схильність А. до знецінення бажань, через їх «колючість», яка породжена матір'ю, та очікування їх «округлості»
141	А. висловлює бажання щодо «округлості» бажань
142	П. звертає увагу на те, що «круглими» бажання А. можуть стати під впливом сили партнера

Продовження табл. 2.2

143	П. уточнює, який емоційний стан переживає А. через ототожнення з графічним образом дівчинки (рис. А.1.9)
144	А. об'єктивує страх наближення до світла (графічний образ, рис. А.1.9) через вікову незрілість
145	П. уточнює значення світла рис. А.1.9
146	А. об'єктивує значення світла – перспективи, простір
147	П. через інтерпретацію архетиної символіки парасольки (рис. А.1.11), виявила схильність А. бути «беззахисною»
148	А. об'єктивує прагнення А. до самостійності
149	П. загострює ситуацію, звертаючи увагу на негативні наслідки свободи для А.
150	А. об'єктивує сприймання життєвих негараздів через позитив
151	П. звертає увагу на те, що оптимістичне сприймання життєвих негараздів пов'язане із адаптивними проявами психіки
152	П. звертає увагу на протиріччя між висловлюваннями А. та значенням графічних образів (проліски, чобітки, рис. А.1.11)
153	А. об'єктивує прагнення «бути беззахисною»
154	П. звертає увагу на те, що прагнення А. до незалежності, сформувалося через негаразди у відносинах з батьками
155	А. об'єктивує прагнення бути відкритою, щоб переживати велике кохання
156	П. загострює протиріччя: між бажанням відчувати любов та попереднім травмівним досвідом кохання
157	А. висловлює бажання забути негативний досвід кохання
158	П. звертає увагу на схильність психіки А. зберігати надію щодо щасливої любові в майбутньому
159	П. звертає увагу на єднання енергій «лібідо» і «мортідо», що представлено на рис. А.1.5 і рис. А.1.6
160	П. ставить уточнююче питання
161	А. пояснює зміст малюнку «Мої бажання і мої можливості» (рис. А.1.12)
162	П. виявляє потребу А. в допомозі батьків, та інших людей шляхом інтерпретації архетипної символіки мотузки (пуповини)
163	П. акцентує увагу на залежності А. від сім'ї батьків
164	А. об'єктивує існування залежності від батька
165	П. акцентує увагу на ролі батьківської сім'ї у створенні життєвої спрямованості А.
166	П. звертає увагу на схильність А. до самостійності у вирішенні складних життєвих ситуацій
167	А. вказує на спільність з іншими людьми – пройдений важкий шлях
168	П. звертає увагу на умовну цінність А. «бути безстрашною», яка призводить до бездіяльності в складних життєвих ситуаціях, та відчуття тривоги, яка заважає бути щасливою

Продовження табл. 2.2

169	П. наголошує на важливості та необхідності особистісної психокорекції
170	А. презентує казку про власне життя в контексті рис. А.1.13 «Казка мого життя»
171	П. використовує прийом «перевертання малюнку» (рис. А.1.13)
172	П. звертає увагу на потребу А. єднатися з сім'єю батьків
173	П. акцентує увагу на тому, що особистісні новоутворення А. «переверталися», та їх доводилося самотужки повертати у нормальний стан
174	П. припускає, що зміст казки може бути пов'язаний із невиправданими очікуваннями А. стосовно свята Нового року
175	А. об'єктивує власні бажання пов'язані з батьками
176	П. звертає увагу на прагнення А. бути разом з іншими людьми, яке породжене бажанням бути з батьками
177	П. ставить уточнююче питання
178	А. об'єктивує сприймання негативної ситуації через позитив
179	П. звертає увагу на інфантильний прийом згладжування негативних моментів життя
180	А. представляє зміст малюнку «Як мене бачили батьки в минулому. Як вони бачать мене зараз» (рис. А.1.16)
181	П. звертає увагу на повторення елементів, які перевертаються рис. А.1.14 та рис. А.1.16
182	П. акцентує увагу на суперечності: магістерська шапочка зображена на голові маленької дівчинки (рис. А.1.16)
183	П. уточнює чи покладали батьки А. великі надії щодо неї
184	А. підтверджує к-т П. 183
185	П. ставить уточнююче питання
186	А. об'єктивує нерозуміння матері в ситуації, яка сталася в дитинстві
187	П. акцентує увагу на почуттях А. до матері
188	А. об'єктивує існування недовіри до матері, яка сформувалась через нерозуміння її вчинків
189	П. звертає увагу на залишкове явище – недовіру до матері
190	П. уточнює значення графічного образу (кактусу) рис. А.1.18
191	А. пояснює зміст малюнку
192	П. уточнює чи схильна А. об'єднувати навколо себе інших людей
193	А. об'єктивує спосіб захисту – агресію, яка є продуктивною в стосунках з іншими людьми
194	П. звертає увагу на захисний механізм «раціоналізацію», який породжує викривлення, відступ від реальності
195	П. акцентує увагу на архетипній символіці колючок та нектару (чоловіча сила), що вказує на бажаня А. єднатися з батьком, або ідеальним чоловіком, також очікуванні від партнера прояву сили

Продовження табл. 2.2

196	П. звертає увагу на тенденцію захисної системи психіки А. «до сили» та на залежність від батьків
197	П. прояснює від кого з батьків А. відчувала «колюче» ставлення
198	А. вказує на «колюче» ставлення матері до неї
199	П. уточнює, чи було ставлення батька до А. протилежним від ставлення матері
200	А. об'єктивує захисну позицію батька по відношенню до неї
201	П. звертає увагу на існування едіпальної залежності А. до батька
202	П. звертає увагу на графічні образи дощу (рис. А.1.11) та нектару (рис. А.1.28), які відносяться до чоловічих символів
203	П. порівнює образи парасольки (рис. А.1.11) та колючок (рис. А.1.18), що дозволяє виявити різні позиції батьків у ставленні до А.
204	А. об'єктивує нерозуміння батьків, через займання ними різних точок зору щодо виховання дітей
205	П. акцентує увагу на існування едіпальної залежності батьків до дітей
206	П. уточнює у А., що вона пізнала про себе нового
207	А. об'єктивує зміну розуміння малюнків до аналізу та після нього, та майбутні самозміни
208	П. вказує на важливість глибинно-психологічного знання для виховання дітей
209	П. підкреслює важливість архетипної символіки у пізнанні едіпальної залежності
210	А. об'єктивує усвідомлення витоків тривоги, занепокоєння
211	П. звертає увагу на тенденцію А. отримувати допомогу з боку інших людей, яка породженна нестачею допомоги з боку батьків
212	П. вказує на індивідуальну неповторність архетипної символіки
213	А. об'єктивує розуміння партнера у його почуття до неї, та висловлює вдячність П.

На основі структурно-семантичного аналізу психокорекційної роботи з протагоністом А. можливо виділити провідні тенденції його поведінки, які представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Провідні тенденції поведінки протагоніста А.

Тенденції	**№ комунікатів за стенограмою**
Тенденція до єднання з природою	2,6,7
Прагнення протагоніста щодо ведучої, головної ролі чоловіка у сім'ї	10, 12, 13

Продовження табл. 2.3

Труднощі при прийнятті рішень, проблема вибору	20, 24, 25, 30, 32
Блокування можливостей самореалізації	21, 29, 34, 35, 104
Прагнення до єднання з матір'ю	22
Прагнення до автономії, самостійності	41, 91, 92, 148, 154, 166
Тенденція жити майбутнім	37, 39, 47, 106-112
Травмівний досвід взаємин з партнером	44, 45, 50, 59-63, 137
Блокування лібідних почуттів до партнера	55-57
Тенденція до вимушеного повторення переживання сильних лібідних почуттів	77-82, 155
Тенденція до єднання з іншими людьми	87, 88, 176
Тенденцію «підняття над реальністю»	89
Залежність від сім'ї батьків	93, 94, 163, 196
Недовірливе ставлення до людей	98, 99, 103
Залежність від матері	118, 119, 122
Конкуренція з братом	120
Ідентифікація з братом	126
Прагнення до самовизнання, успіху	129
Тенденція до знецінення бажань	140, 141
Схильність бути беззахисною	147, 153
Сприймання негативу через позитив	150, 151, 178
Потреба в допомозі інших людей	162, 211
Залежність від батька	164
Умовна цінність «бути безстрашною»	168
Прагнення до єднання з батьками	172
Недовіра до матері	188, 189
Прагнення до єднання з батьком	195
Едіпальна залежність від батька	201
Тенденція «до сили»	196
Едіпальна залежність батьків до дітей	205

Узагальнювальний науковий аналіз стенограми психокорекційної роботи з протагоністом А.

Аналіз стенограми дає підстави стверджувати, що протагоніст має травмуючий досвід взаємин з батьками. Ранній відхід від батьків (в 13 років) був зумовлений конфліктними відносинами з матір'ю (к-ти 113, 121) та конкуренцією з молодшим братом (к-т 120). Психокорекційна робота дозволила об'єктивувати умовну цінність протагоніста - «єднання»: з природою (к-ти 2, 6, 7); з іншими

людьми (к-ти 87, 88, 176); з матір'ю (к-т 22); батьком (к-т 195), яка породжена нереалізованим бажанням А. єднатися з батьками (к-т 172).

Під час психокорекційної роботи психолог звернула увагу на те, що прагнення А. до домінування чоловіка у сім'ї (к-ти 10, 12, 13), сформувалося на основі впливу сім'ї батьків (к-ти 11,17). Психолог допомогла усвідомити протагоністу протиріччя між прагненням віддавати головну, провідну роль в сім'ї партнеру та бажанням займати її самій (к-т 18).

Аналіз стенограми дозволяє констатувати існування проблеми вибору можливостей реалізації (к-ти 20, 21, 30), протагоніст А. виявляє труднощі у прийнятті рішень (к-ти 29, 32). Психолог формулює гіпотезу, що проблема вибору пов'язана із взаємодією з батьками (к-т 24), особливо з матір'ю (к-ти 22, 25). На основі невпевненості у виборі відбувається єднання А. з партнером (к-т 33), та породжується страх втратити партнера (к-т 34), який блокує реалізацію можливостей протагоніста (к-т 35).

Аналіз рис. А.1.7. «Я йду на зустріч біді» свідчить про те, що А. несе «біду» сама в собі та побоюється її «пробудження» (к-т 42). Під час аналізу було виявлено, що «біда» пов'язана з досвідом інтимних стосунків з партнером (к-ти 44-45). Аналіз рис. А.1.8 . «Погляд крізь сльози» та рис. А.1.9. «Два обличчя» свідчить про пережиту драму взаємин з чоловіком (к-ти 50-53), наслідком якої є блокування почуттів кохання (к-т 55). Проте подальший аналіз виявив феномен «вимушеного повторення» переживання сильних лібідних почуттів до партнера (к-т 77), але в прийнятному для А. варіанті (к-ти 81-82). Прийом порівняння будинків на рис. А.1.4 і рис. А.1.10 (к-т 83), дозволив об'єктивувати тенденцію А. до єднання з іншими людьми (к-ти 87), бажання жити з нами у дружбі, гармонії (к-т 88), та тенденцію «підняття над реальністю» (к-т 89). Об'єктивування психологом архетипної символіки дерева (рис. А.1.10) - батьківського образу (к-т 90), дозволило виявити бажання самостійного життя, відходу від батьків (к-ти 91, 92).

Аналіз стенограми свідчить, що протагоніст має недовіру, підозрілість до інших людей (к-ти 98, 99, 103), яка пов'язана з драматичним досвідом стосунків з партнером (к-ти 99,100), та страхом не реалізувати можливості, через плинність

життя (к-ти 103-104). Аналіз рис. А.1.12 «Моє минуле» дає підстави стверджувати, що протагоніст має тенденцію «жити майбутнім», витоки якої походять з батьківської сім'ї (к-т 112): протагоніст мріяла в майбутньому жити окремо від батьків, оскільки мала конфліктні відносини з матір'ю через молодшого брата (к-т 113). Відхід А. від сім'ї супроводжувався схваленням з боку батьків, та призвів, в подальшому, до налагоджування стосунків з матір'ю (к-ти 114 -116). Тенденція «жити майбутнім» не дозволяє протагоністу жити теперішнім, та відчувати від нього радість (к-т 109).

Зазначимо, що не зважаючи на ранній відхід протагоніста від батьків в 13 років, залежність від матері зберігається (к-ти 118, 122), витоками якої є нестача любові, уваги з боку матері в дитинстві (к-т 119). Незадоволені бажання створювали напругу, яку протагоніст намагалася подолати через вихід з сім'ї батьків, проте бажання, пов'язані з матір'ю залишились не реалізованими.

Аналіз рис. А.1.13 «Мої мрії» свідчить про залишкові явища дитинства (брак любові з боку батьків), що заважають А. створити власну сім'ю (к-т 133). Інтерпретація архетипної символіки парасольки (захисту) рис. А.1.14 «Людина під дощем» (к-т 147), дозволила виявити схильність А. бути беззахисною перед життєвими ситуаціями (к-ти 147, 153). Аналіз рис. А.1.14 свідчить, що протагоніст прагне до свободи дій, самостійності (к-т 148) та сприймає життєві негаразди через позитив (к-т 150), навіть незважаючи на негативний життєвий досвід в минулому (к-т 149). Прагнення до незалежності, самостійності сформувалося через негаразди у відносинах з батьками (к-т 154).

Аналіз рис. А.1.15. «Мої бажання і мої можливості» дає підстави стверджувати, що протагоніст має потребу в допомозі інших людей, та батьків (к-ти 162-165), та одночасно прагне до самостійності при вирішенні складних життєвих питань (к-т 166). Аналіз рис. А.1.15 свідчить, що умовна цінність А. «бути безстрашною» призводить до бездіяльності в складних життєвих ситуаціях (к-т 168). Позбутися страху, не створювати ризик, та оптимально вирішувати складні життєві ситуації допоможе особистісна психокорекція (к-т 169).

Під час аналізу рис. А.1.16. «Казка мого життя» був використаний прийом «перевертання малюнку» (к-т 171), та презентація казки свого життя, що дозволило виявити потребу протагоніста єднатися з батьками (к-т 172). Протагоністу притаманне сприймання негативу через позитив (к-т 178), що є інфантильним прийомом згладжування неприємних моментів життя (к-т 179). Через об'єктивування протиріччя щодо графічних зображень (маленька дівчинка в магістерській шапочці, рис. А.1.19), психолог з'ясувала покладання великих очікувань, надій батьків А. щодо її неї (к-ти 183, 184).

Аналіз рис. А.1.20. «Драматична подія мого життя», дозволив виявити почуття образи, недовіри протагоніста до матері, через випадок, що стався в дитинстві (к-ти 185-189). Аналіз рис. А.1.21. «Кактус» дає підстави стверджувати, що А. схильна об'єднувати навколо себе людей (к-т 192), та проявляти захисну форму поведінки до них – агресію, яка є продуктивнішою ніж добре ставлення до них (к-т 193), що є відходом від реальності (к-т 194). Агресія, що проявляється у вигляді «колючого» ставлення до людей виступає інтроєктом ставлення матері до А. (к-ти 197, 198). Інтерпретація архетипної символіки колючок та нектару (чоловіча сила) дозволила виявити тенденцію протагоніста до єднання з батьком, або ідеальним чоловіком, та очікування від них прояву сили (к-т 195). Також аналіз рис. А.1.21. «Кактус», свідчить про існування едіпальної залежність протагоніста до батька (к-ти 199-201), яка проявляється у прийняті А. поведінки батька, який захищав від неприємностей, небезпеки. Порівняння графічних образів парасольки (рис. А.1.14) та колючок кактуса (рис. А.1.21), дозволило об'єктивувати різні підходи, погляди батьків щодо виховання дітей (к-ти 203, 204), в основі яких лежить едіпальна залежність батьків до дітей (к-т 205).

У табл. 2.4 представлено внутрішні протиріччя протагоніста А., які детерміновані едіпальною залежністю. Особистісна проблематика продукує суперечливі тенденції психіки, активізує роботу захисної системи психіки, яка породжує викривлення, відступи від реальності.

Таблиця 2.4

Внутрішні протиріччя протагоніста А.

Прояви енергії «лібідо»		**Прояви енергії «мортідо»**
Тенденція до «людей»: 87, 88, 176	↔	Тенденція «від людей»: 98, 99, 103
Тенденція «жити майбутнім»: 37, 39, 47, 106-112	↔	Страх перед майбутнім: 104
Прагнення до відчуття любові: 77-82, 155	↔	Блокування емоцій, почуттів: 54-57
Прагнення до самовизнання, успіху: 129	↔	Блокування можливостей самореалізації: 20, 21, 24, 25, 29, 30, 32, 33-35
Прагнення до самостійного життя, відходу від батьків: 41, 91, 92, 148, 154, 166	↔	Залежність від батьків: 93, 94, 163, 196
Тенденція до незалежності: 129	↔	Потреба в допомозі інших людей: 162, 211
Умовна цінність «бути безстрашною»: 168	↔	Схильність бути беззахисною перед життєвими ситуаціями: 147, 153
Залежність від схвалення, розуміння, визнання з боку матері: 118, 119, 122	↔	Почуття образи, недовіри до матері: 188, 189
Тенденція «до сили»: 175	↔	Тенденція «до слабкості»: 147, 153
Бажання не повторити невдалий досвід інтимних стосунків: 44, 45, 50, 52, 59-63, 137	↔	Тенденція «вимушеного повторення»: 77-82, 155

1) Порівняльний аналіз проективного малюнку «Дім, дерево, людина» протагоніста А.з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів

Рис. 2.5. Проективний малюнок «Дім, дерево, людина» протагоніста А.

Інтерпретація малюнку «Дім, дерево, людина» протагоніста А. з позицій проективно-тестового підходу

Методика «Дім, дерево, людина» була запропонована Дж. Буком [25] в 1948 році для дослідження особистісних властивостей дітей та дорослих, таких як: особистісна зрілість, адаптивність, ступінь особистісної інтеграції, рівень інтелектуального розвитку. В 1987 році Дж. Бук створює кінетичний варіант тесту, в якому пропонується зобразити дім, дерево, людину на одному аркуші. Діагностичні можливості методики поширюються на емоційні розлади, патології особистості. Інструкція до тесту містить завдання намалювати дім, дерево, людину в одному малюнку. Вважається, що взаємодія між образами являє собою метафору сприймання піддослідним оточуючого світу. Інтерпретація проводиться по відповідним критеріям (додаток Б.1).

Інтерпретація рис. 2.5. «Дім, дерево, людина» протагоніста А. з позицій проективно-тестового підходу свідчить про те, що протагоністу притаманне почуття незахищеності, на що вказує розміщення малюнку будинка внизу аркушу. Будинок намальовано близько, що вказує на відкритість, доступність, відчуття теплоти,

гостинність, які проявляє автор малюнку. Відсутність димаря означає відчуття нестачі психологічного тепла будинку, та труднощі з представниками чоловічої статті. Наявність дверей, та вікон є ознакою доступності, відвертості протагоніста. Дах з підкресленим контуром означає фіксацію на фантазії як джерелу задоволення. Зображена одна стіна будинку, що вказує на сильну потребу протагоніста справляти, та зберігати приємне враження про себе в міжособистісних відносинах.

Дерево зображено великого розміру, що говорить про гостре переживання суб'єктом взаємовідносин з середовищем, та схильність до агресії. Великий стовбур дерева вказує на тенденцію агресивного реагування в дійсності, або в уяві, та на емоційну незрілість. Відсутність лінії землі означає піддатливість стресу. Кора дерева промальована легко, що говорить про рівновагу в взаємовідносинах, якою володіє протагоніст. Промальоване гілля на дереві є ознакою здатності автора малюнку добре вирішувати справи, які пов'язані з міжособистісними відносинами. Коріння дерева йде в землю, яскраво виражене означає прагнення зберегти реальне сприйняття дійсності.

Велика кількість людей, зображених на малюнку замість однієї людини говорить про не слідування інструкції, чи неординарний творчий підхід до завдання. Маленькі фігури людей вказують на тривогу, та скутість Его протагоніста. Аркуш паперу використаний повністю для зображення вказує на те, що суб'єкт хоче бути поміченим, та розраховувати на інших, бажає самоствердитись. Надлишок деталей малюнку (велика кількість людей) означає надмірну турботу про оточуючих. Промальовані квіти вказують на інфантильність, яка притаманна автору малюнку.

Інтерпретація малюнку «Дім, дерево, людина» протагоніста А. з позицій психодинамічного підходу

Глибинно-психологічний аналіз дозволяє об'єктивувати несвідомі тенденції протагоніста А. Під час психоаналізу рис. 2.5. «Дім, дерево, людина» була виявлена тенденція «до людей», яка проявляється в прагненні єднання з іншими, бажання жити з ними у дружбі, гармонії (к-ти 42, 43). Інша тенденція протагоніста «підняття над реальністю» (к-т 44), пов'язана з почуттям незадоволення теперішнім.

Об’єктивування психологом архетипного змісту дерева рис. 2.9. «Дім, дерево, людина» як батьківського образу (к-т 45), дозволило виявити прагнення А. до самостійного життя, відходу від батьків, створення власної сім’ї (к-т 46). Виявлені тенденції продукуються особистісною проблематикою протагоніста А., витоки якої пов’язані з едіпальною залежністю від батьків.

Здійснивши порівняння інтерпретації рис. 2.5. «Дім, дерево, людини» з позицій тестового та психоаналітичного підходу, можемо, стверджувати, що проективно-тестовий підхід дає інформацію про особистісні якості, тенденції поведінки протагоніста А., а саме: відкритість, доступність, бажання самоствердитись, прояви надмірної турботу про оточуючих, схильність до агресії, піддатливість стресу, почуття незахищеності, інфантильність, відчуття нестачі психологічного тепла сім’ї, труднощі з представниками чоловічої статті. Проте такий підхід не виявляє детермінант виникнення перелічених вище якостей та тенденцій поведінки автора малюнку. Психоаналітичний підхід до аналізу малюнку дозволяє об’єктивувати витоки сформованих тенденцій, що пов’язані з едіпальною залежністю.

2*) Порівняльний аналіз проективного малюнку «Людина під дощем» протагоніста А.з позицій проективно-тестового та психоаналітичного підходів*

Інтерпретація малюнку «Людина під дощем» протагоніста А. з позицій проективно-тестового підходу

Графічна методика «Людина під дощем» (додаток Б.2) запропонована А. Абрамсом [98] в 1967 році, як модифікація тесту «Намалюй людину» К. Маховер [79]. Дана методика дає відомості про силу Его піддослідного, та особливості поведінки під впливом стресогенного фактору (дощу). Результати дослідження говорять про способи реагування на ситуацію стресу, та про види психологічного захисту, які використовує піддослідний. Інтерпретація здійснюється в психоаналітичному ключі по відповідним критеріям (додаток Б.2).

Рис. 2.6. Проективний малюнок «Людина під дощем» протагоніста А.

Малюнок «Людина під дощем» протагоніста А. естетичний, виконаний старано, що є ознакою внутрішніх ресурсів. Зображення людини говорить про те, що протагоніст А. відкритий перед стресом. Засоби захисту присутні (парасолька, чобітки, рис. 2.6), але не використовуються. Автор малюнку переживає почуття покинутості, не поважає себе, та має проблеми з незалежністю. Також у протагоніста відсутня мотивація до уникнення загрозливих ситуацій.

Інтерпретація малюнку «Людина під дощем» протагоніста А. з позицій психодинамічного підходу

Аналіз рис. 2.6. «Людина під дощем» дозволяє стверджувати, що протагоніст прагне до свободи дій, та сприймає життєві негаразди через позитив (к-ти 85, 87), навіть не зважаючи на негативний життєвий досвід в минулому (к-т 86). Під час аналізу психолог виявила протиріччя між висловлюваннями А. та значенням графічних образів (квіти, чобітки, рис. 2.10), які породжені адаптивною здатністю психіки (к-ти 88, 89). Інтерпретація архетипного змісту парасольки (захисту), дозволила виявити схильність А. бути беззахисною перед життєвими ситуаціями (к-т 90). Також психолог об’єктивувала витоки тенденції А. до незалежності, яка виникла через негаразди у відносинах з батьками (к-т 91). Через брак уваги, любові з боку батьків у протагоніста сформувались бажання інтимних відносин (к-т 92), проте їх реалізація принесла невдачу, страждання, що й породило внутрішні

протиріччя: між бажанням забути негативний досвід кохання, та зберігати надію на позитив в майбутньому (к-ти 93, 94, 95, 96). Внутрішні протиріччя породжені протилежними енергіями «лібідо» і «мортідо» (к-т 97).

Провівши порівняння рис. 2.6. «Людина під дощем» з позицій тестового та психоаналітичного підходу, можемо стверджувати, що обидва підходи виявили однакову тенденцію протагоніста А. «бути беззахисною» перед стресом. Проте тестовий підхід не виявляє витоків згаданої вище тенденції, на відміну від психоаналітичного підходу, за допомогою якого стало можливим об'єктивувати, що автор малюнку не використовує засоби захисту, так як сприймає життєві негаразди як позитивні, не загрозливі. Сприймання стресу через позитив, надія на краще – це прояви адаптивної здатності психіки, що були об'єктивовані на основі психоаналітичного підходу до малюнку. Тестовий підхід вказав на проблеми протагоніста, пов'язані з незалежністю, а психоаналітичний підхід, дозволив психологу з'ясувати витоки тенденції А. до незалежності, які виникли через негаразди у відносинах з батьками. Психоаналітичний підхід до аналізу малюнку допоміг виявити внутрішні протиріччя протагоніста А.

3) Порівняльний аналіз проективного малюнку «Кактус» протагоніста А.з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів

Інтерпретація малюнку «Кактус» протагоніста А.
за методикою М. А. Панфілової

Графічна методика «Кактус» (додаток Б.3) запропонована М. А. Панфіловою [90] для дослідження стану емоційної сфери дітей та дорослих, виявлення агресивності, її спрямованості та інтенсивності. Піддослідному пропонується намалювати кактус таким, яким він собі уявляє. Використовується інтерпретація, що притаманна більшості графічним тестам, а саме: просторове розміщення та розмір зображення, характер ліній, використання кольорів і т. п. Також враховуються специфічні для даної методики показники: характеристика «образу кактусу» (дикий, домашній, примітивний, детально промальований) та характеристика голок (розмір, положення, кількість).

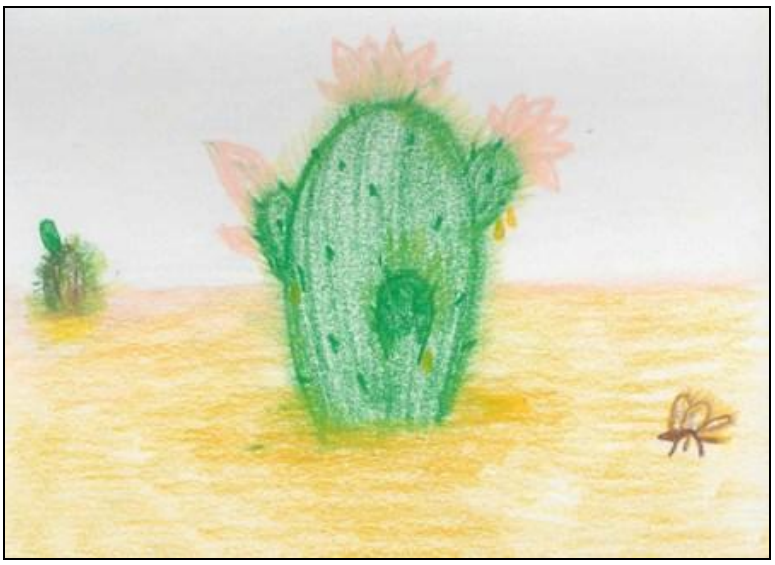

Рис. 2.7. Проективний малюнок «Кактус» протагоніста А.

Малюнок кактусу великих розмірів, розміщений в центрі аркушу означає егоцентризм, прагнення до лідерства, що притаманні протагоністу А. Наявність виступаючих відростків кактусу вказує на демонстративність, відкритість. Для зображення малюнку автор використала яскраві кольори, що говорить про оптимізм. Ознакою жіночності протагоніста А. є наявність прикрас, квітів, м'якість ліній та форм зображення. На малюнку зображені інші кактуси та квіти, що говорить про екстравертованість протагоніста. Кактус дикий, росте в пустелі є ознакою відсутності прагнення до домашнього захисту, та вказує на одинокість.

Інтерпретація малюнку «Кактус» протагоніста А. з позицій психоаналітичного підходу

Аналіз рис. 2.7. «Кактус», дозволив психологу об'єктивувати тенденцію протагоніста до об'єднання людей навколо себе. Також було виявлено, що А. схильна до проявів агресії, яка є способом захисту (к-ти 122, 123), що виникла через ідентифікацію протагоніста з матір'ю (к-ти 126, 128). Інтерпретація архетипного змісту нектару (чоловіча ерекція), допомогла виявити тенденцію протагоніста «до сили» (к-т 125). Під час аналізу рис. 2.7. «Кактус», психолог об'єктивувала існування едіпальної залежність протагоніста А. до батька (к-ти 128, 129, 130), яка проявляється у прийняті А. поведінки батька, який захищав від неприємностей, небезпеки.

Порівняння тестової та психоаналітичної інтерпретації рис. 2.7. «Кактус», дає підстави стверджувати, що тестова інтерпретація містить інформацію про особистісні характеристики протагоніста, а психоаналітична об'єктивує витоки тенденцій поведінки А. Наприклад, тестова інтерпретація виявили егоцентризм, демонстративність, екстравертованість, прагнення до лідерства, що можуть бути проявами агресивної поведінки, а за допомогою психоаналітичної інтерпретації, стало можливим об'єктивувати витоки схильності А. до агресії. Для протагоніста агресія є способом захисту, породжена ідентифікацією з матір'ю, яка також демонструвала агресивну поведінку в такий спосіб.

Важливим моментом у застосуванні комплексу тематичних психомалюнків в порівняні із використанням стандартизованих графічних методик є те, що учасник процесу бере участь в інтерпретації результатів своєї роботи. В цьому процесі головним є виявлення логічної впорядкованості психіки респондента в її суперечливій сутності. У випадку А. – це прагення до повтору стилю взаємин у батьківській сім'ї і наполегливість це зробити. Очевидно із-за інтроєктування домінантних рис батька, що було помітно в дрібних поступках ведучості партнера в короткочасній прогулянці. Разом з тим А. воліє життєвий вибір здійснити сама, хоча це суперечить її внутрішній невпевненості. Отже, психокорекційний діалог сприяв отриманню допомоги А. в поглибленні саморефлексії, та розв'язанні особистісної проблеми.

При використанні в психодіагностиці стандартизованих тестових методик, роль діалогу спрощується. Присутнє лише повідомлення мети дослідження, інструкції для виконання завдання, інтерпретації отриманих даних і т.д. Роль діалогу після виконання малюнку автором зводиться до стандартизованої інтерпретації графічного матеріалу за такими показниками: структура малюнку, розміщення фігур, надмірна заштрихованість, витирання малюнку, наявність чи відсутність певних деталей зображення. Стандартизовано тлумачаться символи малюнку, не враховується бачення графічних образів самим автором, що не дозволяє наблизитися до індивідуально-неповторної особистісної проблематики суб'єкта, що ускладнює забезпечення глибинно-психологічного корекційного результату.

Отже, психокорекція при діалогічній взаємодії спирається на символічно-образні прояви психіки в малюнках та невербальні, емоційні прояви в поведінці протагоніста. Завдяки емоційним переживанням протагоніста при проходження аналізу за методом АСПН, зокрема під час комплексу тематичних психомалюнків, актуалізується особистісна проблема, та розкриваються перспективи її вирішення. Психокорекційний вплив діалогічної взаємодії спрямований на гармонізацію свідомої і несвідомої сфер психіки суб'єкта.

2.5. Особливості проективно-тестового та психоаналітичного підходів до аналізу малюнку

Дослідження особливостей проективно-тестових та психоаналітичних підходів до аналізу малюнку передбачає розгляд поняття «порівняння». Аналіз наукових джерел свідчить, що «порівняння» - це багатозначний термін, який використовується у філософії, соціології, психології, математиці, в стилістиці та літературі. В широкому розумінні термін «порівняння» трактується як: процес кількісного чи якісного зіставлення різних властивостей (подібностей, відмінностей, переваг та недоліків) двох об'єктів; з'ясування, який з двох об'єктів краще в цілому; твердження, що дані об'єкти рівні або подібні; прирівнювання, уподібнення [134].

Російський вчений Б. І. Федоров визначає «порівняння» як пізнавальну операцію, що лежить в основі суджень про подібність або відмінність об'єктів. За допомогою порівняння виявляються якісні та кількісні характеристики предметів, явищ і процесів [137]. У філософській літературі категорія «порівняння» окреслюється як метод наукового дослідження, пізнання дійсності, покликаний встановити спільні й відмінні ознаки між процесами, явищами, об'єктами [135]. Філософський словник містить наступне визначення: «Порівняння – це пізнавальна операція, що лежить в основі суджень про схожість та відмінність об'єктів. За допомогою порівняння виявляються кількісні та якісні характеристики предметів, класифікується, упорядковується та оцінюється зміст буття та пізнання. Порівняти

означає співставити «одне» з «іншим» з метою виявлення їх можливих відношень» [136, с. 650].

Відмінності проективно-тестового та психоаналітичного підхідів до аналізу малюнку виділимо у дві групи: теоретико-методологічні та організаційні відмінності.

І. Теоретико-методологічні відмінності проективно-тестового та психоаналітичного підходів.

Теоретико-методологічну основу проективно-тестового підходу складають психоаналіз, гештальтпсихологія, персоналістичний та діяльнісний підходи (представлено у підрозділі 1.1). Під впливом вказаних вище підходів складалися основні поняття, загальні принципи дослідження, та схеми аналізів результатів. Проективні методики виникли в клінічній практиці, де застосовувалися для дослідження особливостей психічно хворих людей. Завдяки високій інформативності, проективні методики почали застосовуватися у дослідженнях психічно здорових людей.

Проективно-тестовий підхід в психотерапевтичній практиці направлений на ліквідацію хвороби суб'єкта, або її зниження. В психодіагностиці психічно здорових людей даний підхід орієнтований на вивчення несвідомих форм мотивації, особистісних установок, індивідуальних способів адаптації особистості до соціального оточення, стилю взаємовідносин особистості з іншими людьми, ступінь гармонійності чи конфліктності афективної сфери, способи вирішення внутрішніх та зовнішніх конфліктів та ін.

Теоретико-методологічну основу психодинамічного підходу, який розробляється доктором психологічних наук, професором Т. С. Яценко та її послідовниками складають: психоаналіз, онтопсихологія, психосинтез, трансперсональна психологія, гуманістична психологія, гештальтерапія, феноменологічний підхід. Психодинамічний підхід ґрунтується на законі позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на вищому рівні психіки суб'єкта, які спрямовують глибинне пізнання в напряму оптимізації факторів цілісності психіки за рахунок розширення самосвідомості суб'єкта. Шляхом послаблення

автоматизованих форм психологічного захисту, які породжують відступи від реальності, відбувається розширення можливостей інтеграційних процесів психіки в напрямку більш високого рівня її розвитку. Т.С. Яценко вказує, що «позитивна дезінтеграція, послаблює ілюзорність когнітивної платформи психологічних захистів суб'єкта, та сприяє її реконструюванню, що призводить до вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні її розвитку» [173, с. 30]. Позитивність дезінтеграції забезпечується такими умовами: порційність, багаторівневість, розширення самосвідомості шляхом зменшення викривлень соціально-перцептивної реальності, перехід на більш високий рівень зінтегрованості психіки суб'єкта.

Психодинамічний підхід орієнтований на психічно здорових людей, передбачає оптимізацію, гармонізацію структурних ракурсів людини. Глибинне пізнання у форматі психодинамічного підходу направлене на виявлення в психіці об'єктивно-дезінтеграційних процесів, які проявляються у суперечливості поведінки суб'єкта, що нівелюються шляхом корекції [8].

II. Організаційні відмінності проективно-тестового та психоаналітичного підходів.

А) Збір інформації про респондента в проективно-тестових та психоаналітичних підходах.

У проективно-тестовому підході початку дослідження передує анамнестична бесіда (анамнез). Збір попередньої інформації включає такі відомості про суб'єкта: стать, вік, сімейне та соціальне положення і т.п.

У психодинамічному підході виключений збір інформації про респондента. Не передбачається представлення суб'єктом власної особистісної проблеми. Початком процесу глибинно-психологічного пізнання виступає спонтанність поведінки суб'єкта в діалогічній взаємодії з психологом.

Б) Інструкція до виконання малюнку в проективно-тестовому та психоаналітичному підходах.

Інструкції графічних проективно-тестових методик передбачають завдання - створення малюнку на вільну чи задану тему (н-д: намалюй людину; намалюй дім, дерево, людину; намалюй неіснуючу тварину і т.п.).

Інструкція по виконанню комплексу тематичних малюнків передбачає ознайомлення з тематикою малюнків (список малюнків складається із 41 теми), та невимушене малювання на основі спонтанної активності руки. Головним виступає процес малювання, а не виконання теми малюнку. Кожний малюнок виконується на одній стороні аркушу паперу, йому присвоюється номер, що вказує на послідовність виконання тем малюнків. Допускається представлення декількох тем у одному малюнку, та розширення тематики (тобто виконання малюнку на тему, якої не має у списку малюнків). Теми малюнків підібрані так, щоб обхватити різнобічні аспекти життєдіяльності людини. Засоби малювання можуть бути кольорові та чорно-білі [181].

В) Техніка виконання малюнків в проективно-тестовому та психоаналітичному підходах.

У графічних проективно-тестових методиках діагностичними показниками виступають спосіб малювання, наявність штриховки, особливості натиску .

В психоаналізі комплексу тематичних малюнків техніка виконання зображення не є головною у глибинному пізнанні. Художні здібності автора малюнку не відіграють ролі при інтерпретації зображення.

Г) Особливості діагностики в проективно-тестовому та психоаналітичному підходах.

Проективно-тестовий підхід базується на стандартизованій діагностиці, що передбачає стандартну процедуру проведення та обробку результатів. Стандартизація (від англ. standard - типовий, нормальний) - це уніфікація, регламентація, приведення до єдиних нормативів процедури і оцінок тесту [37]. В основі психодинамічного підходу лежить процесуальна діагностика (її сутність розкрито в підрозділі 2.3), що означає злиття діагностики і корекції.

Д) Взаємодія психолога і респондента в проективно-тестовому та психоаналітичному підходах.

У проективно-тестовому підході взаємодія психолога і респондента є недовготривалою, обмежується уточнюючими питаннями психолога щодо змісту та особливостей малюнку. Діалогічна взаємодія відбувається перед виконанням

завдання (повідомлення інструкції) та після виконання малюнку (повідомлення результатів обстеження).

В основі психодинамічного підходу лежить діалогічна взаємодія психолога і респондента, яка ґрунтується на феноменологічному підході, та направлена на оживлення матеріалізованих засобів психіки суб'єкта. Під час діалогічної взаємодії використовуються психодраматичні прийоми, які забезпечують корекцію. Взаємодія психолога та респондента відбувається без встановлення контакту, та налагоджування взаємин. Така особливість діалогічної взаємодії забезпечує приток енергії респондента, та вмотивовує до глибинно-психологічного пізнання особистісної проблематики [8].

Е) Особливості інтерпретації графічної продукції в проективно-тестовому та психоаналітичному підходах.

У проективно-тестовому підході інтерпретація малюнку - стандартизована, що включає поетапне, по елементне тлумачення деталей малюнку, без врахування бачення символів автором малюнку.

У психодинамічному підході інтерпретація – це невід'ємна складова діагностико-корекційного процесу; вона є багаторівневою; носить відносний характер «тут і зараз»; залежить від напрацьованого спільно з респондентом матеріалу; має індивідуальний характер, який спирається на метафоричність та архетипність матеріалу, що забезпечує логічну впорядкованість матеріалу, та контекстно виводить на першопричини; спрямована на усвідомлення прихованого змісту психіки; сприяє синтезу свідомої сфери психіки з несвідомою [65].

Є) Діагностичні висновки в проективно-тестовому та психоаналітичному підходах.

У психодинамічному підході висновки здійснюються на основі матеріалу респондента (вербального і невербального). Слова та малюнки набувають рівності. Діагностичні висновки вибудовуються на основі феноменологічного підходу, що передбачає врахування бачення символів малюнків самим автором. У проективно-тестовому підході висновки здійснюються на основі аналізу графічної продукції

(невербального матеріалу), без врахування авторського розуміння символів малюнку.

Відмінності проективно-тестового та психодинамічного (автор Т. С. Яценко) підходів представлено у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Відмінності проективно-тестового та психодинамічного підходів

№ п/п	Проективно-тестовий підхід	Психодинамічний підхід
1.	Спрямування на виявлення соціально-перцептивних характеристик, психічної норми та патології	Орієнтація на оптимізацію та гармонізацію підструктур психіки суб'єкта, що відбувається шляхом корекції внутрішньої суперечливості психіки
2.	Передбачається попередній збір інформації про респондента (анамнез)	Не передбачається попередній збір інформації про респондента – орієнтація на «тут і зараз»
3.	Створення одного чи декількох малюнків на вільну чи задану теми	Тематично-авторське спонтанне малювання з можливістю введення власних тем малюнків
4.	Виконання малюнку структуроване інструкцією	В основі тематичного малюнку лежить «вільний порух руки»
5.	Техніка виконання малюнку виступає діагностичним показником	Техніка виконання малюнку не береться до уваги в процесі інтерпретації
6.	Діагностика і корекція є виокремленними, розведеними у часі	Діагностика і корекція злитті в часі та процесуально єдині в порційності та багаторівневості
7.	Діагностичні висновки вибудовуються на основі аналізу малюнкової продукції	Діагностика носить процесуальний характер: інтерпретація враховує як невербальні, так і вербальні вияви активності
8.	Інтерпретація малюнку не передбачає участі респондента	Інтерпретація малюнку здійснюється з опорою на спонтанність висловлювань респондента в діалогічній взаємодії з психологом, з періодичністю підсумкових висновків
9.	Прийнятною є стандартизована інтерпретація графічного матеріалу	Психоаналітична інтерпретація не спирається на стандартизовану кваліфікацію семантики поведінкового матеріалу, орієнтована на виявлення логічних взаємозв'язків у поведінковому матеріалі

Отже, відмінності проективно-тестового та психодинамічного підходу до використання малюнку з метою діагностики і корекції полягають у: зорієнтованості підходів (психотерапевтична – психокорекційна); зборі інформації про респондента; інструкції до виконання малюнку; інтерпретації графічних зображень та поведінкового матеріалу; діагностичних висновках; діалогічній взаємодії.

Висновки до ІІ розділу

1. Активне соціально-психологічне навчання (АСПН) – це ефективна психолого-педагогічна система підготовки майбутніх практичних психологів, яка базується на психодинамічній теорії Т. С. Яценко, й зорієнтована на особистісну глибинно-психологічну корекцію. В процесі навчання за методом АСПН, психологи-практики здобувають: знання психодинамічної теорії й методології; оволодівають вмінням проводити психокорекційний процес; набувають навичок самопізнання й самокорекції. В результаті навчання за методом АСПН, здійснюється професійний розвиток, самовдосконалення; відбуваються особистісні зміни, саморозвиток й становлення професіоналізму практичного психолога.

2. Матеріал розділу доводить, що метод психоаналізу комплексу тематичних малюнків базується на психодинамічному підходу до пізнання психіки, який орієнтований на глибинне пізнання феномену психіки у єдності свідомого і несвідомого, вивчення особистісних проблем суб'єкта з врахуванням суперечливих тенденцій психіки. Психодинамічний підхід спирається на розуміння символічного характеру несвідомого, що передбачає використання візуалізованих засобів (малюнку). Опредмечені форми психічного символічно репрезентують єдність сфер свідомого і несвідомого. Глибинна психокорекція у форматі психодинамічного підходу спрямована на відновлення взаємозв'язків між сферами свідомого і несвідомого через декодування інформації, яке відбувається у діалогічній взаємодії психолога і респондента, що сприяє інтеграції психіки на більш високому рівні її розвитку.

3. Дослідження ролі архетипної символіки в психоаналізі комплексу тематичних малюнків та проективно-тестових методиках, доводить, що архетипна символіка дозволяє пізнавати індивідуально-неповторний несвідомий зміст психіки автора комплексу малюнків та сприяє об'єктивуванню табуйованих потягів, бажань, пов'язаних з дитинством суб'єкта. Символи малюнків виступають способом вираження психологічного змісту, породжені механізмами психологічного захисту, є багатозначними та динамічними. Проективно-тестовий підхід до аналізу малюнку базується на стандартизованій інтерпретації графічного матеріалу.

4. Психоаналіз комплексу тематичних малюнків базується на процесуальній діагностиці, яка в процесі аналізу вбудовується в порядок психічного, що об’єктивований безпосередньою активністю суб’єкта. Злиття діагностики і корекції забезпечує глибинне пізнання індивідуальної неповторності психіки суб’єкта, сприяє поглибленню його саморефлексії у розв’язанні особистісної проблеми. Складовою процесуальної діагностики є діалогічна взаємодія психолога та автора малюнків, яка зорієнтована на актуалізацію спонтанно-емоційної саморефлексії останнього. При проективно-тестовому підході до аналізу візуального матеріалу діагностика і корекція є розведеними у часі. Автор малюнку не бере участь в інтерпретації своєї роботи, що не дозволяє наблизитися до індивідуально-неповторної особистісної проблематики суб’єкта, та ускладнює забезпечення глибинно-психологічного корекційного результату.

5. Проективно-тестовий та психодинамічні підходи мають методологічні та організаційні відмінності, у таких параметрах: в орієнтованості, спрямованості підходів; зборі інформації про респондента; врахуванні техніки виконання малюнків; інструкції; інтерпретації графічних зображень та поведінкового матеріалу; діагностичних висновках; діалогічній взаємодії.

Зміст розділу висвітлено в трьох публікаціях, указаних в авторефераті [40-42].

РОЗДІЛ ІІІ РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАГНОСТИКО-КОРЕКЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ПРОЕКТИВНО-ТЕСТОВИХ МЕТОДИК ТА КОМПЛЕКСУ ТЕМАТИЧНИХ ПСИХОМАЛЮНКІВ

В розділі планується представити порівняльний аналіз використання проективно-тестових методик та методики психоаналізу комплексу тематичних малюнків, й дослідити їх діагностико-корекційні можливості. Здійснити порівняльний аналіз малюнків «Неіснуюча тварина», «Карта внутрішнього світу», «Дім, дерево, людина», «Чоловік, жінка і я» виконаного різними авторами, з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку. Представити результати особистісної психокорекції учасників психокорекційних груп за методом АСПН. Сформулювати методичні рекомендації психологу-практику.

3.1. Порівняльний аналіз використання проективно-тестових методик та методики психоаналізу комплексу тематичних малюнків

Для виявлення можливостей пізнання змісту психіки суб’єкта на основі використання проективно-тестових методик та методики психоаналізу комплексу малюнків, було проведено порівняльний аналіз малюнків «Неіснуюча тварина», «Карта внутрішнього світу», «Дім, дерево, людина», «Чоловік, жінка і я» виконаного різними авторами, з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку.

1) Представимо порівняльний аналіз проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку «Неіснуюча тварина», виконаного одним і тим самим автором – протагоністом Ю. Тестова інтерпретація малюнку здійснюється на основі діагностичних критеріїв методики «Неіснуюча тварина» М. З. Дзукаревич [49] (додаток Б.4), стенограма психоаналізу комплексу тематичних малюнків Ю. міститься у додатку А.2.

Рис. 3.1. Неіснуюча тварина

Аналіз рис.3.1. «Неіснуюча тварина» з позицій проективно-тестового підходу

Проективна методика «Неіснуюча тварина» запропонована М. З. Дзукаревич [49] як орієнтовна методика вивчення особистості, яка самостійно не використовується, а входить до складу батарейного дослідження. Дана методика містить інструкцію, в якій пропонується придумати і намалювати неіснуючу тварину та назвати її неіснуючим ім'ям. Показники та інтерпретація містять наступні діагностичні критерії: положення зображення на аркуші паперу; центральна частина фігури; основна частина фігури; частини, які піднімаються над рівнем фігури; хвости; контури фігури; загальна енергія; оцінка характеру лінії; ім'я тварини.

Зображення неіснуючої тварини (рис. 3.1) займає весь аркуш, що свідчить про норму психічного стану Ю. Голова тварини повернута вліво, що є ознакою рефлексії та вказує на боязнь активності чи труднощі у реалізації задумів. Тварина має вуха, що говорить про зацікавленість протагоніста у інформації, та значимість думки про себе оточуючих людей. Рот тварини закритий, що є ознакою низької мовної активності. Очі тварини з промальованою райдужною оболонкою чорного кольору, вказують на переживання протагоністом страху. У тварини відсутні лапи, що є ознакою поверхневості суджень та імпульсивності при прийнятті рішень. Неіснуюча тварина (рис. 3.1) має крила, що вказує на бажаня Ю. приймати участь у великій

кількості справ, «завойовувати» місце у суспільстві, захоплення своєю діяльністю. Хвіст тварини повернутий вправо та піднятий догори, свідчить про позитивне відношення до своїх дій та поведінки. Неіснуюча тварина має шипи, що є ознакою агресивної форми захисту від оточуючих, яка поєднується зі страхом та тривогою. Шипи наравлені вверх, що вказує на використання Ю. агресії як форми захисту по відношенню до вище поставлених осіб, які можуть накласти заборону, обмеження. Неіснуюча тварина (рис. 3.1) має тільки необхідні елементи, що говорить про економію енергії, астенічність організму. Тварина відноситься до типу загрозливих, що говорить про відношення до самого сете та ідентифікацію протагоніста з силою, агресією, значимістю.

Аналіз рис.3.1. «Неіснуюча тварина» з позицій психодинамічного підходу

Фрегмент психоаналітичного діалогу

П.: **1** На малюнку ми знову бачимо шнурки від черевика (*вказує на вуса тварини, які схожі на шнурки черевика на рис. А.2.41. «Сім'я в мою відсутність»*).

Ю.: **2** Коли я намалювала, то звернула на це увагу, але не змогла знайти пояснення.

П.: **3** Коли ви не з батьками, виходить «черевик без шнурків», але й коли батьки не поруч з вами - те ж саме. Ви дуже «залипли» на родині.

Ю.: **4** Що ж вони мені такого зробили? Це ж треба так любити батьків, щоб настільки «залипнути» на них (*сміється*).

П.: **5** Якщо ви так умієте любити, то вашої великої любові вистачить на величезні дистанції, і не обов'язково бути поряд з ними. **6** Але справа не в безмірності любові, а у вашій залежності від батьків. Це страх залишитися без них (*див. на рис. А.2.34. «Мої страхи» образ свічки, який символізує страх втратити батьків*), вийти у відкритий простір (*чорна фігурка на пристані дивиться на море, рис. А.2.38 «Дорога мого життя»*), страх агресивності власного «Я» (*образ неіснуючої тварини – загрозливий, рис. А.2.45. «Неіснуюча тварина»*).

Ю.: **7** Неіснуюча тварина добра (рис. *А.2.45*).

П.: **8** Так, але вона має шипи, і якщо вдарить хвостом, то розірве на частини. І, звичайно, вам би хотілося, щоб цього не існувало. Тварина одночасно добра і

страхітлива, так як у неї морда собаки, а в іншому вона схожа на казкового дракона з крилами, який піднявся над землею. **9** Значить, вам хотілося б піднятися над чимось, але не завжди виходить, раз тварина неіснуюча. **10** Показано бажання мати чоловічий потенціал, але ви жінка, тому на малюнку хвіст «не потентний» (в чоловічому плані). Тварина намальована так, ніби летить з якоюсь надією, що ми і бачимо з виразу її очей.

Ю.: **11** Я в дитинстві мріяла про те, як буду жити в своєму будинку, які вбрання буду носити, як мені буде добре, що коханій людині буду готувати. Але в силу різних обставин не складається - не все так просто і швидко.

П.: **12** Хотілося б, щоб ви вирішили внутрішній конфлікт, змогли зрозуміти, що в значній мірі це «подарунок» вашої мами, яку ви так любите (*див. на рис. А.2.43. «Несподіванка (вторгнення)» кігті, які раптово наносять удар*; *загрозлива неіснуюча тварина*, *рис. А.2.45*). **13** І потрібно її любити, тому що вона не зі злого наміру, а по якихось внутрішніх механізмах це вам «подарувала». Якщо вона і наносила «рани» (*вказує на рани на спині дівчини, рис. А.2.19. «Як я бачу сама себе»*), то потім ви самі собі робили те ж саме. **14** Потрібно зрозуміти, що безмовність (*вказує на віяло, що прикриває рот, рис. А.2.17. «Як мене бачать люди»*) - це не дуже надійний «рятувальний круг». Тільки в деяких ситуаціях краще промовчати, але майже кожна ситуація вимагає вирішення. Таке знання я хочу вам подарувати - в цьому психологічна сила. **15** Можете сказати про свої почуття, наскільки ви готові бути обережною і послідовною?

Ю.: **16** Так, в найближчий період я постараюся дати собі час рівної течії - не буду різко рвати відносини, переїжджати, постараюся відійти від цього питання м'яко.

Таблиця 3.1

Структурно-семантичний аналіз фрагменту стенограми психоаналітичного діалогу з протагоністом Ю.

№ комуніката	**Зміст комунікатів психолога та протагоніста**
1	П. звертає увагу на схожість графічних образів (шнурків) рис. 3.9. і рис. А.2.41
2	Ю. вказує на труднощі у розуміння схожості графічних образів рис. 3.9. і рис. А.2.41

Продовження табл. 3.1

3	П. акцетує увагу на залежності Ю. від сім'ї батьків
4	Ю. проявляє почуття гумору стосовно усвідомлення великої залежності від батьків
5	П. підтримує Ю. у почутті любові до батьків, які допоможуть їй стати автономною
6	П. акцентує увагу на негативних наслідках залежності від батьків, що породжують перешкоди у автономії Ю.: страх втратити батьків, вийти у соціум, страх мортідної енергії «Я»
7	Ю. об'єктивує відчуття лібідної енергії
8	П. звертає увагу на поєднання мортідо та лібідо у образі неіснуючої тварини
9	П. висуває припущення, що Ю. притаманна тенденція «підняття над реальністю»
10	П. звертає увагу на чоловічий потенціал Ю.
11	П. об'єктивує труднощі у створенні власної сім'ї
12	П. звертає увагу на витоки внутрішнього конфлікту Ю.: взаємини з матір'ю
13	П. акцентує увагу на збереженні почуття любові до матері, та розуміння її проблематики
14	П. акцентує увагу на відсутності мовної активності, бездієвості, що створює труднощі у взаєминах
15	П. пропонує Ю. вербалізувати свої почуття в контексті психоаналітичної роботи
16	Ю. об'єктивує розуміння не квапливості у здійсненні змін у житті

Порівняльний аналіз рис. 3.1. «Неіснуюча тварина» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку

Інтерпретація рис. 3.1. «Неіснуюча тварина» з позицій проективно-тестового підходу, дає підстави стверджувати, що такий підхід визначив: відсутність психічних порушень; труднощі у реалізації задумів; боязнь активних дій; зацікавленість у інформації стосовно себе; низьку мовну активність; переживання страху; імпульсивність при прийнятті рішень; бажання активної діяльності; позитивне відношення до своїх дій; агресію, як форму захисту, яка спрямована проти осіб, що можуть накладати заборону.

Інтерпретація рис. 3.1 з позицій психодинамічного підходу під час психоаналізу комплексу тематичних малюнків сприяла виявленню такого змісту: залежність від батьків (к-т 3); страх втрати батьків (к-т 6); страх вияву агресивності

власного «Я» (к-т 6); чоловічий потенціал (к-т 10); низька мовна та соціальна активність (к-т 14); внутрішній конфлікт, що виражається у бажанні відійти від батьків, прагненні самостійного життя та одночасно страх вийти з сім'ї батьків, втратити їх.

Порівняльний аналіз інтерпретацій рис. 3.1. «Неіснуюча тварина» протагоніста Ю. з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів дає змогу констатувати наступні спільні та відмінні їх характеристики: обидва підходи виявили притаманну протагоністу агресивність. За показниками інтерпретації проективно-тестового підхіду можна зробити висновок, що протагоніст використовує агресію, як форму захисту проти вище поставлених осіб, що можуть накласти заборону (н-д.: вчителі, батьки, керівники, люди похилого віку). Інтерпретація з позицій психодинамічного підходу, дає підстави стверджувати, що протагоніст Ю. схильна проявляти агресію у ситуаціях, які актуалізують її почуття меншовартості, та пов'язані із взаємодією з матір'ю. Обидва підходи виявили низьку мовну активність протагоніста та боязнь активних дій. Психодинамічний підхід виявив, що протагоніст боїться мовної активності, через те, що вона може призвести до прояву агресії. Обидва підходи виявили, що протагоніст має страхи. Проте, проективно-тестовий підхід тільки констатує їх наявність чи відсутність, на відміну від психодинамічного, який уточнює, які саме страхи схильна переживати протагоніст Ю. – це страх власної агресивності, страх втрати батьків, страх самостійного життя, страх негативного, травмівного досвіду взаємодії з іншими людьми.

2) Порівняльний аналіз проективного малюнку «Карта внутрішнього світу» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку

Представимо порівняльний аналіз проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку «Карта внутрішнього світу» (рис. 3.2.), виконаного одним і тим самим автором – протагоністом М. Тестова інтерпретація малюнку здійснюється на основі діагностичних критеріїв методики «Карта світу» запропонованих Є. Романовою [107-108] та О. Потьомкіною [96] (додаток Б.5).

Рис. 3.2. Карта внутрішнього світу

Аналіз рис. 3.2. «Карта внутрішнього світу» з позицій проективно-тестового підходу

Проективна, графічна методика «Карта світу» («Образу світу», «Картина світу») використовується у психодіагностиці з метою вивчення індивідуальних особливостей особистості. В інструкції методики міститься пропозиція намалювати «карту світу», тобто світ, його образ, як ви його собі уявляєте. Інтерпретація зображень передбачає визначення одного із п'яти видів малюнку («карт світу», «образів світу»): планетарний, пейзажний, безпосередній, опосередкований чи метафоричний, абстрактний чи схематичний. Інтерпретація визначиного виду малюнку здійснюється на основі психологічної типології особистості К. Г. Юнга у відповідності з класифікацією Г. Ріда, яка включає вісім видів малюнків: емфатичний, гаптичний, ритмічний, структурний, органічний, перераховуючий, декоративний, імажинарний [107].

Аналіз рис. 3.2. «Карта внутрішнього світу» протагоніста М. свідчить про те, що малюнок «Карта внутрішнього світу» відноситься до виду опосередкованої, схематичної карти світу. За класифікацією Г. Ріда, малюнок відноситься до перераховуючого виду зображення, що визначає психологічний тип протагоніста - мислительний екстраверт (типологія К. Г. Юнга), згідно якого М. характеризується як розумна особистість, що керується інтелектуально обдуманими мотивами з орієнтацією на факти, загально прийняті ідеї, традиції виховання, навчання.

Мислення протагоніста носить позитивний характер, почуття підпорядковуються інтелектуальній установці.

Аналіз рис. 3.2. «Карта внутрішнього світу» з позицій психодинамічного підходу

Фрагмент психокорекційного діалогу

П.: Розкажіть, де знаходяться початок і центральна частина карти (рис. 3.2)?

М.: Нижня красива облямівка - це межа карти.

П.: В чому сенс карти?

М.: Мій внутрішній світ розділений на ділянки подібно карті. У частині, яка розташована ближче до краю, знаходиться корабель, який символізує мої прагнення до чогось, незважаючи на підводні камені. Також я намалювала сильне ядро.

П.: Зверху ядра знаходиться серце (*вказує на зображення внизу справа*, рис. 3.2)?

М.: Так.

П.: Сердечність - як маячок для корабля?

М.: Так, можливо.

П. (*до групи*): У зображенні «маяка» присутні одночасно жіночий і чоловічий фалічні образи, що свідчать про наявність чоловічих якостей, над якими переважають жіночі, такі як доброта і душевність. (*До М.*): Що за конструкція промальована праворуч над кораблем (рис. 3.2)?

М.: Я намалювала символ чогось хорошого, що вже закладено в мені або сформувалося в процесі мого життя.

П.: Чому воно відокремлене від основної частини малюнка?

М.: Воно не завжди мені допомагає.

П.: Бачите, які складні речі розповідає рука?

М.: Аркуш із зображенням карти, намальований в лівому верхньому кутку, символізує мій більш глибокий внутрішній світ.

П.: А це каміння (*вказує на центральний елемент*, рис 3.2)?

М.: Так, це ті неприємні речі, образи, страхи, які відбувалися зі мною в житті і закарбувалися в душі.

П.: Що там написано?

М.: «Примарні статуї».

П.: Неіснуючі, які, немов примари, слідують за вами?

М.: Так.

П.: А «компас-штурвал» - це те, що ви хотіли б тримати в руках, символ контролю над чимось (*вказує на штурвал внизу справа*, рис. 3.2)?

М.: У глибині душі я б хотіла контролювати ситуацію, що не завжди виходить.

П.: Що символізує вулкан (*вказує на вулкан вгорі зліва*, рис. 3.2)?

М.: Мої емоції, які я ховаю всередині.

П.: Велика «робота» - приглушувати емоції.

М.: Так.

П.: Виверження вулкана нагадує утробу, тому ми можемо думати про зв'язок з матір'ю (*вказує на вулкан вгорі зліва*, рис. 3.2).

М.: Агресивність з боку матері викликає у мене відповідні почуття.

П.: Почуття доводиться блокувати, адже ви не хотіли б їй відповідати подібним?

М.: У дитинстві я намагалася відповідати тим же, але мати була сильніша за мене. Зараз я відповідаю більш спокійно, хоча іноді у матері бувають прояви агресії, але в таких випадках я намагаюся її заспокоїти.

П.: У вас існує незмінний захист, тому ви відповідаєте більш спокійно. Ви маєте перед нею велика перевага.

М.: Абсолютно вірно.

П.: Що ви намалювали в верхній частині карти (*вказує на елемент вгорі зліва*, рис. 3.2)?

М.: Сипучі піски, які символізують те, що внутрішньо є для мене неприємним, що втягує мене в певні моменти життя, коли я не знаходжу рішення або коли мені погано і немає настрою. Це душевні терзання. Піски затягують, і хочеться навчитися спокійніше ставитися до всього і не застрявати на негативних моментах.

П.: Вулкан знаходиться в активному стані (рис. 3.2)?

М.: Я думаю, що він знаходиться в стані помірної активності.

П.: Виходить, що потенційно агресивність присутня?

М.: Так.

П.: Ви занурюєтеся глибоко, немов у піски, щоб не було видно агресивності?

М.: Так, тому що я відразу намагаюся себе контролювати, не даю вийти переповнюючим мене емоціям.

П.: Що означають різнокольорові лінії внизу (*вказує на смуги зліва внизу*, рис. 3.2)?

М.: Лінії - це дороги, спогади, які я зобразила різними кольорами: зелений - спокій, жовтий - творчість, оранжевий - з дитинства і т. д.

П.: Ви намалювали вже пережиті події?

М.: Так.

П.: Чому вони розміщені в послідовності одна за одною, ніби преходячі життєві етапи?

М.: Я розташувала їх поруч, щоб краще конкретизувати.

П.: Вам подобається карта вашого внутрішнього світу? Може, хотілося б щось у ній змінити?

М.: Мені хотілося б позбутися примарних статуй і сипучих пісків, залишивши вулкан.

П.: Чому? Вулкан - це ваша енергія?

М.: Все одно потрібно проявляти агресивність і негативні емоції.

П.: Ви так говорите, ніби їх проявляєте, але ви ж витрачаєте життя на те, щоб їх не проявляти.

М.: Я хочу просунутися до середини карти, щоб знайти можливість їх проявляти.

П.: Навряд чи потрібно проявляти негативні емоції. Вам потрібно навчитися цілісно відображати ситуацію, а не «висікати» з неї тільки той аспект, який дозволяє відповідати позитивно. Ви порушуєте сприйняття ситуації, тим самим створюючи загрозу зіпсувати відносини з начальником.

М.: Так.

П.: Можна відповісти по-іншому, але якщо при його словах всередині вас починає вирувати вулкан, то ви втрачаєте здатність відповісти по суті ситуації. Вам потрібно «подружитися» з вулканом, зробивши його своїм помічником. У певних ситуаціях агресія необхідна, щоб бути послідовною і стійкою. На агресію витрачається велика кількість енергії, але люди з розвиненим соціально-перецептивним інтелектом

можуть раціонально застосувати її в тому місці, де вона потрібна, не реалізуючи її в недоречних ситуаціях. В противному випадку виникне неадекватна взаємодія з навколишнім світом. На малюнку ми бачимо багато дискретності, розкиданості, відсутність гармонії (рис. 3.2).

Отже, фрагмент психокорекційного діалогу свідчить про те, що протагоніст відчуває в собі наявність чоловічих на жіночих якостей, домінуючими серед яких виступають жіночі (доброта, душевність), на що вказує розкриття архетипного значення образу маяку із сердечком (рис. 3.2). Внутрішній світ протагоніста М. включає в себе негативні життєві аспекти, які закарбувалися в житті, символом яких є каміння. Прагнення керувати ситуацією, що склалася, символізує штурвал. Виверження вулкану за архетипною символікою вказує на зв'язок протагоніста з матір'ю, та пов'язаний із проявами агресивних почуттів матері до М. Сипучі піски, які представлені на рис. 3.2, пов'язані з відчуттям безвихідності, поганим настроєм. Протагоніст несе у собі потенційну агресивність, яка представлена у вигляді вулкану, що має помірну активність, та прагнення приховати вулкан, тобто стримати, контролювати свої емоції, символом чого виступають сипучі піски. Також фрагмент психокорекційного діалогу свідчить про бажання протагоніста змінити свій внутрішній світ, а саме позбутися каміння (негативних моментів), сипучих пісків, та залишити вулкан, тобто можливість проявляти агресивні почуття. Проте прояв агресивних почуттів може породжувати неадекватну взаємодію із оточуючими людьми, та поглинати велику кількість енергії на їх «приборкання». Образ карти внутрішнього світу протагоніста М. вказує на відчуття дискретності, відсутності внутрішньої гармонії, про що свідчить роз'єднаність елементів карти.

Порівняльний аналіз рис. 3.2. «Карта внутрішнього світу» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку

Порівняння інтерпретації рис. 3.2. «Карта внутрішнього світу» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходу, дає підстави стверджувати, що проективно-тестовий підхід до малюнку визначив притаманні риси та особливості поведінки мислительного екстравертованого типу особистості, до якого відноситься

протагоніст М. Психодинамічний підхід, завдяки інтерпретації архетипної символіки зображень, розкрив складові внутрішнього світу протагоніста: позитивні, негативні відчуття, життєвий досвід, чоловіче і жіноче начало, агресивність, прагнення контролювати ситуації, емоції і т.д. Психодинамічний підхід вияв стан дискретності, відсутності гармонії внутрішнього світу, які протагоніст усвідомлює, та бажання змінити внутрішній світ. Обидва підходи виявили схильність протагоніста приборкувати емоції, почуття.

3) Порівняльний аналіз проективного малюнку «Дім, дерево, людина» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку

Представимо порівняльний аналіз проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку «Дім, дерево, людина» (рис. 3.3.) виконаного одним і тим самим автором – протагоністом Т. Тестова інтерпретація малюнку здійснюється на основі діагностичних критеріїв методики «Дім, дерево, людина» Дж. Бука [25] (додаток Б.1). Стенограма психоаналізу комплексу тематичних малюнків протагоніста Т. міститься у додатку А.3.

Рис. 3.3. Дім, дерево, людина

Аналіз рис. 3.3. «Дім, дерево, людина» з позицій проективно-тестового підходу

Аналіз рис. 3.3. «Дім, дерево, людина» протагоніста Т. свідчить про те, що протагоністу властиве почуття відкинутості, відстороненості, на що вказує зображення будинку здалеку. Будинок зображений з акцентованою основою, що є ознакою спроби витіснення конфліктних тенденцій, відчуття тривоги, страхів. Доріжка, що веде до будинку промальована легко та чітко, вказує на те, що протагоніст в контактах з іншими проявляє тактовність та самоконтроль. Відсутність дверей свідчить про труднощі розкриття протагоніста перед іншими людьми, особливо перед сімейним колом. Зображення вікон без штор є ознакою прагнення не приховувати свої почуття. Дах зображений з тонкою лінією краю свідчить про переживання щодо послаблення контролю над фантазією. Відсутність димаря на даху будинку вказує на недостатність відчуття психологічного тепла будинку (сім'ї). На рис. 3.3 зображено сонце, що є ознакою авторитетної фігури, яка є джерелом тепла та сили для протагоніста. Відображення сонячної, теплої погоди на малюнку свідчить про переважання оптимістичних, радісних настроїв у емоційному стані протагоніста. Протагоніст у зображені теми малюнку використала багато різних кольорів, що говорить про лабільність, адаптивність. Зображення малюнку виходять за правий бік аркушу, що свідчить про бажання протагоніста «втекти» у майбутнє, щоб позбутися від минулого, та вказує на страх відкритих, вільних переживань, та прагнення зберігати контроль.

Зображення людини нормальний розмірів, проте з не промальованою шиєю свідчить про недостатній контроль над потягами, бажаннями. Плечі людини – великі, покаті, що є ознакою сили та потреби у владі. Одне око людини примружене, що свідчить про прагнення уникати сильних візуальних впливів з боку інших. Руки людини відділяються від тулуба та розкинуті у бік, вказує на вчинення дій, які вийшли з під контролю. Ноги людини на рис. 3.3 широко розставлені, що є ознакою непідкорення, ігнорування, та незахищеності протагоніста. Малюнок займає весь аркуш, що вказує на компенсаторне піднесення протагоністом самого себе у фантазії.

Коріння дерева за розмірами відповідає стовбуру, що вказує на велику цікавість, допитливість протагоніста. Крона дерева – круглої форми, що говорить про екзальтованість, емоційність протагоніста. Листя густе, та закрите (не виходить за крону) свідчить про приховану, не проявлену агресію. Плоди на дереві є ознакою сильної залежності від батьків.

Аналіз рис. 3.3. «Дім, дерево, людина» з позицій психодинамічного підходу

Фрагмент психокорекційного діалогу

Т.: Я малювала людину, згідно з темою, і не знаю, чому вийшла дівчинка (рис. А.3.5).

П.: Ми бачимо багато дитячих мотивів на малюнках. Ви зображуєте себе не дорослою людиною, студенткою університету, а дитиною (рис. А.3.4, рис. А.3.5).

Т.: Вірно, в дитячому образі.

П.: Тоді ми можемо говорити, що ви прагнете викликати почуття провини у батька за те, що він безпідставно вас вдарив у дитинстві.

Т.: Ні. Зараз би він так не зробив.

П.: Ми говоримо про факти, події, які відбулися. Для психіки грає роль значущість події, а не кількісні показники. Ви розповідали про те, що не кривдили брата, який поскаржився батькові, що його б'ють. Значить, ви зобразили себе в образі дитини, оскільки саме її грішно образити (рис. А.3.4). Ви намагаєтеся бути дитиною, яку ніхто не повинен ображати. І злих людей ви добре розпізнаєте, попереджаючи можливість образи. За вашими розповідями можна думати, що ваш світ переповнений людьми, які можуть образити дитину.

Т.: Так, я боюся навіть спілкуватися зі злими людьми.

П.: Скажіть собі, що ви затрималися в образі дитини, оскільки до певного моменту не знали про людську несправедливість. Люди можуть думати, що ви «з дивацтвами», оскільки бачать вас як дорослу дівчину, а ви презентуєте себе в образі дитини.

Т.: Проблема в тому, що я можу допомогти людям, а вони відмовляються робити те ж саме для мене.

П.: Допомога - це глибинна цінність, яку ви несете по життю. Ви звужуєте сприйняття світу, пропускаючи його через призму певних цінностей, які задовольняються, «підживлюються», дозволяючи вашій внутрішній дитині почувати себе добре. Якщо цінності не задовольняються, то дитина у вас страждає, оскільки вона важко переносить раптове занурення в реальність.

Т.: Виходить, що у відносинах я проявляю образ дівчинки (рис. А.3.4), але мені здається, що я ставлюся до інших людей по-материнські.

П.: Ви перевіряєте, чи потрібна іншим людям дитина. Маленькі дівчатка часто люблять грати роль матері, оскільки випробовують себе у дорослій ролі. Виходить, що, надаючи допомогу, ви відчуваєте себе матір'ю. Що б ви сказали дівчинці на малюнку (рис. А.3.4)?

Т.: Вона мені подобається.

П.: Чому у дівчинки закритий одне око?

Т.: Вона посміхається.

П.: Може, дівчинка дивиться на реальний світ одним оком? Дівчинка хитрує, а значить, компенсує силу мудреця (рис. А.3.1). Як узгоджуються між собою образ дівчинки і образ мудреця (рис. А.3.5, рис. А.3.1)? Може, дівчинка знаходиться за мудрецем?

Т.: Я захищаюся образом дівчинки, але насправді я мудрець.

П. (*до групи*): Захисна логіка психіки дуже складна, тому не можна спрогнозувати, як буде розвиватися діалог з автором. Ми не можемо знати, як автор інтерпретує представлений матеріал. (*До Т.*): Виходить, що в складній ситуації ви маленька дівчинка, а коли виходите з неї, то стаєте мудрою. Чи можна думати, що в спілкуванні з вами інша людина потрапляє в підступну ситуацію, не бачачи зміну образу дитини на образ мудреця?

Т.: Так, ви маєте рацію.

П. (*до групи*): Примружене око дівчинки свідчить про хитрощі, про які ми говорили (рис. А.3.5). (*До* Т.): Хитрість вам потрібна для того, щоб продемонструвати свою розумову силу, навіть через самопожертву.

Т.: Коли я спілкуюся з людьми, то намагаюся отримати досвід і знання мудреця. Якщо з людиною щось трапилося, то я з легкістю їй допоможу.

П.: Що б сказав мудрець дівчинці? Може, він запропонує дівчинці бути всередині нього?

Т.: Вона цього злякається, оскільки мудрець багато знає.

П.: Тоді можна думати, що дівчинка боїться розумних людей. Тому у неї може простежуватися тенденція спілкування з тими, хто програє їй в розумових здібностях.

Т.: Дівчинці подобається спілкуватися з мудрими людьми, а їх знання її не лякають.

П.: Чому тоді ви не намалювали себе на одному рівні з людьми (рис. А.3. 3)? Ми бачимо перевагу синьої квітки.

Т.: Я просто відрізняюся від оточуючих. Я намагаюся спілкуватися з різними людьми (*вказує на сонце і квіти*, рис. А.3.3).

П.: Чому маленька дівчинка не хоче помічати результатів власних вчинків, адже, спілкуючись з іншими людьми, вона намагається показати свою перевагу (рис. А.3.5, рис. А.3. 3)? Вами керує бажання бути неперевершеною.

Т.: У мене занижена самооцінка, і я намагаюся її підвищити.

П.: Якщо ви хочете підвищити самооцінку, то навіщо ви в категорію «заниженість» (*вказує на дівчинку*, рис. А.3.5) ставите мудреця (рис. А.3.1)? Така тенденція свідчить про пріоритетність дитячої позиції для вас. Мудрець самодостатній, тому вам важливо бути маленькою, днаючись, таким чином, з батьками.

Т.: Мудрець мені іноді заважає взаємодіяти з іншими людьми.

П.: Ви відчуваєте, що вашу силу використовують. Дівчинка вміє вчитися (рис. А.3.5)?

Т.: Так.

П.: Мені здається, що дівчинка на малюнку самодостатня, тому вам важко відмовитися від дитячого образу (рис. А.3.5). Ви намалювали прикриті очі, що вказує на незнання певних життєвих вчинків: ви крокуєте туди, куди вас веде життя, незважаючи на думку про вас інших людей, на те, що вони вважають вас людиною

«з дивацтвами». Мудрець теж не в змозі побачити наперед, адже він схований в дівчинці (рис. А.3.1, рис. А.3.5).

Т.: Мудрець допомагає дівчинці вчитися в інших людей.

Таким чином, фрагмент психокорекційного діалогу свідчить про те, що протагоністу Т. властиве займання інфантильної позиції, на що вказує зображення протагоністом себе у образі маленької дитини. Займання дитячої позиції слугує протагоністу захисною позицією від образ інших людей, та породжене випадком фізичного покарання батьком в дитинстві. Протагоніст прагне перебувати у дитячому образі, що буде породжувати почуття провини у батька, який несправедливо її образив. Аналіз рис. А.3.5 виявив глибинну цінність протагоніста Т. – допомагати іншим людям, що дозволяє маленькій дівчинці відчути себе матір'ю. Образ усміхненої дівчинки із заплющеним оком (рис. А.3.5) свідчить про хитрощі до яких вдається протагоніст. Аналіз рис. А.3.1. «Сила та слабкість» свідчить про те, що протагоніст відчуває в собі силу мудреця, а образ маленької дівчинки (рис. А.3.5), допомагає його приховувати. Образ маленької дівчинки, за яким приховається мудрець, може породжувати труднощі у спілкуванні з іншими людьми, створювати підступні ситуації для інших. Аналіз рис. А.3.5. свідчить про бажання Т. залишатися в інфантильній позиції, а не в образі самодостатнього мудреця, через прагнення єднатися з батьками.

Порівняльний аналіз рис. 3.3. «Дім, дерево, людина» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку

Отже, провівши порівняння інтерпретації рис. 3.3. «Дім, дерево, людина» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходу, можемо стверджувати, що психоаналітичний підхід виявив інфантильну позицію, яку займає протагоніст при взаємодії з іншими людьми. Така позиція слугує формою захисту від негативного відношення, образ інших людей. Витоки інфантильної позиції протагоніста пов'язані із батьком, який образив Т. ще у дитинстві. Психоаналітичний підхід виявив умовну цінність протагоніста – допомагати іншим людям, яка породження тенденцією «до сили», що дозволяє Т. відчувати себе сильною, мудрішою інших. Психоаналітичний підхід вияв внутрішні протиріччя

протагоніста Т.: перебування в образі маленької дівчинки (інфантильна позиція) та перебування в образі мудреця (психологічна сила). Образ дівчинки, в якому в середині знаходиться мудрець може створювати зону ризику для протагоніста при взаємодії з іншими людьми.

Проективно-тестовий підхід вказує на те, що протагоніст переживає неприємні почуття (покинутості, відстороненності), має тривожність, страхи, труднощі саморозкриття, слабкий контроль над потягами, бажаннями. Також протагоністу притаманні оптимістичні настрої, лабільність, цікавість. Таким чином, можемо стверджувати, що проективно-тестовий підхід залишає поза увагою внутрішні протиріччя, умовні цінності, захисні механізми психіки протагоніста, а торкається особистісних якостей, емоційних станів. Обидва підходи виявили прагнення протагоніста «до сили», проте психоаналітичний підхід, на відміну від проективно-тестового, показав «зони ризику» (труднощі, підступність) для протагоніста, які створює тенденція «до сили».

4) Порівняльний аналіз проективного малюнку «Чоловік, жінка і я» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку

Представимо порівняльний аналіз проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку «Чоловік, жінка і я» (рис. 3.4), виконаного одним і тим самим автором – протагоністом О. Тестова інтерпретація малюнку здійснюється на основі діагностичних критеріїв методики «Малюнок чоловіка і жінки» Н. М. Романової [109] (додаток Б.6).

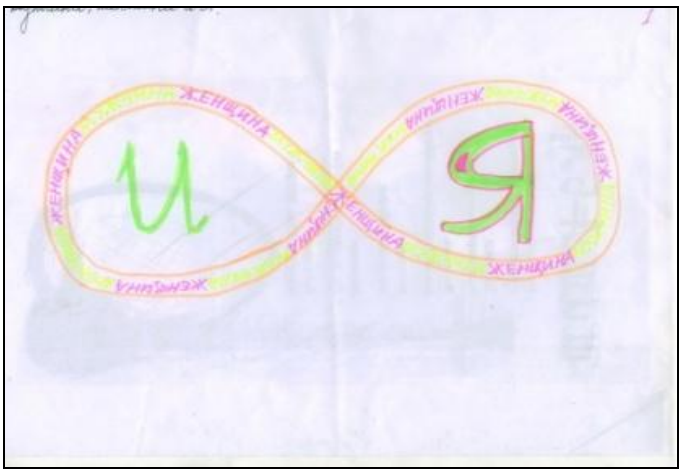

Рис. 3.4. Чоловік, жінка і я

Аналіз рис. 3.4. «Чоловік, жінка і я» з позицій проективно-тестового підходу

Графічна методика «Малюнок чоловіка і жінки», запропонована Н. М. Романовою [109] є модифікацією проективного тесту "Малюнок людини". Дана методика дозволяє виявити гендерні установки і аттітюди особистості, які відображають інструментальний погляд на гендер і емоційні аспекти гендерних відносин. Методика розкриває систему емоційних відносин і домінуючу гендерну позицію до власної та протилежної статі, дозволяє діагностувати афективно насичені комплекси в системі чоловічо-жіночих відносин. Інструкція передбачає створення малюнку чоловіка і жінки, без уточнення питань щодо теми чи інструкції. Після виконання завдання психолог ставить уточнюючі питання щодо деталей, які привернули увагу, також враховує коментарії автора малюнку. Отримані результати обробляються та виділяються основні гендерні установки і аттітюди особистості із списку семи установок: опора, ізоляція, співробітництво, незалежність, тяжіння, індиферентність, агресія.

Аналіз рис. 3.4. «Чоловік, жінка і я» свідчить про те, що зображення чоловіка та жінки представлене у вигляді знаку «нескінченності», який символізує тісний зв’язок, союз чоловіка та жінки. Для зображення чоловіка та жінки, автором малюнку були використані жовтий та рожевий колір, що свідчить про позитивне емоційне тло чоловічо-жіночих відносин. Замість зображень чоловіка та жінки, автор малюнку використала однакове написання слів «чоловік», «жінка». Отже, на основі аналізу рис. 3.4 можливо зробити висновок, що протагоністу О. притаманна гендерна установка – «опора», яка свідчить про позитивне сприйняття протагоністом своєї та протилежної статі, уявлення про тісний, емоційний зв’язок чоловіка та жінки, їх єднання, союз та підтримку один одного.

Аналіз малюнку «Чоловік, жінка і я» з позицій психодинамічного підходу

Фрагмент стенограми психокорекційної роботи з протагоністом О.

у процесі психоаналізу комплексу тематичних малюнків

П.: Виберіть малюнки, з яких ви хочете почати роботу.

О.: Мені важко визначитися. Всі мої малюнки складені за списком.

П.: Незалежно від того, який малюнок ми розглянемо першим, логіка несвідомого все одно проявиться.

О.: Я думаю, що можна почати роботу з рис. 3.5. На ньому зображений оптимізм (рис. 3.5, *ліворуч*) і песимізм (рис. 3.5, *праворуч*).

П.: Чи можна сказати, що ви відчужуєте і боїтеся людину, яка символізує смуток, песимізм (рис. 3.5, *праворуч*)?

Рис. 3.5. Людина, яку я відчужую і боюся

О.: На малюнку я хотіла висловити злість (рис. 3.5).

П.: Тоді злість, швидше за все, відноситься до песимізму (*вказує на особу праворуч*, рис. 3.5). Злість сильна енергетично, а песимізм характеризується занепадом сил і наближенням до депресії. У свою чергу, депресія - своєрідна форма агресії, яка звернена на себе. Людина, яку ви відчужуєте і боїтеся (рис. 3.5), може викликати у вас почуття злості, депресії, агресії до самої себе. Проявляється певна залежність від дволиких людей (рис. 3.5), але і відчуження тих, хто висловлює смуток і песимізм (рис. 3.5, *праворуч*). Чи можна сказати, що вам не подобаються песимістичні люди (рис.3.5, *праворуч*)?

О.: Я не люблю лукавих людей, у яких проявляється то оптимізм, то песимізм.

П.: Тоді інша людина повинна бути однаковою в своїх проявах?

О.: Так.

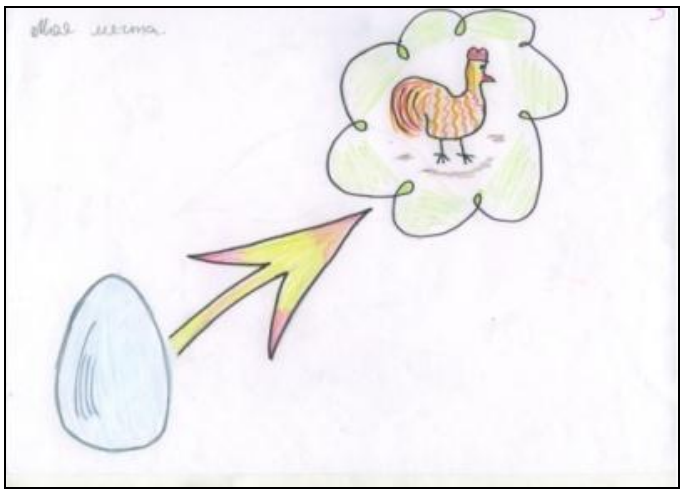

Рис. 3.6. Моя мрія

П.: Чи можна сказати, що ваша мрія полягає в бажанні народитися (рис. 3.6)?

О.: Вона полягає в тому, щоб реалізуватися.

П.: Сидячи в яйці, важко реалізуватися, адже для цього потрібно з нього вийти. Значить, затримка вашої реалізації в яйці, тому що вихід в соціум чреватий сумними емоціями (*праворуч*, рис. 3.5). Може, в яйці присутній і песимізм, і оптимізм (рис. 3.5)? Можливо, яйце символізує сімейну обстановку, якийсь обмежений простір, в якому вам комфортно, адже ви не залишаєте його (*вказує на яйце*, рис. 3.6).

О.: У мене не було сильного емоційного зв'язку з батьками.

П.: Може, обмежений простір створено вами самостійно?

О.: Швидше за все, так.

П.: Чи можна сказати, що яйце символізує ваш захист від батьків?

О.: Мені здається, що яйце є захистом в цілому, а не тільки від батьків.

П.: Таким чином, ми виходимо на протиріччя, адже раніше ми виявили вашу незахищеність (рис. 3.5), а зараз увага акцентується на захисті (рис. 3.6). Для того щоб бути захищеною, ви створили собі автономію (*вказує на яйце*, рис. 3.6), мріючи про власну реалізації (*вказує на курку*, рис. 3.6). Чому на наступному малюнку в ситуації вашої відсутності в родині зникло дві квітки, а не одна (*праворуч*, рис. 3.7)?

Рис. 3.7. Я в сім'ї батьків. Сім'я в мою відсутність

О.: У мене є молодший брат (*вказує на синю квітку праворуч*, рис. 3.7). Якби не народилася я, то не народився б і мій брат, тому я зобразила нас разом.

П.: Чи можна сказати, що ваші батьки чекали народження сина, а народилися ви?

О.: Коли батьки чекали мого народження, то у матері не було очікувань з приводу статі дитини, а батько хотів, щоб народилася дочка. Народження другої дитини вони не планували, але так вийшло, що народився брат.

П.: Важко зрозуміти, який зв'язок має незаплановане народження вашого брата з вами. Оскільки батьки були щасливі вашим народженням, тоді чому брат зобов'язаний саме вам своїм народженням? Ви не хотіли, щоб він жив?

О.: Я хотіла, щоб він жив. Оскільки після аборту наступна дитина народжується зовсім іншою, а не такою, якою була перша, то якби не було мене, то народився б не мій брат, а зовсім інша дитина.

П.: Ваша пряма причетність до дитини батьків вказує на велетенську едіпальну залежність. Тому ви промовляє, що коли є ви, то й брат є, а коли вас немає, то немає і брата. Знаходить вираження тяжіння до батька, яке проявляється в непрямій формі.

О.: Я ніколи не думала, що моє єднання з братом є наслідком едіпальної залежності.

П.: Едіпальна залежність проявляється в будь-якій причетності людини до геніталій, утроби, братів, сестер. Ми почули, що ваш брат зобов'язаний життям вам, ніби він народжений від вас, а значить, у нього є тільки батько і ви. Ваш брат знає про те, що зобов'язаний своїм народженням вам?

О.: Я з ним не обговорювала цю тему. Я ніколи і не замислювалася про це, поки не почала малювати малюнок (рис. 3.7).

П.: Таким чином, підтверджується значення малюнків у вираженні несвідомого.

О.: Я не бажала зла братові, я завжди його любила.

П.: Ви не можете не любити брата, оскільки едіпальна залежність пов'язана з виникненням материнського почуття по відношенню до нього. Що зображено на наступному малюнку (рис. 3.8)?

Рис. 3.8. Звичайний психологічний стан близьких мені людей

О.: Я хотіла показати, що всі люди різні і по-своєму привабливі, на що вказує яскравість забарвлення риб (рис. 3.8).

П.: Де зображені ви?

О.: Мене тут немає. Відсутність доріг і стежок на рис. 3.9 вказує на свободу пересування.

П.: Значить, з одного боку, ви підкреслюєте важливість свободи, а, з іншого боку, водне середовище символізує обмеження волі, тенденцію «в утробу».

О.: Можливо, я хочу утримати близьких мені людей в полі свого зору.

П.: Можливо. Обмежений простір води і яйця схожі (рис. 3.6, рис. 3.8). За архетипною символікою, риба - це сперматозоїд, тому щось батьківське є центральною фігурою у вашому сприйнятті взаємин з близькими людьми. Що символізує наступний малюнок (рис. 3.9)?

Рис. 3.9. Неіснуюча тварина

О.: Я намалювала неіснуючу тварину, яку назвала «Пакість» (рис. 3.9).

П.: «Пакість» веселенька, але з ріжками. Значить, під маскою веселості і мажору вона може нашкодити?

О.: Так.

П.: Зуби вказують на агресивність або наївність (рис. 3.9)?

О.: На наївність.

П.: Давайте розглянемо рис. 3.10.

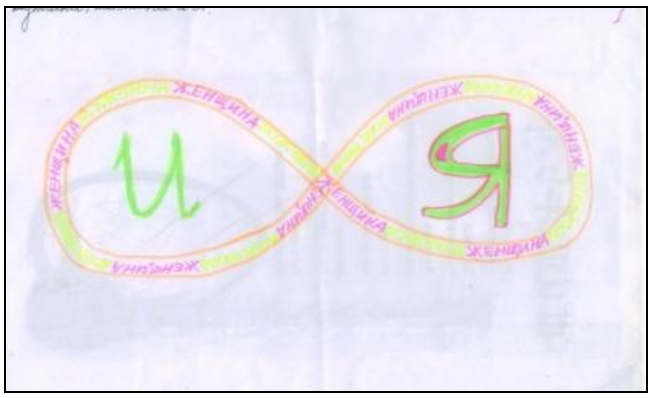

Рис. 3.10. Чоловік, жінка і я

О.: Жовтим кольором представлений чоловік, а рожевим - жінка (*вказує на знак нескінченності*, рис. 3.10).

П.: Чи можна сказати, що чоловіче і жіноче начала чергуються?

О.: Вони створюють нескінченність.

П.: Що є найбільш значимим для вас: «І» або «Я» (*вказує на літери всередині знака нескінченності*, рис. 3.10)?

О.: Найбільш значима буква «Я», адже вона забарвлена в рожевий колір, а буква «І» існує для зв'язку слів. Поки чоловік і жінка взаємодіють, їх союз буде нескінченним. Десь у повітрі, між чоловіком і жінкою, представлена я.

П.: Ми бачимо вашу відстороненість від батьків, на що вказує самостійно створене яйце (рис. 3.6) і кругла частина знака нескінченності (рис. 3.10). Тому простежується одночасно і едіпальна залежність, і відстороненість. Оскільки людина розуміє згубність едіпальної залежностей, то її психологічний захист працює на відсторонення: «я сама створила яйце» (рис. 3.6). Жіночо-чоловічі стосунки у вашому розумінні - двигун життя (рис. 3.10), але ви знецінюєте себе. Чи можна на місце букви «І» помістити брата, щоб вийшло «брат і я» (рис. 3.10)?

О.: Оскільки тема рис. 3.10. «Чоловік, жінка і я», то брат до неї не відноситься.

П.: Тоді чому буква «І» зайняла точно таку ж позицію, як буква "Я"?

О.: Букву «І» можна замінити знаком «плюс».

П.: Буква «І» загадкова, має на увазі знак «плюс», тому на її місці може знаходитися інша людина. Оскільки букви рівнозначні (рис. 3.10) так само, як і дві квітки (рис. 3.7), то можна думати про присутність брата на місці букви «І» (рис. 3.10). Ваші малюнки вказують на едіпальну залежність від батьків, яка, напевно, була дуже складна по емотивності відносин. Тому полегшення ви знаходили в брата, який був з вами на рівних, з яким не було конкуренції і не виникало згубних почуттів. Можливо, літера «І» символізує людину, яка буде поруч з вами в майбутньому. Ви вже визначилися, хто буде займати місце літери «І»?

О.: Так.

П.: Тоді, можна думати, що «І» символізує вашу близьку людину в майбутньому (рис. 3.10).

Представлений вище фрагмент психокорекційного діалогу свідчить про те, що протагоніст О. відчуває відстороненість від батьків, яка виникла через едіпальну залежність. Отже, провівши порівняння інтерпретації рис. 3.4 «Чоловік, жінка і я» з позицій проективно-тестового і психоаналітичного підходів можна зробити висновок, що проективно-тестовий підхід виявив такий зміст: основною гендерною установкою протагоніста О. є установка «опора», яка відображає особливості

чоловічо-жіночих взаємовідносин та уявлення про стать. Психоаналітичний підхід виявив: едіпальну залежність; відстороненість від батьків; самотворення; знецінення свого «Я».

5) *Порівняльний аналіз проективних малюнків «Чоловік, жінка і я», «Дім, дерево, людина» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку*

Представимо порівняльний аналіз проективних малюнків «Чоловік, жінка і я» (рис. 3.12), «Дім, дерево, людина» (рис. 3.15) виконаних одним і тим самим автором – протагоністом В. з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку. Тестова інтерпретація малюнків здійснюється на основі діагностичних критеріїв методики «Дім, дерево, людина» Дж. Бука [25] (додаток Б.1) та методики «Малюнок чоловік і жінки» Н. М. Романової [109] (додаток Б.6). Аналіз з позицій психодинамічного підходу здійснюється на основі структурно-семантичного та узагальнювального наукового аналізу стенограми психокорекційної роботи з протагоністом В. (стенограма роботи міститься у додатку А.4). Структурно-семантичний та узагальнювальний науковий аналіз стенограми психокорекційної роботи представлено нижче.

Аналіз рис. 3.12. «Чоловік, жінка і я» з позицій проективно-тестового підходу

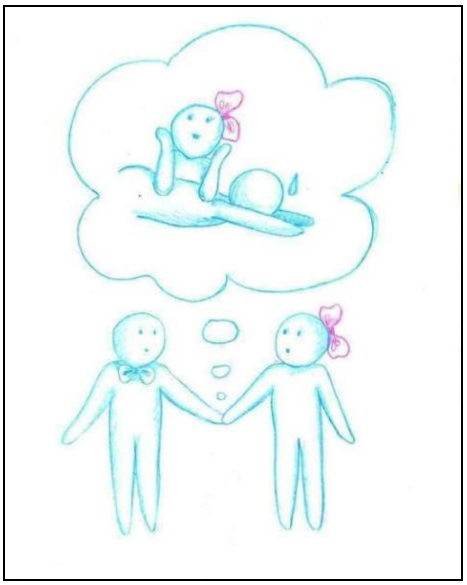

Рис. 3.12. «Чоловік, жінка і я»

Аналіз рис. 3.12. «Чоловік, жінка і я» свідчить про те, що зображені фігури (в нижній частині малюнку) чоловіка і жінки відповідають статті, вони тримаються за руки, що символізує єднання, підтримку, дружбу. Отже, на основі аналізу рис. 3.12 можливо зробити висновок, що протагоністу О. притаманна гендерна установка – «опора». У верхній частині рис. 3.12 зображена жінка, яка підкорила чоловіка, що відносить дане зображення до установки «агресії». Таким чином, можемо зробити висновок про те, що протагоніст В. переживає внутрішній конфлікт, має протилежні гендерні аттітюди «опора» - «агресія». Такий конфлікт виражається у прагненні протагоніста до позитивних, дружніх контактів з чоловіками, та свідчить про відчутя агресії, бажання підкорити чоловіка.

Аналіз малюнку «Чоловік, жінка і я» з позицій психодинамічного підходу

Структурно-семантичний аналіз психокорекційної роботи з протагоністом В.

Таблиця 3.2

Семантика комунікатів, означених за стенограмою психоаналізу комплексу тематичних малюнків протагоніста В.

№ комуні-ката	Зміст комунікатів психолога та протагоніста
1	П. пропонує В. вибрати емотивно навантажені малюнки
2	В. об’єктивує бажане відчуття стану спокою та тиші
3	П. опосередковано висуває гіпотезу про те, що стан спокою обумовлений поразкою
4	В. підкреслює відчуття втомленості від надмірної активності
5	В. об’єктивує внутрішнє протиріччя, яке вона не може вирішити
6	П. уточнює протиріччя В. між бажаним станом спокою та постійною активністю
7	В. підтверджує к-т 6 П.
8	П. загострює протиріччя: В. є надмірно активною, проте зобразила себе статичною
9	П. опосередковано висуває гіпотезу, що в службових ситуаціях В. не проявляє активності
10	В. вказує, що в службових ситуаціях є активною, що символізує шахова фігура (рис. А.4.2) високого рангу
11	П. звертає увагу на те, що В. невидомо для себе прагне бути впливовою, значимою
12	В. вказує на те, що її активність спрямована на досягнення бажаного
13	П. констатує, що стан статичності В. (рис. А.4.2) зумовлений прагненням до високості, значимості

Продовження табл. 3.2

14	П. звертає увагу на те, що В. витрачає багато сил на підтвердження своєї значимості у взаємодії з іншими людьми
15	В. підтверджує к-т 14 П. про те, що надмірно та безрезультатно витрачає сили на підтвердження власної значимості
16	П. звертає увагу на стан підвішеності у якому перебуває фігура (рис. А.4.1), що вказує тенденцією «до психологічної смерті»
17	В. об'єктивує стан підвішеності як спосіб оновлення, набуття сили
18	П. загострює протиріччя: у неприродній позі (рис. А.4.1) відпочивати важко
19	В. об'єктивує стан підвішеності як падіння, в якому хтось тримає, надає підтримку, щоб не впасти
20	П. висуває гіпотезу, що В. могла відчувати підтримку духовного, а не матеріального характеру
21	П. уточнює, хто надав В. підтримку у прагненні до відчуття значимості
22	В. вказує на те, що відчуття підтримки з боку близьких їй людей, є бажаним, а не реальним, тому зображена ілюзорна підтримка (рис. А.4.1)
23	П. уточнює від кого з близьких людей В. хотіла б відчути підтримку
24	В. наголошує на тому, що бажання підтримки не пов'язане із членами її сім'ї
25	П. висуває гіпотезу про те, що В. не очікує отримати підтримку з боку сім'ї, через те, що така підтримка іншого характеру, не співпадає з бажаннями В.
26	В. об'єктивує сприймання підтримки з боку сім'ї як належного та прагнення відчуття підтримки іншого роду
27	П. уточнює, чи задовольнала В. підтримка з боку членів сім'ї
28	В. вказує на те, що підтримка була іншого роду й приводила до відстоювання власних інтересів
29	П. висуває гіпотезу, що В. доводилось витрачати сили на відстоювання своїх інтересів у сім'ї
30	В. підтверджує гіпотезу П. (к-т 29)
31	П. уточнює з ким із членів сім'ї пов'язане відстоювання власної позиції
32	В. об'єктивує, що питання пріоритетності своєї позиції доводилося розв'язувати з батьком
33	П. пропонує В. вибрати камінець для позначення батька
34	В. об'єктивує вибір камінця як такого, що їй подобається, а не символізує батька
35	П. акцентує увагу на перевазі використання в психоаналітичній роботі каміння у порівнянні з роботою з топологічними моделями
36	П. уточнює, чому В. поставила камінець, що символізує батька на рис. А.4.1
37	В. об'єктивує місце положення камінця як випадкове

Продовження табл. 3.2

38	П. звертає увагу на те, що камінь може щось символізувати у контексті рис. А.4.1
39	П. уточнює, чи може батько бути близьким до стану підвішеності (рис. А.4.1) чи віддаленим
40	В. об’єктивує бажання віддалити батька від свого стану, мрії (рис. А.4.1)
41	П. уточнює, в чому батько наближається до В.: в стані активності, або контролю за її діями
42	В. висловлює прагнення позбутися батьківської активності
43	П. акцентує увагу на почутті образи В. на батька
44	В. об’єктивує відчуття сили в порівнянні з батьком
45	П. висуває гіпотезу, що в результаті міряння силою з батьком, В. виявилася сильнішою
46	П. пропонує В. вибрати камінець, який символізував силу в контексті к-тів 44, 45
47	В. об’єктивує відчуття сили в перемозі над батьком, що пов’язане із вступом до Вузу
48	П. уточнює, чи не підтримував батько В. вибір її професії
49	В. підтверджує к-т 48 П., вказує, що вибір професії доводилося відстоювати
50	П. висуває припущення, що образа В. на батька є значимою ніж сам батько
51	В. підтверджує к-т 50 П.
52	П. прояснює, що образа виступає замінником бажання мати підтримку з боку батька, наблизитись до нього
53	П. акцентує увагу, що образа створює ризик виснаження В., та уточнює розуміння його
54	В. припускає, що образа може призвести до виснаження
55	П. уточнює, чи переживала В. період хороших взаємин з батьком
56	В. об’єктивує, що в дитинстві переживала радість при зустрічах з батьком
57	П. акцентує увагу на скептичному ставленні В. до батька
58	В. підтверджує к-т 57 П.
59	П. підкреслює позитив стосовно незнання батька про скептичне ставлення до нього з боку В.
60	В. об’єктивує, що батько перебільшує негативне відношення В. до нього
61	П. уточнює, чи схильний батько підсилювати негатив
62	В. підтверджує попередній к-т 61 П.
63	П. пропонує проговорити В. почуття до батька в контексті к-тів 59-62
64	В. об’єктивує труднощі у вербалізації почуттів, та висловлює бажання «витерти» ситуацію взаємин з батьком на подібними йому людьми
65	П. акцентує увагу на тому, що В. відносить батька до категорії інших, не рідних людей
66	В. підтверджує попередній к-т 65 П.

Продовження табл. 3.2

67	П. висуває припущення, що В. схильна перебільшувати негатив у ставленні до батька
68	В. висловлює не розуміння, щодо к-т 67 П.
69	П. висуває гіпотезу, що підвішений стан В. (рис. А.4.1) зумовлений бажанням позбутися негативу, образи на батька
70	П. пропонує В. обрати камінець для символізації зміни від образи, негативу
71	В. вказує на бажання не змінити ситуацію, почуття, а викреслити їх із життя
72	П. виражає підтримку В.
73	П. акцентує увагу на невідповідності образи на батька ситуації, яка виникла через суперечку щодо професійного вибору В.
74	В. асоціює конфлікт з батьком з емоційним «вибухом», який представлено на рис. А.4.5 «Конфлікт»
75	П. порівнює зображення голови фігур (рис. А.4.5) з формою камінців (рис. А.4.4)
76	В. вказує, що рис. А.4.5 представляє певних людей, між якими відбувається вибух, що руйнує їх
77	П. уточнює, в чому В. вбачає конфлікт, якщо фігури на рис. А.4.5 є однаковими
78	В. раціоналізує, щодо умовності людей на рис. А.4.5
79	П. звертає увагу на дію захисних механізмів психіки В. у розумінні конфлікту (рис. А.4.5), який відбувається між батьком та В., а не між іншими людьми
80	В. підтверджує попередній к-т 79 П. у тому, що в ході психоаналітичної роботи зрозуміла, що рис. А.4.5 символізує конфлікт між нею та батьком
81	П. звертає увагу, що бажання В. «стерти» конфліктну ситуацію з життя, породжене дією захисних механізмів психіки
82	П. акцентує увагу на прагненні В. доводити свою значимість в контексті рис. А.4.5
83	В. раціоналізує зображення рис. А.4.5
84	П. уточнює, чи не надає батько матеріальну підтримку В., через конфлікту ситуацію, яка відбулася між ними
85	В. не підтверджує к-т 84 П.
86	П. звертає увагу на підтримку матері
87	В. висловлює вдячність батьку за матеріальну підтримку, та виказує незадоволення певними його рисами та мотивами поведінки
88	П. висуває гіпотезу про те, що В. ображається на батька не тільки через негативне ставлення до неї, а через ставлення його матері
89	В. підтверджує попередній к-т 88 П. та вказує про близькість матері (ідентифікація)
90	П. пропонує вибрати камінець для символізації образи на батька

Продовження табл. 3.2

91	П. звертає увагу групи, що почуття образи В. на батька є гіперболізованими, адже образу символізує невеликий за розмірами камінець (рис. А.4.6).
92	П. акцентує увагу на тому, що почуття образи може «переноситися» із сімейної ситуації на взаємини В. з партнерами
93	П. уточнює, чи помічає В. перенесення почуттів, які адресовані батьку на партнера
94	П. прояснює, що може бути схожість між сімейною ситуацією та ситуацією взаємовідносин із партнером
95	В. об'єктивує позицію сили, вищості жінки над чоловіком, яку вона винесла з сім'ї
96	П. пропонує В. вибрати камінці для символізації чоловіка та жінки
97	В. презентує рис. А.4.7. «Чоловік, жінка і я», який вказує на займання В. вищої позиції у стосунках з чоловіками
98	П. порівнює рис. А.4.7 і рис. А.4.1, та звертає увагу на схожість елементів: хмаринка (рис. А.4.7) схожа на підставку рис. А.4.1
99	П. висуває припущення про те, що В. відчужує батька в собі
100	В. об'єктивує нерозуміння к-т 99 П.
101	П. прояснює, що В. схильна не приймати риси батька в собі, та в інших людях
102	В. об'єктивує не прийняття слабкості серед якостей батька, та вказує на бажання сформувати сильні сторони своєї особистості
103	П. загострює протиріччя: на рис. А.4.7 зображена маленька дівчинка у чоловічо-жіночих стосунках, яка є сильнішою за дорослого чоловіка
104	В. вказує на бантик як символ жіночності
105	П. акцентує увагу на тому, що бантик є символом дитинства
106	П. висуває гіпотезу про те, що рис. А.4.7 символізує єднання батьків в результаті якого народилася В.
107	П. ставить уточнююче питання
108	В. вказує на вищість свого «Я» у чоловічо-жіночих відносинах
109	П. звертає увагу на те, що В. схильна ігнорувати інших жінок (рис. А.4.7)
110	В. об'єктивує, що інші жінки не потрапляють в поле її зору
111	П. акцентує увагу на тому, що образ батька виступає образом чоловіка
112	П. висуває припущення, що прагнення В. займати вищу позицію у стосунках чоловіка і жінки є прихованим бажанням, щоб її займав чоловік. В. демонструє партнеру, яким ідеальним чоловіком треба бути у стосунках з нею
113	В. вказує, що зображення бантика (рис. А.4.7) символізує прагнення В. зменшити свою серйозність
114	П. висуває гіпотезу, що у чоловічо-жіночих відносинах В. випробовує свою силу
115	В. підтверджує к-т 114 П.

Продовження табл. 3.2

116	П. акцентує увагу на тому, що В. у чоловічо-жіночих стосунках прагне переконатися, що чоловік гідний її, тому демонструє свою високість
117	П. акцентує увагу групи на логіці несвідомого протагоніста В.: прагнення високості є ілюзорним, не реальним
118	П. вказує на едіпальну залежність В. від батька, яка проявляється у прагненні протагоніста до сили, що єднає її з батьком
119	П. ставить уточнююче питання
120	В. об'єктивує значення сльози (рис. А.4.7) - завантаженість
121	П. уточнює, чи відображає «придушена», «підкорена» позиція партнера (рис. А.4.7) його реальне відчуття
122	В. уточнює к-т 121 П. щодо навантаження партнера
123	П. висуває припущення, що «придушувати» партнера може сама В., і може сам партнер, через займання В. вищої позиції
124	В. об'єктивує, що може «придушувати» партнера через невміння розраховувати свої сили
125	П. уточнює, які почуття переживала В. в ситуації «підкорення» партнера
126	В. об'єктивує переживання провини та страху в ситуації тиску на партнера через невміння розраховувати сили
127	П. висуває припущення, що В. відчуває страх в ситуації тиску на партнера, яка може призвести до тяжких наслідків
128	В. висловлює сподівання, що тиск на партнера з її боку не призведене до важких наслідків
129	П. висуває гіпотезу, що тенденція «змагання» з партнером, могла бути винесена з сім'ї батьків
130	В. вказує на те, що прагне перевершити батька у силі
131	П. висуває припущення, що на батька не впливає «змагання» В. з ним у випробуванні сили
132	В. підтверджує к-т 131 П.
133	П. акцентує увагу на камінці (рис. А.4.6), який символізує поєднання образи В. та матері на батька, та висуває припущення, що образа матері пов'язана з домінування батька над нею
134	В. вказує, що батько не прагнув домінувати над матір'ю
135	П. уточнює, що позиція домінування стосується тільки взаємовідносин В. і батька
136	В. наголошує на типовості взаємовідносин батька і матері в сім'ї, де чоловік багато працює, а жінка веде господарство
137	П. акцентує увагу на спільності В. з батьком у параметрі активності
138	В. об'єктивує витоки активності: прагнення стати незалежною від батька
139	П. прояснює, що в стані активності В. наближається до батька, що слугує компенсацією браку спілкування з ним в реальності
140	П. акцентує увагу на суперечності в ставленні В. до батька
141	В. усвідомлює, єднання з батьком, через реалізацію в собі його активності

Продовження табл. 3.2

142	П. звертає увагу на те, що В. схильна блокувати в собі риси батька, що може призводити до не помічання інших рис батька в собі
143	П. ставить уточнююче питання
144	В. об'єктивує бачення самої себе, що склалося на основі думок інших людей стосовно неї
145	П. акцентує увагу на тому, що краватка є чоловічим атрибутом
146	В. об'єктивує недовіру до позитивного схвалення себе з боку інших людей
147	П. висуває гіпотезу, що недовіра до схвалення з боку інших людей, пов'язана прагненням отримати схвалення з боку батька
148	В. вказує, що байдужа до схвалення батька
150	В. висловлює недовіру до самої себе
151	П. акцентує увагу на феномен «хибного коло»: В. прагне до «високості», яку сама ж не приймає
152	В. вказує на не можливість досягнути бажаного, через високі вимоги до себе
153	П. акцентує увагу на прагненні В. до боротьби з батьком
154	В. відкидає роль батька у прагненні до «високості»
155	П. акцентує увагу на тому, що В. не бажає розуміти зв'язок з батьком
156	П. ставить провокуюче питання, щодо прагнення боротьби з батьком
157	В. вказує на те, що має готовність до боротьби з іншими людьми
158	П. акцентує увагу на механізмі «перенесення» - прагнення до боротьби проявляється не до батька, а до інших людей
159	П. акцентує увагу на усвідомленні В. необхідності прояву боротьби оточуючим людям
160	В. об'єктивує, що проявляти боротьбу необхідно для самоствердження
161	П. вказує на розходження між прагненням досягти «високості» та перебуванням В. у підвішеному стані (рис. А.4.1)
162	П. висуває гіпотезу, що мрією В. виступає прагнення розібратися у стосунках з батьком
163	В. об'єктивує свою мрію – позбутися прагнення «високості»
164	П. вказує на опори, що проявляються у небажанні В. наближатися до розуміння ролі, впливу батька на неї
165	П. висловлює підтримку В.
166	В. об'єктивує намір вирішити протиріччя між бажанням зрозуміти роль батька та прагненням не помічати його впливу
167	П. ставить уточнююче питання
168	В. об'єктивує страх реалізації задуму зображення людини в повішеному положенні
169	П. висуває припущення, що повішена людина відображає почуття тієї, що сидить на гілці (рис. А.4.9)
170	В. ставить уточнююче питання щодо к-т 169 П.

Продовження табл. 3.2

171	П. прояснює, що підвішене положення людини може репрезентувати її внутрішні відчуття
172	В. вказує на намір замаскувати суїцидальний стан людини, тому зобразила людину сидячою на дереві (рис. А.4.9)
173	П. пропонує В. висловити почуття людині, яка знаходиться в підвішеному положенні
174	В. об'єктивує блокування почуття страху, який пов'язаний із зображенням людини в підвішеному стані
175	П. уточнює, чи є спільність рис. А.4.1 та рис. А.4.9
176	В. вказує на різницю рис. А.4.1 та рис. А.4.9: спокій і фатум
177	П. висуває припущення, що на рис. А.4.9 зображені різні стани однієї людини: смерть та життя на межі смерті
178	В. об'єктивує те, що стан підвішеної людини репрезентує справжні почуття, а стан, людини, яка сидить на дереві – почуття, які демонструються іншим
179	П. висуває припущення про схильність В. ускладнювати емоційний стан
180	В. об'єктивує схильність демонструвати оптимістичний стан, який не відповідає її внутрішнім відчуттям
181	П. висуває припущення, що підвішений стан людини символізує почуття В., які вона відчуває насправді, а не демонструє іншим
182	В. підтверджує к-т 181 П.
183	П. висуває гіпотезу, що батько В. символізує людину, яка знаходиться у підвішеному стані (рис. А.4.9)
184	В. підтверджує к-т 183 П.
185	П. акцентує увагу на значимості батька та його переживань для людини, що сидить на дереві (рис. А.4.9)
186	В. уточнює, чи має відношення вона до людини, яка сидить на дереві
187	П. прояснює, що людина, яка сидить на дереві презентує справжні переживання В.
188	В. заперечує зв'язок своїх відчуттів (у стані людини, яка сидить на дереві) з батьком
189	П. звертає увагу на опори, які заважають В. усвідомити значення батька у її переживаннях
190	П. акцентує увагу на мортідній енергії, яка не дозволяє В. пропрацювати матеріал, пов'язаний з батьком
191	В. проявляє розгубленість, невизначеність щодо к-т 190 П.
192	П. акцентує увагу на мортідних почуттях, які створюють ризик для життя і здоров'я В.
193	П. висуває гіпотезу про те, що В. пережила ситуацію «ущемлення» «Я», яка призвела до виникнення образи на батька, та прагнення помсти
194	В. пригадує ситуацію, в якій пережила «ущемлення» «Я»

Продовження табл. 3.2

195	П. уточнює, «ущемлення» В. відчула прямо, чи опосередковано через матір
196	В. вказує, що батько прямо образив її, «ущемив» позицію
197	П. акцентує увагу на механізм гіперкомпенсації, який породжує прагнення до «високості»
198	П. уточнює, чи є спільне між рис. А.4.11 та ситуацією, в якій В. пережила «ущемлення» свого «Я»
199	В. висловлює прагнення вийти із ситуації, яка представлена на рис. А.4.11
200	П. ставить уточнююче питання
201	В. вказує на те, що деякі люди не зможуть врятуватися і потонуть (рис. А.4.11)
202	П. висуває гіпотезу про те, що прагнення до високості допомагає В. уникнути важкої ситуації та одночасно створює ризик руйнування стосунків з іншими людьми
203	П. вказує на те, що В. може не розрахувати свої сили в ситуації недосяжності партнера
204	П. вказує на те, що В. доводиться апробовувати свої сили, щоб не вибухнути
205	П. акцентує увагу на сприйнятті чоловіками В. як жінки, а не як партнера, рівного за силою
206	В. об’єктивує, що демонструє чоловікам силу, а не жіночність
207	П. уточнює, чи демонструє В. силу різним людям однаково чи по-різному
208	В. вказує, що демонстрація сили відбувається завжди однаково
209	П. вказує на те, що тенденція «до сили» сформувалася через пережиту ситуацію слабкості
210	П. акцентує увагу на безрезультатності прагнення до «високості», оскільки В. наближається до важкої ситуації (рис. А.4.11)
211	В. вказує, що людина, яка тоне не досягнула «високості»
212	П. акцентує увагу на архетипному значенні занурення людини в щось, що відноситься до ситуації «ущемлення» «Я»
213	П. пропонує В. висловити почуття в контексті рис. А.4.11
214	В. вказує не те, що прагнення до «високості» сформувалося не під впливом ситуації «ущемлення» її «Я», а на основі життєвого досвіду інших людей, світогляду
215	П. нагадує про те, що В. раніше говорила про ситуацію з батьком, який «ущемив» її «Я» (к-т 194)
216	В. об’єктивує, що прагнення до «високості» сформувалося задовго до ситуації з батьком
217	П. висуває припущення, що В. випробовує свої сили з батьком, через те, що батько здійснив спробу перешкодити прояву прагнення В. до «високості»
218	В. підтверджує к-т 217 П.

Продовження табл. 3.2

219	П. використовує психодраматичний прийом «Звернення до себе» в контексті переживань людина, яка стоїть на шарфу
220	В. вказує на можливість людини, яка стоїть на шарфу, вийти на гору оскільки їй допомагають
221	П. акцентує увагу на внутрішньому стані людини, яка стоїть на шарфу
222	В. висловлює надію, що людина зможе скористатися допомогою, оскільки її стан не занадто важкий
223	П. акцентує увагу на тому, що прагнення В. до «високості» є ілюзорним, і може призвести до ще гірших наслідків
224	В. вказує на переваги положення людини, яка стоїть на шарфі у порівнянні з людиною, яка на нього не стала (рис. А.4.12)
225	П. висуває гіпотезу про те, що В. не може приймати допомогу з боку інших людей, оскільки це вказує на її слабкість
226	В. підтверджує к-т П. 225
227	П. прояснює, що прагнення до досконалості є ілюзорним, тому й породжує стан незадоволення, «підвішеності» (рис. А.4.9)
228	В. підтверджує к-т П. 227
229	П. ставить уточнююче питання
230	В. вказує на те, що «Я-ідеальне» це стан в якому вона переживає радісні почуття
231	П. ставить уточнююче питання
232	В. об’єктивує, що радісний стан є ідеалом, а не реальністю
233	П. вказує на суперечність між прагненням до «високості» та запереченні гарних слів на її адресу з боку інших (к-т 146)
234	В. вказує на далекість від бажаного ідеального стану (рис. А.4.13)
235	П. акцентує увагу на тому, що для В. є значимими власні почуття, а не почуття інших людей
236	П. загострює суперечність: В. прагне досягнути радісного стану (рис. А.4.13), а перебуває у підвішеному стані (рис. А.4.9)
237	П. акцентує увагу на не реалістичності зображення будинку на дереві (рис. А.4.9)
238	В. підкреслює міцність положення будинку на дереві (рис. А.4.9)
239	П. акцентує увагу на невідповідності зображення будинку на дереві реальності (рис. А.4.9)
240	П. розкриває архетипне значення образу «підняття сходами» (рис. А.4.11): чуттєве притяжіння до батька
241	П. інтерпретує архетипне значення крони матері – материнського символу, що свідчить про бажання В. дистанціюватися від батька, і бути з матір’ю
242	П. акцентує увагу на притяжінні В. до батьків, що виступає об’єктним відношенням у стосунках з іншими

Продовження табл. 3.2

243	П. акцентує увагу на розкритті логіки несвідомого В. у процесі поступового психоаналізу малюнків
244	П. звертає увагу на тому, що ставлення В. до батька поєднується зі ставленням матері
245	П. об'єктивує зону ризику «жити – не жити», в якій знаходить В.
246	П. акцентує увагу на внутрішній суперечності: прагнення до «високості» насправді являється прагненням відійти від реальності, потрапити на небо
247	П. вказує на заблокованість лібідної енергії В. через прихованість притяжіння до батька едіпального порядку
248	П. вказує на схожість рис. А.4.7 та рис. А.4.14
249	В. об'єктивує труднощі у реалізації бажань через заблокованість можливостей, та не використання допомоги
250	П. акцентує увагу на тому, що заблокованість реалізації можливостей є наслідком едіпальної залежності, яку засвідчує розкриття архетипного значення стільця як усіченого пенька (батьківського образу)
251	П. звертає увагу на те, що заблокованість реалізації можливостей призводить до переживання стану підвішеності (рис. А.4.9)
252	П. акцентує увагу на суперечності мортідних та лібідних тенденцій, що призводить до внутрішнього омертвіння В.
253	П. звертає увагу на вплив едіпальної залежності на службову ситуацію, що проявляється у тенденції до високості, ілюзорності
254	П. акцентує увагу на внутрішній суперечності: прагненні до успіху, активності та пасивності, що може призвести до емоційного вибуху.
255	П. вказує на ризик руйнування інтимних стосунків, що породжує блокування В. можливостей партнера
256	П. звертає увагу на схожість рис. А.4.5 і рис. А.4.15 по кольорній гамі, та зображені людей
257	П. ставить уточнююче питання
258	В. вказує на те, що людина, яка сидить у темній кімнаті (рис. А.4.15) символізує її емоційний стан
259	П. акцентує увагу на небажання В. та її партнера переживати важкий емоційний стан, що може призводити до конфлікту між ними та «емоційного вибуху»
260	П. висуває припущення, що прагненням до «високості» В. може викликати у партнера важкий емоційний стан (рис. А.4.15)
261	В. вказує, що рис. А.4.15 символізує її переживання, а не партнера
262	П. ставить провокуюче питання щодо зображення людини, яке нагадує чоловіка
263	В. вказує на те, що людина (рис. А.4.15) немає статі
264	П. висуває гіпотезу про те, що В. не приймає у собі жіночності, оскільки відносить її прояви до слабкості, а сама прагне до «високості»
265	В. підтверджує к-т 264 П.

Продовження табл. 3.2

266	П. висловлює підтримку В. у наближенні до реальності, через усвідомлення орієнтації психіки на ілюзорність
267	П. акцентує увагу на особливостях прояву несвідомого у тенденціях поведінки В.: нівелювання статті, прагнення до сили, що сформувалися через «ущемлення» «Я» в ранньому дитинстві
268	П. звертає увагу на вплив минулого періоду дитинства на майбутнє, що полягає у прагненні до «високості», що компенсує «ущемлення» «Я»
269	П. висуває гіпотезу, що дитяча травма «ущемлення» «Я» призвела до виникнення тенденції до «високості», «райдужності»
270	П. ставить уточнююче питання
271	В. об'єктивує прагнення «винести» з минулого щось цінне для себе
272	П. акцентує увагу на ілюзорності сприймання, розуміння власної проблематики В.: спалити минуле неможливо
273	П. вказує на
274	П. розкриває архетипне значення мотузки (рис. А.4.9) як пуповини, яка вказує на біологічний зв'язок В. з батьками
275	П. акцентує увагу на тенденції заміщенні мортідної енергії лібідною, що може призвести до оптимізації стосунків з іншими людьми
276	П. наголошує на зміні у ставленні В. до батьків
277	П. висуває припущення, за образою В. на батька маскується любов до нього
278	П. наголошує на значенні архетипної символіки у перекодуванні несвідомих змістів, які можна пізнавати завдяки інформаційному еквіваленту в процесі психоаналітичної роботи
279	П. підтримує В. у самозмінах в напрямку нівелювання таких тенденцій: прагнення до «високості», інфантилізм, відсутність рефлексії, пасивність
280	В. дякує П. за роботу

На основі структурно-семантичного аналізу психокорекційної роботи з протагоністом В. можливо виділити провідні тенденції його поведінки, які представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Провідні тенденції поведінки протагоніста В.

Тенденції	№ комунікатів за стенограмою
Прагнення до активності	10, 12, 137, 138
Прагнення до спокою, тиші	2, 4
Тенденція до «високості», значимості	11, 13, 44, 82, 160, 197, 216, 223, 264, 268

Продовження табл. 3.3

Стан підвішеності «Я»	16, 17, 19, 69, 171, 227, 251
Образа на батька	43, 50, 51, 88, 193, 196
Ідентифікація з матір'ю	88, 89
Домінування над чоловіками	95, 97, 108
Тенденція «до сили»	102, 114, 130, 153, 205, 209, 214, 217
Едіпальна залежність від батька	118, 240, 247, 250
Невміння розраховувати власні сили	124, 126, 203
Недовіра до схвалення з боку інших людей	146
Феномен «хибного кола»	151
Внутрішні протиріччя	5, 8, 140, 161, 166, 233, 236, 246
Механізм «перенесення»	158
Прояв опорів	164, 189
Прояв енергії мортідо	190, 192
Ризик емоційного «вибуху»	204, 254, 259
Прояв енергії лібідо	230, 275, 277

Узагальнювальний науковий аналіз стенограми психокорекційної роботи з протагоністом В.

Аналіз стенограми свідчить про те, що особистісна проблематика протагоніста В. обтяжена едіпальною залежністю від батька, яка зумовила внутрішні протиріччя (к-ти 140, 161, 166, 233, 236, 246). Драматичний, важкий стан емоційних переживань зумовив прагнення В. до спокою, тиші, що виступає для протагоніста на даному життєвому етапі мрією (к-т 2). Прагнення постійної активності не дозволяє В. відпочити, відчути спокій (к-т 6,7). Психокорекційна робота дозволила об'єктивувати тенденцію протагоніста В. до «високості», підтвердження значимості свого «Я» (к-ти 11, 13, 44, 82, 160, 197, 216, 223, 264, 268), на яку протагоніст витрачає багато сил, енергії , що не приводить до бажаного результату, задоволення своєю позицією (к-ти 14-15). Вищеозначене дає нам підстави констатувати, що В. притаманна тенденція до «психологічної смерті» (к-т 16): протагоніст знаходиться на безрезультативній стороні життя, прагне до ілюзорної «високості», «коронованості», перебуває у стані «підвішеності» (к-ти 17-19). Психіка протагоніста сповнена суперечностей: В. очікує отримати підтримку з боку інших

людей (к-ти 20-24), та не приймає її. Неприйняття підтримки є перенесенням неприймання допомоги та підтримки, яку надавали В. батьки. Протагоніст сприймає підтримку з боку батьків як належне, через що нерозуміє її цінності (к-т 26). Надання підтримки з боку батьків провокувало протагоніста до відстоювання своїх інтересів (к-т 28) та витрачання сил, енергії (к-ти 29-30). Аналіз стенограми свідчить, що протагоністу доводилося відстоювати свої інтереси, пріоритетність позицій із батьком (к-т 32).

Використання камінців у психокорекційній роботі (к-ти 33-38) дозволило об'єктивувати бажання протагоніста дистанціювати батька від бажаного стану спокою (к-т 40); почуття образи на батька (к-т 43); конкуренцію з ним у ствердженні сили (к-ти 44-46). Протагоніст відчула себе сильнішою за батька, здобула перемогу над ним, коли обрала бажану для себе професію та Вуз, вибір яких батько не підтримував (к-ти 47-49). Психокорекційна робота дозволила об'єктивувати детермінанту образи В. на батька – це несвідоме бажання отримати його підтримку, схвалення (к-ти 50-52). Образа створює ризик виснаження психіки протагоніста (к-ти 53-54), породжує скептичне ставлення до нього (к-ти 57-58). Протагоніст через образу на батька має труднощі у вербалізації почуттів до нього (к-т 64), ставиться до батька як до не рідної людини (к-ти 65-66). Психокорекція в контексті роботи з почуттям образи, направлена на усвідомлення того, що образа є перебільшеною (к-т 67), породжує стан підвішеності (к-т 69), є неадекватною ситуації вибору професії (к-т 73), провокує конфлікти, які можуть призвести до емоційного «вибуху» (к-ти 74-80). У ході психокорекційної роботи було виявлено, що почуття образи пов'язане із ставленням батька до В. та до матері (к-т 88), що вказує на ідентифікацію протагоніста з матір'ю (к-т 89). Робота з використанням камінців допомогла зрозуміти протагоністу гіперболізованість почуття образи на батька (к-т 91), та ризик перенесення образи на стосунки з партнером (к-ти 92-94).

Аналіз стенограми дає підстави стверджувати, що протагоніст В. займає позицію домінування над чоловіками, яку вона винесла із сім'ї (к-т 95, 97, 108). Психокорекційна робота дозволила об'єктивувати відчуження протагоністом слабкості як однієї із рис батька в собі (к-ти 99-102), що призводить до формування

сильних рис характеру В. та позиції «вищості» над іншими людьми. Займання вищої позиції у стосунках з чоловіками є демонстрацією того, яким чоловіком треба бути у стосунках з В. (к-т 112). Випробовування протагоністом сили у чоловічо-жіночих стосунках (к-т 114), займання вищої позиції, спрямоване на перевірку гідності партнера (к-т 116). Вищеозначене дає нам підстави стверджувати про едіпальну залежність В. до батька, яка проявляється у прагненні до сили, що єднає її з батьком (к-т 118).

Випробовування сили, займання «вищої» позиції у чоловічо-жіночих стосунках створює ризик не розрахувати сили, що може мати негативні наслідки для партнера і для В. (к-ти 121-128). Тенденція конкуренції з чоловіками у параметрі сили, яка сформувалася у сім'ї (к-т 129), є перенесенням конкуренції В. з батьком на чоловічо-жіночі стосунки (к-т 130).

Психокорекційна робота дозволила об'єктивувати, що прагнення протагоніста бути активною виступає заміщенням єднання з батьком (к-ти 137-139), що призводить до блокування її активності (к-т 142). Аналіз стенограми дає підстави стверджувати, що протагоніст відчуває недовіру до схвалення себе з боку інших людей (к-т 146), до самої себе у прагненні до «високості» (к-т 150). Феномен «хибного кола» має прояв у: прагненні В. досягнути «високості» та неприйманні позитивних підкріплень цієї позиції (к-т 151), у завищених вимогах до самої себе (к-т 152). Прагнення до «високості» є гіперкомпенсацією ущемлення «Я» протагоніста, яке вона пережила в дитинстві з боку батька (к-ти 192-197).

Під час психокорекційної роботи було виявлено готовність протагоніста до боротьби з іншими людьми (к-ти 153-156), що є заміщенням боротьби, адресованої батьку (к-т 158). Психіка В. переповнена мортідними почуттями, які створюють ризик для життя протагоніста, що репрезентує суїцидальний, підвішений стан людини на гілці дерева рис. А.5.9.

Аналіз стенограми дає підстави констатувати, що прагнення В. до «високості» є гіперкомпенсацією психологічної травми ущемлення «Я», яку вона пережила в дитинстві з боку батька (к-ти 192-197), що створює ризик руйнування стосунків з іншими людьми в теперішньому (к-т 202), та породжує тенденцію поведінки «до

сили» (к-ти 203-209). Внутрішні протиріччя психіки В. проявлялися у забуванні протагоністом розповіді про ситуацію ущемлення «Я», яка відбулася в дитинстві (к-ти 214-215).

Психокорекційна робота дозволила об'єктивувати, що прагнення В. до «високості» заважає приймати допомогу з боку інших людей, оскільки розцінюється як слабкість (к-т 225). Прагнення до «високості» є ілюзорним, що призводить до стану незадоволення (к-т 227). Психіка В. сповнена суперечностей: протагоніст прагне до «високості» і не приймає схвалення (к-т 233); прагне відчути радість і перебуває у «підвішеному» стані (к-т 236). Протагоніст відчуває труднощі у реалізації бажань (к-т 249), що є наслідком едіпальної залежності (к-т 250) та призводить до стану «підвішення», внутрішнього омертвіння (к-ти 251, 252). Едіпальна залежність також впливає на службову ситуацію, що проявляється у прагненні зайняти вищу позицію над іншими (к-т 253). Аналіз стенограми дає підстави стверджувати, що протагоніст через прагнення до високості не приймає в собі жіночі риси, оскільки вважає їх проявами слабкості (к-ти 264,265).

Порівняльний аналіз рис. 3.12 «Чоловік, жінка і я» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку

Порівняння інтерпретації рис. 3.12. «Чоловік, жінка і я» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходу, дає підстави стверджувати, що проективно-тестовий підхід до малюнку визначив внутрішній конфлікт, який переживає протагоніст, що проявляється у протилежних гендерних аттітюдах «опора» - «агресія». Такий конфлікт має вираження у прагненні протагоніста до дружніх контактів з представниками протилежної статті, та почутті агресії, бажанні домінувати над чоловіка.

Аналіз рис. 3.12 з позицій психодинамічного підходу дає підстави констатувати, що протагоніст В. займає позицію «вищості», прагне домінувата над чоловіками. На формування позиції «вищості» вплинула ситуацію ущемлення «Я» з боку батька (к-ти 192-197). Психокорекційна робота дозволила об'єктивувати приховані мотиви займання В. позиції «вищості» у чоловічо-жіночих відносинах, а

саме – це демонстрація ідельного образу чоловіка (таким, яким треба бути) для протагоніста (к-т 112). Протагоніст «міряється» силою з чоловіками з метою перевірки їх відповідності ідеальному образу (к-т 114, 116). Випробовування протагоністом сили у чоловічо-жіночих стосунках створює ризик не розрахувати їх, що може мати негативні наслідки для як для партнера, так і для В. (к-ти 121-128).

Аналіз рис. 3.15. «Дім, дерево, людина» протагоніста В.

з позицій проективно-тестового підходу

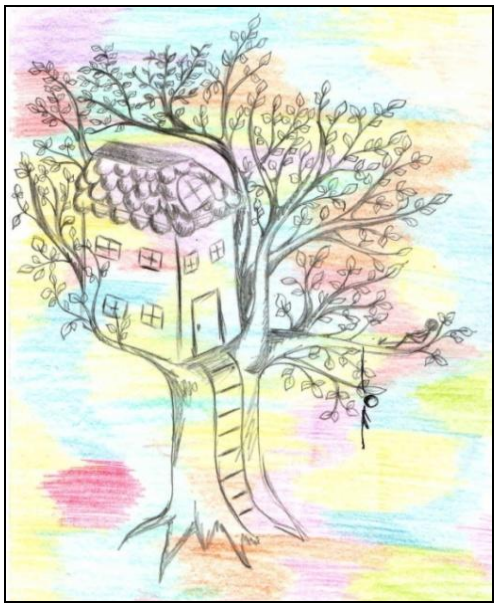

Рис. 3.15. «Дім, дерево, людина»

Використання жовтого кольору поза будинком вказує на почуття ворожості до середовища, яке відчуває протагоніст. Синій колір свідчить про депресивний фон настрою, червоний – про потребу відчуття теплоти оточення. Розміщення малюнка ближче до лівої сторони аркуша говорить про акцентування на минулому та надлишок жіночих почуттів, або жіночу ідентифікацію. Зображення будинку вдалині вказує на почуття відкинутості, труднощі у сімейних стосунках. Відсутність димаря свідчить про брак психологічної теплоти вдома, та вказує на труднощі при зіткненні з символом чоловічої статі. Двері промальовані адекватних розмірів відносно будинку є ознакою відкритості, доступності. Будинок розміщений на дереві вказує на втечу протагоніста від реальності, що носить хаотичний характер. Стіна будинку має акцентований вертикальний вимір, що свідчить про те, що протагоніст шукає насолоди насамперед у фантазіях і володіє не великою

кількістю контактів з реальністю. Будинок має велику кількість вікон, що вказує на готовність до контактів, а відсутність фіранок – на відсутність прагнення приховувати свої почуття.

Дерево зображено великих розмірів свідчить про розуміння протагоністом свого положення в соціумі як великого, проте реальна поведінка може відрізнятися. Дуже великий стовбур дерева вказує на почуття сорому з тенденціями агресивного реагування в дійсності або в уяві. Аркуш паперу використаний повністю для зображення малюку свідчить про бажання протагоніста бути поміченим, самоствердитися. Дерево має яскраво виражене коріння, яке йде у землю говорить при сильне прагнення зберегти наявне сприйняття дійсності, незахищеність. Гілки дерева промальовані гнучкими, нормальних розмірів із порівняно хорошою системою листя - означає здатність досить добре справлятися із справами, що стосуються міжперсональних відносин. Зображення людини із паличок є ознакою психопатії, чи обтяженості спілкуванням з людьми.

Аналіз рис. 3.15. «Дім, дерево, людина» протагоніста В. з позицій психодинамічного підходу

Психокорекційна робота дає підстави стверджувати, що протагоніст має мортідні почуття, які створюють ризик для її життя, що символізує образ повішеної людини на гілці дерева рис. А.5.9. Під час аналізу протагоніст об’єктивувала прагнення замаскувати суїцидальний стан, тому зобразила людину, не повішеному стані, а у сидячому положенні на дереві (к-т 168, 172). Психолог допомогла протагоністу усвідомити, що образ повішеної людини репрезентує її відчуття (к-т 171, 173, 178) та символізує стан батька (к-т 183).

Порівняльний аналіз рис. 3.15 «Дім, дерево, людина» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку

Порівняння інтерпретації рис. 3.15 «Дім, дерево, людина» з позицій проективно-тестового та психодинамічного підходу, дає підстави стверджувати, що проективно-тестовий підхід до малюнку визначив відчуття ворожості, почуття

відкинутості, труднощі у сімейних стосунках, нестачу психологічного тепла сімейного оточення, які відчуває протагоніст. Протиріччя у прагненні бути відкритою, мати велику кількість контактів з іншими людьми та тенденцією втечі від реальності, небажанні спілкуватися з людьми. Психодинамічний підхід визначив суїцидальний стан протагоніста.

3.2. Ефективність особистісної психокорекції майбутніх психологів-практиків методом АСПН

Цей підрозділ присвячено результативності проходження студентами психологічного факультету курсу групової психокорекції за методом АСПН. Для об'єктивації змін, що відбуваються під впливом психокорекції, було обрано такі параметри: психологічна адаптивність, вміння приймати іншу людину, рівень агресивності, ворожості, цинізму. Для перевірки ефективності психокорекції за методом АСПН було обрано тестові методики:

1. «Самооцінка психологічної адаптивності» (додаток В.1);
2. «Діагностика прийняття інших» (за шкалою Фейя) (додаток В.2);
3. «Діагностика ворожості» (за шкалою Кука-Медлен) (додаток В.3).

Для встановлення статистичної вірогідності були використані методи математичної статистики: 1) непараметричний статистичний критерій Т-Вілкоксона для зв'язних вибірок; 2) непараметричний статистичний G-критерій знаків для зв'язних вибірок; 3) статистичний критерій U Манна-Уітні для оцінки різниць між двома незв'язними вибірками.

Вибір тестових методик зумовлений метою прослідкувати динаміку адаптаційних та емоційних змін учасників груп АСПН. Зокрема, зверталася увага на такі особистісно-емоційні характеристики: психологічну адаптивність; вміння приймати інших людей такими, якими вони є; рівень ворожості, агресивності, цинізму. Вказані вище характеристики є важливими складовими особистості практичного психолога. Адаптивність є одним із факторів успішної соціальної адаптації особистості. В науковій літературі поняття «адаптивність» трактується в

двох значеннях: 1) як якість, що передбачає здатність суб'єкта до адаптації; 2) як рівень пристосування суб'єкта до середовища (адаптованість) [99]. С. Д. Максименко вказує: «Дитина, що з'являється на світ, відпочатково переживає два потяги (а не один, як вважав З. Фрейд) – до адаптації, яка буде продовжуватися все життя і, з іншого боку, у неї одразу починає працювати процес самозміни, саморозвитку» [77, с. 153]. Ми солідаризуємося з цим твердженням в тому, що психодинамічна парадигма підтверджує тенденцію психіки «до сили», яка є вищим показником її адаптації.

1. Для оцінки ефективності психокорекції за методом АСПН було проведене дослідження зміни соціальної адаптивності в учасників груп. Створена репрезентативна група студентів (85 осіб), на основі якої було створено експериментальну групу (45 осіб – студенти, які проходили групи АСПН) та контрольну групу (40 осіб – студенти, які не проходили групи АСПН). Встановлення статистичної достовірності проведене на основі непараметричного статистичного критерію Т-Вілкоксона для зв'язних вибірок. Дані тестового дослідження, проведеного в експериментальній групі відображені в таблиці 3.4.

Для встановлення статистичної достовірності приймаємо дві гіпотези: 1) Н0 - інтенсивність зрушень в типовому напрямі не перевищує інтенсивність зрушень в нетиповому напрямі; 2) Н1 - інтенсивність зрушень в типовому напрямі перевищує інтенсивність зрушень в нетиповому напрямі.

Зрушеннями в типову сторону є ті, яких більше, в нашому випадку більше позитивних зрушень, ніж негативних: 40 > 5.

Т емп. = 25,5+25,5+25,5+25,5+25,5=127,5

Т емп.= 127,5< 312 (p<0,01)

Отримані дані свідчать про підтвердження гіпотези Н1.

Студенти, які входили до контрольної групи, були протестовані двічі з інтервалом у чотири місяці. Дані тестового дослідження, проведеного в контрольній групі представлені в таблиці 3.5.

Для встановлення статистичної достовірності приймаємо дві гіпотези: 1) H0 - інтенсивність зрушень в типовому напрямі не перевищує інтенсивність зрушень в нетиповому напрямі; 2) H1 - інтенсивність зрушень в типовому напрямі перевищує інтенсивність зрушень в нетиповому напрямі.

Зрушеннями в типову сторону є ті, яких більше, в нашому випадку більше позитивних зрушень, ніж негативних: 24 > 14.

Т емп. = 14+14+14+14+14+14+14+14+14+14+14+14+14+14=196

Т емп.= 274>256 ($p<0,05$)

Отримані дані свідчать про підтвердження гіпотези H1.

Отже, результати застосування методики «Самооцінка психологічної адаптивності» дозволяють констатувати збільшення рівня психологічної адаптивності у студентів, які проходили психокорекційні групи активного соціально-психологічного навчання (Т=127,5). Високий рівень психологічної адаптивності свідчить про тенденцію особистості до внутрішніх самозмін, самокорекції, зміни ставлення до життя, зближення «Я-реального» та «Я-ідеального».

2. Для виявлення ефективності психокорекції за методом АСПН було проведене дослідження вміння приймати іншу людину за методикою «Діагностика прийняття інших» (за шкалою Фейя). Для проведення дослідження була сформована репрезентативна група студентів (134 осіб), на основі якої було створено експериментальну групу (80 осіб) та контрольну групу (54 особи). До складу експериментальної групи увійшли студенти психологічного факультету, які проходили повний курс психокорекції за методом АСПН. Контрольну групу склали студенти історичного факультету, які не брали участі у роботі психокорекційних груп. Перевірку результативності здійснено за допомогою непараметричного статистичного G-критерія знаків для зв’язних вибірок. Дані тестового дослідження представлені в таблиці 3.6.

Для встановлення статистичної достовірності приймаємо дві гіпотези: 1) гіпотезу Н0 - зрушення в типову сторону є випадковими; 2) гіпотезу Н1 - зрушення в типову сторону є невипадковими. Зсувом в типову сторону є ті зрушення, яких більше, в нашому випадку більше позитивних зрушень, ніж негативних: 76 > 4.

Встановимо G емп.= 4 та G крит.= 32 (p = 0,05); 29 (p = 0,01). Порівнявши між собою G-кр і G-емп. можна зробити висновок, що G-емп. менше ніж G крит.:

G емп.= 4 < G крит. = 29 (p = 0,01), що свідчить про підтвердження гіпотези Н1 – зсув в типовову сторону достовірний (p≤ 0,01).

Студенти, які входили до контрольної групи, були протестовані двічі з інтервалом у три місяці. Дані тестового дослідження, проведеного в контрольній групі представлені в таблиці 3.7.

Зсувом в типову сторону є ті зрушення, яких більше, в нашому випадку більше позитивних зрушень, ніж негативних: 42 > 12.

Встановимо G емп.= 12 та G крит.= 20 (p = 0,05); 18 (p = 0,01). Порівнявши між собою G-кр і G-емп. можна зробити висновок, що G-емп. менше ніж G крит.:

G емп.= 12 < G крит. = 18 (p = 0,01), що свідчить про підтвердження гіпотези Н1 – зсув в типовову сторону достовірний (p≤ 0,01).

Отже, отримані результати свідчать, що під впливом психокорекції за методом АСПН, в учасників експериментальної групи підвищився рівень прийняття іншої людини (G=4; p≤ 0,01).

3. Тестове дослідження за допомогою методики «Діагностика ворожості» (за шкалою Кука-Медлен) проводилося після проходження групових занять з психокорекції (для експериментальної групи). Дана методика мість три шкали: 1) шкала цинізму; 2) шкала агресивності; 3) шкала ворожості. Для встановлення статистичної вірогідності різниць між експериментальною (53 особи) та контрольною (57 осіб) групами по параметрам цинізму, агресивності, ворожості було застосовано критерій U Манна-Уітні для незв’язних вибірок. Дані тестового дослідження показника цинізму представлені в таблиці 3.8 і таблиці 3.9.

Висунемо дві гіпотези: Н0 – рівень цинізму в групі n2 не нижчий ніж в групі n1; Н1 - рівень цинізму в групі n2 нижчий ніж в групі n1.

Величину критерія Манна-Уітні визначили за формулою:

Uемп=(n1*n2)+ n1*(nx+1)/2 – Tx,

де n1= кількість осіб у першій вибірці

n2= кількість осіб у другій вибірці

Tx – більша сума рангів;

nx – кількість осіб вибірки, яка є більшою за сумою рангів.

Tx = 3758

Uемп=(57*53)+57*(57+1)/2 –3758= 916

Критичне значення U p<0,05 = 1235

p<0,01 = 1121

Порівняємо Uемп. та Uкр (p<0,05) = 916 < 1121 (p<0,01), отже підтверджується гіпотеза Н1.

Дані тестового дослідження показника ворожості представлені в таблиці 3.10 і таблиці 3.11.

Висунемо дві гіпотези: Н0 – рівень ворожості в групі n2 не нижчий ніж в групі n1; Н1 - рівень ворожості в групі n2 нижчий ніж в групі n1.

Величину критерія Манна-Уітні визначили за формулою:

Uемп=(n1*n2)+ n1*(nx+1)/2 – Tx,

де n1= кількість осіб у першій вибірці

n2= кількість осіб у другій вибірці

Tx – більша сума рангів;

nx – кількість осіб вибірки, яка є більшою за сумою рангів.

Tx = 3583

Uемп=(57*53)+57*(57+1)/2 –3583 = 1019

Критичне значення U p<0,05 = 1235

p<0,01 = 1121

Порівняємо Uемп. та Uкр (p<0,05) = 1091 < 1121 (p<0,01), отже підтверджується гіпотеза Н1.

Дані тестового дослідження агресивності представлені таблиці 3.12 і таблиці 3.13. Висунемо дві гіпотези: Н0 – рівень агресивності в групі n2 не нижчий ніж в групі n1; Н1 - рівень агресивності в групі n2 нижчий ніж в групі n1.

Величину критерія Манна-Уітні визначили за формулою:

Uемп=(n1*n2)+ n1*(nx+1)/2 – Tx,

де n1= кількість осіб у першій вибірці

n2= кількість осіб у другій вибірці

Tx – більша сума рангів;

nx – кількість осіб вибірки, яка є більшою за сумою рангів.

Tx = 3671

Uемп=(57*53)+57*(57+1)/2 –3671= 1003

Критичне значення U $p<0,05$ = 1235

$p<0,01$ = 1121

Порівняємо Uемп. та Uкр ($p<0,05$) = 1003 < 1121 ($p<0,01$), отже підтверджується гіпотеза Н1: рівень агресивності в експериментальній групі нижчий за рівень агресивності в контрольній групі.

4. По закінченні психокорекційних занять студентам, які входили до складу експериментальної групи, додатково було запропоновано намалювати малюнки на теми: «Я до проходження групи АСПН» і «Я після проходження групи АСПН». Нами було здійснено вибірку малюнків членів групи АСПН, які найбільш рельєфно ілюструють корекційні особистісні зміни (додаток Г).

Отже, проведене дослідження та результати спостереження за динамікою змін рівня психологічної адаптивності; вміння приймати інших такими, якими вони є; емоційних станів (ворожість, агресивність); відношення до оточуючих (цинізм) дають змогу констатувати, що під впливом психокорекції за методом активного соціально-психологічного навчання відбуваються статистично достовірні позитивні особистісно-емоційні зміни. Глибинно зорієнтовані психокорекційні заняття сприяють зменшенню показників деструктивних особистісних характеристик: агресивності, ворожості, цинізму, та збільшенню рівня психологічної адаптивності особистості, розвивається вміння приймати інших такими, якими вони є.

3.3. Методичні рекомендації психологу-практику

На основі результатів дисертаційного дослідження сформулюємо конкретні рекомендації, які б сприяли успішності проведення глибинно-психологічної корекції у форматі психодинамічної парадигми:

1. знання сутності психодинамічної теорії в контексті діагностико-корекційного процесу;
2. розуміння зорієнтованості глибинно-психологічного знання на взаємозв’язок свідомої і несвідомої сфер з метою їх гармонізації;
3. розуміння функціонування психічного в його цілісності: єдності духовного й матеріального (холістичний підхід);
4. створення необхідних умов для прояву спонтанності та невимушеності поведінки суб’єкта, що забезпечить глибинне пізнання феномену психічного;
5. врахування у діагностико-корекційному процесі суперечливого влаштування психіки людини;

6. розуміння «Моделі внутрішньої динаміки психіки», яка презентує внутрішню динаміку психічного в єдності свідомого і несвідомого, та в їх суперечливих тенденціях;

7. розуміння процесів когнітивного синтезу функціональних особливостей несвідомого в єдності із свідомим, які проявляються на структурному, функціональному та енергетичному рівнях;

8. розуміння символічного характеру несвідомого, який піддається опосередкованому пізнанню;

9. орієнтація на позадосвідні (дорефлексивні) утворення, які мають вияв в архетипній символіці, у базальних формах захисту;

10. врахування структурності, системності та функціональності психологічного захисту;

11. розуміння пріоритету пізнання базальних форм захисту, а не ситуативних;

12. опанування психоаналітичною інтерпретацією поведінкового-візуального матеріалу, який отримано в діалогічній взаємодії з респондентом;

13. розуміння закону позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на вищому рівні психічного розвитку суб’єкта;

14. поєднання діагностичних завдань з психокорекційним впливом на особистість (процесуальна діагностика);

15. необхідність використання в глибинно-психологічному пізнанні опредмечених, архетипно-символічних форм вербально-невербального матеріалу;

16. врахування особливостей процесуальної діагностики: порційності та багаторівневості;

17. розуміння зорієнтованості діалогічної взаємодії психолога з респондентом на інформаційний обмін, а не на налагоджування відносин;

18. розуміння відмінностей проективно-тестового та психоаналітичного підходів до аналізу малюнку;

19. врахування полізначності феномену «проекція»;

20. врахування обмеженості формалізовано-тестових схем інтерпретації малюнку, що полягає в неможливості їх виходу на індивідуалізовані параметри психіки суб'єкта;

21. знання психодіагностичної спроможності малюнку в рамках психодинамічного підходу;

22. розуміння ролі архетипної символіки в психоаналізі комплексу тематичних малюнків;

23. тренування професійної пам'яті; уважності до конкретних виявів активності респондента;

24. розуміння необхідності особистісної психокорекції як важливої умови професійного становлення та розвитку психолога-практика.

Представлені рекомендації психологам-практикам зорієнтовані на поліпшення діагностико-корекційної роботи, більш адекватного розуміння сутності психодинамічного підходу до аналізу малюнку, результативності дослідження з використанням проективних методик та психоаналізу комплексу тематичних малюнків.

Висновки до ІІІ розділу

1. Матеріали розділу дають підстави стверджувати, що діагностико-корекційні можливості проективно-тестового та психоаналітичного підходів є різними. Діагностико-корекційні можливості проективно-тестового підходу спрямовані на дослідження психологічних особливостей та характеристик: відсутність чи наявність психічних порушень, особистісні характеристики (методики «Дім, дерево, людина», «Неіснуюча тварина»); внутрішньо сімейні відносини (методика «Дім, дерево, людина»), гендерні аттітюди, установки особистості (методика «Чоловік, жінка і я»); типологія особистості (методика «Карта внутрішнього світу»). Діагностико-корекційні можливості психодинамічного підходу спрямовані на діагностику та корекцію деструкцій психіки суб'єкта, його особистісної проблематики, яка виражається у внутрішній суперечності, амбівалентності почуттів до близьких людей, негативних емоційних станах (тривожності, страхах, боязливості, агресивності), едіпальній залежності, відчутті дискретності, відсутності внутрішньої гармонії.

2. Ефективність особистісної психокорекції майбутніх практичних психологів методом АСПН підтверджується даними тестових методик, що були використані в процесі експериментального дослідження. Результати свідчать про збільшення рівня психологічної адаптивності у студентів експериментальної групи (45 осіб), які проходили психокорекційні групи активного соціально-психологічного навчання ($T=127,5$; $p<0,01$). Зміни рівня психологічної адаптивності в контрольній групі (40 осіб) не спостерігалося ($T=196$; $p>0,05$). У студентів експериментальної групи (80 осіб), відбулися зміни у вмінні приймати інших людей ($G=4$; $p<0,01$), в порівнянні зі студентами контрольної групи (54 особи), в яких зміни вміння приймати інших людей не відбулися ($G=12$; $p<0,01$). Констатовано зміни показників цинізму, ворожості, агресивності студентів експериментальної групи (53 особи), в порівнянні зі студентами контрольної групи (75 осіб): цинізм $U=916$, $p<0,01$; ворожість - $U=1091$, $p<0,01$; агресивність - $U=1003$, $p<0,01$, критерій U Манна-Уітні). Ефективність особистісної психокорекції презентовано малюнками на теми: «Я до проходження групи АСПН», «Я після проходження групи АСПН».

3. Розроблені методичні рекомендації майбутнім практичним психологам націлені на: оптимізацію глибинно-психологічного пізнання у форматі психодинамічного підходу; поглиблення розуміння практичними психологами сутності психодинамічної парадигми в діагностико-корекційному процесі, орієнтованості та спрямованості психодинамічного підходу; вияв внутрішньої суперечності психіки; оволодіння навичками проведення психоаналізу комплексу тематичних малюнків.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз літератури дозволив констатувати, що проективно-тестові методики в діагностико-корекційному процесі використовуються з метою дослідження несвідомих тенденцій, потреб, що мають вияв в активності суб'єкта, глибинних базових структурах, соціально-перцептивних характеристиках особистості. В основі реалізації проективних методик лежить захисний механізм проекції, який обумовлює перенесення (перехід) внутрішнього психічного у зовнішні форми.

2. Істотними характеристиками проективно-тестових методик є: пізнання несвідомого поза зв'язком із свідомим; стандартизована інтерпретація отриманих результатів; використання стимульного матеріалу (вербального чи невербального); автономність діагностики та корекції, розведеність їх в часі. Хоча проективні методики зробили крок в наближенні до пізнання несвідомої сфери психіки суб'єкта, але при цьому з поля зору упускається взаємозв'язок сфер свідомого і несвідомого, як і індивідуальна їх неповторність. В рамках психодинамічного підходу діагностико-корекційний процес ґрунтується на використанні опредметнених, архетипно-символічних засобів вербально-невербального характеру, які сприяють символізації латентного змісту психіки, що «оживлюється» в процесі діалогічної взаємодії психолога з респондентом.

3. Глибинне пізнання в рамках психодинамічного підходу спирається на знання функціональних особливостей несвідомої та свідомої сфер психіки у їх автономності та єдності; закон позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку психіки суб'єкта; пізнання глибинних детермінант дисфункцій психіки в діалогічній взаємодії психолога з респондентом; процесуальну діагностику, яка інтегрується з корекцією. Матеріалізація психічного (ліпка, малюнок) у форматі психодинамічного підходу розглядається як процес неявного «перекодування» прихованих, латентних аспектів психіки. В рамках психодинамічної парадигми доведено, що матеріалізація латентних змістів фактично є своєрідною формою проекції (винесення внутрішнього змісту назовні). Останнє потребує наступного його переведення у внутрішню сферу психіки шляхом

діалогічної взаємодії з респондентом. Матеріалізований презентант при цьому виступає лише посередником, провідником до пізнання смислових змістів несвідомого у взаємозв'язку із свідомим. Психокорекційний вплив діалогічної взаємодії спрямований на гармонізацію свідомої і несвідомої сфер психіки суб'єкта, та надання допомоги суб'єкту у вирішенні його особистісної проблеми. Виділено відмінності проективно-тестового та психодинамічного підходів до аналізу малюнку у таких параметрах: методологічна орієнтованість процесу; користування попередньо зібраною інформацією про респондента; інструктивні аспекти виконання малюнків; інструкції та характер діагностичних висновків; використання вербально-невербального матеріалу; діагностичні висновки; наявність діалогічної взаємодії як передумови процесуальної діагностики.

4. Результативність дисертаційного дослідження констатовано у трьох аспектах: загальному, формалізованому та індивідуалізованому. Загальні результати полягають у гармонізації психіки учасників груп АСПН, розширенні здатності до саморегуляції та саморозвитку, зближенні «Я-ідеального» та «Я-реального», оптимізації взаємин з іншими людьми, розвитку професійних якостей, які засвідчують результати обробки тестових методик та підбір малюнків на теми: «Я до проходження групи АСПН» і «Я після проходження групи АСПН». Формалізовані результати полягають у зменшенні деструктивних тенденцій психіки та підвищенні рівня соціальної адаптивності студентів психологічного факультету, що забезпечувалося відповідними тестовими методиками. Індивідуалізовані результати психокорекції майбутніх практичних психологів полягають у підвищенні рівня їх соціальної адаптивності; набутті емоційної стабільності, внутрішнього спокою, відкритості та активності у спілкуванні з іншими людьми; вмінні приймати інших людей такими, якими вони є; зниженні негативних проявів (агресивності, ворожості, цинізму та ін.) у поведінці, внутрішнього дискомфорту, конфліктності, невдоволеності життям. Відкорегованість має вияв у розвитку рефлексивного мислення, розширенні самосвідомості та саморефлексії.

5. В дисертації представлено рекомендації практичним психологам, що зорієнтовані на поліпшення роботи практичних психологів, більш адекватного

розуміння сутності психодинамічного підходу до діагностико-корекційних процесів, показників результативності дослідження методом активного соціально-психологічного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. В. Объективно-психологическое исследование творчества и других интеллектуальных функций у душевнобольных / В. В. Абрамов.- М., 1911.

2. Абт Л. Теория проективной психологи / Л. Абт // Проективная психология. – 2000. – № 7. – С. 30-54.

3. Аверинцев С. С. Символ / Аверинцев С. С. // Философский энциклопедический словарь. - 1983. – 607 с.

4. Аврамченко С. М. Пізнання внутрішньої суперечливості психіки суб'єкта методом психомалюнка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / С. М. Аврамченко. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.

5. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. / А. Адлер. - Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1998. – 448 с.

6. Александров А. А. Современная психотерапия. Курс лекций / А. А. Александров. - СПб.: «Академический проект», 1997. - 335 с.

7. Аминов Н. А. Психодиагностика педагогических способностей. / Н. Аминов Н. Морозова, А. Смятских - М., 1994.

8. Андрущенко В. П., Яценко Т. С. Философско-психологические проблемы методологии познания психики / В. П. Андрущенко, Т. С. Яценко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологія : Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – № 36 (60). – С. 7–20.

9. Анри В. Обзор работ по экспериментальной психологии за 1896-1897 гг. / В. Анри // Обозрение психиатрии. - 1898. - № 1.

10. Анцыферова Л. И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. - 1981. - Т.2. - №2. - С. 8-18.

11. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм [сокр. пер. с англ. В. Н. Самотина; общ. ред. и вст. ст. В. П. Шестакова]. – Москва : Прогресс, 1974.

12. Бабенко К. А. Взаємозв'язок механізмів символізації змісту несвідомого (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / К. А. Бабенко. – К., 2007. – 20 с.

13. Бадалова М.В. Декотрі змістовні характеристики інтелектуальної культури психологів / М.В. Бадалова // Проблеми загальної и педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН Україні / За ред. С.Д. Максименка. – Т. VIII. – Вип. 8. – К., 2006. – С.23-29.

14. Беллак Л. О проблемах концепции проекции / Л. Беллак // Проективная психология. – 2000. – № 1. – С. 10-29.

15. Бернс Р. Кинетический рисунок семи / Р. Бернс, Х. Кауфман. – М. : Смысл, 2000.

16. Беспалько И. Г. Проективные методы / И. Г. Беспалько, И.Н. Гшъяшева // Методы психологической диагностики и коррекции в клинике. - 1983. - С. 116-144.

17. Біла О. Г. Психокорекційні можливості методу активного соціально-психологічного навчання (на матеріалі підготовки психологів-практиків) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / О. Г. Біла. – К., 2002. – 19 с.

18. Білуха Т. І. Розвиток особистості майбутнього психолога-практика засобами корекційно-виховного впливу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Т. І. Білуха. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

19. Бине А. Введение в экспериментальную психологию / А. Бине. — СПб., 1895.

20. Блейхер В. М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В. М. Блейхер, Л. Ф. Бурлачук. – Киев : Выща школа, 1978.

21. Богдан Т. В. Діагностика і корекція внутрішніх суперечностей особистості засобами психодрами у процесі активного соціально-психологічного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Т. В. Богдан. – Харків, 2012. – 22 с.

22. Бондаревська Л. Л. Переживання у структуруванні системних характеристик підсвідомого (на матеріалі АСПН) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Л. Л. Бондаревська. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.

23. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. — Изд. 3+, испр. и доп. — М.: Независимая фирма “Класс”, 2001. — 336 с.

24. Брунер Дж. Психология познания / Дж. Брунер. - М., 1977. - 412 с.

25. Бук Дж. Тест «Дом-Дерево-Человек» / Дж. Бук // Проективная психология. – 2000. – С. 260-344.

26. Бурлакова Н. С. Проективные методы: Теория, практика применения к исследованию личности ребенка / Н. Бурлакова, В. Олешкевич. – М. : Институт обще гуманитарных исследований, 2001.

27. Бурлачук Л. Ф. Введение в проективную психодиагностику / Л. Бурлачук. – К. : Ника-Центр, 1997. – 45 с.

28. Бурлачук Л. Ф. Исследование личности в клинической психологии (на основе метода Роршаха) : монография / Л. Бурлачук. – Киев : Высшая школа, 1979. – 176 с.

29. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике / Л. Бурлачук. – СПб. : Питер, 2000. – 589 с.

30. Великая дидактика // избр. главы по хрестоматии. – М. : Просвещение, 1988.

31. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты: иллюстрированное руководство / А. Венгер. – М. : Владос-пресс, 2003. – 160 с.

32. Вертгеймер М. Продуктивное мышление / М. Вертгеймер. – М., 1987.

33. Вульф М. В. Фантазия и реальность в психике ребенка / М. В. Вульф. - Одесса, 1926. - 48 с.

34. Вундт В. Фантазия как основа искусства / В. Вундт. - СПб., 1914.

35. Гальперин П. Я. Лекции по психологи / П. Гальперин. - М., 2002.

36. Глузман О. В. Агресія та її глибинно-психологічні джерела: [навчальний посібник] / Глузман О. В., Мелоян А.Е., Туз Л.Г. – К. : ТОВ «Видавництво» «Освіта України», 2006. – 256 с.

37. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. – М., 1998.

38. Горобець Т. В. Соціально-перцептивні деформації – епіфеномен психічних захистів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Т. В. Горобець. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

39. Гриньова Н. В. Використання графічних методик у психодіагностиці та психоаналізі / Н. В. Гриньова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова . Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. - № 29 (53). - С. 187-194.

40. Гриньова Н. В. Пізнання Едіпового комплексу методом аналізу психомалюнків / Н. В. Гриньова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / наук. ред. С.Д. Максименко. - Том 8, ч. 9.- К. : ГНОЗІС, 2006. – С. 344-350.

41. Гриньова Н. В. Роль архетипної символіки в психоаналізі комплексу тематичних малюнків / Н. В. Гриньова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова . Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. - № 33 (57). - С. 61-68.

42. Гриньова Н. В. Роль психокорекційного діалогу в психоаналітичній інтерпретації комплексу тематичних психомалюнків / Н. В. Гриньова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова . Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С.117-122.

43. Гриньова Н. В. Теоретичні основи проективного підходу та проективних технік в психодіагностиці / Н. В. Гриньова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія : зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч.2. – С. 102 – 110.

44. http://www.psychologos.ru / Психологос

45. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. Давыдов. - М. : Педагогика, 1986. - С. 38-78; 132-145.

46. Джеральд О. Рисунок в психотерапии : [методическое пособие] / О. Джеральд, П. Гоулд. – М. : Маркетинг, 2005. – 184 с.

47. Джонс Э. Терапия неврозов / Э. Джонс. - М., 1924. - 186 с.

48. Джуринский А. Н. История зурубежной педагогики: Учебное пособие / А. Джуринский. - М., 1998.

49. Дзукаревич М. З. Рисунок несуществующего животного / М. Дзукаревич, П. Яньшин // Практикум по психодиагностике : психодиагностика мотивации и саморегуляции. – 1990. – С. 54-73.

50. Дружиніна І. Професійне становлення майбутніх психологів: теоретико - методологічний аналіз проблеми / І. Дружиніна // Освіта регіону, 2001. - №2. – С. 425- 430.

51. Дуткевич Т. В. Практична психологія : Вступ до спеціальності / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. - К. : Центр учбової літератури, 2010. - 256 с.

52. Эльконин Д. Б. Психологические вопросы формирования учебной деятельности в младшем школьном воздасте / Д. Эльконин // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. - М., 1981. -С. 85-90.

53. Євтушенко І. В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі дослідження міфів, казок та психомалюнків) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / І. В. Євтушенко. – К., 2004. – 20 с.

54. Ждан А. Н. История психологи : от античности к современности / А. Ждан. - М., 2003.- С. 151.

55. Жмыриков А. Н., Шляхтин Г. С. Психологические проблемы политического лидерства : [учеб. пособие] / А. Н. Жмыриков, Г. С. Шляхтин. - Н. Новгород : Изд-во ННГУ, 1991. - 89с.

56. Захаров А. И. Психотерапия неврозов у детей и подростков / А. И. Захаров. - Л., 1982.

57. Зинкевич - Евстигнеева Т. Проективная диагностика в сказкотерапии / Т. Зинкевич - Евстигнеева, Д. Кудзилов. - СПб. : Речь, 2003. - с. 208.

58. Іваненко Б. Б. Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога засобами активного соціально-психологічного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Б. Б. Іваненко. – К., 2005. – 20 с.

59. Ильясов И. И. Структура процесса учения / И. Ильясов. — М., 1986.

60. Калашник І. В. Глибинно-психологічні витоки тенденції особистості до психологічної смерті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / І. В. Калашник. – К., 2008. – 22 с.

61. Карвасарский Б. Д. Психотерапевтическая энциклопедия / Б.Д. Карвасарский. – Питер-Юг, 2006. – 944 с.

62. Киричук О. В. Основи психології / О. Киричук. – Київ : Либідь, 2006. – 632 с.

63. Кляйн М. Развитие одного ребенка / М. Кляйн // Воспитание детей и психоанализ. – М. : Киев, 2000. - С. 17–90.

64. Кольцова М. М. Развитие сигнальных систем действительности у детей / М. М. Кольцова. - Л., 1980.

65. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолог-практика: навч. посіб. / [Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, С. М. Авраменко та ін.] ; за ред. Т. С. Яценко. – К. : вища шк., 2008. – 342 с.

66. Корнер А. Ф. Теоретическое исследование пределов возможностей проективних методик / А. Корнер // Проективная психология. – 2000. – С. 84-93.

67. Кулагина Н. В. Символ как средство мировосприятия и миропонимания : [учебное пособие] / Н. Кулагина. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 1999. – 80 с. - (Серия «Библиотека школьного психолога»).

68. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія / В. Кутішенко. – К., 2003.

69. Кучеровська Н. О. Психосемантична структура професійної свідомості психолога-практика : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.11.01 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України / Н. Кучеровська. — К., 2007. — 19 с.

70. Лазарус Р. Неопределённость и однозначность в проективных методиках / Р. Лазарус // Проективная психология. - М., 2000. – 258 с.

71. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис ; пер. с франц. Н. С. Автономовой. – М. : Высш. шк., 1996. – 623 с.

72. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу / В. Лейбин. – Москва : АСТ, 2010. – 1219 с.

73. Леонтьев Д. А. Тематический апперцептивный тест / Д. Леонтьев. – М. : 1998.

74. Лёйнер Х. Основы глубинно-психологической символики / Пер. с нем. Я. Л. Обухова // Журнал практического психолога, 1996. - № 3,4.

75. Лурия А. Р. Психоанализ в свете основных тенденций в современной психологии / А. Р. Лурия. - Казань, 1923. - 51 с.

76. Максименко С. Д. Взаємозв'язок навчання і розвитку / С. Д. Максименко. // Психолог. – 2004. – № 1. – С. 2-5.

77. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Видавництво ТОВ КММ, 2006. – 204 с.

78. Мамардашвили М. К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символе и языке / Мамардашвили М. К. Пятигорский А. М. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997.

79. Маховер К. Проективный рисунок человека / К. Маховер – М. : Смысл, 1996. – 90 с.

80. Мелоян А. Е. Глибинно-психологічні витоки агресивності (на матеріалах активного соціально-психологічного навчання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / А. Е. Мелоян. – К., 2004. – 20 с.

81. Менегетти А. Образ и бессознательное: учебное пособие по интерпретации образов и сновидений / А. Менегетти ; пер. с итальянского. – М. : ННФБ «Онтопсихология», 2000. – 448 с.

82. Молоканов М. В. Влияние личностных особенностей на профессиональный выбор в практической психологии / Молоканов М.В. // Психологический журнал. - 1998. - №2. - С.79-96.

83. Мошенская Л. В. Диагностические возможности комплекса тематических психорисунков в исследовании глубинных аспектов психики : дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. В. Мошенская. – К., 1998. – 254 с.

84. Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта / В. С. Мухина. - М., 1981.

85. Мюррей Г. Применение теста тематической апперцепции / Г. Мюррей // Проективная психология. – 2000. – С. 129-135.

86. Норакидзе В. Г. Методы исследования характера личности (ТАТ) / В. Г. Норакидзе. – М., 1970.

87. Олпорт Г. Становление личности : избранные труды / Г. Олпорт [пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева] ; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. - М. : Смысл, 2002.

88. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.: Підручник. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

89. Остер Д. Рисунок в психотерапии [методическое пособие для слушателей курса «Психотерапия»] / Д. Остер, П. Гоулд. – М. : 2001.

90. Панфилова М. А. Графическая методика «Кактус» / М. А. Панфилова // Обруч. - 2000. - №5. - С. 12-13.

91. Педагогічна психологія / за ред. Л. М. Проколієнко і Д. Ф. Ніколенка. — К. : Виша школа, 1991.

92. Первин Л. Психология личности: теория и исследования / Л. Первин, О. Джон. - [пер. с англ. М. С. Жамкочьян ; под ред. В. С. Магуна]. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 607 с.

93. Перлз Ф. Опыты психологии самопознания / Ф. Перлз. - М. : Гиль - Эстель, 1993. - 239 с.

94. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. - 168 с.

95. Пов’якель Н. І. Професіогенез саморегуляції професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів : Монографія. - Н. І. Пов’якель / К.: НПУ імені М. П.Драгоманова, 2003. - 295 с.

96. Потемкина О. Ф. Психологический анализ рисунка и текста / О. Ф. Потемкина, Е. В. Потемкина. – СПб. : Речь, 2006. – 524 с.

97. Прикладные аспекты современной психологии : термины, законы, концепции, методы. Справочное издание / [автор-сост.: Н. И. Конюхов]. – М. : 1992. – 182 с.

98. Проективная психология / [пер. с англ. М. Будыниной, С. Лихацкой, Г. Миннигалиевой и др. ; науч. ред. Р. Римская, И. Кириллов]. - М. : Апрель-Пресс ; ЭКСМО-Пресс, 2000. - 528 с.

99. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник Степанов О. М.]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

100. Психоаналитические термины и понятия: словарь / [под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина ; перев. с англ. А. М. Боковикова, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца]. - М. : Независимая фирма "Класс", 2000. — 304 с.

101. Психотерапия : учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук, А. С. Кочарян, М. Е. Жидко. – СПб. : Питер, 2003. – 472 с. – (Серия “Учебник нового века”).

102. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. Пособие / Д. Я. Райгородский . – Самара : БАХРАХ-М, 2001. – 672 с.

103. Ранк О. Бессознательное и формы его проявления / О. Ранк, Г. Захс // Зигмунд Фрейд, психоанализ и русская мысль. – 1994. - С. 23-97.

104. Рикер П. Образ и язык в психоанализе / П. Рикер // Московский психиатрический журнал. – 1996. - № 4. - С. 5 - 22.

105. Рибалка В. В. Психологічна культура особистості у професійній підготовці та діяльності практичного психолога / В. Рибалка // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. – К. : Ніка-Центр, 2002. – С.29 – 32.

106. Рибалко Е. Ф. Вікова та диференційна психологія / Е. Рибалко. – Л. : Вид. ЛДУ, 1990. – 265 с.

107. Романова Е. В. Графические методы в практической психологи / Е. Романова. – СПб. : Речь, 2001.

108. Романова Е. В. Проективные графические методики : [метод. рекомендации: в 2 ч.]. / Е. Романова, Т. Сытько. – СПб. : 1992.

109. Романова Н. М. Тест Рисунок мужчины и женщины / Н. Романова // Журнал прикладной психологии. – 2004. - №3. – С. 38-44.

110. Роршах Г. Психодиагностика. / Г. Роршах ; [пер. с нем. В. Ф. Кох]. – Тбилиси, 1972.

111. Ростовцева М. В. Адаптивность как отношение личности и общества : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. философ. наук : спец. по ВАК 09.00.11 «Социальная философия» / М. В. Ростовцева. – Красноярск, 2010. – 20 с.

112. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. - М.- СПб. и др. : «Питер», 2003. – 426 с.

113. Рубинштейн С. Я. Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике / С. Рубинштейн. – М. : Медицина, 1970.

114. Рыбаков Ф. Е. Атлас для экспериментально-психологического исследования личности с подробным описанием и объяснением таблиц / Ф. Е. Рыбаков. - М., 1910. - 46 с.

115. Рыбников Н. А. Детские рисунки и их изучение / Н. Рыбников. - М. : Наука, 1962. - 400 с.

116. Савенко Ю. С. Проективные методы в исследовании бессознательного / Ю. С. Савенко // Бессознательное. Природа. Функции. Методы исследования. - Тбилиси, 1978. - Т. III. - С. 632-637.

117. Самохвалов В. П. Психоаналитический словарь и работа с символами сновидений и фантазий / В. Самохвалов. – Симферополь : СОНАТ, 1999. – 184 с.

118. Свирепо О. А. Образ, символ, метафора в современной психотерапии / О. Свирепо, О. Туманова. – М. : Издательство Института Психотерапии, 2004. – 270 с.

119. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посібник / В. А. Семиченко. – К. : Вища шк., 2004. – 335 с. – (Навчальне видання).

120. Сербіновська Н. В. Пізнання Едіпового комплексу методом аналізу психомалюнків / Н. В. Сербіновська // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. - К. : ГНОЗІС, 2006. – Т. 8, ч. 9. - С. 344-350.

121. Соколова Е. Т. Проективные методики исследования личности / Е. Соколова. – М. : МГУ, 1980. – 68 с.

122. Справочник по проективным методикам / [под ред. Бернарда И. Марштейна]. – Лондон : "Нью-Йорк", 1965.

123. Стасько О. Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого "Я" особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / О. Г. Стасько. – К., 2006. – 20 с.

124. Суркова Е. Г. Проективные методы диагностики: психологическое консультирование детей и подростков : [учеб. пособие для студентов вузов] / Е. Суркова. – М. : Аспект Пресс, 2008. – 319 с.

125. Теория и практика глубинной психокоррекции: Третья Авт. школа академика АПН Украины Т. С. Яценко / Сост. А. В. Глузман (и др.). – Ялта: РИО КГУ, 2010. – 200 с.

126. Теория и практика глубинной психокоррекции: Четвертая и Пятая Авт. школы академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Сост. Андрущенко В. П. , Глузман А. В. - Изд–во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2011. – 261 с.

127. Теория и практика глубинной психокоррекции : Шестая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Сост. В. П. Андрущенко, А. В. Глузман. – К. : Изд-во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2012. – 226 с.

128. Терлецька Л. Саморозуміння як засіб професійного становлення спеціаліста в галузі «Людина – Людина» / Л. Г. Терлецька // Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України. - Київ : Курс, 2002. - № 4(17). - С. 38-42 .

129. Теслюк П. В. Полівалентність змісту символіки тематичних психомалюнків (на матеріалі професійної підготовки психологів-практиків) : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / П. В. Теслюк. К., 2000. – 20 с.

130. Туз Л. Г. Психоаналітична інтерпретація як засіб корекції поведінки учасників активного соціально-психологічного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Л. Г. Туз. – К., 2010. – 22 с.

131. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Уздандзе. - М. : Наука, 1966.

132. Ушинський К. Д. Педагогічні твори / К. Ушинський. – М. : Педагогіка. – 1988. – 518 с.

133. Ферс Г. М. Тайный мир рисунка / Г. Ферс. – СПб. : Деметра, 2006. – 176 с.

134. Философский энциклопедический словарь / [под ред. С. С. Аверцева и др.]. – М. : Сов. Энцикл., 1989. – 815 с.

135. Философия : энциклопедический словарь / [под ред. А. А. Ивина]. – М. : Гардарики, 2006. – 1072 с.

136. Философский энциклопедический словарь / глав. ред. Л.Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов — М.: Сов. Энциклопедия, 1983.—840 с.

137. Федоров Б. І. Логіко-гносеологічна природа порівняння / Б. І. Федоров // Логіко-філософські студії-2. Збірник статей. [під ред. С.І. Дудника, Я.А. Слініна].- СПб.: Санкт-Петербурзьке філософське товариство, 2003. - С. 159-170.

138. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологи : наука о душе / Т. Флоренская. – М. - 126 с.

139. Франк Л. Проективные методы изучения личности / Л. Франк // Проективная психология. – 2000. – С. 68-83.

140. Фрейд А. Детский психоанализ / Анна Фрейд : пер. с нем. – СПб. ; М. ; К. : Питер, 2004. – 477 с. – (Серия “Хрестоматия по психологии”).

141. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / Анна Фрейд : пер. с нем. – М. : Педагогика-Пресс, 1993. – 140 с.

142. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / З. Фрейд. – СПб. : Питер, 2007. – 384 с.

143. Фрейд З. Леонардо да Винчи. Воспоминание детства / Зигмунд Фрейд // Психоаналитические этюды : пер. с нем. / [сост. Д. И. Донского, В. Ф. Круглянского]. – Мн. : ООО Поппури, 2003. – С. 370–421.

144. Фрейд З. Методика и техника психоанализа / Зигмунд Фрейд // Психоаналитические этюды : пер. с нем. / [сост. Д. И. Донского, В. Ф. Круглянского]. – Мн. : ООО Поппури, 2003. – С. 47–150.

145. Фрейд З. Недовольство культурой / З. Фрейд. – СПб. : Питер, 1997. – 180 с.

146. Фрейд З. О клиническом психоанализе : избр. произведения / З. Фрейд. – М. : Медицина, 1991. – 288 с.

147. Фрейд З. Психология бессознательного [2-е изд.] / З. Фрейд. – СПб. : Питер, 2007. – 400 с.

148. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии / Зигмунд Фрейд : пер. с нем. / [гл. ред. И. А. Савкин]. – СПб. : Алатейя, 1997. – 223 с.

149. Фрейд З. Художник и фантазирование / З. Фрейд. – М., 1995.

150. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. - М., 1992.

151. Фромм Э. Забытый язык. Введение в науку понимания снов, сказок и мифов. / Эрих Фромм. – Москва : АСТ, Астрель, 2010. — 320 с.

152. Харенко С. Г. Психологічні особливості та корекція емоційних станів підлітків (засобами активного соціально-психологічного навчання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / С. Г. Харенко. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

153. Хаузер А. Философия истории искусства / А. Хаузер. - Мюнхен, 1958.

154. Харрис Дж. Я — хороший, ты — хороший / Дж. Харрис. – М. : Виста, 2001. – 150 с.

155. Холл К. С. Теории личности / К. С. Холл, Г. Линдсей. - [перевод И.Б. Гриншпун]. - М. : «Ксп+», 1997. – 402 с.

156. Хоментаускас Г. Т. Семья глазами ребенка / Г. Хоментаускас – М. : Педагогика, 1989. – 160 с.

157. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / К. Хорни. - М., 1993.

158. Хьелл Л. Теории личности : основные положения, исследования и применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер. - СПб. : Питер Пресс, 1997. - 608 с.

159. Чаплак Я. В. Професіоналізм психолога-практика / Я. Чаплак, Н. Коновчук // Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету, присвяченої 600-річчю м. Чернівці 13-14 травня 2008 р. – Чернівці: Рута. – С. 267-268.

160. Шавровська Н. В. Особливості пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Н. В. Шавровська. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.

161. Шапарь В. Б. Практическая психология. Проективные методики. / В. Б. Шапарь, О. В. Шапарь. – [изд. 2-е]. – Ростов н/Д. : Феникс, 2007. – 478 с.

162. Шостром Э. Терапевтическая психология. Основы консультирования и психотерапии / Э. Шостром, Л. Браммер : пер. с англ. В. Абабкова, В. Гаврилова. – СПб. : Сова; М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 624 с.

163. Юнг К. Г. Архетип и символ. / К. Г. Юнг. - М. : Ренессанс, 1991.

164. Юнг К. Г. Божественный ребёнок : аналитическая психология и воспитание / К. Г. Юнг. - Спб. – М. : «Олимп», ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1997.

165. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг ; пер. с нем. предисл. А. В. Брушлинского. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994.

166. Юнг К. Г. Психоанализ и искусство / К. Г. Юнг, Э. Нойман. - М., 1996.

167. Юнг Карл Густав Человек и его символы / К. Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Дж. Л. Хендерсон, И. Якоби, А. Яффе ; под общ. ред. С. Н. Сидоренко. – М. : Серебряные нити, 1998.

168. Ярошевский М. Г. Психология в XX столетии. Теоретические проблемы развития психологической науки / М. Г. Ярошевский. - М., 1971. - 367 с.

169. Яценко Т. С. Активна соціально-психологічна підготовка вчителя до спілкування з учнями: Кн. для вчителя / Т. С. Яценко. — К.: Освіта, 1993. - 208 с.

170. Яценко Т. С. Від тестового до психоаналітичного розуміння психомалюнка / Т. Яценко // Педагогіка і психологія. – 1995. – №2. – С. 11-23.

171. Яценко Т. Глибинна психокорекція та упередження психічного вигорання / Т. Яценко, Б. Іваненко, І. Євтушенко. – К.: Главник, 2008. – 176 с. – (серія «Бібліотечка соціального працівника»).

172. Яценко Т. С. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті : [навч. посіб.] / Яценко Т. С., Глузман О. В., Калашник І. В. – Ялта : РВВ КГУ, 2008. – 204 с.

173. Яценко Т.С. Діагностико-корекційні особливості глибинно-психологічної практики / Т. С. Яценко. // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова, Серія 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. - № 29 (53). – С. 30 – 35.

174. Яценко Т. С. Ігрові технології в роботі психолога / Т. С. Яценко, І. В. Калашник, І. О. Чернуха. – К. : Марич, 2009. – 68 с.

175. Яценко Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків) / Т. Яценко, М. Чобітько, Т. Доцевич. – Черкаси : «Брама», видавець Вовчок О. Ю., - 2003. – 216 с.

176. Яценко Т. С. Методологія взаємозв'язків свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта до соціуму / Т. Яценко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч.1. – С. 28-44.

177. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика : [навч. посіб.] / Т. Яценко. – К. : Вища шк., 2006. - 382 с.

178. Яценко Т.С. Психоаналитический подход к интерпретации тематических рисунков / Т. Яценко // Гуманитарные науки. – 2001. – №2. - С. 72- 86.

179. Яценко Т. Психодинамічна теорія АСПН у контексті різних підходів до психологічної практики / Т. Яценко // Шлях освіти. – 1997. - №2. – С. 14-19.

180. Яценко Т. С. и др. Психодинамическая теория: методология и научно-практические результаты / Т. С. Яценко, Л. Я. Галушко, Н. В. Дметерко, Дметерко, И. В. Евтушенко, Е. Г. Максименко, А. В. Педченко, Е. Н. Поляничко, Л. Г. Туз, О. Н. Усатенко // Психотерапия. – М. : ООО «Гениизус Медиа», 2012. – № 10 (18). – С. 81 – 91.

181. Яценко Т. С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубиннопсихологический аспект) / Т. Яценко, Я. Кмит, Л. Мошенская. – М. : СИП РИА, 2000. – 192 с.

182. Яценко Т. С. Проблема глубинного познания психики субъекта в визуализированной самопрезентации / Т. С. Яценко // Психотерапия. – М. : ООО «Гениизус Медиа», 2012. – № 10 (18). – С. 22 – 30.

183. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції : активне соціально-психологічне навчання : [навч. посіб.] / Т. Яценко. – К. : Вища шк., 2004. – 679 с.

184. Bach Susan R. Spontaneous Paintings of Severely III Patients / S. Bach . – Actasychosomatica. - №.8. – Basel : Switzerland Geigy, 1966.

185. Corsini R. Concise Encyclopedia of Psychology / R. Corsini, A. Auerbach. Boston: Houghton Mifflin, 1962.

186. Eriksen C. W. Perceptual defense and projective tests / C. W. Eriksen, R. S. Lazarus // Supplement to Journal of abn. and soc. psychol, 1952. - v. 47.

187. Frank L. K. Projective methods for the study of personality / L. K. Frank // J. of psychol,1939. - v. 8.

188. F. Galton Psychometric facts / F. Galton. - Nineteenth Century, 1879.

189. Godenough The Measurement of Intelligence by Drawing / Godenough. -1926.

190. Harris D. B. Childrens Drawings as Measures of Intellectual Maturity: A Revision and Extension of the Goodenough Draw-a-Man Test / D. B. Harris. - N.Y.,1963.

191. Holmes D. S. Dimensions of projection / D. S. Holmes // Psychol. Bull., 1968.

192. Hulse The Emotionally Disturbed Child Draws His Family / Hulse // Quarterly Journal of Child Behavior. - 1951.

193. Jacobi Jolande The Psychology of K. G. Jung / J. Jacobi. - New Haven: Yale University Press, 1973.

194. Klopfer B. The Rorschach Technique: an Introductory Manual / B. Klopfer, H.H. Davidson. – New York : Harcourt, Brace World,1962.

195. Koch Karl The Tree Test / K. Koch, H. Huber.- Switzerland, 1952.

196. Levin K. A dynamic theory of personality Selected papers / K. Levin. - N. Y., 1935.

197. Murray H. Explorations in personality / H. Murray. - N. Y., 1938.

198. Murray H. Thematic Apperception Test Manual / H. Murray. - Cambridge, 1943.

199. Murstein Handbook of projective techniques / Murstein. - N.Y., 1965.

200. Rapaport D. Diagnostic psychological testing / D. Rapaport. - Chicago, 1945.

201. Rubin Z. Measurement of romantic love / Z. Rubin // Journal of Personality and Social Psychology,1970. - №16.

202. Sargent H. Projective methods: their origin, theory and application in personality research / H. Sargent // Psychol. Bull, 1945. - v. 42.

203. Stora R. Ijc fest 1'arbre. Paris: Presses univesittaires de France. - P., 1978.

204. Weber W. Important Steps Towards the Helping Dialogue. A training program based on and aimed at practical experience / Weber Wilfried. - IFOTES, 1994. - 42 p.

ДОДАТКИ

Зміст додатків

Додаток А. Стенограми психокорекційної роботи з різними протагоністами……..195
Додаток А.1. Фрагмент стенограми психокорекційної роботи з протагоністом А..195
Додаток А.2. Стенограма психокорекційної роботи з протагоністом Ю. з використанням аналізу комплексу тематичних малюнків……..219
Додаток А.3. Фрагмент стенограми психокорекційної роботи з протагоністом Т. у процесі психоаналізу комплексу тематичних малюнків……274
Додаток А.4. Стенограма психокорекційної роботи з протагоністом В. з використанням аналізу комплексу тематичних малюнків, неавторських малюнків, каменів……286
Додаток Б. Проективні методики……312
Додаток Б.1. Проективний тест «Дім, дерево, людина» Дж. Бука……312
Додаток Б.2. Проективний тест «Людина під дощем» за А. Абрамсом……343
Додаток Б.3. Графічна методика «Кактус» М. А. Панфілової……346
Додаток Б.4. Проективний тест «Неіснуюча тварина» (за М. З. Дзукаревич)……348
Додаток Б.5. Проективний тест «Карта світу» (за Є.Романовою, О.Потьомкіною).354
Додаток Б.6. Графічна методика «Малюнок чоловіка і жінки» (за Н. М. Романовою)……..360
Додаток В.Тестові методики……362
Додаток В.1. Методика «Самооцінка психологічної адаптивності»……362
Додаток В.2. Методика «Діагностика ворожості (за шкалою Кука — Медлен)»….364
Додаток В.3. Методика «Діагностика прийняття інших (по шкале Фейя)»……366
Додаток Г. Малюнки на теми: «Я до проходження групи АСПН», «Я після проходження групи АСПН»……...369

Додаток А

Стенограми психокорекційної роботи з різними протагоністами

Додаток А.1

Фрагмент стенограми психокорекційної роботи з протагоністом А.

Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста А.

П.: З яких малюнків вам би хотілося почати роботу?

А.: З малюнків «Моя сім'я» (рис. А.1.1, рис. А.1.2).

Рис. А.1.1. Моя сім'я

Рис. А.1.2. Моя сім'я

П.: **1** Ви зобразили будинок, в якому проживаєте зараз чи той, в якому хочете жити (рис. А.1.1)?

А.: Я зобразила будинок, в якому мені хотілося б жити в майбутньому.

П.: **2** На наступному малюнку ми бачимо єднання з природою (рис. А.1.2).

3 Що зображено біля людей?

А.: **4** З одного боку я намалювала рюкзак, а з іншого - кота. І всі між собою тримаються за руки.

П.: **5** Кота теж тримають за «руку»?

А.: Так.

П.: **6** Що ви хотіли передати малюнком, коли зображували свою сім'ю (рис. А.1.2)? Може, те, що ваша сім'я єдина з природою?

А.: **7** Для мене є важливим в сім'ї єднання з природою, один з одним і загальний напрямок життєвого шляху, спільне подолання труднощів.

П.: **8** Ми бачимо суперечливість, адже, працюючи з каменями (*див. роботу з камінням*), ви неодноразово проговорювали, що самі задаєте напрямок, підштовхуєте, активізуєте свого партнера. На малюнку ми бачимо, що партнер сам показує напрям подальшого шляху (*вказує на чоловічу фігуру*, рис. А.1.2). **9** Ви зобразили свою ідеальну сім'ю чи батьківську, в якій батько вибирав напрямок шляху?

А.: **10** Я зобразила свою ідеальну сім'ю. У сім'ї батьків батько визначав напрямок, але мама теж впливала на його вибір. Мені хочеться, щоб у моїй сім'ї чоловік теж вирішував, куди йти далі.

П. **11** (*до групи*): Ми бачимо вплив первинної сім'ї, і одночасно те, чого не вистачає протагоністу зараз. (*До А.*): **12** Вам хочеться, щоб ваш чоловік був головним, провідним?

А.: **13** Якщо чоловік упевнений у власних силах і можливостях, то я готова з ним піти на край землі, і він буде вести.

П.: **14** Судячи по роботі з камінням, ваш партнер - впевнена людина, і він хоче бути ведучим, але ваші цінності не збігаються, тому ви не готові йти туди, куди пропонує він.

А.: Так.

П.: **15** Виходить, що ваш партнер може бути ведучим, але ви ще сама до цього не готова. Ви хочете, щоб напрямок партнера був в унісон з вашими потребами. Може, ви намагаєтеся гармонізувати суперечливість, на що вказує образ рюкзака? Може, ваш партнер в поході на природу буде ведучим (*вказує на чоловіка*, рис. А.1.2)?

А.: **16** Можливо, в короткій дорозі він зможе вести мене, але в тривалому шляху - невідомо.

П.: **17** Малюнок вказує на об'єктне відношення, яке сформувалося в батьківській родині, де батько був ведучим. Але образ кота свідчить про бажання мати свою власну сім'ю (рис. А.1.2). **18** Вам імпонує те, що ваш чоловік буде провідним в не довгостроковій прогулянці, в поході, в єднанні з природою (рис. А.1.2)?

А.: Так.

Рис. А.1.3. Моє майбутнє

П.: Розглянемо наступний малюнок (рис. А.1.3).

А.: **19** Я зобразила кілька дверей, які можна відкрити (рис. А.1.3). Всі двері привабливі, і тільки одна з них більш освітлена, яскрава (*вказує на жовті двері*, рис. А.1.6). Майбутнє я розглядаю як безліч можливостей, відкритих для реалізації.

П.: **20** Ви губитеся серед безлічі можливостей?

А.: **21** У якійсь мірі, так, тому що доводиться вибирати між різними перспективами самореалізації.

П.: **22** Ручка на дверях жовтого кольору намальована у вигляді знаку питання, що є натяком на те, що вам хочеться відкрити дані двері. Жовті двері більш яскраві, освітлені ліхтарем, напівкруглі, що вказує на бажання єднання з матір'ю (архетип) (рис. А.1.3). **23** Може, знак питання вказує на ваші роздуми з приводу відкриття дверей? Що вас турбує?

А.: **24** Не завжди те, чого хочуть батьки, є тим, чого хочемо ми. Існує багато можливостей, але нам доводиться вибирати з того, що нам пропонують.

П.: **25** Округлість жовтих дверей і ліхтаря у формі дзвоника над ними вказують на жіночий образ. Судячи з матеріалу нашої роботи, можна сказати, що дані двері є образом материнської постаті (рис. А.1.3). **26** Цікавим є той факт, що на малюнку промальовано безліч дверей, а вгорі над ними природа, відкритий простір.

А.: **27** Я намалювала небо, але оформила його як двері. Мені здається, що я зобразила захід сонця.

П.: **28** Тоді що промальовано внизу, якщо вгорі ви зобразили двері у формі неба?

А.: **29** Внизу намальоване світло, що пробивається через щілинки від дверей до приміщення. Найбільш світла пробивається від тих дверей, які символізують можливі перспективи, але їх не привабливість вказує на труднощі в їх реалізації (*вказує на двері праворуч*, рис. А.1.3).

П.: **30** Чи можна сказати, що ваше майбутнє - це проблеми вибору?

А.: Так.

П.: **31** Малюнок ілюструє єднання відкритості і закритості: двері закриті, а небо відкрите (рис. А.1.3).

А.: **32** Я побоююся, що відкрию не потрібні двері.

П.: **33** Може, ваші побоювання єднають вас з партнером, оскільки йому страшно відкривати двері в новий світ (змінювати місце проживання), а вам хочеться життєвих змін, але присутній страх вибору не того шляху?

А.: **34** Можливо. Я боюся, що коли відкрию двері, то партнер не захоче зі мною далі йти, а залишиться або вибере інший шлях. Тому я не користуюся даними мені можливостями (рис. А.1.3).

П.: **35** Виходить, що можливості є і, одночасно, їх немає, адже ними не можна скористатися, про що свідчить образ закритих дверей (рис. А.1.3). **36** Як би ви зараз назвали рис. А.1.4. «Моя сім'я»?

А.: **37** «Моя сім'я, мій дім, спогади про майбутнє» - це картинка, яку я бачила раніше.

П.: **38** Цікаве поєднання «Спогади про майбутнє». Це спогади про те, що вже було?

А.: Так.

П.: **39** Майбутнє настільки в вас, що, говорячи про нього (майбутнє), доводиться лише згадувати?

А.: **40** Майбутнє я пройшла, воно вже не страшне.

П.: Можливо, що в житті ви бачили такий будинок (рис. А.1.1)?

А.: Ні, я хочу жити в будинку з великими вікнами, верандою, де буде багато світла і простору.

П.: Ви говорили з партнером про будівництво спільного дому?

А.: **41** У мого хлопця є свій будинок, в якому він запропонував мені жити. Але оскільки будиночок знаходиться недалеко від його батьків, я в ньому жити не хочу. Мені хочеться побудувати свій будинок, а не такий, який вже є у хлопця.

П.: Перейдемо до розгляду наступного малюнку (рис. А.1.4)

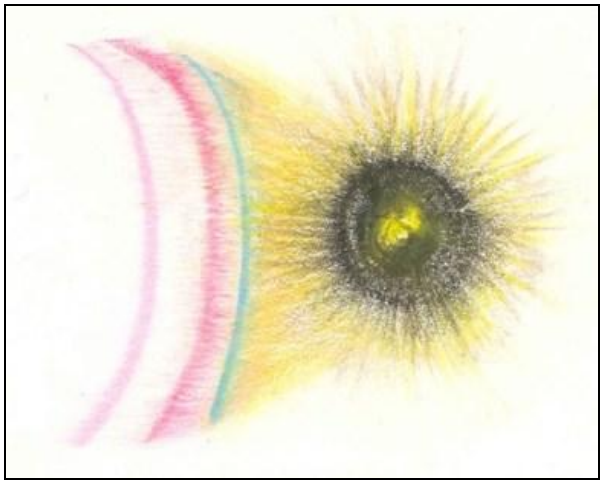

Рис. А.1.4. Я йду назустріч біді

А.: **42** Для мене біда - це вибухонебезпечна речовина (рис. А.1.4, *праворуч*), проти якої я виставляю захист, щити (рис. А.1.4, *ліворуч*).

П.: **43** Біда схожа на прикраси на дверях (*вказує на жовті двері*, рис. А. 1.3). Значить, двері, символізують ваші можливості: двері вас одночасно ваблять, і викликають побоювання. **44** Ви отримали невдалий життєвий досвід після взаємодії з чимось привабливим, бажаним?

А.: **45** Можливо, мій невдалий життєвий досвід стосується взаємин з чоловіком, і я не хочу більше опинятися в подібній ситуації.

П.: **46** Ми бачимо механізм символізації, який простежується в маскуванні кількістю образів, що не дозволяє виділити значимість деяких з них (*вказує на елементи дверей*, рис. А. 1.3). За допомогою механізмів проекції, згущення, заміщення та ін. акцент з відносин переноситься на іншу життєву ситуацію (рис. А. 1.4). **47** Очевидно, вам самій довелося закрити двері, які вас приваблювали (рис. А. 1.3)?

А.: **48** Складний період стосунків з чоловіком, про який я розповіла, можна простежити на рис. А. 1.5 і рис. А. 1.6, які я тоді малювала.

Рис. А. 1.5. Погляд крізь сльози

Рис. А. 1.6. Два обличчя

П.: **49** Чиє серце зображено в оці (рис. А. 1.5)?

А.: **50** Моє. У той період я не бачила раціонального, безболісного виходу з ситуації, що склалася. У мене було відчуття, що я стою над прірвою і не знаю, що буде далі.

П.: **51** Була проблема життя і смерті?

А.: **52** Так, я роздумувала про те, як пройти шлях і залишитися живою, не пронести проблему через все життя.

П.: **53** Ваш партнер знає про ваші важкі переживання?

А.: Ні, вони стосуються взаємовідносин з іншим чоловіком, тому я не вважаю за потрібне їх розповідати.

П.: **54** Малюнок свідчить про проблему «життя-смерті» (*вказує на надгробні плити внизу зліва*, рис. А. 1.5,). Розстановка каменів в попередній нашій роботі показала

іншу сторону вашого життя - спокійну, розмірну (*див. роботу з використанням каменів*). Можливо, вам не вистачає стресових ситуацій і, одночасно, ви їх боїтеся?

А.: **55** У мене зараз немає сильних почуттів, які були тоді, я їм не дозволяю з'являтися, щоб знову не було боляче.

П.: **56** На малюнку зображено полум'я (рис. А. 1.6). Воно може бути символом ваших почуттів?

А.: **57** Можливо, так. Я думаю, що людина, з яким у мене були стосунки, згоріла разом з вогнем. І всі почуття зникли з мого життя.

П.: **58** Людина, що повернена спиною, ображена (*вказує на чоловіка*, рис. А. 1.6)?

А.: **59** Він просто відвернувся від мене, проявляючи, таким чином, свою силу.

П.: **60** Його сила корениться в можливості протистояти власним почуттям?

А.: **61** Так.

П.: **62** Значить, ваші почуття були не значимі для чоловіка, він хотів самоствердуватися (*вказує на чоловіка*, рис. А. 1.6)?

А.: **63** Я не відразу це зрозуміла. Наші відносини були грою, в яку я повірила, а чоловік просто скористався моїми почуттями для свого самоствердження.

П.: **64** Що б ви сказали сама собі, виходячи з розглянутого на рис. А. 1.5 і рис. А. 1.6?

А.: **65** За пеленою смутку знаходиться чисте серце, в якому живе нескінченна любов (рис. А. 1.8). Якщо зняти павутину, прогнати сов з кладовища, витерти сльози, то любов оживе, а картинка змінить вигляд (рис. А. 1.5, рис. А. 1.6). Я зобразила ієрогліфи, придумані мною, які символізують ліки, заклинання, рішення проблеми (рис. А. 1.5). **66** Я не хотіла впускати у своє серце складну ситуацію відносин, тому намалювала біль зовні (*вказує на серце в оці*, рис. А. 1.5), а всередині все нормально.

П.: **67** Якщо все нормально, то чому серце зображено зовні (рис. А. 1.5), адже воно символізує внутрішній стан?

А.: **68** Внутрішній стан людини можна побачити, подивившись йому в очі.

П.: **69** Значить, нормальний внутрішній стан і печаль у зовнішній ситуації є для вас бажаними, але не є дійсними?

А.: **70** Можливо.

П.: **71** Чиє око зображене на малюнку (рис. А. 1.6)? (*До групи*): **72** Ми бачимо механізми зсуву і згущення, адже око зображене усередині іншого ока (рис. А. 1.6, *вгорі праворуч*).

А.: **73** Я намалювала очі вищої сили, яка повинна мудро розсудити і вирішити ситуацію. Мені потрібно було пережити складні стосунки, щоб отримати життєвий досвід. Все сталося так, як повинно було бути.

П.: **74** Зараз ми почули ваші раціональні, заспокійливі міркування. **75** Проговоріть, до чого саме ви йдете на рис. А. 1.4? Може, ви прагнете до спалаху почуттів, неземного кохання?

А.: **76** Зараз малюнок «Я йду назустріч біді» розглядаю зовсім по-іншому: мені хотілося б відчути стан божевільної любові, але я ставлю перешкоди, так як сприймаю її як біду (рис. А. 1.4).

П.: **77** Значить, у вашому житті любов єдина з бідою, але діє механізм вимушеного повторення, з'являється бажання знову пережити схожі почуття.

А.: **78** Мені хочеться відчувати сильні почуття любові. Зараз мене бентежить те, що я переживаю спокійні, розмірені, гармонійні почуття.

П.: **79** Коли ваші почуття були сильними, то вас вони обтяжували, і ви хотіли, щоб чоловік згорів у вогні (рис. А. 1.4, рис. А. 1.6).

А.: **80** Полум'я почуттів зникло з мого життя разом з людиною, яку я любила.

П.: **81** Ми бачимо, що полум'я ваших почуттів зникло і, одночасно, не зникло, оскільки ви хочете пожвавити колишньою любов, але в прийнятому для вас варіанті.

А.: **82** Може бути.

Рис. А.1.7. Будинок, дерево, людина

П.: **83** Розглянемо наступний малюнок. Ми знову бачимо двері та вікна (*вказує на будинок*, рис. А. 1.7).

А.: Біля будинку з великими вікнами росте дерево, на ньому сидить велика кількість щасливих чоловічків.

П.: **84** Вони мають стать?

А.: **85** Так, деякі з них обіймаються, як чоловік з жінкою. Всі чоловічки живуть на дереві, вибравши своє становище.

П.: **86** Де зображені ви?

А.: Я разом зі своїм другом йду по доріжці до дерева (рис. А. 1.7, *справа*).

П.: **87** Чи можна сказати, що ви любите бути серед людей, єдина з іншими (рис. А. 1.7)?

А.: **88** Мені подобається, коли люди живуть разом гармонійно, не сваряться, не створюють проблем, відносяться щиро. Якщо люди живуть на невеликій території, то вони повинні жити дружно.

П.: **89** Мабуть, у чоловічків близькі інтереси і є прагнення бути разом, що проявляється у бажанні піднятися над повсякденною реальністю, тому що вони знаходяться на дереві. **90** Дерево по архетипній символіці - це батьківський образ: крона дерева - материнський символ, стовбур - батьківський. Буденність приваблива, але хочеться над нею піднятися. Можливо, що будинок - це рідний дім, з якого ви вийшли. **91** Вам би хотілося вийти за межі рідного дому, мати більше простору, але й не бути самотньою.

А.: **92** Мені хочеться, щоб будинок був моїм, створити сім'ю, відірватися від батьків.

П.: **93** Ви від батьківської сім'ї не пішли далеко?

А.: **94** Не пішла.

Рис. А.1.8. Людина, яку я боюся

П.: **95** Перейдемо до розгляду наступного малюнку. Ви зобразили смерть (рис. А. 1.8)?

А.: **96** Ні. На малюнку зображена підступна людина, яка за добрими намірами приховує злий вчинок.

П.: **97** Це жінка?

А.: **98** Так. Я схильна довіряти людям, то у мене є побоювання стосовно них, недовіра.

П.: **99** Отруєне яблуко (*вказує на яблуко в руці жінки*, рис. А.1.8) ви отримали, мабуть, не від жінки, а від чоловіка (рис. А.1.5), який скористався вашими почуттями для самоствердження. У казці ви шукали друга, чоловіка, який був би схожим на вас (*див. роботу з камінням*). **100** Чому сильні почуття пов'язані з жінкою (рис. А.1.8)?

А.: **101** Протилежність притягує, її хочеться пізнавати.

П.: **102** Може, вам хотілося не пізнавати, а підпорядковувати собі протилежне (рис. А.1.9), адже навіть чоловічки підкорили дерево (рис. А.1.7)?

А.: Можливо.

П.: **103** Жінка зображена в похилому віці (рис. А.1.8), що вказує на відсутність перспектив. Може, ви підозрюєте її в злому намірі, бо вона сама не може зробити себе щасливою?

А.: **104** Може бути. Іноді в мене з'являється страх не встигнути, не скористатися моментом, не використати свої можливості, поки я ще молода, активна, енергійна. У

старості люди користуються нажитим раніше, тому я намагаюся зараз змінити ситуацію, в якій живу.

Рис. А.1.9. Моє минуле

П.: Розглянемо наступний малюнок. **105** Ми бачимо, що ваше минуле вже позаду, адже дівчина дивиться вперед, у майбутнє (рис. А.1.9).

А.: **106** Я зобразила погляд з минулого в майбутнє. У своєму минулому я завжди була орієнтована на майбутнє, від якого чекала дива, яскравості.

П.: **107** Ви жили не справжнім, а майбутнім?

А.: **108** Дуже часто.

П.: **109** Ви живете тим, чого немає, ви не можете відчувати радість від цього моменту, адже навіть у вашій казці свято було з сумом (*див. роботу з камінням*). **110** Існує протиріччя: ви самі себе стимулюєте до відчуття радості, хочете скористатися моментами життя, але не помічаєте того, що не користуєтеся тим, що є.

А.: **111** Я вважаю, що кожен момент життя повинен бути продуктивним на благо майбутнього. Теперішнє має приносити користь, а не насолоду, адже плодами своєї праці доведеться користуватися в майбутньому.

П.: **112** Можливо, вас щось не влаштовувало в батьківській родині, тому ваша увага переносилося на краще майбутнє?

А.: **113** Так, у мене з мамою були не прості відносини. Коли народився брат, я часто виходила з мамою на конфронтацію, в наших відносинах був присутній невирішений конфлікт. Брат виступав засобом маніпуляції то з маминого, то з мого боку. Тоді у мене виникло бажання жити окремо від батьків, де більше простору, особистої свободи, спокій. У 13 років я пішла з батьківської квартири і стала жити з

двоюрідною сестрою недалеко від батьків. Після мого переїзду ситуація змінилася, з'явилася розрядка у відносинах з матір'ю.

П.: **114** Батьки були не проти вашого самостійного життя?

А.: Ні, вони мене підтримали.

П.: **115** Тоді було ваше перше наближення до бажаного майбутнього?

А.: **116** Так. Коли я почала жити окремо, у нас з матір'ю налагодилися відносини, з'явилася дружба між нами, життя стало гармонійним.

П.: **117** Ви довго жили окремо від батьків?

А.: До того моменту, поки не вступила до інституту.

П.: **118** Ми виявили, що, незважаючи на досвід самостійного життя, у вас існує залежність від матері.

А.: **119** Напевно, залежність з'явилася від нестачі любові та уваги з боку матері. У дитинстві ми з братом конкурували за любов матері.

П.: **120** Вам легше було відійти від боротьби, вийти з родини, ніж продовжувати суперництво з братом, який мав певну перевагу для матері?

А.: **121** Незважаючи на велику похвалу матері по відношенню до мене, вона постійно опікувалася братом. Мені було складно з нею спілкуватися, але мені хотілося її розуміння і визнання своїх успіхів.

П.: **122** Ви навіть намалювали дівчинку підліткового віку, що відображає вашу ситуацію з матір'ю (рис. А. 1.9).

А.: **123** Мені колись наснився сон, в якому я рухалася по спіралі (вказує на сходи, рис. А. 1.9). Я піднімалася до світла з темного підвалу.

П.: **124** Виходить, що зараз ваша ситуація з партнером така, як вам хотілося: мати бачить ваша перевагу, але вона не схвалює вашого супутника, що було бажаним в дитинстві у відносинах з братом.

А.: **125** Я завжди захищала брата, тому мені не хотілося, щоб мати його не приймала, а мене схвалювала.

П.: **126** Ви ідентифікувалися з братом, як з дитиною, що дозволяло вам наближатися до материнської любові, адже ви з братом - одне ціле, а любов матері до вас однакова за силою. Буває, що батьки говорять дітям: «Ми вас любимо однаково»,

що і сприяє ідентифікації дітей один з одним. Але разом з тим можна відчувати, що брат має переваги в очах матері, а до вас пред'являлися підвищені вимоги. Психіка полізначна, тому в ній відображені всі аспекти відносин. Перейдемо до розгляду наступного малюнку.

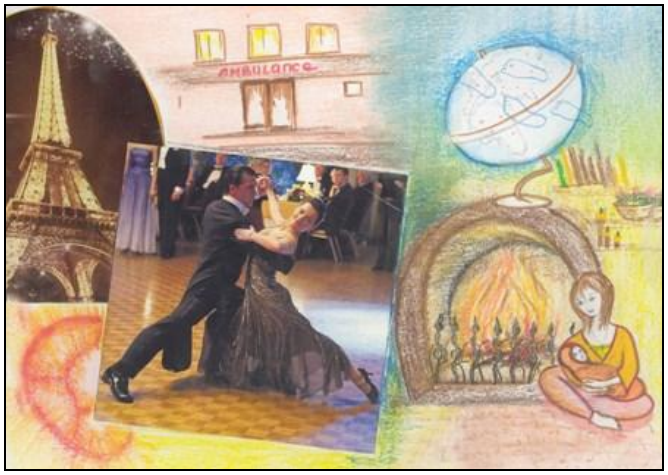

Рис. А.1.10. Мої мрії

А.: **127** Я зобразила прагнення до цілісності (рис. А. 1.10). Розбите серце (рис. А. 1.7, *внизу ліворуч*) поділено на частини, що є символом пережитих душевних подій, які хочеться викинути з життя. Зараз я розумію, що їх потрібно зібрати в єдине ціле.

П.: **128** Ви зображена як Мадонна з немовлям (*вказує на жінку з дитиною*, рис. А. 1.10)?

А.: **129** Я мрію про материнство, сім'ю, комфорт, затишок. Ще хочу подорожувати по світу, тому намалювала глобус. Вгорі я відобразила роботу. Ейфелева вежа - символ успіху, визнання самої себе.

П.: **130** Центральним елементом малюнка є танець (*вказує на чоловіка і жінку*, рис. А. 1.10)?

А.: Танок - це гармонійні відносини, вираз жіночності.

П.: **131** Чому в сімейному вогнищі ви одна (*вказує на жінку з дитиною*, рис. А. 1.10)?

А.: **132** Зараз у мене є готовність до створення сім'ї, але самої сім'ї немає.

П.: **133** У 13-річної дівчинки теж була готовність до того, щоб її любили в родині, але самої сім'ї у неї не було. Ми бачимо залишкові явища, які заважають вам зараз створити власну сім'ю. Виходить, що ви з партнером живете тимчасово, адже в

будь-який момент можете піти від нього. У роботі з камінням я питала вас про те, чому ви не можете прибрати перепони у відносинах з партнером і жити щасливо. Камінь, що символізує перешкоди вказує на травматичні відносини з батьками, досвід вашого раннього відходу від них.

А.: **134** Мені було дуже добре поза сім'єю.

П.: **135** Вам було добре, бо не було конфліктів, програшів і невдач. **136** Чи були у вашому житті схожі взаємини (*вказує на чоловіка і жінку*, рис. А. 1.0) до того, як виникло розставання (рис. А. 1.5)?

А.: Може бути.

П.: **137** В подальшому такі відносини (рис. А. 1.10) призвели до тяжких станів (рис. А. 1.5, рис. А. 1.6). Тоді пішли не ви, а хтось пішов від вас, а вам тепер хочеться вступити також (рис. А. 1.6)**. 138** Ви хочете, щоб чоловік показував напрямок шляху, який би співпадав з вашими прагненнями (рис. А. 1.2)**.**

А.: **139** Так, мені хочеться, щоб ми дивилися в одну сторону.

П.: **140** При розстановці каменів ми бачили, що ваші бажання «колючі». Можливо, ви самі знецінюєте свої бажання, адже «колючки» могла «подарувати» вам мати, але ви також очікуєте, що хтось зробить ваші бажання «круглими», єднаючи їх зі своїми.

А.: **141** Мені хочеться, щоб мої бажання стали «круглими».

П.: **142** Ви очікуєте від свого партнера прояву сили, що дозволило б ваші бажання зробити «круглими» (рис. А. 1.10). Мабуть, у попередніх відносинах (рис. А. 1.5 рис. А. 1.6) ви були сильніше партнера.

А.: Так.

П.: **143** Які почуття переживає дівчинка (рис. А. 1.9)?

А.: **144** Їй хочеться наблизитися до світла, але страшно. Дівчинка сумує, адже розуміє, що рано йти до нього, адже вона ще маленька, але це необхідно.

П.: **145** Світло, яке приваблює - це інтимні відносини, перспективи навчання, або щось інше?

А.: **146** Світло символізує перспективи, простір, адже в дитинстві мені завжди було тісно у квартирі, в місті. Відхід від батьків в іншу квартиру був обумовлений не

тільки конфліктами з матір'ю, але і недоліком простору для себе. У своїй квартирі я відчувала себе господинею, і іноді я приходила в гості до батьків.

Рис. А.1.11. Людина під дощем

П.: Перейдемо до розгляду наступного малюнку. **147** Ви відмовилися від батьківської квартири і від парасольки (рис. А. 1.11). Ви залишилися під дощем без захисту, адже за архетипною символікою парасолька - це прикриття, батьківська опіка.

А.: **148** Мені набридли застереження і обмеження (рис. А. 1.11). Я інша.

П.: **149** Не дивно, чому ви потрапили в складну ситуацію (рис. А. 1.6).

А.: **150** Дощ не сприймається мною як біда, він теплий, літній (рис. А. 1.11).

П.: **151** Так психіка адаптується до життєвих негараздів. У тому, що малюнок сприймається вами оптимістично, ми бачимо прояв психологічної сили. **152** Але ви зобразили швидше весну, ніж літо (*вказує на проліски, чоботи*, рис. А. 1.11)?

А.: **153** Так, точно. Парасолька і чоботи мені потрібні, але іноді хочеться побути під дощем без них.

П.: **154** Вам було незатишно в батьківському домі, холодно на душі, тому сформувалося устремління до незалежності, яке зберігається до цих пір, як бажання розкритися, кудись поїхати. Але дівчинці (рис. А. 1.9) було нелегко, хотілося відкрити двері зі знаком питання (*вказує на жовті двері*, рис. А. 1.3).

А.: **155** Якщо постійно захищатися, то не можна пережити справжні почуття, велику любов. Якщо бути закритою для любові, то вона може не статися.

П.: **156** Ми бачимо протиріччя, адже любов зустрічалася у вашому житті і принесла вам розчарування, негативний досвід (рис. А. 1.6).

А.: **157** Я хочу залишити пережите в минулому.

П.: **158** Психіка не може відмовитися від мрії зустріти щасливу любов і побудувати гармонійні відносини (*вказує на чоловіка і жінку*, рис. А. 1.10). **159** (*До групи*): Для несвідомого надія ніколи не вмирає, скільки б людина не отримував негативного досвіду. Відбувається єднання енергій «лібідо» і «мортідо», що складає велику силу. У малюнках представлено єднання життя і смерті (*вказує на серце і могили*, рис. А. 1.5), горить вогонь (рис. А. 1.6). Розглянемо інший малюнок. **160** Ви зобразили різні фігури або тільки одну, але в дії (рис. А. 1.12)?

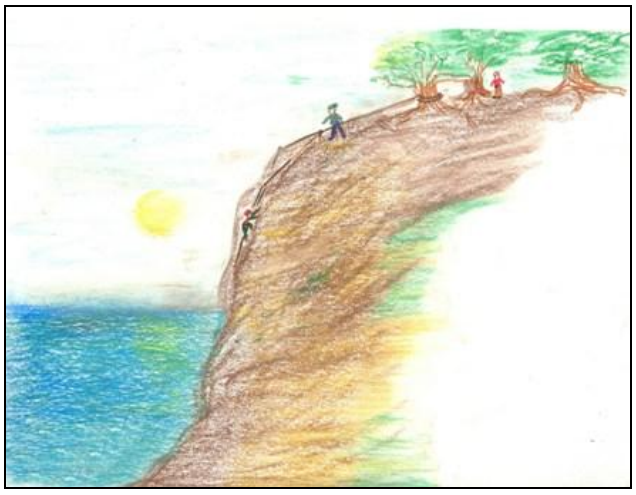

Рис. А.1.12. Мої бажання і мої можливості

А.: **161** Я зобразила різних людей (рис. А. 1.12). Та людина, яка намагається вибратися на гору, застрахована, їй допомагають інші люди (*вказує на мотузку*, рис. А. 1.12). Ця людина - я.

П. **162** (*до групи*): У А. є велика потреба в допомозі, адже акцент вона зробила на страховку. Мотузка є символом пуповини, зв'язку з батьками. Присутній ризик падіння як небезпека зближення з матір'ю (*вказує на воду внизу*, рис. А. 1.12), та апелювання до допомоги інших людей поза сім'єю (вказує на людей, які допомагають, рис. А. 1.12). **163** (*До А.*): Лінія вашого життєвого шляху задана батьками, так як ви повзете по мотузці (пуповині). На вашу залежність від сім'ї вказують страховка, яка прив'язана до дерева, і коріння дерева (рис. А. 1.12).

А.: **164** У мене прихильність не до сім'ї, а швидше до батька.

П.: **165** Малюнок пов'язаний не тільки з іншими людьми, але і з батьківською сім'єю, яка створила вашу життєву спрямованість (*вказує на мотузку*, рис. А. 1.12). Ви хочете мати більше простору, тому відчужує будинок вашого партнера. **166** У складні моменти життя ви не спиралися на батьків, ви сподівалися тільки на саму себе або на інших людей. У інших людей немає проблем, а для вас існує ризик падіння в безодню, і бажання не впасти з гори (*вказує на людину, яка піднімається на гору*, рис. А. 1.12).

А.: **167** Інші люди пройшли такий же шлях, як і я, тому мені не страшно з ними (рис. А. 1.12).

П.: **168** Вам не страшно знаходиться без парасольки під дощем (рис. А. 1.11), а, значить, вашою умовною цінністю є бажання бути безстрашною. Але ваша сила на межі, адже вас лякає невідомість (*вказує на жовті двері*, рис. А. 1.3) і дівчинка лише дивиться, як можна піднятися по сходах (рис. А. 1.9). Камінь, який ви наповнювали проблемним змістом є відображенням вашої внутрішньої тривоги, яка не дозволяє вам жити щасливо зараз. (*До групи*): **169** Якщо глибинно не опрацьовувати залишкові явища дитинства, важко буде уникнути життєвих проблем. Не важливо, що «подарували» нам батьки, який життєвий досвід ми набули, головне, що ми самі собі «подаруємо» для того, щоб не прожити все життя в підвішеному стані (*вказує на людину, яка піднімається на гору*, рис. А. 1.12). Перейдемо до розгляду наступного малюнку.

Рис. А.1.13. Казка мого життя

А.: **170** Колись я написала казку про своє життя: «Казка - це коли світ навколо наповнений чарами. Коли всередині кожного живе чарівник, його звуть Шеф, який приймає участь в повсякденному житті.

Одного разу Шеф прокинувся і вирішив, що життя прекрасне. Широко розкритими очима маленької дівчинки він побачив дивний і незрозумілий світ: безліч великих і дивних істот метушилися, зачіпали один одного, потім плакали або сміялися від зіткнень. Судячи з усього, їм це подобалось, і вони повторювали свої мініатюри. Шеф вирішив, що їм весело грати один з одним, і захотів до них приєднатися. Дівчинка, яка стала його вірним супутником, ще не підозрювала, який подарунок чекає її на Різдво, втім, вони знайшли один одного. Два Нові роки дівчинка писала листи всім відомим могутнім істотам, яких знала: Діду Морозу, Святому Миколаю, Сніговій королеві тощо з проханням про щось.

Отже, коріння новорічної ялинки (рис. А. 1.13) - це довгі міцні нитки, які з'єднують дух Різдва з душею Всесвіту. Безліч бажань дозріває на підземних нитках, зігрітих теплом сердець, і трапляються на життєвих дорогах падаючою зіркою, новорічною іграшкою, а іноді випадають з першим снігом. Своє новорічне диво дівчинка отримала з найкрасивішою, яскравою новорічною іграшкою. Вішаючи її на верхівку ялинки, вона мріяла про найважливіше, але іграшка впала і розбилася, з'явилися сльози (*вказує на дівчинку*, рис. А. 1.13). Мама каже: «На щастя» і посміхається, а дівчинка їй вірить, і сльозинки перетворюються на сонячних зайчиків. Зайчики розбігаються на ялинку, на маму, на кришталеві келихи для шампанського. Дівчинка сміється, стрибає і падає на ялинку, маму. Ялинка і мама падають, і всі кришталеві келихи розбиваються. Кіт кричить не своїм голосом, а тато дивиться на все це, ляскає десять хлопавок і співає пісню «В лесу родилась елочка». Брат біжить на скупчення незвичайних звуків і зачіпає тарілку з салатом «Олів'є», який падає на татів випрасуваний костюм. Папа пропонує коту з'їсти салат з його костюма, від чого кіт стає щасливим. Всі цілуються і палять вогні. П'ємо шампанське з пляшки, ялинка пахне, кіт лежить. Це було перше диво, і Шеф залишився задоволений: «Які милі ці люди». Ось така казка!

Рис. А.1.14. Дерево

П.: **171** Ялинка намальована з таким корінням (рис. А. 1.13), які, якщо перевернути малюнок, створюють інше дерево (рис. А. 1.14). **172** Рис. А.13 вказує на вашу велику потребу в батьках, в єднанні з братом. Пішовши з дому, вам довелося щось в собі міняти, але хотілося бути разом з сім'єю. **173** Ваші власні особистісні новоутворення часто перевертaлися як ялинка, і замість дерева з'являлися коріння (рис. А. 1.14). Внутрішніми силами вам доводилося перевертати ялинку з коренів в нормальний стан (рис. А.1.13). Кіт у казці вказує на психотерапевтичний момент, адже він присутній і на рис. А. 1.2. **174** Можливо, ви очікували в Новий рік подарунків від батьків, які виявлялися для вас «гіркою цукеркою».

А.: **175** Я очікувала уваги батьків, я хотіла бути з родиною. Я відобразила биття бокалів і інші дрібниці в життєвому фрагменті, якого насправді не було (рис. А. 1.17).

П.: **176** Якщо зігнути навпіл рис. А. 1.10, то ми побачимо, що в правій його частині знаходитися будинок, а в лівій - все те, що існує поза ним. Дім, як символ сім'ї, зображений порожнім, стоїть окремо від дерева з людьми (рис. А. 1.10). У вас є потреба бути з кимось, бути в соціумі, в єднанні з іншими людьми, яка обумовлена ранніми стосунками з батьками. Ви створили власний будинок, в якому відчували себе радісно (*вказує на гілки дерева*, рис. А. 1.17), але він не був повноцінним

(*вказує на ялинку*, рис. А. 1.16). **177** Наступний малюнок відображає переживання життєвої драми (рис. А. 1.18)?

Рис. А.1.15. Дівчинка з сонячними зайчиками

А.: **178** Кожну драматичну подію можна не сприймати як драматичну, а сльози можна перетворити на сонячних зайчиків (рис. А. 1.15).

П.: **179** Сонячні зайчики вказують на дитячий прийом згладжування неприємних моментів життя (рис. А. 1.15). Вони є залишковими явищами дитинства, адже навіть у свято Нового року кожна дитина сподівається, що настане щастя і реалізуються її дитячі мрії (рис. А. 1.13), але в реальності все було не так яскраво, все поверталося на свої місця (рис. А. 1.14). Розглянемо наступний малюнок.

Рис. А.1.16. Як мене бачили батьки в минулому.

Як вони бачать мене зараз

А.: **180** На плівці зображені етапи мого життя: дитинство, коли я виховувала брата і була помічницею мамі по господарству, навчання, робота (рис. А. 1.16, *зліва направо*).

П.: **181** Ми знову бачимо малюнок з перевернутими елементами (*вказує на плівку*, рис. А. 1.16 і *на дерево*, рис. А. 1.14). У 13 років ви пішли з рідного дому, і мама втратила помічницю?

А.: Брату тоді вже було 11 років.

П.: **182** Чому магістерська шапочка, яка знаходитися на голові маленької дівчинки (рис. А. 1.16, *внизу зліва*) не промальована на дорослій людині, як і годиться (*вказує на дівчинку справа*, рис. А. 1.16)? **183** Може, в дитинстві батьки покладали на вас великі надії?

А.: **184** У дитинстві я відчувала велику відповідальність з приводу реалізації батьківських очікувань.

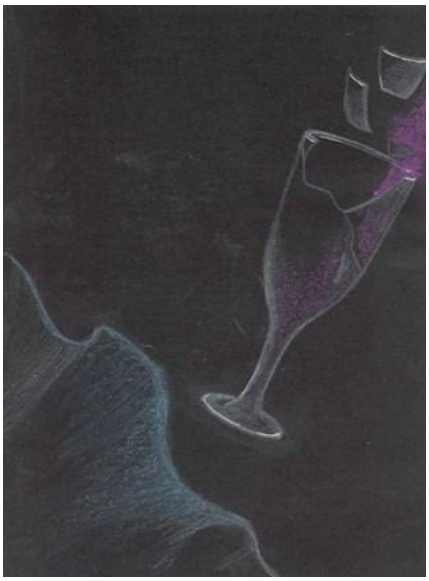

Рис. А.1.17. Драматична подія мого життя

П.: Розглянемо наступний малюнок. **185** Драматична подія вашого життя була пов'язана з розбитим посудом (*вказує на келих*, рис. А. 1.17)?

А.: **186** Я метафорично зобразила розбиті відносини з чоловіком, а також сімейні конфлікти між батьками, мною і мамою. Я згадую випадок, який стався в дитинстві: у будинку був ремонт, стільці стояли складеними один на одного, я потягнула за верхній стілець, він упав на мене і розбив мені голову. Мама злякалася за мене, і я

попросила в неї прощення, але вона мене просто відправила спати. Я до сих пір не можу зрозуміти, чому мама мені нічого не сказала в тій ситуації.

П.: **187** Ви відчули жорстокість матері, відсутність її любові до вас?

А.: **188** Я не відчувала розуміння матері. Я навіть перепитувала її, рідна вона мені, чи ні. Думала, що мене переплутали з іншою дитиною в пологовому будинку, адже якщо я не рідна дочка, то мені легко зрозуміти вчинки матері. Навіть коли мати мені каже, що я з усім впораюся, то у мене з'являється відчуття, що вона думає зовсім по-іншому.

П.: **189** У вас залишилася недовіра до матері. Перейдемо до розгляду наступного малюнку. **190** Що для вас означає кактус (рис. А. 1.18)? Можливо, ви одночасно «колюча» і «квітуча»?

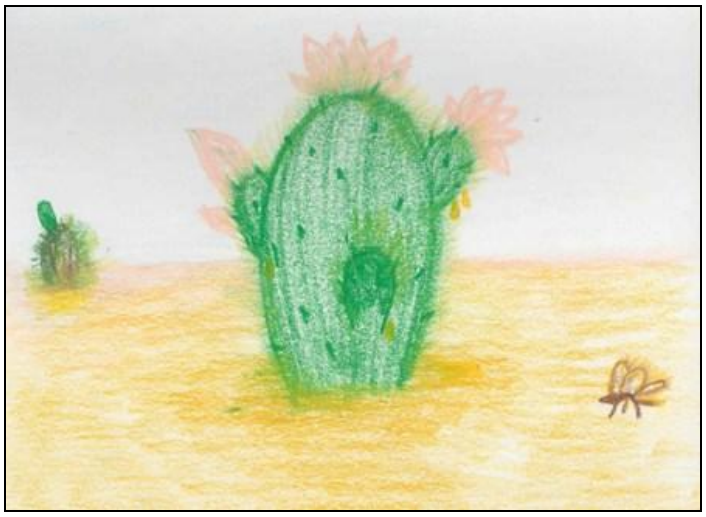

Рис. А.1.18. Кактус

А.: **191** У кактуса зовсім маленькі колючки (рис. А. 1.18). Оса прилетіла їсти нектар, який капає з колючок. Далі пустеля і багато особистісного простору, інші люди (кактуси).

П.: **192** Ви поєднуєте навколо себе близьких людей?

А.: **193** Близьких мені людей в моєму оточенні мало, але вони для мене дуже значущі. Колючки - це спосіб захисту, агресія, яка є продуктивною у стосунках з людьми. Вона проявляється частіше, ніж моє «квітуче» ставлення до них.

П.: **194** Ви раціоналізуєте колючки, адже вони краще, ніж квіти. Значить, в камінцях з перешкодами присутні виправдані колючки (*див. роботу з камінням*), які стимулюють активність вашого партнера. **195** За архетипною символікою колючка є

чоловічим символом, а нектар, який капає з колючки вказує на чоловічу ерекцію. У прояві колючок є сила, натяк на єднання з батьком або ідеальним чоловіком, а значить, ви очікуєте від свого партнера прояву сили. Бачимо порушення природних законів, адже квіти дають нектар, але не колючки, що вказує на відступ від реальності. **196** Таким чином, ми виходимо на тенденцію до сили й на залежність не тільки від матері, але й від батька. **197** Від кого ви більше відчували «колючки»: від матері або від батька (рис. А. 1.18)?

А.: **198** Від матері.

П.: **199** «Нектар» ви відчували від батька?

А.: **200** Так, батько захищав мене від неприємностей, захищав від небезпеки.

П.: **201** Колючка і нектар - це батько й мати. Поведінка батька було для вас прийнятною, і він ставав вашою частиною, в чому і полягає едіпальна залежність. Тому в житті ви шукаєте свою половинку, людину, схожу на вас, але справжньою вашою частною є батько, адже він і біологічно, і психологічно близький вам. **202** На рис. А. 1.11 ми бачимо не нектар, а дощ, який символізує життєві проблеми, які привели до вашого відходу з батьківської сім'ї. Ви пояснювали, що дощ іде теплий, літній (рис. А. 1.11), він є для вас бажаним, як і нектар (рис. А. 1.18). **203** Гострі кути парасольки (рис. А. 1.11), як і колючки кактуса (рис. А. 1.18), мабуть , відносяться до матері, до її холодності й твердості у відношенні до вас. У деяких ситуаціях, можливо, вам не вистачало батьківської «нектару», який псувала мати (рис. А. 1.18).

А.: **204** У батька з матір'ю були різні точки зору щодо всього, навіть виховання дітей. Суперечності між батьками приводили до того, що мені було не зрозуміло, як можна вчиняти, а як - ні.

П.: **205** Едіпова залежність існує не тільки у дітей по відношенню до батьків, а й у батьків по відношенню до своїх дітей. Дівчинка є заміщенням молодої жінки, втіленням ідеалу щодо матері. Батько може противитися проявам жіночності дочки, оскільки відчуває почуття ревнощів і хоче бачити доньку маленькою дівчинкою. (*До групи*): **206** Що ви пізнали нового, завдяки проведеній роботі?

А.: **207** Мене вразило те, що малюнки після аналізу змінили своє значення для мене. Деталі, на які раніше я не звертала уваги, стали дуже важливими, наприклад, нектар,

який капає з колючок (рис. А. 1.18). Я подивилася на життєві події з іншої точки зору. Я думаю, що завдяки проведеній роботі почнуться продуктивні зміни в моєму житті. Я рада, що потрапила у ваше суспільство.

П.: **208** Глибинна психологія розставляє акценти, уточнення в педагогічні висловлювання: «Треба мати багато дітей». Бачимо, які драми розгортаються в сім'ях, в яких є не одна дитина. Якщо в сім'ї одна дитина, то вона звикає, що поруч знаходиться двоє людей, батьки, і їх увага звернута до неї. Багато що потрібно дізнатися, щоб не травматично виховати дитину. **209** Розгляд рис. А.1.15 дозволило виявити едіпальну залежність. Для несвідомого не буває не вирішених проблем, і якщо хочеться щось висловити, то малюються колючки з нектаром. За допомогою архетипної символіки передається складний зміст, який ніколи не був свідомим.

А.: **210** Для мене стали зрозумілими витоки тривожності, занепокоєння, адже вони виникали в ситуаціях, які доводилося вирішувати самій.

П.: **211** Рис. А. 1.12 свідчить про апеляції до допомоги інших людей, тому вам важко відмовитися від партнера, який допомагає вам у житті. Ви отримуєте від коханої людини те, чого вам не вистачало в батьківській сім'ї. **212** У процесі аналізу малюнків ми побачили, що архетипна символіка наповнюється індивідуально-неповторним змістом.

А.: **213** Так, без допомоги партнера я залишуся сам на сам із життям. Я зрозуміла, що люблю його саме за щирість, за справжні почуття по відношенню до мене. Мене радує те, що перешкоди в стосунках перебувають не всередині мене, і з ними можна щось робити. Дякую вам за допомогу.

Додаток А.2

Стенограма психокорекційної роботи з протагоністом Ю.

з використанням аналізу комплексу тематичних малюнків

Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста Ю.

П.: На малюнку (рис. А.2.1) зображені автоматизовані «руки»?

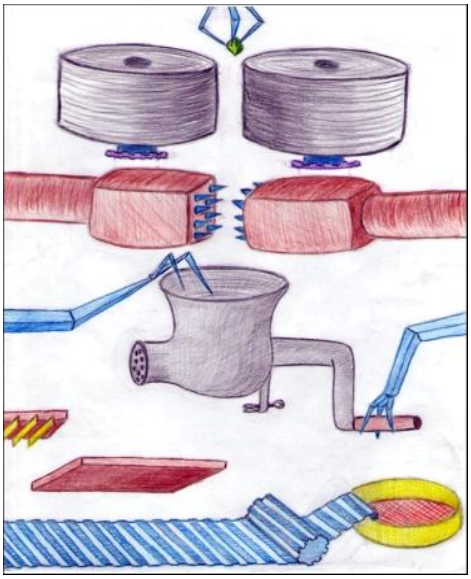

Рис. А.2.1. Сприймання мого минулого

Ю.: Так. Маленьке зернятко кидають в різні механічні пристрої.

П.: Щоб перемолоти?

Ю.: Так, в результаті виходить мука. Я прийшла до висновку, що якщо і були якісь труднощі, то все перемелеться і буде мука.

П.: На малюнку показано, що зернятко залежить від зовнішніх обставин, а від нього самого мало що залежить. Логіка: «Зі мною відбувалося безліч подій, але я сама була безсила що-небудь змінити».

Ю.: Так і було - я була маленькою і нічого не могла змінити. Доводилося це просто переживати.

П.: Були погрози, пов'язані з ризиком для життя, хвороби?

Ю.: Було всяке. У нашій сім'ї навіть є жарт. Коли мама мене народжувала - пологи були важкі, - лікарі кинули мене на пологовий столик і почали рятувати маму. При цьому лікарі казали, що я щось зрозуміла, так як засунула палець в рот і спокійно спостерігала за подіями. Це дійсно жарт, так як я не думаю, що немовля з перших

хвилин життя здатне щось розуміти. Потім було не краще: батьки поневірялися по квартирах, багато працювали і мене постійно кидали. Влітку я вдома не бувала, і через це не люблю літо. Два літні місяці я була в таборах, а третій - у бабусі. Коли ходила в школу, то була на групі продовженого дня і у сусідів. Батьків бачила пізно вночі. У нас не було вихідних, щоб ми відпочивали всі разом. На вихідних, коли дитячий садок не працював, я завжди була у бабусі. Ось таке у мене було дитинство.

П.: Розглянемо наступний малюнок (рис. А.2.2)

Рис. А.2.2. Людина, яку я люблю

П.: На вашому малюнку (рис. А.2.2) сердечність виступає умовною цінністю, якій ви «служите» через пережиті проблем. Це пройде під впливом психокорекції, і з'явиться більше впевненості в тому, що любовні відносини будуть як на «надійних рейках».

Ю.: У моїх відносинах з молодою людиною це почуття взаємне - для нас обох дуже важлива підтримка, так як обидва пережили подібне.

П.: На якийсь момент це, може, і було «каталізатором» відносин, але зараз ви обидва виходите на більш високий рівень психологічного розуміння. Розглянемо наступний малюнок (рис. А.2.3).

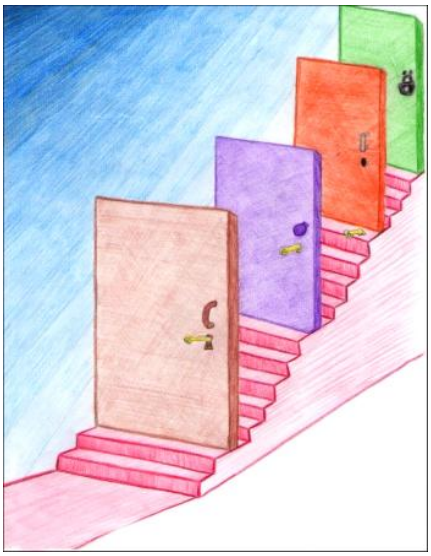

Рис. А.2.3. Дорога мого життя

Ю.: Дорогу мого життя (рис. А.2.3) символізують сходи - постійне сходження вгору, де завжди зустрічаються якісь перешкоди. Чим далі просуваєшся, тим важче підніматися - ключі від дверей десь є, а десь їх потрібно шукати. І є таке відчуття, що колись трапляться двері без ключа. Можливо, актуальна ситуація з батьками - це «двері без ключа».

П.: Є двері, куди можна увійти, а у вас немає ключа. Ключ, може, і є, але в силу своєї порядності, вихованості ви не хочете принизитися до того, щоб скористатися квартирою проти волі батьків.

Ю.: Я вважаю, що так вчинити - нахабство.

П.: Перейдемо до розгляду наступного малюнку (рис. А.2.4).

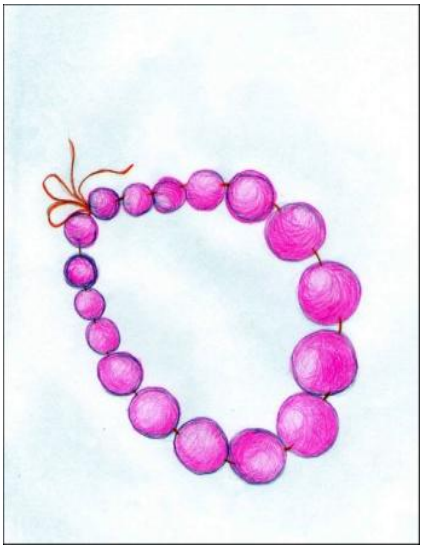

Рис. А.2.4. «Я – ідеальне»

Ю.: Це намисто (рис. А.2.4), яке символізує щось гармонійне, збалансоване, симетричне і врівноважене.

П.: Але виходить замкнуте коло.

Ю.: Щоб нічого не втратити.

П.: І ще - одноманітність, як ніби на чомусь так поставлено акцент, що для вас це цінно, як перлина. Цінність, щоб «я весь час зберігала жіночу самість». Хворобливими є конфлікти з батьками, навіть дрібні, а в образі намиста нівелюється конфлікт і відбувається єднання материнського і батьківського початків.

Ю.: Правда, конфлікти з ними мене дуже підривають.

П.: Нерозв'язних конфліктів не буває. Ми можемо зберігати хороші відносини навіть зі своїми кривдниками, задаючи при цьому собі питання: а кривдники це, чи все-таки ми не вміємо побудувати відносини і тому ображаємося? Відкориговану людину важко образити.

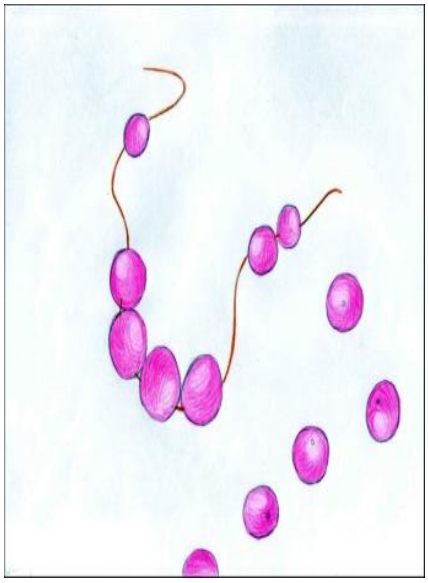

Рис. А.2.5. «Я – реальне»

П.: На малюнку (рис. А.2.5) представлена об'єктивна дезінтеграція психіки, а також - на глибинному рівні - проблема обриву пуповини. Малюнок показує, що проблема не скільки в батьках, в їх протиріччях і заборонах, стільки в вас - у ваших сумнівах.

Ю.: Може, я й сама не хочу йти з сім'ї?

П.: В якійсь мірі так, тому що тоді втрачається «підставка». Невирішена проблема єднання з батьками досі вас не полишає, адже у вашій казці дійсно не було батьків. А тепер ви знаходитеся в активному пошуку партнера, який замінить батьків. Але

партнер в багатьох аспектах не здатний їх замінити. Тому у вас виникає безліч сумнівів і одночасно єднання з батьками є бажаним (рис. А.2.4). Якщо логічно, то повинні бути маленькі намистинки (рис. А.2.5), а на малюнку вони, скочуючись з нитки, ростуть - ви, напевно, відчуваєте, що відділення від батьків сприяє вашому зростанню.

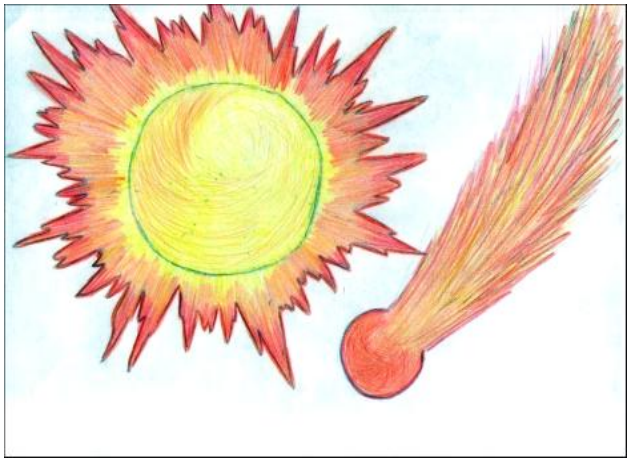

Рис. А.2.6 «Я – реальне», «Я – ідеальне»

Ю.: «Я-реальне» - це комета, яка символізує викид енергії, при цьому вона згорає (рис. А.2.6).

П.: Натяк на самознищення, а значить, і на психологічну смерть.

Ю.: По відношенню до батьків я просто не знаю, як себе вести по-іншому. Я пробувала багато способів взаємодії з ними. Мама така людина, на яку просто неможливо спокійно реагувати - вона знаходить найболючіші точки.

П.: Якщо для вас це так важко навіть на фізичному рівні, то, дійсно, потрібно йти і як можна швидше. Тому що є жорсткі програми, які «виключають» силу волі людини і її розум. Потрібно, щоб між вами зберігалися любов, повага, взаємопідтримка. Це вийде, коли ви будете на відстані. Комета вказує на самознищення, яке свідчить про самоомертвління заради «високості», а хотілося б бути "сонечком" (рис. А.2.6), так як воно світить завжди.

Ю.: Так, так і є, інтерпретація абсолютно вірна.

П.: Наша методика вчить справлятися з реальністю «сонячними» способами.

Ю.: Я припускаю, що це буде кімната, в якій задули палаючі свічки. Це символізує трагедію, нещастя (рис. А.2.7).

Рис. А.2.7. Сприймання близькими мого неіснування

П.: Чому три свічки - будуть сумувати три людини?

Ю.: Я не задавала собі це питання, не знаю. Може бути, мама, тато і кохана людина - найближчі люди, які будуть сумувати.

П.: Ми бачимо, що тут є світло, від якого було тепло і комфортно.

Ю.: Так, може бути.

П.: Тому що ви самі - світло (рис. А.2.6), а це натяк на те, що щось пов'язує з ідеалом. Близькі люди будуть сумувати за чимось дуже хорошим, красивим, будуть пам'ятати.

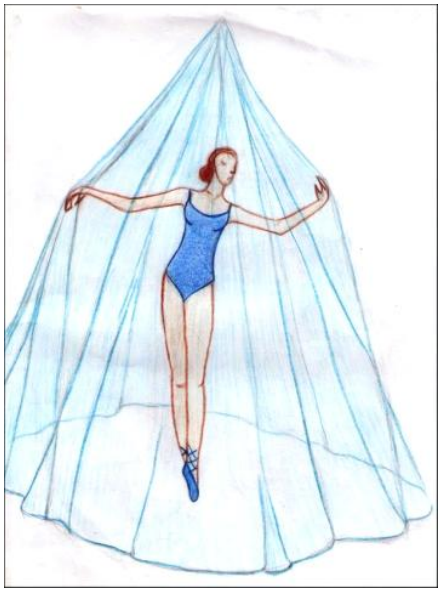

Рис. А.2.8. Я в сім’ї батьків

Ю.: У сім'ї батьків я уявляю себе балериною (рис. А.2.8), хоча балетом я ніколи не займалася. Балерини виходять на сцену і, незважаючи на своє самопочуття, весь час танцюють, посміхаються. Вуаль обмежує її свободу. Їй потрібно танцювати, щоб все було красиво, тому що на неї дивляться, це її робота, а по-іншому не можна. Приблизно так я себе відчуваю в родині.

П.: Позитив у відносинах з батьками, про який ми говорили, для вас дуже дорогий, але він пов'язаний з важкими душевними переживаннями. Наша методика допомагає змінити свою позицію: не можете змінити ситуацію - змініть своє ставлення до неї. Для професіонала пізнавальна будь-яка ситуація. Якщо ви не можете впоратися з собою, у вас є можливість на час піти, промовчати, але не проявляти агресію.

Ю.: Так, потрібно вчасно втекти, щоб вона (агресія) не прокинулася.

П.: Вуаль (рис. А.2.8) - це залежність, так як чиясь рука повинна її зняти. Батьки протестують, бо їм щось у вашому партнері не подобається?

Ю.: Тато завжди казав: «Головне, щоб партнер тебе любив».

П.: А тепер вся його філософія лопається як мильна бульбашка, тим більше він бачить те, що партнер вас дійсно любить.

Ю.: Я познайомила батьків з партнером, коли вже стояла тема відходу, і їм все в ньому сподобалося. Коли ж я почала наполягати на відході з родини, то батьків мій молодий чоловік перестав влаштовувати, з'явилися якісь нюанси.

П.: Це небезпечно в силу певної сугестивності, яка нам притаманна. Коли батьки висвічують якісь негативні сторони в партнері, то можуть «подарувати» вам призму для гіперболізації цих сторін і з'являється небезпека для відносин.

П.: Ми бачимо, що намальована водне середовище, і воно утробне (рис. А.2.9). Можна припустити, що ви втомилися від конфліктів і проблем, тому і показаний утробний стан, в якому були б тиша, спокій і єднання батька, матері і вас.

Рис. А.2.9. Ідеальна сім’я

Ю.: Я була бажаною дитиною в родині, другою після невдалої вагітності. Мене хотіли, і чекали саме дівчинку, але як тільки я з'явилася, всі ці бажання випарувалися.

П.: Батьки не очікували, що буде стільки клопоту?

Ю.: Так, і гроші треба заробляти, і за дитиною потрібно доглядати, приділяти їй час.

П.: Натяк на те, що це вода і всі втрьох - ідеальна сім'я (рис. А.9)?

Ю.: Але так ніколи не було.

П.: Якщо такого не було, значить, навички таких взаємин не сформовані - з дитинства ми виносимо певні об'єктні відносини. Чекає велика робота над собою, щоб попереджувати дистанціювання, яке може вами привноситися у відносини з партнером. Ми бачимо тут сонечко (рис. А.2.9), як ідеал, який зігріває. Оскільки не всі занурені у воду, ми можемо сказати, що присутня орієнтація на реальність.

Рис. А.2.9. Як мене бачать люди

Ю.: Мені здається, що оточуючі мене бачать як людину, яка близько до себе не підпускає, як дівчину-загадку (рис. А.2.9). Тільки близькі люди більш-менш мене знають, а до всіх інших я ставлюся з обережністю. Я досить відкрита і привітна, але, тим не менш, тримаю всіх на відстані.

П.: Ви дистанціюєтесь від оточуючих. Чого ж ця дівчина побоюється? Може, того, що нею не будуть захоплюватися, її не будуть приймати, не будуть «підставкою» для неї, а будуть критикувати? Або вона побоюється, що через неприязні може проявитися агресія, і тому закриває рот віялом?

Ю.: Я боюся проявів агресії, яка може нашкодити оточуючим, але найбільше я, напевно, боюся, що прикриваю своє серце.

П.: Протиріччя: з одного боку, сердечність є для вас цінністю (рис. А.2.2), а з іншого - серце потрібно прикривати, тому що його поранили в родині, і ви побоюєтеся, що його хтось може поранити знову. Так працює система психологічного захисту, яка може перешкодити у взаєминах з оточуючими.

Ю.: Я не заперечую.

П.: Нехай заважає?

Ю.: Так іноді буває.

П.: Не забувайте, що вам потрібно робити кар'єру, взаємодіяти, адже ми живемо не на безлюдному острові.

Ю.: Це, на жаль, буває і з близькими людьми. Я не дуже охоче підпускаю друзів, коханих. У мене був негативний життєвий досвід, пов'язаний із батьками, який переконав, що подружкам довіряти не варто.

П.: Я згодна з вами, але така закритість (рис. А.2.9) може заважати пізнавати світ, людей і себе. Показано, що дівчина чогось боїться. Уточніть, чого саме.

Ю.: Це пояснює малюнок «Людина, яку я відчужую» (рис. А.2.10).

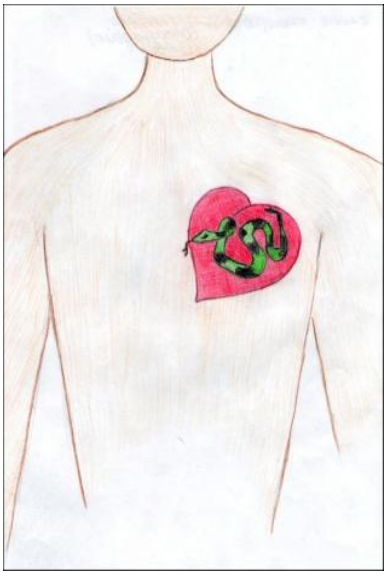

Рис. А.2.10. Людина, яку я відчужую

П.: Це змія в серці (рис. А.2.10)?

Ю.: У серці іншої людини.

П.: Малюнок показує, що ви чогось боїтеся. Ваша рука геніально промалювала, що є небезпека, але самої людини, яку ви відчужуєте, ви не бачите (рис. А.2.10). Тобто можна уникати відносин з такими людьми, але не приписувати їх характеристик іншим людям. Ваша рука промальовує, що ви не схильні пізнавати оточуючих і є частина людей, які для вас закриті. Це може вам як психологу заважати пізнавати людей, отримувати новий досвід.

Ю.: Є категорія людей, у відносинах з якими у мене виникає відчуття тривоги. Я їх не приймаю, уникаю - вони для мене закриті.

П.: Тому що відчуваєте небезпеку?

Ю.: Як правило, я опиняюся потім права. Якщо батьки спілкуються з цими людьми, то потім з'ясовується, що вони якимось чином нашкодили нашій родині.

П.: Є такий ефект: якщо людині невиправдано щось приписувати, то вона обов'язково це виявить. В даному випадку теж може бути така закономірність. Адже багато людей прекрасно взаємодіють зі «зміями» і не провокують їх. Цьому потрібно навчитися. Як правило, «змія» прикривається добром, демонстрацією хорошого ставлення, чому б цим не скористатися? Поки дійде до зміїного укусу, ви можете отримати багато «дивідендів» від доброго ставлення.

Ю.: А як визначити, коли вискочить «змія»?

П.: Якщо володієте ситуацією, то, в принципі, ніколи й не вискочить.

Ю.: Я цього чомусь взагалі не хочу.

П.: Якщо ви добре «прочитуєте» оточуючих - а ці люди, як правило, демонструють добре ставлення, - то приймайте його за чисту монету (умовно, адже цього від вас чекають). А якщо так себе вести (рис. А.2.9), то немає перспектив взаємодії з такими людьми. Адже ви живете не під ковпаком (рис. А.2.8), не в воді (рис. А.2.9), а у відкритому соціальному просторі. Тому так складно піти з дому - а раптом чисті серця (рис. А.2.2), які світяться, виявляться зі «змією» (рис. А.2.10). Потрібно нівелювати страхи, так як страх - поганий помічник у розумінні людини. Крім «змії» в людині є велика кількість переваг, якими можна користуватися. А ви цього не можете, тому що приписуєте людям «мортідо» (рис. А.2.10). У кожній людині є «мортідо» і є «лібідо», інша справа – чи пускає людина його в хід. Є страх близькості, тому що саме на близькій дистанції «змія» може вилізти і вжалити. Це все - дитячі страхи, і для вас особливо болючим є зрада з боку чоловіка, тому що змія з жалом - чоловічий архетип.

Ю.: Так, до маминого «лева» я звикла.

П.: Дійсно, адже ми вже говорили про зраду батька. Якщо до батька, якого поважаєте, ви змушені ставитися з тривогою, то що ж буде з іншими людьми? Перестаньте турбуватися і придивляйтеся до людей, зокрема до батька. Адже крім змії (рис. А.2.10) є ще багато чого, на що можна опертися в цих людях і в батька. Якщо знизите страх, то розширите своє пізнання.

Ю.: Люди бачать мене так (рис. А.2.9), а я бачу себе зі шрамами і ранами на спині (рис. А.2.11).

Рис. А.2.11. Як я бачу сама себе

П.: На малюнку звертає на себе увагу те, що домінуючими для вас є якісь неприємні спогади і образи на близьких людей - вони більш значущі, ніж все інше.

Ю.: Так, напевно, для мене це дуже важливо і болісно. Ці шрами не заживають, а постійно болять.

П.: Так проявляються умовні, інфантильні, глибинні цінності - як зернятко в жорнах (рис. А.2.1). Не важливо, що «подарували» нам батьки, важливо, що ми самі з себе зробимо. Ці рани (рис. А.2.11) - залишкове явище «змііного» язика, якого ви боїтеся (рис. А.2.10). Вони не так би кровоточили, якби ці люди не «доторкнулися» до вас серцем, тобто не були б для вас близькими. Значить, існує потреба в сердечності, яку ви самі даруєте (рис. А.2.2), але дуже вибірково, боячись отримати рани (рис. А.2.11). Якщо на рис. А.2.9 страх ховається, то на рис. А.2.11 розшифровуються його витоки. Вас «шмагали» впродовж життя або на якомусь певному етапі?

Ю.: Кожна рана з'являлася в свій час, поступово.

П.: І вони не заживають?

Ю.: Може, одні рубцюються, а нові з'являються.

П.: Цей процес продовжується незалежно від того, що минає час. Значить, в ньому є якийсь ваш прихований інтерес.

Ю.: Кажуть: «Чоловіка шрами прикрашають».

П.: А жінку - страждання?

Ю.: Я один час пишалася тим, що потрапила на вулицю і була главою банди. І це паралельно з тим, що була кращою ученицею в класі. Я цим пишалася, хоча і був страх за своє життя і життя батьків. Правда, там люди не вбивали і нікого не грабували.

П.: Але тренували свободу, незалежність і захист, так як це була група.

Ю.: Так. Побити могли тільки того, хто був неугодний.

П.: Такі рани (рис. А.2.11) ви комусь теж наносили?

Ю.: Навпаки, наша банда і я як її ватажок брали під своє крило знедолених, щоб їх не кривдили. А ображаючих ми піддавали не стільки приниженню, скільки «емоційному придушенню», наприклад, неувазі. Але перш, ніж я стала ватажком справедливої банди, я потрапила, будучи на початку підліткового віку, в іншу банду, яка займалася крадіжками та наркотиками. Коли я про це дізналася, мені стало страшно, але дуже важко було звідти вирватися.

П.: Але ви змогли?

Ю.: Так, хоча вони приходили і погрожували мені.

П.: Звідки краса у цієї жінки при таких ранах (рис. А.2.11)? Вона вишукана, як графиня, і викликає високі почуття: благородство, розум, мудрість, стійкість, терпіння?

Ю.: Напевно, з якогось віку мій зовнішній вигляд став моїм козирем. З самого раннього дитинства, коли наді мною знущалися в плані повноти, я почала займатися спортом і дієтами. Деякий час провела в стражданнях, муках, але досягла бажаного результату.

П.: Ви не могли їсти?

Ю.: Часом навпаки, я багато їла, бо були психологічні зриви, що викликало серйозні проблеми з шлунком, сильні напади. Я набирала вагу, важила 80 кг при своєму маленькому зрості.

П.: Ви так багато всього пройшли.

Ю.: Три роки були «дієтичними», я була то худенькою, то повненькою, було важко, поки я не зупинилася на одній вазі.

П.: Все, про що ви говорите, відображається в цих ранах (рис. А.2.11). Якщо повнота, значить, були кпини, над вами жартували, і це довелося пережити.

Психодрама

П.: Може, проговорите цим ранам, що вони вам принесли крім болю?

Ю. (*до ран*): Рани, ви мені подарували дуже багато, хоч це і було дуже боляче. Пережити таке я б нікому не побажала. Але завдяки вам я придбала впевненість у тому, що зможу пройти через багато чого. Я зрозуміла, що проблеми - це не кінець життя, адже йому потрібно радіти, незважаючи на ні на що. З цими знаннями я зараз йду по життю, і це все завдяки вам.

П.: Рани вам кажуть: «Невже тобі не досить того болю, який ти пережила? Навіщо так яскраво пам'ятаєш про нас? »

Ю. (*до ран*): Тому що той, хто забуде свою історію, може потрапити в ту ж саму яму.

П. (*від імені ран*): Ми тобі погані помічники, тому що маємо відношення лише до емоцій, а ти повернена в іншу сторону (рис. А.2.19). Потрібно дивитися на світ - він уже інший. Твоя біль була пов'язана з періодом залежності, інфантильності, психологічної знедоленості. Тепер ти в іншій реальності: маєш освіту, підтримку коханої людини. Навіщо ми тобі? Ми можемо порушувати відчуття щастя в тому, що ти маєш.

Ю.: Не про всі рани я можу спокійно говорити. Щось досить легко, просто галочка в пам'яті, а щось для мене занадто болісно і зараз.

П. (*від імені ран*): Для нас це дуже велика честь, що ти так бачиш сама себе (рис. А.2.19) - невиправдано, як нам здається.

Ю.: Так, напевно.

П. (*від імені ран*): Те, що болить, - завжди загроза для життя і для щастя.

Ю.: Так, вас треба залишити, перестати колупати пальцем засохлу кров, щоб рана не кровоточила знову. Треба йти далі - що було, то було. Добре, що це було. Значить, я щось пізнала, взяла якийсь досвід.

Продовження психоаналізу малюнків

Ю.: Партнер сидить на ліжку роздягнений (рис. А.2.12).

Рис. А.2.12. Мій сексуальний партнер

П.: А ви в сукні?

Ю.: Так, чомусь вийшла в сукні.

П.: Сам по собі малюнок говорить, що при взаємовідносинах з партнером присутня відкритість, так як не видно віяла (рис. А.2.9) і ви повернені до партнера. Блакитний колір сукні - це натяк на те, що єднання з партнером відбувається на тлі ран (рис. А.2.11). Ви апелюєте до партнера, щоб він зцілив ваші рани.

Ю.: Ми один одного «психотерапевтуємо», так як обидва багато пережили: він - по-своєму, я - по-своєму.

П.: Це може бути прийнятним на якомусь етапі життя, але пора вже завершувати цю «терапію». Тому що тут присутній певний психологічний егоїзм, коли користуються іншою людиною для власної психотерапії. Напевно, все в нашому житті пронизане «психотерапією», але коли робиться акцент на цьому лікуванні, тобто закритість для інших соціальних аспектів, без яких людина не може бути щасливою, так як йому потрібна самореалізація. Психотерапія вичерпається - потрібні власні резерви.

Ю.: Я зараз відчуваю, що «психотерапія» коханою людиною вже заважає відносинам. Я це розумію, просто мені потрібний ще час.

Ю.: До мого народження у батьків була дитина - перша, бажана, теж дівчинка. Але, в силу деяких обставин, дитина народилася мертвою, так як була обмотана пуповиною і задихнулася (рис. А.2.13). Цей факт змінив життя батьків докорінно.

Рис. А.2.13. Що було до мого народження

П.: Це не пішло назавжди, адже ви говорите про цей факт. Це одна з ран на вашій спині (рис. А.2.11)?

Ю.: Так, тому що весь час я відчуваю конкуренцію з цією дитиною - я не перша і повинна до чогось ще тягнутися.

П.: Батьки можуть уболівати: «Якби та дитина була, то було б усе по-іншому ...»

Ю.: Це ніколи не проговорювалося, але завжди відчувається незрима присутність цієї дівчинки, яка була першою.

П.: Ми бачимо витоки тенденції «до психологічної смерті», яку символізує падаючий метеор (рис. А.2.6). У батьків є відчуття провини перед першою дитиною, так як вони думають, що зрадили її, полюбивши другу - вас. Ви ж відчуваєте, що вас не люблять, адже спочатку вас дуже чекали, а потім віддали на виховання бабусі. Це сталося через почуття провини батьків перед першою дитиною. Ви самі психолог, можете проаналізувати, що дозволить вам зняти образи по відношенню до батьків. Вони не винні, а запрограмовані таким травмуючим фактором, як смерть першої дитини.

Ю.: Після цього випадку у батьків була криза у відносинах, вони хотіли розлучитися. Мама не могла переключити увагу на щось інше, вона півроку просто лежала, постійно була в горі. Коли батьки зібралися розривати відносини, вийшло, що мама завагітніла мною.

П.: Ви стали об’єднуючим фактором у їх відносинах?

Ю.: Так, якби мене не було, вони б розійшлися.

П.: Парадоксальна ситуація: тепер їх з'єднує ваш догляд або загроза відходу.

Ю.: Або навпаки, загроза того, що вони розійдуться.

П.: Вони разом зараз, тому що відчувають загрозу, що вас немає і їм нема чого бути разом. Така небезпека теж може бути.

Ю.: Мама шантажувала мене: якщо я піду, то вона піде від батька. А я прореагувала спокійно, сказала, що це її справа, нехай робить, як вважає за потрібне. Був такий період, коли батьки хотіли двох дітей, але не можна було йти в декретну відпустку то через роботу, то потім за станом здоров'я. А 3 - 4 роки тому у мами була криза, коли з'явилася нав'язлива ідея, що перша дівчинка не загинула, а її вкрали, так як вона її не бачила, просто лікарі сказали, що дитина померла.

П.: Значить, ви жили в ситуації постійної присутності тієї дівчинки. Тому, ви як Ю. не існуєте для батьків - ви з ними, але вони вас не розуміють і не знають, ви для них як ніби психологічно мертві.

Ю.: Так, так воно і виходить.

П.: Тепер ми розуміємо, що три задуті свічки (рис. А.2.7) - це ви і батьки, а малюнок можна перейменувати так: «Моє існування».

Ю.: Згодна.

Рис. А.2.14. Як мене бачать люди, як я бачу сама себе

Ю.: Одяг у шафі, у великому відсіку, символізує мої життєві ролі (рис. А.2.14).

П.: У маленькому відсіку - це те, як ви самі себе бачите?

Ю.: Швидше за все, як мене бачать батьки. Це мої захоплення живописом, художньою літературою, дизайнерські здібності.

П.: Але для батьків це не цінність?

Ю.: Так, як іграшки в дитячому садку.

П.: Вони вважають, що вам потрібно бути такою, як ваші «ролі» у великому відсіку, адже так презентабельно?

Ю.: Так, кожен грає свою роль. Маленький відсік для них не існує, це тільки моє. Не те, що для них це було б не цікаво, але все одно не те, що б вони хотіли.

П.: Таким чином, батьки породжують тенденцію до неіснування. Потрібна велика сила, щоб це подолати, відкоригувати, повернутися обличчям до життя.

Психодрама

П.: Що б ви сказали цьому створінню (рис. А.2.13)? Може бути, щось на зразок: «Як я тебе розумію».

Ю. (*до немовляти*, рис. А.2.13): Я тобі співчуваю. Знати, що тебе люблять, але не відчувати це в реальності, напевно, дуже боляче.

П.: Відчути цю любов неможливо, це дійсно драма.

Ю. (*до немовляти*): Співчуваю тобі, розумію, як було важко і боляче не отримати те, що ти повинна була отримати. Але раз так вийшло і я з'явилася після тебе, значить, я маю право жити повноцінним життям, щоб ти не обтяжувала мою долю в подальшому. Хочу попросити, щоб ти відпустила мене, моїх батьків, щоб вони могли жити.

П.: (*від імені немовляти*): Якщо петля і затягується навколо твоєї шиї, то зрозумій, що в цьому є твоя власна неусвідомлена ініціатива. Батьків вже не зміниш, ти повинна подумати більше про себе. Все, що ти промовила мені, в чому відноситься і до тебе. Ти, йдучи в цей світ, сподівалася на інше ставлення і не отримала того, на що заслуговуєш, так само, як і я.

Ю. (*до немовляти*): Тоді ми схожі.

П.: (*від імені немовляти*): Значить, у тебе були приховані бажання бути схожою на мене, щоб батьки про тебе так само сумували. Але ти ж сама бачиш, що це

приносить тобі тільки клопіт. Тому в деяких моментах тобі було ще гірше, ніж мені, що і призвело до таких ран у тебе на спині (рис. А.2.11).

Ю. (*до немовляти*): От тому я тобі іноді заздрю.

П.: (*від імені нем*овляти): Перестань мені заздрити. Ти сама описала, наскільки моє становище плачевно, чому ж заздрити? Ти заздриш, тому що хочеш, щоб батьки тебе так само любили, як мене.

Ю.: Так, це так.

Продовження психоаналізу малюнків

Ю.: Хотілося зобразити величезну холодну будівлю, в якій я одна, в сумних думках, чи то плачу, чи то просто про щось міркую (рис. А.2.15). Мені дуже самотньо, ніхто не розуміє, не підтримує. Я залишилася одна.

Рис. А.2.15. Моя одинокість

П.: Цей малюнок показує, чого ви побоюєтеся, вийшовши з батьківського дому. Може, ви побоюєтеся самотності? У батьківській сім'ї ви все-таки не самотні.

Ю.: Ні, якраз у батьківській сім'ї я завжди самотня.

П. (*до групи*): У діалозі з автором малюнків постійно уточнюються гіпотези. Імператив несвідомого не дозволить мені нав'язати протагоністу помилкову гіпотезу. (*До Ю.*): Отже, в родині ви всі разом, але в той же час ви і одна?

Ю.: Так, у великому впорядкованому замку, де є все, але він дуже холодний.

П.: У ваших відносинах з партнером існує певна «зона ризику» моделювання того, що було для вас звичним протягом багатьох років. Ви тривалий час перебували в холоді благоустроєного замку, а вийшовши звідти, ви можете прагнути, щоб ваш особистий замок був упорядкований, але є небезпека, що там також може з'явитися холод і відчуття самотності. Про це слід пам'ятати і не допускати повторення. Якщо буде присутнє розуміння, що таке виникає не під впливом ситуації, не через партнера, а що так запрограмована ваша психіка, тоді з'явиться сила не допускати такого холоду у взаємовідносинах. Вам буде не вистачати батьків, і тоді ви будете відтворювати звичний холод (рис. А.2.15), що породжує відчуття того, що вони (батьки) разом з вами - це логіка несвідомого, яка саме таким способом вирішує проблему віддалення від батьків.

П.: Ви зобразили два етапи?

Рис. А.2.16. Криза і етапи виходу з неї (1 етап)

Ю.: Є проблема чи трагедія (рис. А.2.16), що супроводжується спустошеністю, почуттям безсилля. Я лягаю на час, заспокоююся і дивлюся на цю проблему.

П.: Це пасивність?

Ю.: Так. Потім я встаю і вибираю дорогу (рис. А.2.17), не відвертаюся, а «пірнаю» в проблему і вирішую, якою дорогою мені йти.

Рис. А.2.17. Криза і етапи виходу з неї (2 етап)

П.: Чи важко здійснювати вибір?

Ю.: Якщо є етап заспокоєння і роздумів (рис. А.2.16), хоча б на якийсь час, тоді не складно. А коли відразу вимагають вирішення, то емоції і розгубленість не дають його прийняти.

П.: І розум вам не помічник?

Ю.: У кризових ситуаціях, коли потрібно швидко міркувати, я не завжди можу адекватно реагувати.

П.: Намальовано так, як ніби це не криза (рис. А.2.16). Можна подумати, що ви просто відпочиваєте, розмірковуєте, дивитесь у річку - апелюєте до матері, вона для вас авторитет - чи боретеся з бажанням пірнути в річку назавжди, якщо враховувати архетипну символіку. Для вас кризою є сама ситуація вибору в житті?

Ю.: Так, мені дуже складно робити вибір.

П.: Ми бачили, які випробування ви проходили на дорозі життя (рис. А.2.1), цю кризу ви несете самі в собі. На рис. А.2.11 ви замикається в собі і в результаті не маєте можливості «прочитувати» кризу, так як вона знаходиться всередині вас. Це і заважає робити вибір. Рис. А.2.17 можна перейменувати як «Криза вибору». Спочатку дивилися на кризу, а потім повернулися до неї спиною - так кризова ситуація не вирішиться.

Ю.: Зараз я саме в такому стані роздумів (рис. А.2.16), так як закінчила університет і думаю про другий університет. Але якось все різко вийшло - кінець всьому звичному і щось у своєму житті треба міняти.

П.: Тоді не лякайтеся, а радійте, що у вас є можливість зробити вибір. Страх і роздуми не дозволять вам продуктивно мислити і діяти.

Ю.: Я згодна.

П. (*після перерви*): Розкажіть про те, до яких малюнків ви подумки поверталися?

Ю.: Емоційно торкнувся рис. А.2.12 «Мій сексуальний партнер». Я раптом побачила, чому піддаю свою кохану людину, яка егоїстична мотивація була в моїх вчинках - через це я засмутилася.

П.: Потрібно розуміти, що ви шукаєте «підставку» для себе, щоб було так, як в сім'ї батьків, тільки по іншим смисловим параметрам.

Ю.: Думала про те, що «підставка» скрізь фігурує, і прийшла до висновку, що потрібно стати «підставкою» для себе самої і знайти стрижень в самій собі.

П.: Це дуже радує. Людина, під впливом психокорекційного процесу, в змозі самостійно приходити до такого позитивного висновку. В результаті вона не тільки втрачає деструктивну залежність від близьких людей, але і здатна щось давати іншим, і тоді взаємовідносини значно цікавіші - вони більш наповнені творчим життєствердним сенсом, а не тільки лікуючим рани, «психотерапевтуючим» і «капсулюючим» інфантилізмом. Потрібно просто не боятися якихось зусиль.

Ю.: Так. Ще я подумки поверталася до малюнків на тему «Криза і етапи виходу з неї» (рис. А.2.16, рис. А.2.17). Коли малювала, все було так логічно, але зараз зловила себе на думці, що зупинка перед вибором насправді нічого не дає.

П.: Дійсно, нічого не дає. Вибір ще не зроблено (рис. А.2.16), а наступний етап - це знову вибір (рис. А.2.17). Ви в якійсь мірі перебуваєте за рамками ситуації, так як дуже занурені в себе або зациклені на якійсь драмі. Рис. А.2.16 також показує залежність від матері (вода - архетип матері), можна сказати, що в якійсь мірі сама мати і породжує кризу.

Ю.: Так, можна і так сказати. Мій відхід не був би таким болючим, якби вона не роздмухувала його настільки сильно.

П.: Скільки часу триває цей відхід?

Ю.: З того моменту, як я повідомила мамі, що йду, так як вона сполучна ланка передачі інформації батькові, і до розмови з батьком, коли він сказав, що не сприйняв всерйоз мої наміри, пройшло близько півроку.

П.: Ви говорили з батьком на цю тему, сподіваючись, що він допоможе вам вирішити квартирне питання?

Ю.: Звичайно, мені ж і так буде важко у фінансовому плані. Якщо ще оплачувати квартиру, то ледь вистачатиме на харчування. Але я розглядала й інші варіанти, наприклад, гуртожиток.

П.: Ви хотіли б жити разом з вашим партнером?

Ю.: Ми з ним вирішили, що жити разом будемо після весілля. Але з батьками мені важко жити, так як мотузка (рис. А.2.13) починає нестерпно сильно мене душити. У сім'ї батьків я не відчуваю, що живу своїм життям, мене начебто немає, я розчиняюся в родині.

П.: Але фінансово вони допомагають?

Ю.: Папа дає гроші, але відмовляє в них, якщо вважає мої захоплення примхою і дурістю, наприклад, танці. Хоча він був на моєму концерті, йому сподобалося, але грошей на це він не дає.

П.: А ви підробляєте?

Ю.: Підробляю. Але тато кожен місяць дає певну суму грошей - «зарплату», щоб я була спокійна і не рвалася на роботу. Цим він мене сильно прив'язує.

П.: Те, про що ви говорите, свідчить про позитивні якості батька, адже він забезпечує вашу незалежність.

Ю.: Але це глушить мою активність. У мене така батькова «зарплата», що не всякий робітник може зрівнятися. І коли думаю про роботу, то не дуже до неї і прагну. Я працювала під керівництвом двох начальників, які сильно наді мною знущалися. Одна з них знала психологію, шукала болючі точки, і в процесі роботи на них тиснула. Це було жахливо, вона доводила мене до сліз - вона абсолютно негуманний людина.

П.: Це не психолог.

Ю.: Так, адже вона використовувала психологію тільки в своїх цілях.

П.: Психолог - це той, хто працює в інтересах клієнта. Якщо пріоритет ставиться на своєму інтересі, це свідчить про його невідкорегованість.

Ю.: Тому весь п'ятий курс я не працювала: мене за рік так «пожували», що я ледве закінчила четвертий курс.

П.: Це було зумовлено ще й тим, що ви не були готові протистояти своєму начальнику. Може, зараз, після наших тренінгів, ви будете більш стійкою.

Ю.: Я теж на це сподіваюся. І все-таки я відчуваю, що поки живу в батьківській родині, активною не буду.

П.: Ви - молодець, адже незважаючи на такі перешкоди у вашій активності, боретеся за право самореалізації.

Ю.: Але поки я не припиню користуватися фінансовою підтримкою батька, сама рухатися не зможу.

П.: Ваш партнер так не заробляє?

Ю.: Заробляє теж, але у нього великі витрати - він живе в гуртожитку, сам купує продукти, у батьків бере гроші тільки в крайньому випадку. Від батьків у фінансовому плані він відокремився фактично з другого курсу.

П.: Він справляє враження дуже перспективної людину, вам потрібно ним дорожити.

Робота з використанням предметних моделей

Рис. А.2.18. Фото предметної моделі «Куля з птахами»

П.: Які почуття викликає у вас ця модель (рис. А.2.18)?

Ю.: Мені дуже сподобалася ця кулька, естетична, оригінальна. Швидше за все, на ній мама з дітками. Звичайно ж, вона принесла їм щось поїсти, піклується про них. Діти дивляться на неї із захопленням, мама дуже багато їм дарує.

П.: Я відчуваю, коли ви говорите про маму, що мама - це ви в майбутньому.

Ю.: Так, я б своїм дітям теж дарувала багато позитиву.

П.: Згадаймо вуаль (рис. А.2.7), з-під якої ви не можете вибратися. Вона гарна, естетична, прозора, її можна здерти, зім'яти, а не хочеться чи немає сил.

Ю.: Якщо дівчина вийде з-під вуалі (рис. А.2.7), то там залишиться порожнеча.

П.: Вам шкода людей, які створили цю вуаль?

Ю.: Місце не повинно бути порожнім.

П.: А протягом життя у вас ніколи не було думок про самогубство?

Ю.: Такі думки були в підлітковому віці, коли мама наді мною сильно знущалася.

П.: Тоді ви дали свободу своїм почуттям у відторгненні?

Ю.: Так.

П.: Раніше стримували, тому що боялися?

Ю.: Так, до мого підліткового віку вона працювала, а коли я вирвалася на вулицю, вона вимушено сиділа вдома. Мама у всьому жорстко мене контролювала, а я бунтувала, так як вважала, що вона не мала на це права - хто вона така, де була раніше?

П.: Ви дорікали її в невиконанні материнських функцій.

Ю.: Вона мене довела до того, що я почала продумувати план самогубства, хоча і дуже боялася.

П.: Ось як самі близькі люди можуть доводити до таких помислів.

Ю.: Я відкладала гроші на снодійне, якого потрібно було дві пачки, так як воно було дороге.

П.: Звідки ви знали, що потрібно саме дві пачки? З літератури?

Ю.: Не знаю, сама так придумала. Але мама знайшла його і викинула в туалет. Після цього вона кардинально змінила ставлення до мене, адже зрозуміла, для чого я це купила.

П.: Тоді можна думати, що у ваших стосунках вже сталося щось таке, що має незворотний процес. Ніколи ви вже не зможете щиро і сердечно ставитися один до одного, тінь залишкових явищ все одно буде нагадувати про себе. Потрібно з цим змиритися і не сумувати про те, що вийшло так, а не інакше. Ви можете як розсудлива людина до неї добре ставитися, жити без конфліктів, але є речі, які не забуваються.

Ю.: Ми стаємо один одному ближче через горе, воно символізує воскресіння наших відносин.

П.: Це дуже небезпечно, так як неусвідомлено ви можете бути зацікавлені в тому, щоб у вашому житті відбувалося щось сумне. У вас не заповнений проміжок любовних, ніжних відносин з матір'ю.

Ю.: Я розумію, що дуже серйозно на цьому застрягла. Були дві драматичні ситуації, які нас з'єднали. У підлітковому віці я не знала, як вибратися з неприємностей, і мені ні з ким було поділитися - я прийшла до мами. Вона вчинила дуже мудро: вислухала, не дорікала, плакала зі мною, заспокоїла мене. Тоді у нас покращилися відносини. Другий випадок був, коли помирала бабуся. Я стала для мами найріднішою людиною, яка розуміла її краще за всіх. В цей же раз я думала про мамину хворобу.

П.: Чим вона хворіє?

Ю.: За тиждень до отримання мною диплома маму поклали в лікарню і зробили операцію на щитовидній залозі. Після лікарні у неї почала боліти рука. Це дуже схоже на «відхід у хворобу», щоб змусити мене залишитися вдома. Тим більше що лікарі запевняють: для болів в руці немає фізіологічних причин.

П.: Так, дуже схоже на «відхід у хворобу» як захисну реакцію - неусвідомлено створюються труднощі, в яких ви об'єднуєтеся, і тоді вам складно «відліпитися» від мами. Її хвороба явно має психогенний характер.

Ю.: Так, так як явних причин для цього немає. У мене є побоювання: якщо я не залишуся, мама захворіє ще серйозніше, і тоді я точно нікуди не піду.

П.: Ви десь підозрюєте, що мама це знає.

Ю.: Я дуже сподіваюся, що не знає.

П.: Ви структуруєте ситуацію так, щоб у мами це вийшло. У такі «ігри» краще не грати. Вам потрібно жити своїм життям. Вже півроку йде мова про ваш відхід, і, звичайно, за цей час можна «придбати» які хочеш хвороби. Надумали йти - потрібно просто піти.

Ю.: Я думала, що гуманним, з мого боку, буде дати мамі час для моральної підготовки до мого відходу.

П.: Це раціоналізація. Ми вже говорили про страх відходу - це треба усвідомити і зрозуміти. Ви боїтеся, що коли підете з дому, то будете в кризовому стані (рис. А.2.16) - адже тоді вам ніколи буде займатися кар'єрою, а будете думати про те, що станеться з матір'ю. Це дійсно непросто, але, розуміючи це, потрібно зробити якийсь ривок. Або ж вас це влаштовує - бути «додатком» до батьків?

Ю.: Звичайно, ні.

П.: Дуже багато залежить від самої людини. Якщо ви не розберетеся в цій ситуації, то з часом будете формувати «підставку», єдиною у горі - робити все, щоб хтось вас підтримував. Звичайно, ви прагнете до самодостатності і незалежності - вчіться, кінчайте другий університет, займаєтеся танцями. Це продуктивна активність. Через якісь деструкцій, які продукуються матір'ю, не можна не розвивати свій потенціал.

Продовження психоаналізу малюнків

Ю.: У дитинстві мене постійно мучив один і той же сон, я навіть кричала уві сні. Снилося, що йду по канату, зриваюся і падаю в прірву (рис. А.2.19). З часом цей сон перестав снитися, але на протязі життя в якісь моменти він з'являється.

Рис. А.2.19. Кошмар з дитинства

П.: Навіть зараз?

Ю.: Останній раз він снився пару років тому. Цей сон не дає мені спокою. Мені було два роки, коли він з'явився, хоча в реальності ніколи не було ситуації падіння або загрози падіння з висоти. З тих пір цей сон йде зі мною по життю.

П.: Звернемося до архетипної символіки: падати у прірву - це потрапити в утробу, тобто присутній страх утроби (а, іншими словами, страх матері), адже з неї не виберешся. Фактично вам довелося вибратися, але ви все одно залежні від батьків - ви йдете по канату (рис. А.2.19), який символізує пуповину, а саме зв'язок з батьками. Зараз ви особливо сильно відчуваєте свою залежність: вам важко піти, так як у матері може посилитися хвороба, і ви вже не підете. Будете виконувати роль лікаря або доглядальниці-медсестри. Психіка знаходить «прийоми», щоб не вийти з утробного стану.

Ю.: Я з мамою не можу перебувати поруч - ми як дві кішки, а на відстані у нас гарні відносини.

П.: Протиріччя в тому, що якщо з нею щось трапиться, то ви будете на самій близькій дистанції.

Ю.: Скільки суперечностей! Я знаю, що мені доведеться їй допомагати, не буде іншого вибору. Він, може, й буде, якщо піти, але це - егоїзм з мого боку. Я не можу собі такого дозволити.

П.: Крім інших людей, потрібно бачити і себе, відчувати психологічне благополуччя. Ми маємо справу з дорослими людьми, і коли мама це зрозуміє, то буде покладати на себе відповідальність за своє здоров'я, а не впадати в інфантилізм, утримуючи біля себе дитину. Лібідо все одно присутнє, і у матері знову буде виникати відчуття провини, що вона урізає дитині перспективи особистого щастя.

Ю.: Виходить, я своєю позицією жалості все обтяжую?

П.: За позицією жалості стоїть почуття провини, яке погано усвідомлюється, його можна пізнавати за непрямими показниками. Не виключено, що його вам вселила мати.

Ю.: Я була для неї хорошою дитиною - краща учениця, маю червоний диплом. Такою можна тільки пишатися.

П.: Почуття провини має едіпальне походження. Якщо воно є, то обов'язково буде тенденція до самопокарання. Почуття провини перед матір'ю з'являється через тяжіння до батька.

Ю.: Повернуся додому і спробую «відсунутися» від матері.

П.: Тоді знову з'явиться почуття провини, оскільки ви з батьком будете разом, а вона - десь осторонь. Ще є почуття провини перед ненародженою дитиною: «Чому ця дівчинка залишилася в утробі (рис. А.2.13), а я народилася?» А почуття провини перед матір'ю виникає через те, що батько віддає вам певну перевагу, перевагу - по красі, по молодості, по жіночності. Це тільки окремі чинники - усе побачити неможливо. Якщо є почуття провини, то є і тенденція до самопожертви: «Коли мамі буде складно, тоді я зможу показати, що я її люблю, як ніхто на світі». Назустріч біді ви йдете з якимсь зовнішнім захистом (рис. А.2.20). Її наявність є бажаним?

Рис. А.2.20. Я іду на зустріч біді

Ю.: Так.

П.: Ця парасолька нагадує вуаль (рис. А.2.7). Під вуаллю ви як «усередині парасольки» (рис. А.2.20), настільки зрослися з батьками?

Ю.: Так, я колись говорила, що якщо хтось хоч слово криве скаже на мою родину, скривдить її - це все одно, що образити мене.

П.: Це відбувається тому, що в родині у вас немає можливості висловлювати енергію любові. Краще нічого не говорити тій людині, а показати, як ви віддані своїй родині, як її любите - це допоможе звільнитися від почуття провини. Але є ж вибір, можна нічого не сказати або сказати, що вам неприємно щось чути про сім'ю, а не роздмухувати, щоб у вас «вискочив» «лев». Важливо розвивати соціально-перцептивний інтелект, тоді ви будете реагувати як зріла людина.

Ю.: Те, що написано, уже не можна виправити (рис. А.2.21).

Рис. А.2.21. Сприймання минулого, яке не можна виправити

П.: Що написано пером, не вирубаєш і сокирою. Перо з краплею?

Ю.: Так, чорнило капають і виходить клякса - її вже не можна витерти.

П.: Щось ви собі поки не пробачили?

Ю.: Є якісь помилки. Спочатку почерк акуратний, а потім стає корявим, з'являються плями. Помилок можна уникнути.

Психодрама

П.: Що б ви сказали кляксі? Наприклад, спасибі, що була у вашому житті чи як би її стерти?

Ю. (*до клякси*): Спасибі, звичайно, що ти була і мене чогось навчила. Але я не можу себе пробачити за те, як поводилася, коли ти з'являлася. Моя поведінка була негідною, і тільки згодом я розуміла, що могла б вчинити по-іншому. (*До П.*): Ось тому вона залишається, і витирати її я не хочу. Вона як нагадування про те, що я колись була не права.

П.: Не праві щодо батьків або інших людей?

Ю.: Інших людей.

П.: Клякса вам каже: «Не треба сумувати - було так було. Якщо це не можна виправити, то можна взяти щось позитивне для себе і усвідомити, чому це відбулося. Може, в тій ситуації ви себе в якійсь мірі омертвляли?»

Ю.: Так, таке може бути. У мене з'являлася думка про те, що я була в тій ситуації неосудною. Дуже шкода, що моя негідна поведінка залишиться в пам'яті людей.

П.: Клякса могла б вас заспокоїти: «Тобі тільки здається, що інші зайняті тобою, навіть якщо це було щось негативне. У людей так багато турбот, вони зайняті собою і не так пам'ятають про тебе, як здається, це просто значимо для тебе. Якщо пам'ятають, то нехай будуть дорослими людьми і відчужуються від поганого».

Ю.: Саме тому я зараз ставлюся до клякси більш спокійно. Коли вона капнула, я злякалася і розгубилася, а зараз розумію, що нічого не виправити.

П.: Потрібно поставитися до всього як до досвіду, з якого вже зроблено висновок.

Продовження психоаналізу малюнків

Ю.: Образ раку на малюнку (рис. А.2.22) символізує хворобу, від якої померла моя бабуся. Це було для мене великим потрясінням, зіткненням зі смертю, горем, зі стражданнями рідних. Коли в цьому році була небезпека повторення цього, я хоч і продовжувала робити свої справи, але дуже переживала за маму.

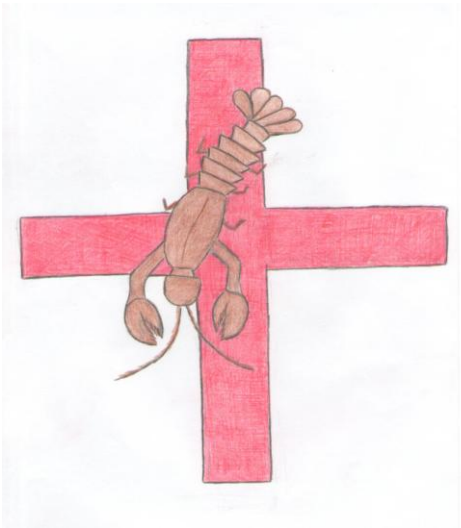

Рис. А.2.22. Спрймання нещастя

П.: «Вимушене повторення». Матері потрібно самій стежити за своїм здоров'ям.

Ю.: Вона не їде на море, тому що боїться сонця. Але і в ліс не хоче.

П.: Вона більше сидить вдома?

Ю.: Мама вдома не сидить, у неї є справи, робота на дачі, але їй подобається бути жертвою, виглядати нещасною - це така гра.

П.: Чому ви готові в неї грати?

Ю.: Я відчайдушно не хочу бути схожою на неї в цій грі.

П.: Думаю, що ви готові грати для того, щоб не повторювати «кляксу» (рис. А.2.21). Я не знаю, що для вас означає образ клякси, але видно, що ви багато чого пережили. У глибинно-психологічному аспекті - за цим стоїть почуття провини, нереалізованість кохання, лібідних відносин з матір'ю. І ще - певне зобов'язання перед нею, адже мати вас виручала в скрутні хвилини.

Ю.: Вона мене взагалі не розуміла. У мене немає відчуття, що я їй заборгувала занадто багато. Я хворіла і одна перебувала в лікарнях - може, це образа?

П.: Тоді, можливо, ви граєте в гру, щоб показати, що ви краще, ніж мати?

Ю.: Це може бути, і саме тому вона не залишиться такою знедоленою, якою я була в дитинстві.

П.: Виникає питання: навіщо вам знову займатися тим, що було в дитинстві, показувати, що ви кращі? На «Моделі внутрішньої динаміки психіки» (див. пункт 2.1.1) є стрілка «до сили» (стрілка 4), яка досягається шляхом гармонізації соціальних і фізичних аспектів. У вас же дитинство відтягує активність, увагу.

Ю.: Це правда, після цього у мене ні на що сил не вистачає. Навіть роботу шукати колись. Так хочеться, щоб мама зрозуміла і оцінила мої дії.

П.: Цього все одно ніколи не буде.

Ю.: Так, цього ніколи й не було, все було без толку.

П.: Психіка керується, детермінується «незавершеними справами дитинства». Ви про них розповідали: «Якщо мама не розуміла, нехай тепер зрозуміє». «Незавершені справи дитинства» в принципі неможливо завершити, тому не потрібно і намагатися це робити. Все одно жорстка стрілка «до сили» не дозволить усвідомити матері, що раніше вона була менш досконала, ніж ви. Цього вона ніколи не визнає - так діє захисна система.

Ю.: Все так гармонійно чіпляється одне за інше, просто розуму незбагненно.

П.: Так, ми боремося за те, щоб в подальшому ви прожили життя більш спокійно, щасливо, реалізували себе, незважаючи на те, чи дадуть наступну «зарплату» за ваше неробство, безініціативність.

Ю.: Правда, ці зарплати - це лише б я нікуди не пішла від них.

П.: Благими намірами батьків вистелена дорога в пекло. Вони глушать ваш потенціал, оскільки пережили страх втрати дитини (рис. А.2.13). Ви підете, і у них знову актуалізується страх - це психологічний егоїзм, і за це вони готові платити гроші, що й роблять щомісяця.

Ю.: А мама готова навіть ризикувати здоров'ям, щоб я не пішла.

П.: Якщо розглядати категорію значимості в глибинно-психологічному аспекті, то не думайте, що так сильно значимі саме ви. Мати значима сама для себе - значимі її негативні переживання, пов'язані зі страхом втрати дитини і т. д. Якщо б значимі були саме ви, то мама зробила б усе, щоб не засмутити вас, і вже точно б не перетворювала дочку в доглядальницю - це феномен психологічного егоїзму, який не контролюється свідомістю.

Ю.: Після закінчення університету, хвороб і лікарень я хотіла хоча б два тижні відпочити, поїхати на природу. Але мої плани ні з чиїми не збігалися. При цьому в родині проговорювалося, що я не розумію, наскільки серйозно хвора мама. Я на відпочинок «у щілинку» дивилася і думала: «Невже я не заслужила цього, адже я стільки працювала?» (рис. А.2.23).

Рис. А.2.23. Мої бажання

П.: Щиро бажаю вам реалізації ваших бажань! Вам так багато потрібно зробити (рис. А.2.24)?

Рис. А.2.24. Мій звичайний день

Ю.: Це мій звичайний день у вигляді списку справ. Я всі свої справи планую, у мене їх така величезна кількість, що нереально все зробити.

П.: Навіщо тоді стільки планувати?

Ю.: Висока планка.

П.: І все записуєте на кожен день?

Ю.: Так, і якщо не виконую все заплановане - а так і відбувається, - то переживаю почуття незадоволеності.

П.: Ось і почуття провини, яке ви весь час в собі актуалізуєте.

Ю.: Правда. У мене ніколи немає задоволення. Завжди шалена гонка і, справді, почуття провини, що не встигла.

П.: А куди йдуть ноги (*картинка 5*, рис. А.2.24)?

Ю.: Треба кудись сходити, подзвонити, щось віднести, з кимось зустрітися. Цей малюнок (рис. А.2.25) пов'язаний з рис. А.2.24.

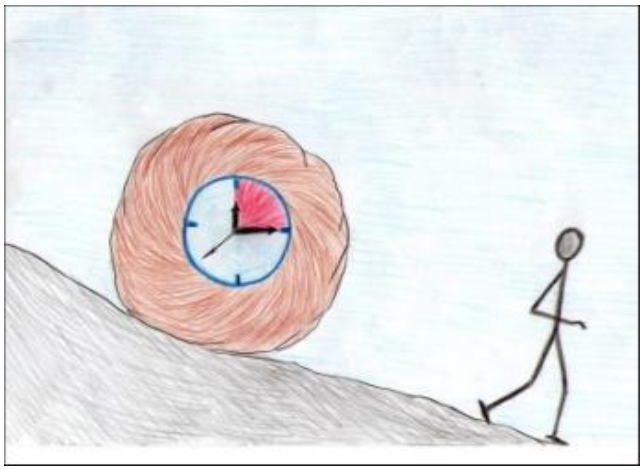

Рис. А.2.25. Темп мого життя

П.: Годинник вас наздоганяє?

Ю.: Це гора, на ній камінь, в ньому годинник, а червоний сектор на годиннику - це час, на який я спізнююся. Це мій ліміт, запізнення весь час «жене» мене. Відчуття, що я чогось не встигну.

П.: Це у вас така «гонка», коли ви отримуєте зарплату у рідній домівці за те, що нічого не робите?! А що ж буде, коли ви будете працювати і у вас буде, наприклад, троє дітей?

Ю.: У мене немає такого дня, щоб я просто повалялася на ліжку. Мені завжди є куди піти, що зробити. Я знаю, що мій головний недолік - я тільки починаю робити потрібні справи, коли вже підходить певний термін, і в результаті у мене все виходить. Тобто коли «на п'яти наступають», я можу створити шедевр.

П.: Значить, багато якихось блокувань, які ви не можете подолати - це і сумніви, і те, що стримує всередині, і кризовість. Важлива розміреність у справах, так як вона допомагає в більшій мірі володіти собою, бути розсудливим, а не з блукаючим поглядом після недоспані ночі. Тоді людина багато встигає. На малюнку видно, що ви не бачите цих справ - вони не перед вашими очима. Є загроза, що ці справи вас придавили (рис. А.2.25). Годинник - це архетип чуттєвого тяжіння.

Ю.: Це все робиться заради батьків, я біжу так, щоб довести їм, що гідна їх. Багато людей дивуються, як у своєму віці я так багато встигла, а все тому, що швидко бігла. А ось заради чого? Напевно, щоб батьків не розчаровувати, щоб вони пишалися мною. Завжди було таке відчуття, що я до них не дотягую. Батько ніколи мене не

хвалив. Він міг тільки сказати: «Молодець, але якби ти щось ще зробила, то було б ще краще».

П.: У вас таке відчуття, що від вас очікується значно більше, ніж ви встигаєте. Може, це те, що ви самі від себе очікуєте?

Ю.: Я не можу більше, мені не вистачає доби.

П.: Проглядається загроза від способу накручування цих справ. Як ви думаєте, у вашого партнера не буде такої картинки «життєдіяльності»?

Ю.: Не знаю. Він не любить запізнюватися, але нікуди і не поспішає, зате все встигає. Він єдина людина, яка допомагає мені приходити вчасно, стимулює мене «поспішати не поспішаючи».

П.: Такий стиль життя складно змінити в короткі терміни: якщо склався такий гештальт, то це «довгограюча платівка» - певне виправдання перед батьками, що «я роблю трохи більше, ніж можна було б робити. Не вимагайте від мене занадто багато чого, так як те, що я роблю, для мене максимум». Хотілося б, щоб батьки колись були задоволені вами. Тому в цьому камені з годинником і є батьківське ядро (рис. А.2.25).

Ю.: Пам'ятаю ситуацію в школі. Моя вчителька запропонувала мамі, а мене ніхто не питав, можливість отримати золоту медаль. І ось вони вирішили, що я «іду на медаль». Медалістів сильно гнобили, і я ночами сиділа, вчила до ідеального знання, з великими труднощами отримувала позитивні оцінки. Але потім у мене почалися сильні головні болі до втрати свідомості. Це неможливо було приховати, і батьки дізналися. Ми пішли в діагностичний центр, обстежувалися і нічого не знайшли. Лікарі розпитували про режим дня. Розповіла, що в 3:00 лягаю, а в шість встаю і так постійно. Батькам сказали, якщо хочете втратити дитину, то продовжуйте в тому ж дусі. Мама прийшла в школу і сказала, що ми «кидаємо» медаль. В результаті я закінчила школу з відзнакою, але була дуже ображена на батьків, що вони змушували мене «йти на медаль». Якби я прагнула до цього спочатку, то мені не було б так важко.

П.: Ось які «експерименти» можуть проводити батьки над дітьми за можливість отримання медалі.

Ю.: Мама, яка виступала ініціатором, говорила: «Чому четвірка, ти ж знаєш, що йдеш на золоту медаль! Іди перездавати!».

П.: Мама знайшла привід вас постійно підстьобувати - це і є ком, який вас наздоганяв і міг привалити (рис. А.2.25). Така фіксація негативних переживань може блокувати вашу діяльність. Адже можна поставити цей камінь (рис. А.2.25) попереду і бачити його, що дозволить самостійно розпоряджатися своїми справами.

П.: Раніше ми говорили, що ви можете бути в образі свічки (рис. А.2.6). На рис. А.2.26 відображений страх того, що ви згорите в полум'ї, тому що метелик завжди летить на світло.

Ю.: Так, я боюся, що лечу до світла і потім в ньому згорю.

П.: Отже, потрібно знаходити «світло» в самій собі, яке ніколи не буде нищити живе, адже ви хочете бути самозбереженою.

Ю.: Цим малюнком я хотіла передати щось особливе, а оскільки свічка була на малюнку «Сприйняття близькими мого неіснування» (рис. А.2.6) і відносилася до родини, то зараз я розумію цей малюнок (рис. А.2.26) так - я боюся постраждати через своє зайве співчуття родині.

Рис. А.2.26. Мої страхи

П.: Так, ви «летите» на світло свічки, як на нереалізовану любов. Лібідо тепер вимагає реалізації, але ви самі відчуваєте, що в цьому будете «згорати», не реалізуєте свій потенціал. На рис. А.2.6 свічки були пов'язані з неіснуванням, що свідчить про наявність страху за батьків. Ви навіть не можете уявити, що їх раптом не стане.

Ю.: Так, це правда.

П.: Ви повинні розуміти, що якщо будете так «знищувати» себе (рис. А.2.26), то навряд чи продовжите їх життя. Почуття відповідальності за своє життя буде для них стимулом до одужання.

Ю.: Все, що я роблю в житті, це через те, щоб щось довести батькам. Що ж мені залишиться робити, якщо їх не буде?

П.: Завершується «справи дитинства», які, як я вже казала, не можуть бути завершені ніколи.

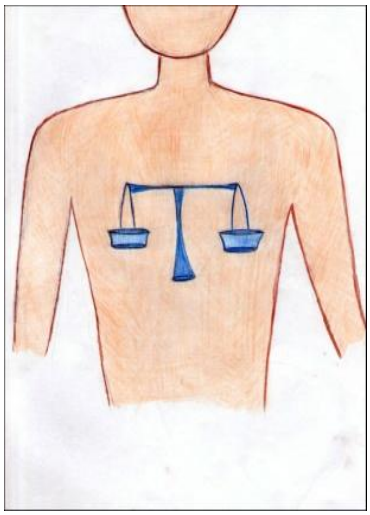

Рис. А.2.27. Людина, яку я поважаю

П.: Ми знову бачимо, що усічена голова (рис. А.2.27), а це відсутність соціально-перцептивного інтелекту, тобто небажання бачити багато речей. Так як психіка «підтримує» проблематику.

Ю.: Взагалі-то це мій батько на рис. А.2.27, людина, у якої все урівноважене.

П.: Ви багато чого прагнете не бачити через при тяжіння до нього.

Ю.: Напевно, це його недоліки, які я не хочу бачити. Навіщо мені знати про якийсь «бруд» - я не хочу це знати.

П.: Те, що ви «відсікаєте» чуттєвий аспект (*вказує на відсутність нижньої частини тулуба*, рис. А.2.27), не означає, що він не присутній є ідеал чоловіка? Але тут «відсікаєте», так як є табу на чуттєвий аспект. Чому він без рук? Може, не все, що він робить, вам подобається?

Ю.: Не все, звичайно. Своїх цілей він досягає дуже дивним способом, що я в ньому не визнаю. Іноді він, щоб залишатися таким високим і гідним, направляє маму на

вирішення дрібних справ. І виходить, що батько підвищує свою гідність за рахунок слабкої жінки.

П.: Бачите, як це в відображується малюнках?

Ю.: Так, я кожен раз цьому дивуюся.

П.: Вам не здається, що батько сам не хоче подивитися на щось тверезо? І це значить, що вам він може «дарувати» таку якість. Ми вже бачили подібний рис. А.2.10, хоч він і відрізняється від рис. А.2.27. Вам може не подобатися, коли батько вас ображає, солідаризуючись з матір'ю. Ви сприймаєте його дії як зраду, а він цього просто не бачить. Таке зважування він вам «подарував» або ви до нього тільки прагнете (рис. А.2.27)?

Ю.: Я прагну до цього. У мене є шляхетність, щедрість, як у нього, але «ваг» ще немає, тому що заважає метушливість, успадкована мною від матері. Це виражається в поспіху, прагненні все робити галопом, швидко, терміново вирішувати виникаючу проблему, навіть якщо вона не моя. Коли мій партнер розповідає мені про якусь свою проблему, я починаю відразу діяти, а він просто поділився зі мною і не прагне її розв'язати в дану секунду.

П.: Я вже казала, що ви можете упускати рішення значущих проблем, всіма силами вирішуючи несуттєві. Необхідно розвивати соціально-перцептивний інтелект, що пов'язане з диференціюванням, спокоєм, адекватною оцінкою і прогнозуванням того, до чого це може призвести. Можуть бути високі результати у навчанні - золота медаль, червоний диплом - але це свідчить про наявність академічного інтелекту, а є ще соціально-перцептивний. Їх потрібно привести в гармонію - це одна з найбільш складних проблем, так як ми не можемо гармонізувати щось за алгоритмом, а здатні прийти до цього тільки через пізнання, дослідним шляхом. Коли ви хочете допомогти партнеру вирішити його проблеми, то берете на себе роль його мами, адже вам було приємно, коли мама брала участь у вирішенні ваших проблем. Це інтроект від матері, який вас з нею єднає, ви сподіваєтеся на те, що іншій людині теж буде приємна ваша участь у його проблемах. Це перенесення власного досвіду на інші відносини, тоді ви забуваєте про потреби вашого партнера.

П.: Це Біблія (рис. А.2.28)?

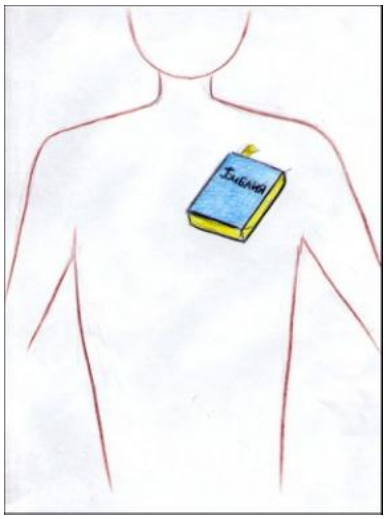

Рис. А.2.28. Людина, яку я поважаю

Ю.: Так, як звід якихось благородних принципів, наприклад, не вкради, дай людині, яка просить, не відмовляй. У татові є щось таке високе - якщо він дав гроші, то ніколи не візьме їх назад, якщо людина не віддає сама. Він дуже добрий і мудрий. Якщо придумує якусь справу, то дуже правильно все робить в економічному плані. Працює сам, так як його легко провести, він дуже довірливий, тому рідко вдається до чиєїсь допомоги.

П.: Через такі своєї якості він не може розвивати свою справу, збільшити її масштаб. Є довірливість, але немає вибірковості.

Ю.: Так, це правда.

П.: І не дарма ми раніше говорили, що ви «відрізаєте» частину голови (соціально-перцептивний інтелект) (рис. А.2.27, рис. А.2.28).

Ю.: Може, через те, що я у нього перейняла цю якість, мені потрібно віяло для прикриття (рис. А.2.9).

П.: Так, адже ви говорили, що нікого близько не підпускає, тільки у виняткових випадках люди можуть бути близькі вам.

Ю.: Так, я бачу, як це заважає батькові.

П.: Завдяки аналізу цих малюнків (рис. А.2.10, рис. А.2.27, рис. А.2.28) розкрилася наявність амбівалентності почуттів до батька, хоча домінує позитивне ставлення.

П.: На малюнку (рис. А.2.29) штилю немає?

Рис. А.2.29. Мій звичайний емоційний стан

Ю.: Штилю немає. Я намалювала спокійне небо, все на малюнку стабільне, але в морі - цунамі.

П.: Образ води говорить про зв'язок з матір'ю.

Ю.: Я звернула увагу на те, що в інших малюнках малюю себе бузковим кольором. А тут саме небо незвичайне - бузкове.

П.: Для вас спокій в якійсь мірі є ідеалом?

Ю.: Так. Мені подобається відпочивати, робити щось не кваплячись. Суєта в мені від мами, з нею поруч по-іншому не можна. Я іноді помічаю, що це привношу. Нічне небо на малюнку таке гарне, спокійне.

П.: Небо вас заспокоює, а море - тривожить?

Ю.: Так. У моєму емоційному стані є дві сторони - спокій і тривога.

П.: А якби на морі був штиль, вам було б спокійніше?

Ю.: Так, безумовно. Хоча, штиль на воді все одно несе якусь загрозу.

П.: Ви очікуєте, що вдарить буря?

Ю.: Так. Море непередбачуване, в будь-який момент може змінитися.

Ю.: Майбутнє я намалювала у вигляді причалу (рис. А.2.30). Як ніби ніч, і не зовсім зрозуміло, куди потрібно йти і звідки я прийшла. Хоча часом в дорозі світило світло, все було розмірено, стабільно.

Рис. А.2.30. Моє майбутнє

П.: Підтверджується, що ви турбуєтеся з приводу відриву від сім'ї. У вашому майбутньому немає перспективи - причал усічений. Ваша фігурка - темна, що символізує тривогу, навіть страх.

Ю.: Так, незрозуміло, назад повертатися або йти далі.

П.: Хтось зробив «підрив» в ваших силах, може, шкільні вчителі або батько у своїх добрих діяннях. Ви самі не наважуєтеся, немає сміливості йти до нового досвіду, як ніби цей досвід загрозливий. Це нагадує рис. А.2.16, де ви лежите над прірвою, а тут (рис. А.2.30) ви стоїте на причалі і дивитеся в невідомість.

Ю.: Пригадую фразу, почуту мною після першої психокорекційної групи: «Треба намагатися сходити з наїждженої колії, робити крок у бік від того, що вже є».

П.: Апробувати нові форми поведінки. А ви пробували і зазнали невдачі?

Ю.: Я спробувала діяти по-іншому, але було дуже багато помилок, як мені здавалося. Потім я зрозуміла, що все нормалізувалося.

П.: Розкажіть хоч про один такий крок.

Ю.: Я спробувала зблизитися з молодим чоловіком, який симпатизував мені ще зі школи. Але потім ми з ним розійшлись по несуттєвим причин. Я настільки важко це переживала! Він поїхав, а я залишилася. Потім з'ясувалося, що він на мене образився. Насправді основа була досить міцною, адже його залицяння тривали багато років.

П.: Кожен новий крок потрібно робити обережно. Нові кроки, нові психологічні форми поведінки (наприклад, ви постійно конфліктували, а потім робите щось інше замість конфлікту) не можна плутати з кроками фізичними. Апробування нових форм поведінки завжди пов'язане з дезінтеграцією, так як послаблюється попередня платформа. Коли щось ослабляється, людина стає більш слабкою. Потрібно, щоб пройшов пост груповий період - 3 - 4 місяці. У цей період важливо не робити рішучих кроків, оскільки людина ще не зміцнила у новій парадигмі, не придбала нову філософію, усталений погляд на речі, життя. Хочу акцентувати увагу, що в пост груповий період потрібен спокій - менше дивитися телевізор, ходити в гості, уникати гострих відчуттів. Потрібно дати можливість зміцніти новому світогляду. Коли виникає якийсь травмуючий фактор, то втрачається весь ефект навчання. На групах я часто кажу: не поспішайте здійснювати якісь життєві зміни протягом 2 - 3 місяців. По закінченні цього часу прийде тверезе рішення, в якому не доведеться каятися. Це буде ваше рішення, а не рішення під впливом стану після групи, коли, здається, всі проблеми кудись зникли, розчинилися. Кроки, спрямовані на якісь зміни в майбутньому, повинні відбуватися не на тлі «відсікання» розуму (рис. А.2.27, рис. А.2.28). Потрібно працювати в напрямку гармонізації емоційної та інтелектуальної сфер.

Ю.: Так, я згодна, це моя проблема.

П.: На малюнку ще простежується надія, що хтось забезпечить ваше майбутнє (рис. А.2.38), задасть напрямок активності, тому що до пристані повинен підпливти якийсь кораблик - «підставка».

Ю.: Я згодна, хоча я думала, що все буде більш безвихідно, так як назад я точно не піду, а буду стояти там. Корабель - це був би непоганий вихід. Хоча якщо він прийде, потрібно ще комусь дякувати за це.

П.: Без цього не обійтися, це основа життя - бути вдячною комусь.

Ю.: Дякувати - це одне, але якщо прийде така людина, яка буде потім корити?

П.: Страхи - не найкращі помічники. Коли ви йшли по окресленій батьками «палубі» (рис. А.2.31), вони освітлювали ваш шлях, незважаючи на обмеження, адже вони - «свічки» (рис. А.2.6). А далі - море, і потрібно робити власні кроки, які повинні

завжди гармонізуватися із соціальними вимогами, інакше ми не будемо адаптованими.

Ю.: Я хочу погодитися з тим, що на малюнку зі свічкою і метеликом (рис. А.2.26) зображений страх смерті батьків - якщо їх не стане, то не знаю, що мене далі чекає.

П.: Практична психологія покликана продовжити життя людини, щоб вона не «йшла» разом з батьками. Це неприродно - і сам факт «укорочення» життя, і те, що ви живете неповноцінним життям, а є «придатком» сім'ї. А як же ваша самореалізація, ваш потенціал?

Ю.: Це ми втрьох: я (зліва), мама і тато (рис. А.2.31).

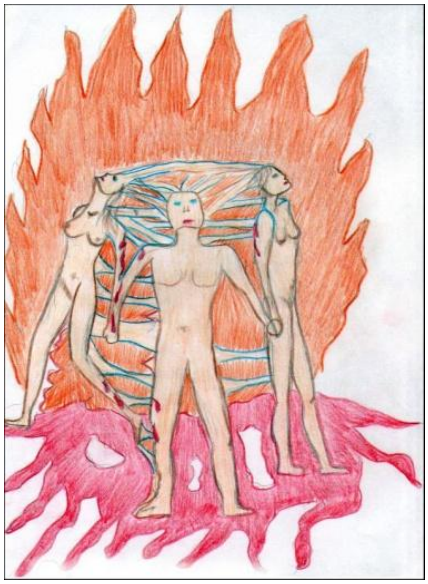

Рис. А.2.31. Моя сім’я зараз

П.: Чому там криваві калюжі?

Ю.: Ми зрослися і відриваємося один від одного, і в результаті - багато болю і крові.

П.: Видно, що у вас з батьком руки особливо зрослися.

Ю.: Коли відриваєшся, то це болісно для всіх.

П.: Я висловлюю гіпотезу: якщо таке зрощення відбувалося з батьками, то у вас обов'язково буде присутня тенденція зрощення з коханою людиною, а розлука з нею буде для вас драмою. Оголені фігури на малюнку (рис. А.2.31) говорять про чуттєве тяжіння - ці люди як одне біологічне єство на тлі багаття, яке також по архетипному значенню символізує любов, чуттєвість. І як логічно тепер те, що ви заговорили з батьками про свій відхід так рано. Ваше раціо підказувало вам, що дійсно потрібно

піти для того, щоб «самоствердитися» в житті як людина, як фахівець. Але ви розуміли, як це для вас складно, тому завчасно поставили питання про відхід. Тим самим ви створили напругу, від якої батько намагався всіляко йти, не приймаючи ваші слова всерйоз, - він не захотів у цьому бути вам помічником. Потрібно це зрозуміти самій, знайти певні слова і поговорити з батьком, щоб він дав вам шанс.

Ю.: Так, тепер я це все більше розумію.

П.: Цей фрагмент (*вказує на зрослі фігури Ю. і батька (ліворуч)*, рис. А.2.32) може висвітлювати ситуацію з тією молодою людиною, про яку ви розповідали, якщо прибрати одну жіночу фігуру?

Ю.: Ні. Адже там була інша ситуація, оскільки ми з ним ще не зрослися, але були дуже захоплені одне одним. У спілкуванні з ним я нарешті змогла прибрати «віяло» (рис. А.2.9).

П.: Якщо ви так довго були з «віялом», то чи могли ви об'єктивно «прочитувати» людину, розуміти її? Адже віяло (рис. А.2.9) - це перешкода пізнання.

Ю.: Він не був готовий до таких змін - скільки років я вела себе як неприступна скеля, а потім раптом проявила відкрито активність.

П.: Він просто дистанціювався?

Ю.: Він поїхав працювати, і ми не могли додзвонитися один одному два місяці. Він втратив мобільний телефон, а в мене не працював домашній.

П.: А він не знав, де ви живете?

Ю.: Одного разу приходив, але чи то нікого не було, чи то двері не відкрили. Такі пояснення мені здалися неправдивими.

П.: І ви розлучилися?

Ю.: Так. Ми залишилися в нормальних відносинах, на вулиці зустрічаємося - вітаємося, але відновити те, що було, неможливо. Занадто це було болючим для мене і здавалося зрадою. Мій дар ще потрібно винести, а у тієї людини, мабуть, не вистачило сил його прийняти.

П.: Все, що не робиться, то на краще. Якби та ситуація склалася по-іншому, то у вас не було б такої чудової дружби з вашим нинішнім партнером. Тепер ви бачите, що потрібно цінувати в житті. «Залипати» і «зливатися» з кимось можна на

інструментальному рівні, але душа повинна бути самозбереженою, щоб завжди бути в безпеці.

П.: У чому полягає конфлікт (рис. А.2.32)?

Рис. А.2.32. Конфлікт

Ю.: Або біблійний голуб миру, який несе вісточку про життя, або ворон з різками. Битися вони не будуть - існує тільки щось одне що там, що там.

П.: Як у ситуації з молодою людиною. Голуб - це ви, а ворон - молода людина, яка так вам відповіла. Залишається побажати, щоб голуб зміг донести вісточку про життя за адресою.

Ю.: Я намалювала черевик з шнурками, які не зав'язані (рис. А.2.33). Так я уявляю своїх батьків.

Рис. А.2.33. Сім’я в мою відсутність

П.: Ви є сполучною ланкою?

Ю.: Я б не сказала, що біля мене все починає крутитися, коли приїжджаю. Все як завжди, все по своїх кімнатах, але всі хочуть бути вдома. Коли я виїжджаю, мама теж їде на дачу на кілька днів, а батько залишається сам. Всі починають збиратися вдома, коли там з'являюся я. Це помітно особливо зараз, оскільки я часто буваю в роз'їздах.

П.: Добре, що мама на дачі, там вона зможе оздоровитися.

Ю.: Ні, це не та дача, на якій можна оздоровитися. Вона там багато працює, а не відпочиває.

П.: Батько теж може зайнятися собою, своїми інтересами. Не варто на це дивитися як на щось негативне, адже це їх єднання, їхнє життя, і вони мають право прагнути до цього єднання чи шукати якісь нові способи життя. Батьківська сім'я зображена як одна нога, а на одній далеко не підеш, потрібна друга - ваша.

Ю.: Хороше порівняння! Я згодна. Це обличчя дівчини, у якої в очах вогонь, а в зубах - палиця (рис. А.2.34). В очах злість, яка її здавлює, а випустити не можна - палиця заважає.

Рис. А.2.34. Людина, яку я боюся

П.: Боїтеся говорити, стримуєтеся?

Ю.: Так, щоб не нашкодити, потрібно зціпити зуби і піти.

П.: Через такео стримування і виникає внутрішній конфлікт. Відкоригованій людині взагалі не доводиться себе стримувати - це свобода від себе. А якщо ви постійно себе стримуєте, то ви не вільні від себе, від своєї агресії (рис. А.2.34). Коли ви

перебуваєте «за віялом» (рис. А.2.9), то контакт з оточенням у вас ускладнений, тому що ви прикриваєте рот. Різки і гілочка в дзьобі (рис. А.2.32) - теж стримування, усікання контактів.

Ю.: Але якщо палицю кинути, то вогонь вирветься назовні.

П.: Потрібно розібратися, чому він вирівається і як це упередити, щоб такого не було. Вогонь - це стримувана енергія. Чим більше ми щось в собі стримуємо, тим більше воно може виплеснутися назовні в неконструктивній формі.

Ю.: Так, я згодна. І тепер я розумію, що такий стан винесено із спілкування з мамою - коли вона мене в чомусь обмежує, я іноді так реагую (рис. А.2.34). Здається, що все пропрацювала, знаю всі хворі місця. Але мама знаходить нові і ще більш хворобливі.

П.: Мама відчуває це, і їй воно для чогось потрібно.

Ю.: Ще я тільки що подумала, що мій партнер і мій батько дуже схожі. Дійсно, я з ним ось так зростаються (рис. А.2.31), і коли він їде, мені стає дуже боляче.

П.: Вам потрібно подумати про те, що краще показати коханому чоловікові: радість при зустрічі з ним або ж біль, що його не було поруч. Страждання - це непряме вираження любові і значущості чоловіка. Важливо вчитися прямому вираженню любові.

Ю.: Так, цьому мені дійсно потрібно вчитися!

П.: За час відсутності коханої людини ви багато чого будете встигати робити для себе: читати, писати, працювати. А до того, чим він без вас займається у від'їзді, потрібно формувати базисну довіру. І не варто себе «накручувати», хоч багато і залежить від долі, але багато чого - і від нас самих. Ми самі будуємо свою долю.

Ю.: Так, після такої роботи я теж приходжу до подібних висновків ...

П.: І таке зрощення з коханою людиною має бути не з кров'ю (рис. А.2.31), а з радістю, умиротворенням. І рот потрібен людині для того, щоб дарувати благодать іншим, а не відлякувати їх своєю агресивністю. Висловлюючи агресію, ви показуєте, що обтяжені страхом, тривогою, сумнівами. Гнів призводить до імпортування відносин. Ще ніхто нікого не полюбив за вміння висловлювати агресію, просто через любов людина готова це терпіти. І якщо у вас такі вогні в очах (рис. А.2.34), то

ви нічого не помічаєте - ви зайняті тільки собою. А якщо ви зайняті собою, то навіщо вам та людина, на якій ви «розряджаєте» свою агресію? Краще скажіть їй, що ви зустрінетеся завтра або що ви зайняті, і йдіть займатися собою, раз на вас «напала» агресія.

Ю.: Так з нею ж не можна впоратися, поки її кудись не виплеснеш.

П.: Продуктивність ваших дій буде виражатися в тому, наскільки ви зможете зійти з тієї «наїждженої колії». Саме цьому потрібно вчитися, а не робити якісь кроки в абсолютно новій для себе магістралі. Необхідний час, щоб опрацювати, зрозуміти, проаналізувати матеріал. Агресія, деструкції свідчать про виражену енергії мортидо. Наші заняття звільняють канали лібідо, любові. Ця мета гармонізується з вашою мрією - бути «голубом» (рис. А.2.32), виражати любов батькам і інтимному партнерові. Подумайте: навіщо вам стан образи, тривоги?

Ю.: Це правда: коли я агресивна, то або тривожуся, або ображаюся. Тепер я це розумію.

П.: Тому відкоригованою людиною вважається та, яка не ображається, а значить, і не сердиться.

Ю.: Так, мене цей момент дуже турбував, адже я розуміла, що переношу агресію на інших людей, хоч це і буває нечасто. У стані агресії я дуже логічно будую свої доводи і обов'язково переконую людину в чомусь.

П.: Ви кожного разу намагаєтеся довести, що досконаліше й «вище», ніж вона. Навіщо вам це?

Ю.: Мене в такий стан ввести практично неможливо. А якщо вона ввела, тоді сама винна.

П.: Це інфантильна позиція. Коли людина знімає з себе відповідальність, перекладає її на партнера, це свідчить про наявність у вас «хворих точок», які, як цвяхи, що стирчать, знайдуть за що «зачепитися» в іншої людини. Скажіть собі, що вся справа не в іншій людині, а в вас самій. Ваш партнер може до пори до часу розуміти і приймати ваш стан, але не варто забувати, що йому, можливо, неприємні ваша агресія, образи. Прояв гнучкості, варіативності поведінки, а не рух по «наїждженій

колії», говорить про те, що ви творча людина і дієте інтелектуально. Вам потрібно «приборкати» саму себе, і тоді з'явиться заохочення, ви будете радіти самій собі.

Ю.: Тепер я бачу кожен свій «цвях, що стирчить».

П.: Ваші близькі їх теж відчувають і можуть вас за них «чіпляти» - маніпулювати вами. Адже мамі можна сказати: «Мамо, я тобі співчуваю, але я ж не лікар. Якщо тобі потрібна допомога, то ти кажи, і я тобі допоможу. Але, будь ласка, не занурюй мене в це, тому що ти тільки ускладнюєш життя собі і мені. Я вірю, що ти хочеш мені добра і щастя, тому що в такому випадку я разом з тобою захворію. А ти ж цього не хочеш? ». Наприклад, так.

Ю.: Тепер я розумію, що з будь-якої ситуації є не один вихід.

П.: Головне - розібратися зі своїми страхами, тому що така «зав'язка» на рідних (рис. А.2.31) породжує тривогу, невідомість.

Ю.: Так, тепер я бачу, чим породжений мій закритий стан (рис. А.2.9).

П.: Що це за зуби (рис. А.2.35)?

Рис. А.2.35. Несподіванка (вторгнення)

Ю.: Я колись бачила такий малюнок - біле полотно, яке ззаду розривають кігтями. І це відбувається несподівано.

П.: Це теж страх. Логіка: «Я боюся, що хтось у мені збудить агресію. Мене лякає своя агресивність і чужа теж».

Ю.: Я боюся випускати агресію.

П.: Напевно, ваш партнер відчуває такі «пазурі»?

Ю.: Я йому часто кажу: «Ну ти і вибрав собі супутницю, біжи від мене» (*сміється*). А він мені у таких випадках відповідає: «Нічого, я сміливий, я справлюся».

П.: Потрібно вчитися змінювати позицію, ставлення, реагувати інакше, тоді ви зможете самі себе підтримувати, довіряти собі. Від кого ви відчували такі кігті і коли вперше?

Ю.: Це моя мама, яка несподівано для мене попадає в самі мої хворі місця. Вона просто «майстер» глибоко вразити, ранити.

П.: Це прихована агресія.

Ю.: Тому я себе і боюся, тому й палиця в зубах (рис. А.2.34). Я боюся діяти так само, як і вона, тому що знаю, як це боляче і неприємно.

П.: Перестаньте себе боятися. Треба себе опанувати, і тоді з цим щось можна робити, змінювати. А поки ви з «палицею» (рис. А.2.34) і з «віялом» (рис. А.2.9), то не бачите інших способів виведення енергії або попередження її виникнення. Намагайтеся собі говорити: «Я розумію, що це лише болюча точка,« подарована »мамою». Це дуже важливо, оскільки від цього залежить ваше здоров'я, благополуччя, щастя, кар'єра. Інакше такі кігті (рис. А.2.35) будуть відчувати люди. Кому це потрібно? Ризикуєте бути самотньою.

Ю.: Мені це теж не потрібно. Моя мама це виражає, тому що вона людина неосвічена, а в мене є інші методи ... Але чомусь я дію саме так, як вона, хоча це те, що я найбільше в ній не любила.

П.: Це дуже емотивно, тому що це інтроект (хоч і зі знаком «-»), який вас пов'язував з матір'ю. Так як канва любовних стосунків з матір'ю не реалізована, то ви постійно енергетично єднаєтесь з нею таким чином (рис. А.2.34).

Ю.: Кошмар!

П.: Коли ви починаєте сердитися, то встигайте собі сказати: «Зараз я разом не з партнером, а з мамою - саме це мною і рухає». Сила розуму і слова дуже велика. Адже одним вмілим і доречним словом можна зупинити, реконструювати, переорієнтувати свою активність.

П.: Як геніально намальовано: 1 + 0 = 10 (рис. А.2.36). Хто тут одиниця, а хто - нуль?

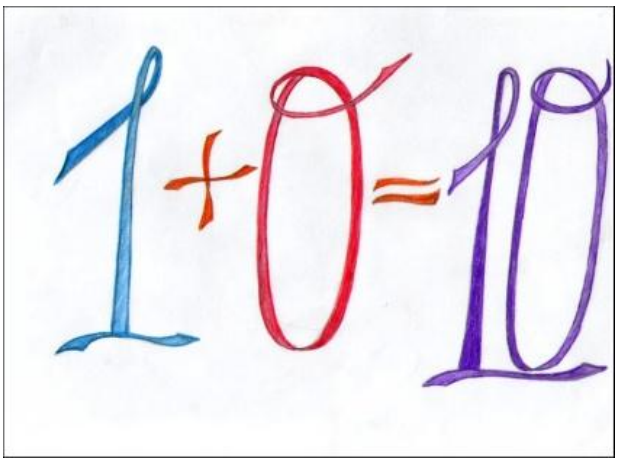

Рис. А.2.36. Чоловік, жінка і я

Ю.: Я хотіла показати, що при з'єднанні чоловіки (одиниця) і жінки (нуль) виходить кількісно і якісно нове число десять - це я. Я не вище їх, просто інша.

П.: Ви завжди намагаєтеся потрапляти «в десятку»?

Ю.: Так, я завжди намагаюся, щоб усе було ідеально, а якщо навпаки, то не розумію, як у мене може бути по-іншому, тільки «в десяточку»!

П.: Але якщо щось не виходить, то у вас виникає стан агресії (рис. А.2.34)?

Ю.: Так, тоді я злюся на себе, потенційно я тоді агресивна.

П.: Якщо ви в такому стані (рис. А.2.34), то в цьому ваша вина, а не вина іншої людини, який спровокувала у вас агресію. Ви вже вийшли з того віку, коли відповідальність за вашу поведінку несуть батьки. Потрібно залишати право іншій людині вести себе так, як вона хоче, і ніяк на це не реагувати. Якщо ви даєте людині таке право, тоді у вас є можливість подумати, чому у неї саме така реакція на вас: чи її це проблема чи ж ви не висловлюєте свою любов в достатній мірі. Важливо знаходити такі форми взаємодії, які б влаштовували обидві сторони. На малюнку (рис. А.2.36) також показано вашу перевагу.

Ю.: Я не це мала на увазі. Я вкладала сенс, що примножую все разом.

П.: Наша методика спрямована на те, щоб показати людині, яким шляхом можна досягати бажаного і які бар'єри можуть виникати на цьому шляху. На рис. А.2.36 (*вказує на нуль*) показано ще те, що вам нічого не хотілося б взяти від матері.

Ю.: Але в моєму ж образі (десятка) теж нулик є.

П.: Нуль - це нуль. Я виходжу з реальності, адже якщо до одиниці додати нуль, то вийде одиниця.

Ю.: Я б так не сказала. Мама по-своєму мудра, при відсутності освіти, володіє своєрідним інтелектом.

П.: А тут не йдеться про інтелект, адже малюнок називається «Чоловік, жінка і я». Малюнок, по темі, ставить акцент на жіночо-чоловічих відносинах.

Ю.: Вона красива, сексуальна. Хоча тато недавно в жартівливій формі дав відверте інтерв'ю на цю тему мені, і я зрозуміла, що тато не дуже задоволений мамою. Але вона красива жінка. Я її дуже люблю.

П.: Але щось же вам заважає її любити, вірніше, виражати любов до неї?

Ю.: Говорячи про любов до неї, я заїкаюся на кожному слові ...

П.: Це значить, що у вас є почуття провини.

Ю.: Так, напевно, тому що зараз не можу сказати щось істотне.

П.: Ваші переваги на малюнку більші. Це може означати, що в інтимних відносинах вам би хотілося бути з батьком, а «0» вказує на ідентифікацію з матір'ю.

Ю.: Зовні я дуже схожа на батька, і коли мене бачать з матір'ю, то ніхто не може сказати, що вона моя мама. Але характером я частково схожа на матір, і з цим я завжди намагалася боротися. Крім «пазурів» (див. рис. А.2.35), напевно, більше нічого від неї не залишилося.

П.: Але ж і цих «пазурів» достатньо, щоб робити величезний вплив на вашу активність. Потрібно не боятися це прийняти, а не відчужувати. Вчіться просто про це говорити, адже коли ми відчужені, не приймаємо щось в собі, то втрачаємо можливість бачити його прояв у поведінці, а значить і керувати цим аспектом. Тому потрібно вчитися приймати себе такою, яка ви є. Не сердитися на інших людей, на їх реакцію, а подивитися на свою поведінку, яку потрібно міняти, у тому напрямку, в якому ви самі хочете, а не вимагати від людей, щоб на вас реагували так, як вам хочеться, - це ж різні речі. Інші люди не будуть особливо враховувати ваші бажання, хіба тільки що кохана людина буде придивлятися до них, і то виникає питання - чи надовго.

Ю.: Так, я повністю згодна, тепер я бачу, скільки ще потрібно працювати над собою, і при цьому не різко, а поступово приходити до значних змін.

П.: На малюнку (рис. А.2.37) ми знову бачимо шнурки від черевика (рис. А.2.33).

Рис. А.2.37. Неіснуюча тварина

Ю.: Коли я намалювала, то звернула на це увагу, але не змогла знайти пояснення.

П.: Коли ви не з батьками, виходить «черевик без шнурків», але й коли батьки не поруч з вами - те ж саме. Ви дуже «залипли» на родині.

Ю.: Що ж вони мені такого зробили? Це ж треба так любити батьків, щоб настільки «залипнути» на них (*сміється*).

П.: Якщо ви так умієте любити, то вашої великої любові вистачить на величезні дистанції, і не обов'язково бути поряд з ними. Але справа не в безмірності любові, а у вашій залежності від батьків. Це страх залишитися без них (рис. А.2.26), вийти у відкритий простір (рис. А.2.30), страх агресивності власного «Я» (рис. А.2.37).

Ю.: Воно добре (показує на рис. А.2.37).

П.: Так, але вона має шипи, і якщо вдарить хвостом, то розірве на частини. І, звичайно, вам би хотілося, щоб цього не існувало. Тварина одночасно добра і страхітлива, так як у неї морда собаки, а в іншому вона схожа на казкового дракона з крилами, який піднявся над землею. Значить, вам хотілося б піднятися над чимось, але не завжди виходить, раз тварина неіснуюча. Показано бажання мати чоловічий потенціал, але ви жінка, тому на малюнку хвіст «не потентний» (в чоловічому

плані). Тварина намальована так, ніби летить з якоюсь надією, що ми і бачимо з виразу її очей.

Ю.: Я в дитинстві мріяла про те, як буду жити в своєму будинку, які вбрання буду носити, як мені буде добре, що коханій людині буду готувати. Але в силу різних обставин не складається - не все так просто і швидко.

П.: Хотілося б, щоб ви вирішили внутрішній конфлікт, змогли зрозуміти, що в значній мірі це «подарунок» вашої мами, яку ви так любите (рис. А.2.35, рис. А.2.37). І потрібно її любити, тому що вона не зі злого наміру, а по якихось внутрішніх механізмах це вам «подарувала». Якщо вона і наносила «рани» (рис. А.2.11), то потім ви самі собі робили те ж саме. Потрібно зрозуміти, що безмовність (рис. А.2.9) - це не дуже надійний «рятувальний круг». Тільки в деяких ситуаціях краще промовчати, але майже кожна ситуація вимагає вирішення. Таке знання я хочу вам подарувати - в цьому психологічна сила. Можете сказати про свої почуття, наскільки ви готові бути обережною і послідовною?

Ю.: Так, в найближчий період я постараюся дати собі час рівного течії - не буду різко рвати відносини, переїжджати, постараюся йти від цього питання м'яко.

П.: Може, вам краще дочекатися заміжжя? Адже якби ви одружилися, то батьки допомогли б вам, по-іншому подивилися б на ваш відхід з сім'ї, надали б квартиру. Тому що є небезпека, що ваші стосунки з партнером можуть розбитися об корабель побутових негараздів. Адже квартирне питання вкрай важливий.

Ю.: Я не думаю, що так буде. Ми не планували, а одружуватися заради квартири не вважаю прийнятним для нас обох. Ми зараз на стадії поступового розвитку відносин, поспішати ні я, ні він не хочемо.

П.: Тоді вам залишається попрацювати над собою, і це буде стимулом, щоб ви обидва відчули надійність ваших відносин, щоб ви зняли страх за «нульовий» їх результат (рис. А.2.36).

Ю.: Це точно, невпевненість у відносинах все ж є - від мами.

П.: Я думаю, що ви будете достатньо мудрі і знайдете варіанти, щоб жити окремо.

П.: Вам теж дякую за роботу.

Додаток А.3

Фрагмент стенограми психокорекційної роботи з протагоністом Т. у процесі психоаналізу комплексу тематичних малюнків

Т.: На малюнку зображено мудрець і богатир (рис. А.3.1). Мудрець несе багаж знань. У богатиря маленький розум і велика сила, а у мудреця великий розум і невідома сила. Якщо богатир буде битися з мудрецем, той програє.

Рис. А.3.1. Сила і слабкість

П.: Чому мудрець низький, а богатир - високий?

Т.: Я хотіла показати фізичну силу богатиря і сильного розумом, але фізично слабкого старця.

П.: Виходить, що мудрець символізує силу, а богатир - слабкість. Ви боїтеся фізичної сили?

Т.: Не знаю.

П.: Може, в слабкості простежуються залишки ситуацій, в яких ви не могли дати здачі кривднику (*вказує на богатиря*, рис. А.3.1)?

Т.: У дитинстві я нікому не могла дати здачі.

П.: Для вас фізична сила має перевагу над розумом?

Т.: Навпаки, розумові якості сильніші фізичної сили.

П.: Чому ви намалювали зворотнє?

Т.: Я хотіла показати, що богатир насправді дурний, адже навіть при його великій фізичній силі він слабкий перед старим мудрецем. Богатир сильний фізично, але слабкий розумом, а мудрець слабкий фізично, але сильний розумом.

П.: Розглянемо наступний малюнок.

Рис. А.3.2. Самотність

Т.: На малюнку зображені дівчина-трава, дівчина-вода, дівчина-сонце і, напевно, я, оскільки я завжди малюю себе з довгим рудим волоссям (рис. А.3.12). Мені подобатися єднання з природою. У такі моменти я можу довго гуляти одна, сидіти на каменях біля річки і думати. Одного разу я йшла, не усвідомлюючи куди, і думала про свої переживання. Коли отямилася, було дві години ночі і я не зрозуміла, в якому районі міста перебуваю.

П.: Якщо вам необхідно усамітнюватися, навіщо ви намалювали людські обличчя?

Т.: Вони мене втішають.

П.: Виходить, що в стані самотності ви не самотні зі своїм внутрішнім самовідчуттям?

Т.: Так.

П.: З ким із рідних можна порівняти траву, воду і сонце?

Т.: Вода - це мама, трава - сестра, сонце - племінниця (рис. А.3.2).

Рис. А.3.3. Я - серед людей

П.: Перейдемо до розгляду наступного малюнку.

Т.: Я - синя квітка (рис. А.3.3).

П.: Чому інші квіти іншого кольору?

Т.: Інші люди самі акцентують увагу на тому, що я дівчина з дивацтвами, не така, як усі. Іноді вони можуть і похвалити мене за те, що я багато чого знаю і вмію.

П.: Судячи з ваших слів, інші люди все ж не залишаються до вас байдужими: вони або вас відчужують, або приймають і люблять вас такою, якою ви є. Чи не так?

Т.: Так, але це трапляється рідко, коли сторонні люди мене приймають і люблять.

П.: Чому ви намалювали себе з краю листа, адже тема малюнка звучить «Я серед людей» (рис. А.3.3)? Ви зображені вище інших людей?

Т.: Я не впала так низько, як інші люди, яким властиво принижуватися.

П.: Ви відчужуєте людей за приниження?

Т.: Так. Мій девіз: «Допоможи приниженим і ображеним».

П.: Якщо інші люди вами користуються, то вони також можуть думати про ваше приниження. Ми з'ясували, що ви йдете назустріч людям лише з-за свого страху не бути покинутою і незрозумілою іншим людям.

Т.: Мені все одно, що думають інші люди. Я завжди простягну руку допомоги, навіть якщо хтось сприйме мою допомогу як приниження.

П.: Можливо, ви тримаєте руку допомоги для того, щоб показати свою інтелектуальну силу (*вказує на мудреця*, рис. А.3.1)? Може, вами керує бажання перебувати в рівних позиціях (*вказує на богатиря і мудреця*, рис. А.3.1)?

Т.: Люди завжди кажуть, що я вище самої себе, хоча я ніколи нікого не принизила і не образила.

П.: Що символізує кулю у старця на палиці (рис. А.3.1)?

Т.: Куля надає мудрецю силу.

П.: Чому ви намалювали саме старця, а не фею?

Т.: Старець дуже мудрий і багато знає.

П.: Значить, ви віддаєте перевагу інтелекту перед силою. Ваша тенденція «до сили» виражається в прагненні бути мудрою і доброю, допомагати оточуючим і любити їх, що дозволяє вам уникати почуття самотності.

Т.: Так, саме так.

П.: Розглянемо наступний малюнок (рис. 3.4)

Т.: Малюнок нагадує мені фотографію, на якій родина разом (рис. А.3.4). Я зобразила тата, маму, молодшого брата і сестру.

Рис. А.3.4. Моя родина зараз

П.: Ви зображені між братом і сестрою (*вказує на дівчинку в синій сукні*, рис. А.3.4)?

Т.: Так. Зараз мене дивує те, що сестру я намалювала біля батька, оскільки її біологічним батьком є інший чоловік. Незважаючи на це, я ніколи не відчужувала свою сестру.

П.: Може, ви іноді ревнували сестру до батька?

Т.: Ні.

П.: Оскільки ревнощів немає, то ви спокійно співвідносите сестру з батьком. Чому брат зображений на дистанції від батька?

Т.: Я ревнувала батька до брата, коли він народився.

П.: Ми бачимо, що ви не прагнете бути ближче до батька.

Т.: Я хочу бути однаково близькою як до мами, так і до батька. Я більше схожа на маму.

Рис. А.3.5. Будинок, дерево, людина

Т.: Я малювала людини, згідно з темою, і не знаю, чому вийшла дівчинка (рис. А.3.5).

П.: Ми бачимо багато дитячих мотивів на малюнках. Ви зображуєте себе не дорослою людиною, студенткою університету, а дитиною (рис. А.3.4, рис. А.3.5).

Т.: Вірно, в дитячому образі.

П.: Тоді ми можемо говорити, що ви прагнете викликати почуття провини у батька за те, що він безпідставно вас вдарив у дитинстві.

Т.: Ні. Зараз би він так не зробив.

П.: Ми говоримо про факти, події, які відбулися. Для психіки грає роль значущість події, а не кількісні показники. Ви розповідали про те, що не кривдили брата, який поскаржився батькові, що його б'ють. Значить, ви зобразили себе в образі дитини, оскільки саме її грішно образити (рис. А.3.4). Ви намагаєтеся бути дитиною, яку ніхто не повинен ображати. І злих людей ви добре розпізнаєте, попереджаючи можливість образи. За вашим розповідями можна думати, що ваш світ переповнений людьми, які можуть образити дитину.

Т.: Так, я боюся навіть спілкуватися зі злими людьми.

П.: Скажіть собі, що ви затрималися в образі дитини, оскільки до певного моменту не знали про людську несправедливість. Люди можуть думати, що ви «з дивацтвами», оскільки бачать вас як дорослу дівчину, а ви презентуєте себе в образі дитини.

Т.: Проблема в тому, що я можу допомогти людям, а вони відмовляються робити те ж саме для мене.

П.: Допомога - це глибинна цінність, яку ви несете по життю. Ви звужує сприйняття світу, пропускаючи його через призму певних цінностей, які задовольняються, «підживлюються», дозволяючи вашій внутрішній дитині почувати себе добре. Якщо цінності не задовольняються, то дитина у вас страждає, оскільки вона важко переносить раптове занурення в реальність.

Т.: Виходить, що у відносинах я проявляю образ дівчинки (рис. А.3.4), але мені здається, що я ставлюся до інших людей по-материнські.

П.: Ви перевіряєте, чи потрібна іншим людям дитина. Маленькі дівчатка часто люблять грати роль матері, оскільки випробовують себе у дорослій ролі. Виходить, що, надаючи допомогу, ви відчуваєте себе матір'ю. Що б ви сказали дівчинці на малюнку (рис. А.3.4)?

Т.: Вона мені подобається.

П.: Чому у дівчинки закритий одне око?

Т.: Вона посміхається.

П.: Може, дівчинка дивиться на реальний світ одним оком? Дівчинка хитрує, а значить, компенсує силу мудреця (рис. А.3.1). Як узгоджуються між собою образ дівчинки і образ мудреця (рис. А.3.5, рис. А.3.1)? Може, дівчинка знаходиться за мудрецем?

Т.: Я захищаюся образом дівчинки, але насправді я мудрець.

П. (*до групи*): Захисна логіка психіки дуже складна, тому не можна спрогнозувати, як буде розвиватися діалог з автором. Ми не можемо знати, як автор інтерпретує представлений матеріал. (*До Т.*): Виходить, що в складній ситуації ви маленька дівчинка, а коли виходите з неї, то стаєте мудрою. Чи можна думати, що в спілкуванні з вами інша людина потрапляє в підступну ситуацію, не бачачи зміну образу дитини на образ мудреця?

Т.: Так, ви маєте рацію.

П. (*до групи*): Примружене око дівчинки свідчить про хитрощі, про які ми говорили (рис. А.3.5). (*До* Т.): Хитрість вам потрібна для того, щоб продемонструвати свою розумову силу, навіть через самопожертву.

Т.: Коли я спілкуюся з людьми, то намагаюся отримати досвід і знання мудреця. Якщо з людиною щось трапилося, то я з легкістю їй допоможу.

П.: Що б сказав мудрець дівчинці? Може, він запропонує дівчинці бути всередині нього?

Т.: Вона цього злякається, оскільки мудрець багато знає.

П.: Тоді можна думати, що дівчинка боїться розумних людей. Тому у неї може простежуватися тенденція спілкування з тими, хто програє їй в розумових здібностях.

Т.: Дівчинці подобається спілкуватися з мудрими людьми, а їх знання її не лякають.

П.: Чому тоді ви не намалювали себе на одному рівні з людьми (рис. А.3. 3)? Ми бачимо перевагу синьої квітки.

Т.: Я просто відрізняюся від оточуючих. Я намагаюся спілкуватися з різними людьми (*вказує на сонце і квіти*, рис. А.3. 3).

П.: Чому маленька дівчинка не хоче помічати результатів власних вчинків, адже, спілкуючись з іншими людьми, вона намагається показати свою перевагу (рис. А. 3.5, рис. А.3.3)? Вами керує бажання бути неперевершеною.

Т.: У мене занижена самооцінка, і я намагаюся її підвищити.

П.: Якщо ви хочете підвищити самооцінку, то навіщо ви в категорію «заниженість» (*вказує на дівчинку*, рис. А.3.5) ставите мудреця (рис. А.3.1)? Така тенденція свідчить про пріоритетність дитячої позиції для вас. Мудрець самодостатній, тому вам важливо бути маленькою, єднуючись, таким чином, з батьками.

Т.: Мудрець мені іноді заважає взаємодіяти з іншими людьми.

П.: Ви відчуваєте, що вашу силу використовують. Дівчинка вміє вчитися (рис. А.3.5)?

Т.: Так.

П.: Мені здається, що дівчинка на малюнку самодостатня, тому вам важко відмовитися від дитячого образу (рис. А.3.5). Ви намалювали прикриті очі, що вказує на незнання певних життєвих вчинків: ви крокуєте туди, куди вас веде життя, незважаючи на думку про вас інших людей, на те, що вони вважають вас людиною «з дивацтвами». Мудрець теж не в змозі побачити наперед, адже він схований в дівчинці (рис. А.3.1, рис. А.3.5).

Т.: Мудрець допомагає дівчинці вчитися в інших людей.

Рис. А.3.6. Мій душевний стан

Т.: Я тримаю місяць, щоб він не впав (рис. А.3.6).

П.: Чому місяць повинен впасти?

Т.: Його необхідно оберігати.

П.: Образ дівчини з місяцем (рис. А.3.6) нагадує образ матері-води (рис. А.3.2). Виходить, що ваш душевний стан близько до почуття самотності.

Т.: Я зобразила крила (вказує на дівчину, рис. А.3.6).

П.: Крила символізують підвищення над реальністю. Механізм натяку допомагає нам розшифровувати малюнки, адже ми можемо порівнювати схожі образи. Ми бачимо, що материнський образ (рис. А.3.2) має відношення до вашого душевному стану (рис. А.3.6). Чому душевний стан зображено в тіні? Чому місяць повинен впасти на вас?

Т.: Місяць на мене не падає. Він падає взагалі, а я повинна врятувати його.

П.: Яким чином маленька дівчинка може врятувати місяць (рис. А.3.5)?

Т.: За допомогою мудреця, який знаходиться в ній.

П.: Навіщо рятувати місяць?

Т.: Щоб усім було добре.

П.: Може, ви рятується від власних «темних» почуттів (*вказує на темні хмари*, рис. А.3.6)? Може, через свою рятувальну функцію ви звільняєтеся від тіні і робите світло (*вказує на місяць*, рис. А.3.6)?

Т.: Можливо.

П.: Ви гіперболізіруєте свої можливості, адже рятуєте місяць, щоб він не впав. Ви говорите собі, що ви сильніше за інших. Спілкуючись з дитиною, ви відчуваєте себе добре. Коли вам погано, ви намагаєтеся утримувати місяць, щоб темрява не настала остаточно. Може, ваше погане душевний стан актуалізується вночі?

Т.: Я ночами багато думаю і важко засинаю.

П.: Ви випускаєте на свободу «мудреця»?

Т.: Так.

П.: Виходить, що ви розвивали в собі «мудреця» ночами. Мудрість можна придбати в ситуаціях вирішення проблем у відносинах. Якщо ви купуєте мудрість наодинці ночами, то вона скоріше має форму фантазій і не переноситься з ілюзій в реальність.

Ви зображуєте крила як засіб догляду від реальності, яка вас не влаштовує (рис. А.3.6). Ви самі створюєте ілюзію, прагнете всіх перевершити.

Т.: Я намагаюся все передбачити, щоб дівчинка в мені не помилялася.

П.: У такому випадку, ви живете не наступним днем, а інформації, яка виходить від «мислителя». Оскільки ви нероздільні з мудрецем, то одночасно ви знаходитеся і разом з батьком, адже, відповідно до значення архетипів, мудрець заміщає образ отця.

П.: Чому в категорію неіснуючого потрапляє сонце, про який ви мрієте (рис. А.3.7)?

Рис. А.3.7. Неіснуюча тварина

Т.: Воно світить і гріє.

П.: Може, ви не хочете, щоб кермо правління належали вашому інфантилізму (*вказує на дракона*, рис. А.3.7)? Серце, яке тримає дракон, не гармонізується з його інфантильною сутністю. Інфантильний образ ви підносите як інструмент попередження негативу з боку інших людей. Тому люди можуть користуватися вашою добротою, але не відчувають зобов'язань відповідати вам тим же. Оскільки існують закони рівноваги, компенсації, то інші люди на несвідомому рівні відчувають, що ви «психотерапевтуючи» себе з їх допомогою, і ігнорують ваші очікування. Несвідоме, як дитина, все розуміє. Це вірно і щодо вас, адже в категорію

неіснуючого потрапили крила, серце, які вам повинні забезпечувати внутрішній спокій. Образ дракона з колючками на тілі свідчить про загрозу, що витікає з його боку.

Т.: Дракон добрий.

П.: Незважаючи на доброту дракона, його сутністю є потенційна агресивність. Може, ви приховуєте свою агресію прагненням надавати допомогу іншим людям?

Т.: Цілком можливо.

П.: Ви можете самостійно розпоряджатися місяцем, вирішуючи, коли і на кого йому слід опускатися (рис. А.3.6). Місяць - це чоловічий символ, образ отця, але не матері. Мати на ваших малюнках представлена сонцем. На наступному малюнку ви теж зобразили серце (рис. А.3.8).

П.: Ви зобразили себе жінкою або ангелом (рис. А.3.8)?

Рис. А.3.8. Чоловік, жінка і я

Т.: Я - ангел.

П.: Механізм натяку дає нам підстави говорити про те, що зображено те бажане, яке ви бачите ночами (вказує на жіночий образ, рис. А.3.6, рис. А.13.8). У серці представлені ваші мрії (рис. А.3.8)?

Т.: Так.

П.: Чи можна зіставити ангела (рис. А.3.8) з дівчинкою (рис. А.3.5)?

Т.: Так. Ангел сильний, як і дівчинка, тому що може стріляти з лука.

П.: Ви презентуєте нам свою потенційну силу, що підтверджує образ місяця як батьківський символ (рис. А.3.6). Втримування місяця - це доказ того, що ви втілюєте батьківські риси, чоловічу силу.

Т.: Я намагаюся брати з батька приклад.

П.: Ви намагаєтеся відповідати батькові і в образі ангела (рис. А.3.8)?

Т.: Мені хочеться співвіднести себе і з чином жінки в серце, і з образом ангела.

П.: Іншої жінки на малюнку немає?

Т.: Немає. Я єдина жінка на малюнку.

П.: Куди спрямована стріла ангела?

Т.: Вона спрямована і на чоловіка, і на жінку.

П.: Якби вам довелося вибрати своє місце розташування на малюнку, то де б ви відчували себе комфортно: на місці дівчини або на місці ангела?

Т.: Мені ближче образ ангела.

П.: Виходить, що ви відчуваєте себе безпечніше поза серця. Тоді можна представити лише один спосіб ангела, без пари в серці (*загинає малюнок, залишаючи видимим образ ангела,* рис. А.3.8).

Т.: Ні, мені не подобається, що ангел залишився один. Йому необхідно кудись направляти стріли.

П.: Тоді ви зацікавлені закохувати в себе, адже ви стаєте господинею ситуації, кидаєте або утримуєте місяць (рис. А.3.6). Що ви на це скажете?

Т.: Я не знаю, яким чином сказане проявляється в мені.

П.: Для того, щоб перебувати у владі, вам необхідні місяць або сонце?

Т.: Місяць (рис. А.3.6) дозволяє мені почувати себе спокійно.

П.: Отже, ваш спокій залежить від батька і його відношення до вас. Ви боїтеся, що місяць може обрушитися на вас, тому ми можемо думати, що у відносинах з батьком ви дотримуєтеся дистанцію.

Т.: Батько підтримує мене в моїх досягнення, а мама, навпаки, сумнівається в мені, говорить, що у мене не вийде задумане.

Додаток А.4

Стенограма психокорекційної роботи з протагоністом В. з використанням аналізу комплексу тематичних малюнків, неавторських малюнків, каменів

Психоаналіз комплексу тематичних малюнків

П.: **1** Вибери малюнки, які тебе найбільше хвилюють.

В.: **2** Мене цікавить малюнок, на якому зображена моя мрія (рис. А.4.1). Я не лише намалювала, але й написала на малюнку, що мрію про тишу та спокій. Я зобразила власне «Я» у формі підвішеного, бездіяльного стану, адже в даний момент мені хотілось би пливти за течією і не вчиняти ніяких важливих дій.

Рис. А.4.1. Моя мрія

П.: **3** Чим міг бути зумовлений твій стан (рис. А. 4.1)? Можливо, ти пережила поразку?

В.: **4** Я б не сказала, що пережила поразку. Моя діяльність дуже бурхлива, я намагаюсь усе тримати під контролем, бути задіяною в якомога більшій кількості справ. Мене це дуже виснажує, я занадто втомлююся. **5** Виникає протиріччя: з одного боку я прагну пасивності та спокою, а з іншого – не дозволяю собі цього і працюю.

П.: **6** Тобто, незважаючи на прагнення до спокою ти залишаєшся активною?

В.: **7** Так.

П.: **8** Перейдемо до розгляду наступного малюнку (рис. А.4.2). Я звернула увагу, що рис. А.4.2 відображає стан статуї на п’єдесталі, який властивий тобі. **9** У такому випадку, де саме проявляється твоя активність? Можливо, не в службових ситуаціях?

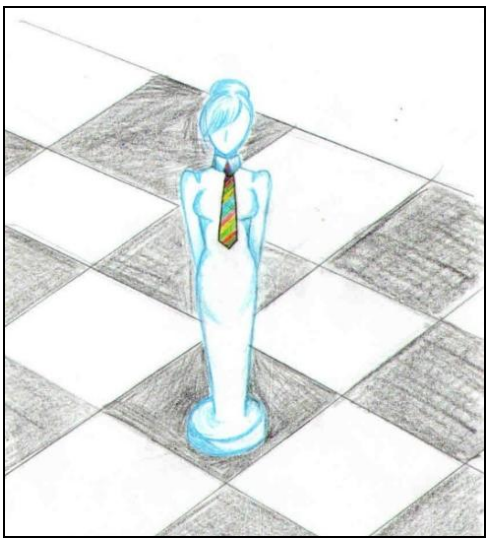

Рис. А.4.2. Я в службовій ситуації

В.: **10** Скоріше у службових (рис. А.4.2). Мій малюнок вийшов не зовсім таким, яким я його планувала. Я прагнула намалювати на шаховій дошці пішака, який має виконувати певні дії. Але фігурка вийшла подібно до високих фігур у шахах.

П.: **11** Можливо, у тебе є приховане бажання бути значущою, впливовішою фігурою?

В.: **12** Так, для цього я й намагаюсь більше працювати.

П.: **13** Значить, імператив бажання значущості може призводити до пасивного стану (рис. А.4.1). **14** Це може бути зумовлено тим, що твої бажання не співпадають з бажаннями інших людей, які також прагнуть до значущості. Всі люди підкорені універсальній тенденції «до сили». Уяви собі, що на шаховій дошці - твоє реальне життя чи службова ситуація, і тобі доводиться підтверджувати свою значущість, витрачаючи на це сили.

В.: **15** Я постійно витрачаю свої сили, навіть дуже багато, проте дарма.

П.: **16** На рис. А.4.1 показана тенденція «до психологічної смерті», адже людина живе і водночас перебуває у підвішеному стані. Вона ніби відійшла від чогось значимого для себе.

В.: **17** Вона відійшла до довгого і спокійного сну, щоб потім прокинутись з новими силами.

П.: **18** Проте, зображена не природна поза (рис. А.4.1).

В.: **19** Я хотіла передати момент падіння, в якому людину щось затримує.

П.: **20** Ніби її утримує щось не матеріальне, а ілюзорне, духовне. **21** Хто в твоєму житті надавав тобі підтримку у прагненні до значимого, подібно до підтримки намальованої людини у її падінні (рис. А.4.1)? Коли ти втрачала власні сили, хто був поряд з тобою?

В.: **22** Я швидше хотіла б мати подібну підтримку від близьких мені людей і тому вона є ілюзорною. Я мало її отримувала.

П.: **23** Тобто ілюзорність підтримки є тим бажаним, чого хотілось би мати від близьких людей. Від кого саме хотілось би отримувати підтримку?

В.: **24** Від друзів і від коханих людей, але не від сім'ї.

П.: **25** Чому не від сім'ї? Можливо, ти отримувала в родині лише специфічну підтримку, яка не співпадала з твоїми бажаннями?

В.: **26** Підтримка від сім'ї сприймалась як необхідність і тому не потребувала спеціальної уваги. Вона є природною. Я прагну чогось іншого.

П.: **27** Тобто, підтримка у сім'ї мала іншу площину вияву або не задовольняла тебе?

В.: **28** Підтримка була в іншій площині вияву. Але інколи вона мала такі форми, що я була змушена відстоювати власну позицію.

П.: **29** Тобто, підтримка у сім'ї забирала твої сили, адже ти повинна була відстоювати пріоритети власних інтересів?

В.: **30** Так.

П.: **31** З ким із членів сім'ї тобі доводилось частіше розв'язувати питання про пріоритетність твоєї позиції?

В.: **32** З батьком.

Робота з використанням каменів

П.: **33** Можливо ти скористаєшся камінцями для зображення батька?

Рис. А.4.3. Фото «Батько»

В.: **34** На початку заняття я звернула увагу на камінець, який не символізує батька, але дуже мені подобається (рис. А.4.3).

П. (*до групи*): **35** Сам по собі камінець є нейтральним, тому я пропоную протагоністу камінці у психоаналітичній роботі. Раніше я працювала з топологічними моделями, в яких беруть участь учасники психокорекційної групи. В порівнянні з камінням у топологічних моделях задіяні люди, які мають певний досвід, що психологічно нашаровується на зміст, який вкладає аналізант у створену модель. (*До В.*): **36** Ти поставила камінь батька так, щоб на нього було зручно дивитись (*камінь розміщений над рис. А.4.1*)?

В.: **37** Я просто поклала камінь.

П.: **38** В контексті зображення, на яке ти його поклала (рис. А.4.1), камінь може щось символізувати. Можливо, для каміння це є найкращим місцем. **39** Можна сказати, що батько перебуває за рамками ілюзорної площини, на якій ти знаходишся, при цьому будучи найближчим до тебе чи, можливо, найвіддаленішим?

В.: **40** Краще нехай буде найвіддаленішим.

П.: **41** Можливо, найближчим батько для тебе виступає за певною активністю, контролем по відношенню до тебе?

В.: **42** Я прагну позбутися батьківської активності, адже мені вона не потрібна.

П.: **43** Я відчуваю, що ти ображена на батька.

В.: **44** Скоріше за все, я вважаю себе сильнішою за нього.

П.: **45** У мене є припущення, що був період в твоєму житті, коли ти з батьком мірялась силою, в результаті чого й виявилась переможцем. **46** Зобрази за допомогою камінців відчуття сили.

Рис. А.4.4. Фото «Відчуття сили»

В.: **47** Оскільки я вступила до Вузу, значить – перемогла батька (*вказує на камінь внизу*, рис. А.4.4).

П.: **48** У батька був протест стосовно обраної тобою професії?

В.: **49** Так, і мені довелось прикласти багато зусиль, щоб відстояти свою позицію.

П.: **50** Звертає увагу те, що образа на батька є ближчою до тебе, ніж сам батько (*камінець, що символізує В. на рис. 4 розміщений ближче до образів на рис. А.4.1*).

В.: **51** Я не можу відпустити образу на батька.

П.: **52** Тоді в тебе є приховане бажання мати підтримку та близькість батька. Якщо ти цього не отримуєш, то супутньою по життю виступає образа. **53** При цьому виникає ризик виснаження образою. Так чи ні?

В.: **54** Можливо.

П.: **55** Чи був період, коли в тебе з батьком були хороші взаємини?

В.: **56** Так, у глибокому дитинстві, коли я його мало бачила. Будучи дитиною, я була дуже радою бачити його – це єдиний період гарних стосунків з батьком.

П.: **57** Я відчуваю у твоїх словах скептичне ставлення до батька.

В.: **58** Так і є.

П.: **59** Тоді можливо й добре, що він не все знає про твоє ставлення до нього.

В.: **60** Він забагато зайвого думає щодо мого ставлення до нього. Багато негативних речей.

П.: **61** Тобто він ще й додає негативу?

В.: **62** Він вважає, що я ставлюсь до нього ще гірше, ніж це є насправді.

П.: **63** Якщо ти знаєш думки батька, то скажи йому щось.

В.: **64** Я не знаходжу слів. Мені хочеться піти і витерти подібну ситуацію і подібних людей зі свого життя.

П.: **65** Ти не відносиш його до категорії батька, адже сказала «подібних людей»?

В.: **66** Мабуть так.

П.: **67** Тоді можна припустити, що ти гіперболізуєш свій негатив у ставленні до батька.

В.: **68** Тобто, я ставлюсь до нього гірше, ніж то є насправді?

П.: **69** Ти сказала про нього не як про батька, а як про звичайну людину. Ми зараз виходимо на глибинні речі, але локальні. Не виключено, що це й зумовлює «підвішений» стан, тому що ти прагнеш вирватись з негативного ставлення, образи на батька. **70** Які в тебе відчуття викликають мої слова? Якщо ти дійсно хотіла б змінити ситуацію, то знайди камінець, який би символізував це.

В.: **71** Я не хотіла б міняти ситуацію. Я б воліла стерти зі свого життя подібні дані про ситуацію, конфлікт, що стався та про подібну людину, тобто батька. Я бажаю, щоб цього зовсім не було.

П.: **72** Я зрозуміла, що для тебе ситуація, яка склалась, є дуже непростою. **73** Проте не зрозуміло, чому тебе це так образило, адже ми лише бачили, що виникла суперечка стосовно твого професійного вибору, яка для тебе якнайкраще вирішилась.

Продовження психоаналізу комплексу тематичних малюнків

В.: **74** Конфлікт стосовно мого професійного вибору – це загострення ситуації, що виникла раніше. Ставлення до батька формувалось багато років, але останній конфлікт був справжнім емоційним спалахом (рис. А.4.5).

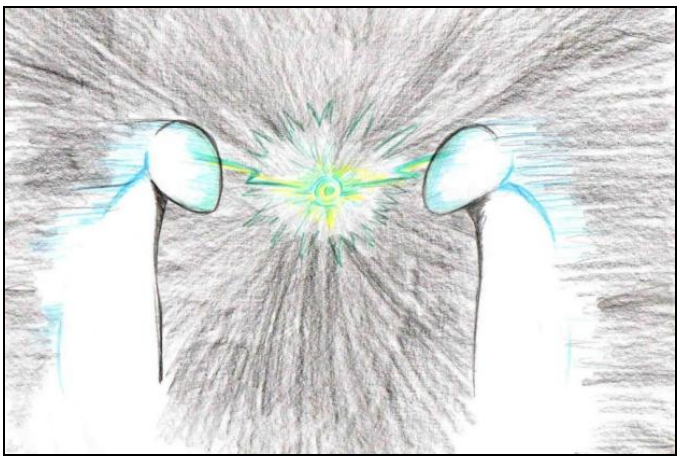

Рис. А.4.5. Конфлікт

П.: **75** Цікаво, що навіть обличчя людей на рис. А.4.5 нагадують форму камінців (рис. А.4.4).

В.: **76** Я хотіла показати, що є ситуація між двома людьми, не персоналізованими, а просто між двома свідомостями, що породжує спалах, який з часом зносить цих людей.

П.: **77** В чому полягає конфлікт, якщо люди зображені однаковими?

В.: **78** Я намагалась відділити людей умовно.

П.: **79** Зараз спрацьовує психологічний захист. Адже у ситуації, що склалась, ти намагаєшся побачити батька, як людину, і тобі вдається це нелегко. Тому ти так часто говориш просто про людей. Можливо, однією з зображених людей є ти?

В.: **80** Можливо. Я пов’язала рис. А.4.5 з конфліктом, що стався між мною та батьком, лише зараз. Малюючи, я вкладала в нього інший зміст.

П.: **81** Психіка таким чином захищається, адже ти казала, що прагнула викинути ситуацію, стерти її. Але тоді важко побачити реальність і свідомість змушує тебе так діяти, щоб подібні речі ніколи не потрапляли в поле зору. **82** Разом з цим, ти прагнеш комусь щось довести.

В.: **83** Ні, я просто малювала конфлікт.

П.: **84** Можливо, батько тебе матеріально обездолює через твою непокору його волі?

В.: **85** Ні.

П.: **86** Адже є ще й мама.

В.: **87** Не лише мама, а й я. Попри конфлікт батько продовжує виконувати свої батьківські обов'язки, він прагне робити краще. Але певні його мотиви та риси характеру виховали в мені інше ставлення до нього. За все інше я йому вдячна.

П.: **88** У мене складається враження, що ти ніби «віддячуєш» батькові не лише за себе, але й ще за когось. Можливо, ти виражаєш не чисто своє ставлення до нього, тобто воно чимось підживлюється? Можливо, ти «віддячуєш» батькові за матір?

В.: **89** Можливо, адже я асоціюю нас із нею ніби в одному «кораблі».

Робота з використанням каменів

П.: **90** Якби ти висловлювала до батька лише свою образу, то якою вона була б? Зобрази за допомогою камінців.

Протагоніст обирає коричневий камінь (рис. А.4.6).

Рис. А.4.6. Фото «Моя образа»

П. (*до групи*): **91** Ми бачимо, наскільки ми перебільшуємо ситуацію, обтяжуючи себе на все життя. **92** Було б добре, якби подібні речі завершувались з виходом дитини із сім'ї. Проте вони набувають транзитності, здійснюючи перехід з одних взаємин в інші. (*До В.*): **93** Чи не помічала ти специфічний відтінок сімейних взаємин у ставленні до партнера (рис. А.4.6)?

В.: **94** Порівняно з батьком?

П.: **95** Ти могла й не усвідомлювати вплив батька. Чи не помічаєш ти, що щось у ставленні до партнера є подібне тому, що мало місце у батьківській сім'ї?

В.: **95** Але ж саме в сім'ї на основі образу батька й формується ставлення до всіх чоловіків. Тому в моєму розумінні жінка є сильнішою за сучасних чоловіків. Ця позиція реалізується у стосунках з особами протилежної статі.

П.: **96** Зобрази за допомогою камінців абстрактно жінку та чоловіка.

Продовження психоаналізу комплексу тематичних малюнків

В.: **97** Я б хотіла звернутись до свого малюнка на подібну тему (рис. А.4.7). Зображені чоловік та жінка (*внизу*, рис. А.4.7). В моїх відносинах з чоловіком моє «Я» буде зверху (*вгорі у хмарині дівчинка спирається на фігуру партнера*, рис. А.4.7).

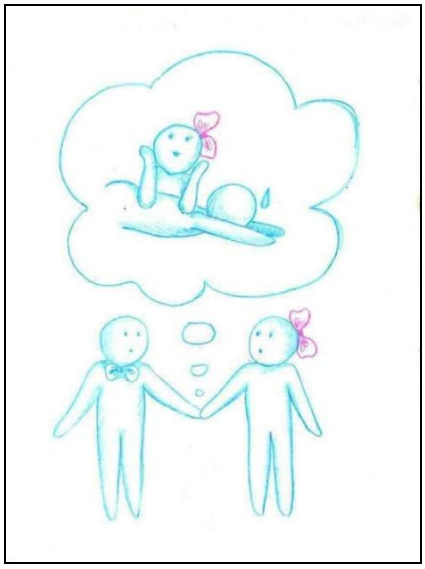

Рис. А.4.7. Чоловік, жінка і я

П.: **98** Зображення хмарини на рис. А.4.7 вказує на твоє перебування на ілюзорній підставці, яка була зображена на рис. А.4.1. **99** Оскільки хмарина є продовженням єднання чоловіка та жінки, то є припущення про відчуження тобою генетичного матеріалу, який ти отримала від батька.

В.: **100** Я не зрозуміла ваших слів.

П.: **101** Все, що ти можеш помічати у собі від батька, тобою відкидається як не бажане. Можливо, тобі не подобається, коли батькові риси ти помічаєш у партнерові чи в інших людях, що близькі до тебе.

В.: **102** Я вважаю батька слабшим і сама в собі воліла б відсікти слабкі сторони, щоб сформувати більш сильніші якості.

П.: **103** Але ти перебуваєш на ілюзорній основі (рис. А.4.1). Звідки з’явився імператив сили у дівчинки з бантиком на голові (*вказує на фігуру вгорі*, рис. А.4.7)?

В.: **104** Але ж я дівчина, тому в мене повинна бути жіноча слабкість. Я позначала бантиком жіночність.

П.: **105** Чому ти обрала саме бант, який є атрибутом дитячості? **106** Гіпотетично можна сказати, що у дитинстві ти помічала єдність матері з батьком, або ж до твого народження відбулось єднання, в результаті якого утворилась хмаринка та бульбашки (*вгорі*, рис. А.4.7). Можливо, бантик вказує на тебе - дитину, яка народилась від поєднання батьків. **107** Що зображено біля дівчинки в хмаринці, у формі кулі?

В.: **108** Чоловік. У наших з партнером стосунках моє «Я» вище від його «Я».

П.: **109** Значить, ти ігноруєш іншу жінку.

В.: **110** Я про це не замислювалась.

П.: **111** Зрозуміло. Незважаючи на твій негативізм по відношенню до батька, можна сказати, що ти орієнтована на нього як на чоловіка. **112** Можливо ти намагаєшся чоловікові (рис. А.4.7) показати, яким саме повинен бути справжній чоловік. Гіпотетично можна сказати, що чоловік повинен уміти приборкати жінку, але нехай тільки спробує це зробити.

В.: **113** Можливо, зображуючи бант, я хотіла розвіяти власну серйозність.

П.: **114** Значить, у чоловічо-жіночих стосунках ти бачиш платформу для гри, апробування власних сил?

В.: **115** Можливо.

П.: **116** Тоді ти прагнеш щоразу бути переконаною, що твій партнер є гідним такої гри, інакше він буде виходити з неї. (*До групи*): **117** Незважаючи на те, що ми не маємо змоги побачити увесь комплекс малюнків автора, ми вийшли на логіку несвідомого. Має місце ілюзорність і, водночас, високість. (*До В.*): **118** Зображення єднання на дистанції може вказувати на чуттєву залежність від батька, яку ти намагаєшся перевести в іншу площину, вказуючи, що батько є просто людиною (рис. А.4.5). Тобто, ти висвітлюєш платонічний аспект, щоб заперечити чуттєве притяжіння до батька. Ти вказуєш на власну психологічну силу, підкреслюючи свою приналежність до батька. **119** На рис. А.4.7 ти зобразила сльозу?

В.: **120** Намальований символ мультиплікаційного мистецтва, який позначає навантаженість.

П.: **121** Дана фігура поринула в щось, адже видно лише її голову (рис. А.4.7). Можливо, у стосунках з партнером ти спостерігала подібне?

В.: **122** Тобто те, що я можу навантажувати партнера?

П.: **123** Я не знаю. Можливо, партнер сам себе морально навантажує, або дозволяє тобі це робити. Очевидно ти спостерігала подібне.

В.: **124** Я відчувала, що не розраховую власні сили, буквально придушуючи партнера.

П.: **125** Які ти потім переживала почуття?

В.: **126** Почуття провини та страху, що з часом можу «дотискати» партнера, не розрахувати сили.

П.: **127** Тобто, ти відчуваєш, що потрібно бути обережною, тому що можеш довести людину до суїциду чи до інших негативних наслідків?

В.: **128** Ні, я не думаю, що будуть наскільки страшні наслідки. Я навіть морально боюсь людину вразити.

П.: **129** Чи спостерігала ти щось подібне до такої «гри» з партнером у власному житті, раніше? Хто кого прагнув перемогти у батьківській сім'ї? Це не значить, що міг би перемогти, але хотів би.

В.: **130** Я сама сформувала таку позицію, спираючись на ставлення до батька, відчуття у себе більшої сили, ніж він має. Я прагну стати на вищу позицію, ніж позиція батька.

П.: **131** Мабуть, батько звик до твоєї позиції у ставленні до нього і вона надмірно на нього не впливає.

В.: **132** Я теж на це сподіваюсь.

П.: **133** Ми говорили про те, що образа на батька (*вказує на коричневий камінець*, рис. А.4.6) вміщує не лише твою образу, але й образу матері. Чи можна сказати, що батько прагнув домінувати над матір'ю?

В.: **134** Ні, він цього не прагнув.

П.: **135** У тебе з батьком власна позиція?

В.: **136** Так, у батьків є свої позиції по відношенню один до одного. В сім'ї типова ситуація, коли чоловік весь час працює, а все решта є обов'язком жінки.

П.: **137** Зважаючи на твою розповідь, ти ближче до гештальту батька, оскільки ти постійно в активності, в праці, що потім «падаєш пластом» (рис. А.4.1).

В.: **138** Можливо. Хоча я можу прагнути довести свою самостійність, й те, що мені батько не потрібен.

П.: **139** Зараз ти раціоналізуєш. Ти можеш сама собі зізнатись, що «я роблю те ж саме, що батько, прикриваючись маскувальними поясненнями стосовно незалежності від нього, тому що на несвідомому рівні я разом з батьком». Можливо, це зумовлено тим, що ти не мала можливості бути разом з ним у реальному житті. **140** Ми бачили, що на матеріалі (малюнки, камінці) виявлялись певні розбіжності у ставленні до нього.

В.: **141** Виходить, що я реалізую сама в собі батьківську позицію.

П.: **142** Напевно є відчуття, що ти разом з батьком, які ти в собі блокуєш. Оскільки ти їх блокуєш, то в тебе можуть виявлятись батьківські риси, які ти не помічатимеш. **143** На рис. А.4.8 ти зобразила краватку?

Рис. А.4.8. Як мене бачать люди, як я бачу сама себе

В.: **144** Виходячи з того, що мені кажуть про мене люди, то мене бачать сильною, гарною, працьовитою, творчою (рис. А.4.8).

П.: **145** Але краватка є переважно чоловічим атрибутом.

В.: **146** Не знаю. Я зобразила те, як мене бачать люди. Хмарина символізує моє бачення себе (*вгорі*, рис. А.4.8). Позитивним словам людей я не вірю, оскільки вважаю, що я не допрацювала до того рівня, якого прагну.

П.: **147** Ти прагнеш мати корону (рис. А.4.8), а коли люди підтверджують її у тебе, то ти їм не довіряєш? Можливо, ти прагнеш до досягнень лише, щоб отримати схвалення батька?

В.: **148** Його думка мене мало цікавить.

П.: **149** Але ти можеш не усвідомлювати рушійну силу твоїх прагнень, хоча проговорила, що хочеш бути незалежною від батька. Можливо незалежною ти станеш, коли будеш по-справжньому «коронованою» (батьком)?

В.: **150** Мені завжди здається, що я не така хороша, якою я є.

П.: **151** Виникає «хибне коло»: ти прагнеш до звершень і сама ж їх відкидаєш. Тобто, ти ніби «білка в колесі» і сама себе прирікаєш на падіння (рис. А.4.1). Ти навіть не бачиш у чомусь підтримки для себе.

В.: **152** Я ставлю до себе такі вимоги, до яких не дотягую.

П.: **153** Просто так нічого не відбувається. У людини є інстинкт самозбереження, який у тебе знецінюється, адже ти постійно ризикуєш, викликаєш на боротьбу «батька».

В.: **154** Чи можна мою ситуацію не пов’язувати з батьком?

П.: **155** Ти для цього дуже багато зусиль приклала, все життя працюючи над тим, щоб не бачити зв’язку з батьком. Хмарина (рис. А.4.8) є натяком на те, що в ній присутня чоловіча персона (рис. А.4.7). **156** Оскільки це лише мої припущення, то можеш просто відповісти, чому у тебе така виражена готовність до боротьби?

В.: **157** Але готовність до боротьби виявляється не лише стосовно батька, але й до всіх оточуючих.

П.: **158** Так, адже діє механізм переносу. **159** Подумай, чи варто виявляти боротьбу до оточуючих.

В.: **160** Для самоствердження мабуть варто, а якщо подумати об’єктивно, то ні.

П.: **161** Самоствердитись не можливо, перебуваючи усе життя в подібній позиції (рис. А.4.1). Кожна людина зорієнтована на подібне самоствердження (рис. А.4.8), лише за іншими мотивами. Твоя високість наперед передбачає надмірні навантаження на себе.

В.: Найбільше мене цікавить рис. А.4.9.

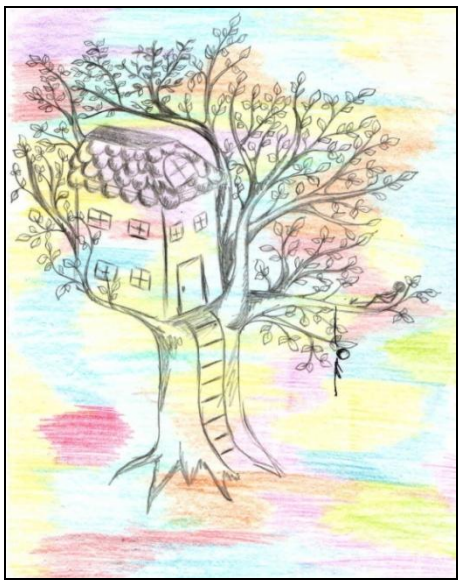

Рис. А.4.9. Дім, дерево, людина

П.: **162** Стосовно рис. А.4.1 ти сказала, що прагнеш спокою, відпочинку. Мені видається, що мрією є прагнення розібратись у всьому, щоб ти не «зношувала» себе. Можливо, ти мрієш, що батько заспокоїться?

В.: **163** Моя мрія полягає в душевному спокої, щоб я духовно перестала «рватись» до доведення чогось.

П.: **164** Але ж ти оберігаєш усі свої механізми, які сприяють не спокою. Як тільки ми виходимо на витоки твоєї активності, ти прагнеш уникнути «поверненості» до батька (він ніби за кадром). Уяви тільки, як батько може керувати твоїми емоціями, енергією, якщо ти не хочеш побачити, де саме він тобою керує. Ти його відчужуєш. **165** Наша робота націлена на збереження твоєї власної захищеності, тому варто працювати вільно, адже я лише допомагаю проаналізувати твій матеріал.

В.: **166** Я хочу вирішити це протиріччя.

П.: **167** В чому суть малюнка «Дім, дерево, людина» (рис. А.4.9)?

В.: **168** Зображуючи образи на рис. А.4.9, я відразу продумала, де буде дерево та дім, але людина мала перебувати у самогубній позиції (*домальовує повішену людину під гілкою,* рис. А.4.9). Лише зусиллям свідомості, через власні страхи я зобразила її на гілці. Хоча за задумом людина мала звисати з гілки.

П.: **169** Значить, звисаюче положення є відчуттям тієї людини, що сидить на гілці?

В.: **170** Тобто, людина сіла, але їй хотілось би повіситись?

П.: **171** Ні, це може бути лише внутрішнє відчуття підвішеного стану, перебування між суперечливими почуттями.

В.: **172** Коли я малювала, то думала над тим, як її повісити, щоб її позиція не була схожа на суїцидальний стан. В результаті – посадила на дерево.

П.: **173** Які в тебе відчуття викликає підвішена фігура, якої спершу не було на малюнку? Щоб ти їй сказала?

В.: **174** Відчуття страху, який я під час малювання заблокувала, щоб до нього не повертатись.

П.: **175** Чи є щось спільне між рис. А.4.1 та рис. А.4.9?

В.: **176** Мені здається, що немає, оскільки було зображене плавне, спокійне падіння (рис. А.4.1), а тут – фатум (рис. А.4.9).

П.: **177** Чи є підвішена людина відображенням тієї, що сидить на дереві? Можливо, зображені різні стани однієї людини: або вона не живе, або живе, перебуваючи у зоні ризику?

В.: **178** Підвішена людина – це те, що є, а людина на дереві – це те, чим здається.

П.: **179** Тобто, те, що є насправді здається більш песимістичним.

В.: **180** На вигляд (*людина, яка сидить на гілці*, рис. А.4.9) щось здається більш оптимістичним та активним, ніж те, що я відчуваю насправді (*підвішена людина*, рис. А.4.9).

П.: **181** Тобто, твої справжні відчуття відображає підвішена фігура (рис. А.4.9)?

В.: **182** Так.

П.: **183** Ти казала, що батько має більш негативну думку стосовно твого ставлення до нього, ніж є насправді. Тобто, в батька може бути таке відчуття, що він для тебе не існує, перебуває у підвішеному стані (рис. А.4.9).

В.: **184** В принципі, так і є.

П.: **185** Тоді, уяви наскільки фігура, що сидить на дереві зайнята батьком та його відчуттями.

В.: **186** Дана фігурка – це я?

П.: **187** Звичайно, адже ти сказала, що позиція на дереві відображає твої справжні відчуття.

В.: **188** Я б не сказала, що займаюсь батьком.

П.: **189** Тобто для тебе це закрита зона. Поки вона буде закритою, доти тебе й не полишатимуть відчуття підвішеності. **190** Ти зараз не готова пропрацювати даний матеріал, оскільки в тебе занадто виражена мортідна енергія, яка залишила значний слід на твоєму житті. Тобто щось на тобі «каменем лежить» (*ставить чорний камінець на образ підвішеної людини на рис.* А.4.*9*, рис. А.4.10).

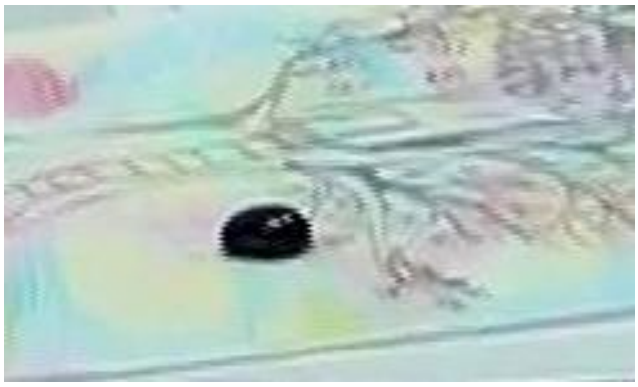

Рис. А.4.10. Фото «Стан підвішеності»

В.: **191** Що з цим робити (рис. А.4.10)?

П.: **192** Варто побачити, наскільки мортідні почуття шкодять тобі в житті та шкодять твоєму здоров'ю, хоча тобі видається, що вони допомагають у прагненні до «коронованості» (рис. А.4.8). Якою б інша людина не була, потрібно наближатись до себе. Ми не можемо давати поради, ми лише можемо просвітлювати погляд на певні речі. **193** Звертаючись до рис. А.4.5, складається враження, що тяжко відійти від подібного розряду. Можливо, батько ущемив твоє самолюбство, тому ти хоч бути, хоча б і через негатив, проте на рівних з батьком. Для несвідомого немає значення ні стать, ні валентність, ні час, вагомою є енергія, зв'язок.

В.: **194** Був один момент, про який я не відразу згадала.

П.: **195** Батько ущемив тебе, чи ти через матір відчула ущемлення?

В.: **196** Він ущемив конкретно мене і мою позицію.

П.: **197** Для психіки не має значення кількість подій, а має значення її значущість. Ущемлення «Я» задає високу позицію, прагнення до «коронованості» (рис. А.4.8). Якщо людина прагне до ілюзорності, то це вказує на її прагнення відійти від приземленості, що зображено на рис. А.4.1. **198** Чи не пов'язане зображення на рис. А.4.11 з тією ситуацією, що ти згадала, адже є механізм вимушеного повторення?

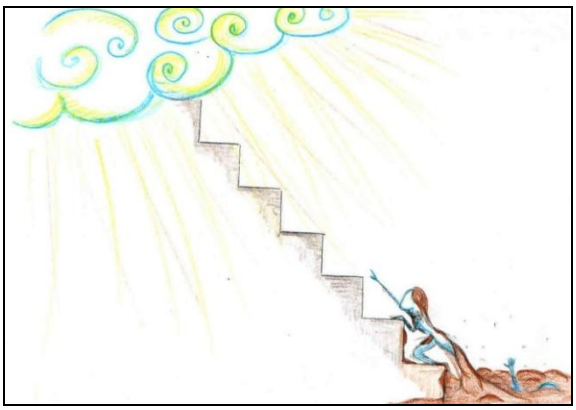

Рис. А.4.11. Криза і етапи виходу з неї

В.: **199** У мене давно сформувалось прагнення вирватись якнайвище (рис. А.4.11).

П.: **200** На малюнку хтось тоне (*вказує на руку людини у правому нижньому кутку*, рис. А.4.11)?

В.: **201** Так, адже не усі зможуть піднятись.

П.: **202** Тобто, фігура, що тоне, не має до тебе відношення, а символізує пересторогу, натяк на те, що відсутність прагнення до високості може зумовити утоплення, і лише рука залишилась над водою (рис. А.4.11). Є ризик, що ти можеш у стосунках з іншими людьми потрапити в подібну ситуацію, тобто, як ти сказала, створюється поле для гри, для тренування власної сили. **203** Окрім руки, що виглядає з води (рис. А.4.11), ми бачимо сльозу (рис. А.4.7). Значить, якщо лібідний об’єкт не досяжний, то є тенденція не розрахувати власні сили у стосунках з партнером. **204** Якщо фігура сидить на гілці, а відчуття свідчать про її підвішений стан (рис. А.4.9), то за відсутності можливостей «розрядки» подібних відчуттів є ризик «вибуху» (рис. А.4.5). Саме це зумовлює твоє прагнення апробувати сили. **205** Тоді у стосунках з чоловіками відтворюватиметься ситуація психологічного бою між рівними силами. Напевно, чоловіки сприймають тебе як тендітну, ніжну дівчину, бачать твій бант (рис. А.4.7) як символ природності, безпосередності.

В.: **206** Але це не надовго, бо я відразу показую свою справжню моральну позицію.

П.: **207** Ти показуєш її з різними людьми по-різному?

В.: **208** Ні, весь час дію однаково. Я не думаю, що це є позитивною характеристикою, але мою сильну позицію зрозуміло відразу.

П.: **209** Значить, дуже сильне, важке було переживання слабкості, оскільки ти постійно наголошуєш на силі. **210** Незважаючи на прикладання зусиль, щоб компенсувати слабкість, ти є дуже близькою до стану людини, що тоне (рис. А.4.11).

В.: **211** Вона ж ще не коронувалась (рис. А.4.8).

П.: **212** Образ ноги, яка занурена в щось вказує на значущість ситуації ущемленості «Я», яка мала місце в минулому (рис. А.4.11). **213** Які ти переживаєш зараз почуття? Спробуй висловитись від імені дівчинки, яка змушена підніматись по сходах до хмарини.

В.: **214** Я б не сказала, що піднімання зумовлене пережитою ситуацією. Швидше за все, це позиція, яка сформована в результаті спостереження за іншими людьми, батьками, життєвими ситуаціями інших. Вона є комбінацією мого світогляду, адже я не пам'ятаю жодної з ситуацій, коли б відбулось ущемлення мого «Я». Мені здається, що я не переживала ніколи занадто сильних моментів слабкості.

П.: **215** В процесі нашої роботи ти згадувала ситуацію взаємостосунків з батьком…

В.: **216** Але моя позиція, згідно якої потрібно підніматись вгору, була сформована за багато років до конфлікту з ним.

П.: **217** Таким чином, можна припустити, що ти апробовуєш свої сили не лише у стосунках з партнером, але й у стосунках з батьком, який зміг тебе поставити у положення слабкості. Якщо ти до ситуації з батьком формувала позицію «високості», то він міг не пробачити тобі цього, оскільки кожна людина прагне до ствердження сили.

В.: **218** Він мене не повернув на нижчу позицію, проте спробував.

Робота з неавторським малюнком

П.: **219** Я пропоную тобі картину М. Реріха «Мадонна Лаборіс» (рис. А.4.12). Що б ти сказала фігурі, що перебуває у стражданнях? Чи не боїшся ти подібних почуттів, уникаючи їх?

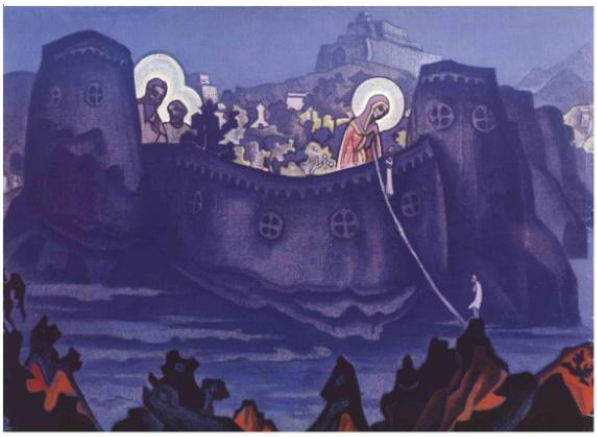

Рис. А.4.12. Картина М. Реріха «Мадонна Лаборіс»

В.: **220** Мені здається, що фігурі, що страждає пощастило, адже їй подали шарф допомоги (*вказує на фігуру людини внизу*, рис. А.4.12). Тобто є ймовірність, що людина вийде нагору.

П.: **221** Але вона не може скористатись допомогою, оскільки занурена у свої страждання. Шарф допомоги далеко від фігури.

В.: **222** Мені здається, що у фігури є реальні шанси вийти нагору. Якби вона була під водою, то це було б набагато гірше.

П.: **223** Тобто ти прагнеш завжди відчувати під ногами сходи, навіть, якщо вони ведуть до хмарини (рис. А.4.11). Але якщо ти потрапиш на хмарину, то упадеш ще нижче.

В.: **224** Якщо порівнювати дві фігури, що прагнуть вийти нагору, то тій, що на шарфі, пощастило більше (рис. А.4.12).

П.: **225** Мені здається, що людям важко надавати тобі допомогу, оскільки ти прагнеш до сили. Будь-які дії стосовно надання тобі допомоги можуть сприйматись як необхідність стверджувати власну слабкість.

В.: **226** Я не приймаю допомогу від інших.

П.: **227** Тобто ти сама з себе створюєш ілюзорну канву (*вказує на хмарину*, рис. А.4.11). Пройшовши по сходах нагору, ти можеш переживати відчуття підвішеності (рис. А.4.9).

В.: **228** Я буду переживати відчуття підвішеності ще на шляху до хмарини.

Продовження психоаналізу комплексу тематичних малюнків

П.: Перейдемо до розгляду наступного малюнку. **229** Ти зобразила райдужність? (рис. А.4.13)?

Рис. А.4.13. Я-реальне, Я-ідеальне

В.: **230** Так. Я зображена в усіх найкращих та найпозитивніших виявах, у світлі, у веселці (рис. А.4.13).

П.: **231** Реальний образ співпадає з ідеальним?

В.: **232** Скоріше зображений ідеал, який з часом має стати реальністю.

П.: **233** Але є суперечність, оскільки ти прагнеш до «коронованості», проте заперечуєш позитивні слова стосовно тебе від інших людей.

В.: **234** Я не вважаю, що наблизилась до бажаної позиції (рис. А.4.13).

П.: **235** Таким чином, відбувається ігнорування інших людей, їх вражень, а перевага надається власним внутрішнім відчуттям. **236** Якщо ти відчуваєш підвішений стан (рис. А.4.9), то яким чином можливо дійти до ідеалу (рис. А.4.13)? (*До групи*): Ми виходимо на суперечності, тобто працюємо з тим, що є очевидним. **237** Навіть будинок (рис. А.4.9) знаходиться у повітрі.

В.: **238** Він укоренився на дереві.

П.: **239** Якби ти була пташкою, то зображений будинок відповідав би темі рис. А.4.9. Оскільки ти людина, то будинок на дереві не може бути тобі властивим. **240** Є припущення, що ти створюєш ілюзію, ніби йдеш самостійно по сходах (рис. А.4.11), а насправді, за архетипною символікою, сходи є символом чуттєвого притяжіння до

первинного лібідного об’єкту (батька). **241** Зображення будинку на батьківській платформі (дерево, рис. А.4.9) вказує на залежність від батьків. Ти прагнеш уникнути стовбура, а йти по сходах (рис. А.4.11), що вказує на втрату взаємин з батьком через не лише свої власні, а й материнські мотиви (рис. А.4.6). Тому ти будинок вибудовуєш у кроні дерева, яка за архетипною символікою вказує на матір (рис. А.4.9). **242** Разом з цим, двері зачинені, ти поза будинком з відчуттям підвішеності. Таким чином, ми велику ціну «платимо» за несвідому, латентну проникливість взаєминами з батьками, які виступають об’єктними відносинами у стосунках з іншими людьми. (*До групи*): **243** Ви побачили як важливо напрацьовувати матеріал. На початку роботи ми не знали, що саме символізують обрані В. камені, образи хмарин, сходів (рис. А.4.6, рис. А.4.7, рис. А.4.8, рис. А.4.11). Наскільки випуклою є внутрішня суперечність та вміння логіки несвідомого об’єктивуватись у матеріалізованих формах. З одного боку, є мажорність, а з іншого – не сприйняття «коронованості». Малюнки вказали на прагнення В. до спокою, гармонії (рис. А.4.1). (*До В.*): **244** Коричневим кольором зображено твоє ставлення до батька (рис. А.4.9), а до твого ставлення стосовно нього (*вказує на руку зануреної людини*, рис. А.4.11) додається ставлення матері. Батьки прожили спільне життя і як вони його прожили – це їхня справа. **245** Твоє життя перебуває в зоні ризику, тому що ти надмірно витрачаєш час, щоб грати на інтимній платформі для випрямлення свого «Я», «віддячувати» тим, хто не причетний до ситуації дитинства, в якій ти отримала відчуття підвішеності (рис. А.4.9). Ти перебуваєш на межі між категоріями «жити» та «не жити». **246** Малюнки вказують на прагнення до успіху (рис. А.4.8, рис. А.4.13), а насправді – на прагнення до небес (*хмара*, рис. А.4.11). Тому фігурі, що страждає, належить перебування в Раю (рис. А.4.12). Зважаючи на рис. А.4.13, можна сказати, що ти вже перебуваєш у Раю і хочеш стати на місце Мадонни. Залишилось лише бант зняти (рис. А.4.7). **247** Ми вийшли на інтимну інцестну сферу, прихованість притяжіння до первинного лібідного об’єкта, що пов’язано із заблокованістю лібідної енергії.

П.: Перейдемо до розгляду наступного малюнку. **248** Рис. А.4.14 вказує на гріховність, інтригу «дозволеного-недозволеного». Ми бачили, що чоловік на рис. А.4.7 зображений як «заборонений плід».

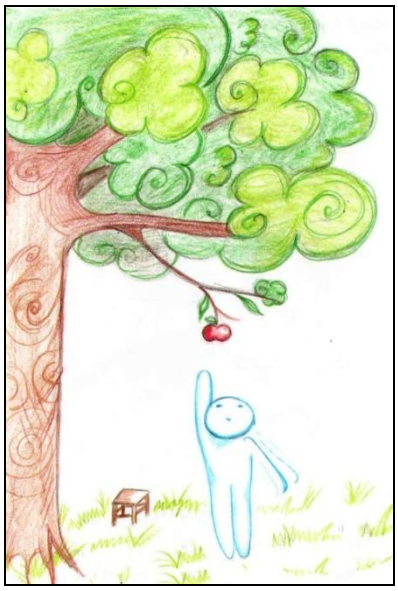

Рис. А.4.14. Мої бажання, мої можливості

В.: **249** Я хотіла передати заблокованість своїх можливостей – «хочу, але не можу, і допомогою інших не користуюсь» (рис. А.4.14).

П.: **250** Звичайно, саме це й вказує на едіпальну залежність. Яблуко можна дістати, навіть підскочивши, не обов'язково брати стілець (*вказує на стілець під деревом*, рис. А.4.14). За архетипною символікою стілець є символом усічених можливостей (як пеньок). **251** Оскільки ти поза будинком (рис. А.4.9), то теж не користуєшся своїми можливостями і переживаєш стан підвішеності. **252** На рис. А.4.2 зображене внутрішнє омертвління. Ти ніби не можеш приборкати власні деструктивні тенденції. Чорно-білі образи вказують на суперечність між мортідними виявами та прагненням лібідного тяжіння. **253** Закриті очі (*вказує на шахову фігуру*, на рис. А.4.2) символізують небажання бачити інтимні аспекти стосунків, які переносяться на службову ситуацію. Але з закритими очима дуже важко досягти успіхів, оскільки задана тенденція до ілюзорності, нечесності, підвищеності. Знову фігурує краватка (рис. А.4.2), що вказує на строгість, чоловічі риси, що ми бачили на рис. А.4.8. **254** Складені руки можуть символізувати пасивність. Будучи дуже енергетично потентною і спрямованою до успіху ти ризикуєш зі складеними руками отримати руйнівний «вибух» власної енергії (рис. А.4.5). На пасивність ще вказує сидіння на

дереві (рис. А.4.9), безсильне лежання (рис. А.4.1). **255** Якщо ти не вмієш користуватись власними можливостями (рис. А.4.14), то є ризик блокування можливостей партнера. Тобто він буде до певного моменту чоловіком, а потім стане просто людиною (згідно твого висловлювання про батька).

П.: Розглянемо наступний малюнок. **256** Ми бачимо, що рис. А.4.15 схожий на рис. А.4.5. **257** Можливо, зображена людина після конфлікту?

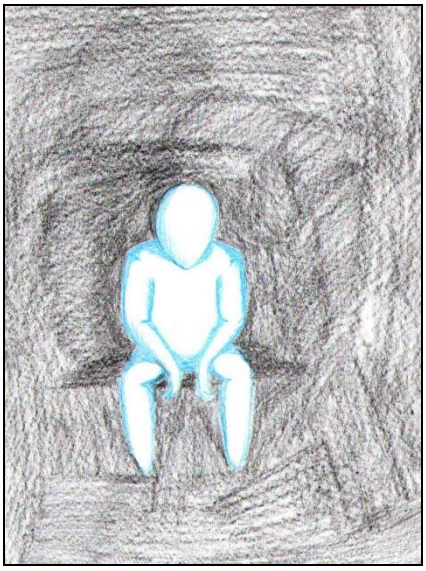

Рис. А.4.15. Мій звичайний емоційний стан

В.: **258** Я змалювала мій звичайний емоційний стан (рис. А.4.15).

П.: **259** Мабуть, ні ти, ні твій партнер не хотіли б перебувати в такому емоційному стані, адже рис. А.4.5 вказав на рівність у конфлікті, а рис. А.4.15 є схожим за зображенням з ним. Тобто на рис. А.4.5 та рис. А.4.15 зображені однакові фігури. **260** Можна припустити, що у подібний стан (рис. А.4.15) може потрапляти твій партнер, адже ти схильна виявляти свою перевагу, гідність.

В.: **261** Я зобразила саме свій стан, втому, завантаженість.

П.: **262** Чому фігура схожа на чоловіка?

В.: **263** Зображена особа без статі.

П.: **264** Тобто ти можеш заперечувати у собі власну жіночність, оскільки вона є проявом слабкості.

В.: **265** Так.

П.: **266** Я сподіваюсь, що ти зможеш наблизитись до своєї мрії, а будинок (рис. А.4.9) стане приземленим. Наша методика орієнтована на набуття не ілюзорної, а

справжньої сили, що уможливлюється через відчуття реальності. Твої малюнки вказали на ілюзорність. **267** Важливо навчитись сприймати усіх людей з їх світобаченням, оскільки психіка кожного універсальна. Якщо ти нівелюєш стать людини (рис. А.4.15), то це символізує пріоритетність несвідомого, яке існує поза статтю. Для несвідомого значущим є прагнення до сили, що спрямоване на інтроектування рис первинного лібідного об'єкта. Людина все життя прагне змінити свою позицію «ущемленості», адже у батьківській сім'ї вона не мала такої можливості. **268** Парадоксально, що людина схильна розгортати траєкторію раннього дитячого періоду, який залишився у минулому з тим, щоб майбутні перспективи присвятити йому. Тобто, всі стосунки з іншими людьми, зокрема, їх інтимний ракурс, реалізуються на платформі гри, в якій є прагнення випрямлення власного «Я» (рис. А.4.2). **269** Інша людина ставиться тобою у ту позицію, в якій ти сама відчувала дискомфорт. Якщо ти відчужуєш когось із значимих людей, зокрема, батька, то формуються інтроекти. Хоча на рис. А.4.5 показана рівність у конфлікті, можна припустити, що конфліктна ситуація пов'язана з дитячою травмою, в якій ти відчула високу позицію іншої людини. В результаті сформувалась потреба у випрямленні, тобто рівності (рис. А.4.5). Якщо мало місце ущемлення «Я», то воно набуває «коронованості» (рис. А.4.8), «хмарності» (рис. А.4.11), «райдужності» (рис. А.4.13).

П.: Перейдемо до розгляду наступного малюнку. **270** Що символізує торбинка у руках дівчини (рис. А.4.16)?

Рис. А.4.16. Моє майбутнє

Рис. А.4.17. Моє минуле

В.: **271** Рис. А.4.16 та рис. А.4.17 логічно доповнюються. Я прагну спалити минуле (*вказує на полум'я за дівчиною*, рис. А.4.17) та винести зі згарища лише цінне для себе (*вказує на торбину*, рис. А.4.17). Тоді я йтиму до майбутнього (рис. А.4.16).

П.: **272** Значить, ти наскільки ілюзорно сприймаєш минулу ситуацію, що тобі видається легкою можливість її спалення. Ми лише можемо ослабити імператив впливу минулого. Яким би воно не було, його не можливо позбутись. Сподіваючись на спалення минулого, ти лише ситуативно обертаєш у позитив власні почуття. (*До групи*): **273** Завдяки рис. А.4.16 та рис. А.4.17 ми знову побачили, що психіка знає все, і, водночас, не знає. Людина не знає, який вплив можуть здійснити імперативні лінії несвідомого на все її життя. На рис. А.4.9 людина ніби жива, і, водночас, підвішена. **274** За архетипною символікою мотузка, на якій висить людина, є символом пуповини. Тобто людина «підвішена» на біологічній залежності від близьких їй людей. (*До В.*): **275** Варто розібратись в усьому, про що ми говорили. Незважаючи на всі твої зусилля до успіху, є ризик залишитись лише з торбиною (рис. А.4.16). Ти блокуєш лібідну енергію мортідною, тому потрібно побачити, у чому ти сама собі шкодиш. Нівелюючи мортідну енергію, ти зможеш освітлювати взаємини з іншими людьми. **276** Якщо важко побудувати конструктивні стосунки з батьками, варто навчитись ставитись до них нейтрально-позитивно. Тоді ти побачиш, що у батька є власні думки, почуття, сподівання стосовно тебе, які заслуговують на існування. Батько може очікувати на радісні взаємини з тобою, незважаючи на те, що мало місце у його стосунках з матір'ю. **277** З набуттям мудрості ти зрозумієш, що образа (рис. А.4.6) є занадто дорогою ціною за ті ситуації дитинства, які ти пережила. Можна припустити, що почуття образи маскує надмірну любов до батька, адже, незважаючи на валентність, ти віддаєш йому багато власної енергії. (*До групи*): **278** Ви побачили, що психіка здатна завдяки архетипній символіці перекодовувати неусвідомлювані змісти. Незалежно від використання діалогу, малюнків, камінців та інших прийомів, зберігається еквівалент, який ми можемо пізнавати. (*До В.*): **279** Зображення дівчинки з бантиком (рис. А.4.7) вказує на інфантилізм, відсутність рефлексії, що й зумовлює твоє прагнення до високості (*хмарина*, рис. А.4.7). Я сподіваюсь, що фігура, що зображена у службовій ситуації

(рис. А.4.2) оживе і ти матимеш перспективи здійснити власні мрії на реалістичних засадах. Ти прагнеш до прояву лібідо (*вказує на сонце,* рис. А.4.16), щоб знівелювати руйнівні тенденції, які тобі шкодять (рис. А.4.15). Ми тобі в цьому намагаємось допомогти. Бажаю, щоб ти прожила в світлі своєї душі і щоб наша робота тобі в цьому допомогла.

В.: **280** Дякую.

Додаток Б

Проективні методики

Додаток Б.1

Проективний тест «Дім, дерево, людина» Дж. Бука

Інструкція: на окремих аркушах послідовно намалюйте:

а) будинок, б) дерево, г) людину.

Інтерпретаційні показники

Каталог

Загальний розділ

Хмари - загальна тривога, пов'язана з намальованою ситуацією.

Колір - поки використовується реалістично і конвенціонально, він не має патоморфного або патологічного значення. Зі зменшенням цієї особливості колір набуває все більшого значення. Специфічні інтерпретації кольору повинні проводиться з великою обережністю.

Вибір кольору - чим довше, невпевнено і важче клієнт підбирає кольори, тим більш ймовірна наявність особистісних порушень.

Колір жовтий - сильні ознаки ворожості. Конвенціальне використання цього кольору в основному обмежується зображеннями всередині будинку. У цьому випадку, позначаючи ніч або її наближення, жовтий колір виражає переживання ворожості середовища і необхідність приховувати свої дії від оточуючих.

Жовтий колір у всьому малюнку - дуже сильне почуття ворожості по всім соціальним зв'язкам і відносинам.

Колір оранжевий - патоморфна комбінація чуттєвості і ворожості (якщо колір вжито не конвеціонально).

Колір червоний – велика чутливість, потреба теплоти оточення. Деякі психологи цей колір називають еротичним.

Колір пурпурний - сильна потреба влади, ніколи не застосовується конвенціонально ні до дерева, ні до будинку.

Колір зелений - потреба мати почуття безпеки, захистити себе від небезпеки. Це положення є мало важливим при використанні зеленого кольору для гілок дерева або даху будинку.

Колір синій - певний депресивний фон настрою. Простежується потреба до самоконтролю і його тренування.

Колір чорний - депресивний фон настрою. Сором'язливість, лякливість. Сильні опозиційні тенденції з потенційною агресивністю. Агресивність може бути направленою всередину і не спрямована назовні.

Колір чорно-синій, комбінований – шизоафективний тип реакції.

Колір коричневий - якщо штрихування коричневим кольором не застосовується конвенціонально (наприклад, стовбур дерева, стіни будинку, волосся людини), то він вказує на обережність і незрілість (недостатньо розвинену) реакцію на емоційні стимули.

Змішування, зливання кольорів. Відтінки - більш досконале використання кольору.

Колір, штрихування (тіні) - інтенсивне на передньому плані - тривога, але в рамках реальності.

Колір, штрихування 3/4 аркуша - брак контролю за вираженням емоцій.

Штрихування, що виходить за межі контуру, - тенденція до імпульсивної відповіді на додаткову стимуляцію.

Деталі

Тут важливо їх знання, здатність оперувати ними і пристосувати до конкретних практичних умов життя. Дослідник повинен помітити ступінь зацікавленості суб'єкта такими речами: ступінь реалізму, з яким він їх сприймає; відносну значимість, яку він їм надає; спосіб з'єднання цих деталей в сукупність.

Деталі істотні - відсутність суттєвих деталей в малюнку суб'єкта, який зараз або в недалекому минулому характеризувався середнім або більш високим інтелектом, часто показує інтелектуальну деградацію або серйозне емоційне порушення.

Надлишок деталей - «неминучість тілесності» (невміння обмежувати себе) вказує на вимушену потребу направити всю ситуацію на надмірну турботу про оточення.

Характер деталей (істотні, неістотні) може послужити для більш точного визначення специфічності чутливості.

Зайве дублювання деталей - суб'єкт, швидше за все, не вміє входити в тактовні і пластичні контакти з людьми.

Організація деталей - якщо труднощі організації виявляється в кожному малюнку, можна підозрювати більш сильне емоційне або органічне порушення (або обидва разом).

Якщо складності організації зустрічаються лише в одному малюнку, може бути, що порушення функціонального порядку і пов'язане із зображуваною на малюнку ситуацією.

Якщо у всіх трьох малюнках організація деталей задовільна, то особистісна структура суб'єкта досить стійка (навіть при великій кількості патофоричних знаків).

У випадку більш вдалої організації деталей у кольорових малюнках, ніж в одноколірних, прогноз більш сприятливий.

Стирання або перемальовування - якщо перемальовування більш досконаліше - це хороший знак.

Стирання з подальшим псуванням (погіршенням) малюнку вказувати на:

1) наявність сильної емоційної реакції на мальований об'єкт або на те, що він символізує для суб'єкта;

2) наявність злоякісного органічного чинника;

3) наявність обох варіантів.

Стирання без спроби перемалювати (виправити) говорять про наявність у суб'єкта внутрішнього конфлікту.

Видима втома - депресивний настрій з можливим супроводом знижуючого працездатність фактора.

Лінія основи (землі) - незахищеність. Являє собою необхідну точку відліку (опори) для конструювання, цілісності малюнка. Додає малюнку стабільність. Значення цієї лінії іноді залежить від якості, наприклад: «Хлопчик катається по тонкому льоду». Основу частіше малюють під будинком і деревом, рідше - під людиною.

Спеціально намальовані, «вигадані» контури землі менш значущі, ніж намальовані спонтанно.

Контур землі дуже жирний, товстий - відчуття тривоги в рамках реальності.

Контур землі, що спускається від центру малюнка в сторони і вниз, - почуття ізоляції й незахищеності; залежність від матері; потреба ексгібіціонізму (залежить від розмірів малюнка і від коментарів випробуваного).

Контур землі, що спускається вправо вниз, - очікування неясного і небезпечного майбутнього, тривожність (інтенсивність тривоги показує крутість нахилу).

Контур землі, що піднімається направо вгору, - присутність у майбутньому вимушених зусиль і боротьби (інтенсивність залежить від крутизни підйому).

Ідентифікація з собою - інтерпретація залежить від ступеня суб'єктивності і може варіюватися від переважного звуження психологічного горизонту суб'єкта до явного егоцентризму, надмірного інтересу до себе, заклопотаності собою, схильності все співвідносити з собою.

Контур кривий, вигнутий - зазвичай хороша ознака, але може означати і відраза до обмежень і конвенцій при сильній вираженості.

Контур неясно окреслений в окремих деталях - небажання суб'єкта виставляти цю деталь через її актуальну символічну роль.

Жирний контур в цілому - генералізоване відчуття неадекватності разом з нерішучістю, коливанням, зі страхом програшу. Якщо контур від «будинку» до «людини» стає все тоншим, - генералізована тривога (або депресія).

Контур жирний тільки з боків - суб'єкт прагне зберегти особистісну рівновагу. Прагнення це усвідомлюється як неприємне і супроводжується фізичною напругою.

Контур товстий в окремих деталях - фіксація на даному об'єкті (деталі). Прихована чи явна ворожість до таких образів намальованого об'єкта або того, що він символізує, у супроводі тривоги.

Контур товстий у всіх малюнках - можна підозрювати органічне захворювання.

Контур товстий в одному з малюнків – генералізована напруга.

Контури обривисті і не з'єднуються - передчуття катастрофи, що наближається.

Контури дуже прямі - фригідність.

Контур ескізний, застосовуваний постійно - в кращому випадку дріб'язковість, прагнення до точності. У гіршому - патоформний знак, який вказує на нездатність до чіткої позиції.

Малюнки, виконані легко, без зайвої дріб'язковості – здатність до рівноваги із середовищем.

Малюнки дріб'язкові, педантичні - обсесивно-компульсивні тенденції.

На фоні гори - захисна установка і прагнення до залежності (часто від матері).

Розміщення малюнка внизу аркуша - генералізоване відчуття незахищеності. *Депресивний фон настрою* - чим менше малюнок, чим тонше контур, тим сильніше він виражений.

Малюнок не поміщається внизу (виходить за межі аркуша) - встановлюється тільки за опитуванням пацієнта або за його спонтанними коментаріями. Чим більша частина малюнка виявляється за нижньою межею аркушу, тим імовірніше, що суб'єкт вчинив патоформну супресію з метою зберегти цілісність особистості.

Малюнок виходить за лівий край листа - фіксація на минулому і страх перед майбутнім. Надмірна заклопотаність відвертими емоційними проявами. Схильність до імпульсивної поведінки.

Вихід за правий край листа - бажання втекти в майбутнє, щоб позбутися минулого. Страх перед відкритими переживаннями. Прагнення зберегти жорсткий контроль.

Вихід за верхній край аркуша - обмеження простору, та підвищена чутливість, сильні агресивно-реактивні тенденції (приховані або неприховані).

Розміщення малюнка у верхній частині аркуша - схильність фіксації на мисленні і фантазіях як на джерелі насолоди (які таким чином можуть бути отримані і не отримані).

Розвертання аркуша - агресивні або негативістські тенденції. Патоформні, якщо повертання повторюється; персеверація, якщо лист повертається весь час в одну і ту ж сторону.

Перспектива - по тому, як суб'єкт її будує, можна дізнатися багато цінного про установки, погляди, почуття суб'єкта; про більш широкі і складні його відносини з оточенням, з іншими людьми, про його способи оперування цими відносинами.

Перспектива, інтелектуальні її аспекти - уміння суб'єктів незалежно, більш тонко оцінювати середовище і відносини з оточуючими.

Перспектива, профіль у зворотному напрямку звичайному - вказує на виявлення у себе суперечливих імпульсів і свідоме прагнення придушувати їх або сублімувати.

Перспектива, малюнки абсолютно в профіль (це стосується будинку, повернутого боком до глядача, дверей, людини, зображеної тільки з однією рукою або ногою) - небажання прямо, безпосередньо приймати оточення (наприклад, дивитися в очі). Певне бажання відмовитися, приховати своє «я». Прагнення спілкуватися тільки за власним стилем.

Перспектива, абсолютно безпрофільного малюнку (анфас) - якщо всі малюнки виконані в анфас, це характеризує суб'єкта як прямого, безкомпромісного, стійкого. Така установка може виявитися формуванням реакцій на глибинне почуття незахищеності.

Перспектива, малюнок зображений вдалині - бажання усунутися, піти від конвенційного суспільства. Почуття ізоляції, знехтування.

Розміщення малюнка над центром листа - чим вище малюнок над центром, тим більша ймовірність, що:

1) суб'єкт відчуває важкість своєї боротьби і відносну недосяжність мети;

2) суб'єкт схильний шукати задоволення у фантазіях (внутрішня напруженість);

3) суб'єкт схильний триматися осторонь.

Розміщення малюнка точно в центрі аркуша - незахищеність і ригідність (прямолінійність). Потреба контролю ради збереження психічної рівноваги.

Розміщення малюнка нижче центра аркушу - чим нижче центр малюнку по відношенню до листа, тим:

1) суб'єкт відчуває себе небезпечно і незручно, і це створює у нього депресивний настрій;

2) суб'єкт відчуває себе обмеженим, скутим реальністю.

Розміщення малюнка по лівій стороні аркуша - акцентування минулого; імпульсивність; екстратенсивність. Можливий надлишок жіночих почуттів (або жіноча ідентифікація).

Розміщення малюнка в лівому верхньому куті аркуша - суб'єкт явно тривожний і регресує (якщо тільки немає вродженої розумової відсталості). Схильність уникати нових переживань, бажання піти в минуле або заглибитися в фантазії.

Розміщення малюнка на правій стороні аркуша - суб'єкт схильний шукати насолоди в інтелектуальній сфері. Контрольована поведінка. Акцентування майбутнього. Можливий надлишок чоловічих рис або чоловіча ідентифікація.

Пропорція

Реалістичність і співвідношення пропорції деталей в малюнку розкриває цінності, приписувані суб'єктом об'єктам, ситуаціям, людям, які репрезентують їхні зображення актуально або символічно.

Пропорція, інтелектуальні її аспекти. Її рішення показує стиль мислення або планування (в основному у зв'язку з безпосередніми конкретними особливостями об'єктів).

Пропорція, використання мінімуму деталей - можливо, що суб'єкт, який орієнтується в просторово-орієнтаційних відносинах, але використовує тільки мінімум деталей, має тенденції:

1) цуратися, відрікатися;

2) не поважати нормальні конвекційні цінності. Суб'єкт, що демонструє неповноцінне розуміння цих відносин і використовує при цьому мінімум деталей, може виявитися розумово неповноцінним або страждати від значного інтелектуального ослаблення (оборотного або необоротного).

Постійно знижена психомоторика - підозра про наявність органічного чинника, гнітючої тривоги або важкої депресії.

Явно підвищена психомоторика - надмірне хвилювання поряд з ослабленням гальмування.

Перемальовування без попереднього стирання незавершеного малюнку – негативістська реакція суб'єкта.

Доповнення загального плану - неприборкана тривога, страх перед втратою контролю.

Доповнення специфічне - фіксація на додатковому об'єкті (відображається актуально або символічно). Часто супроводжується тривогою.

Малювання невпевнене, частина за частиною. Невпевненість, виникає через невміння представити собі весь малюнок в цілому, і відсутність (втрата) почуття рівноваги. Властиво і людям, що знаходяться в стані сильної тривоги.

Сонце - символ авторитарної фігури. Часто сприймається як джерело тепла і сили, яка уподібнюється батькові чи матері.

Прозорість - ігнорування реальності. Показує ступінь пошкодженості загальної структури особистості органічним або патоемоціональним фактором (або обома разом) до такої міри коли це вже заважає особистості правильно оцінювати реальність.

Цей ступінь (патологічність) може бути виміряний числом прозоростей і їх величиною (наприклад, прозорість рукавів одягу в цьому випадку набагато менш значуща, ніж прозорість стіни будинку).

У разі розумової відсталості суб'єкта прозорості менш важливі, ніж при інтелекті середньому або вище середнього.

Погода (яка погода зображена) відображає переживання суб'єкта, пов'язані із середовищем в цілому. Швидше за все, чим гірше, не приємніша погода зображена, тим ймовірніше, що суб'єкт сприймає середовище як вороже. Перш ніж інтерпретувати, треба з'ясувати ставлення суб'єкта до погоди, яка зображена на малюнку.

Обмеження малюнка в цілому - почуття невідповідності або неадекватності.

Перспектива, малюнок зображений вдалині - бажання відійти від конвенціального суспільства; почуття ізоляції, знехтування. Явна тенденція відмежуватися від оточення. Бажання відкинути, не визнати цей малюнок або те, що він символізує.

Будинок

Будинок. Будинки, які вони зараз. Якими б їх хотів бачити суб'єкт. Будинки, які не подобалися в минулому. Хороші будинки в минулому. Думка суб'єкта про сім'ю або його інтерпретації сім'ї по відношенню до нього. Автопортрет.

Будинок, антропоморфне його розуміння. Повинна підозрюватися органіка. (Виняток - маленькі діти і випадки вродженого недоумства).

Будинок грізний, старий, розвалений. Іноді суб'єкт може таким чином висловити ставлення до самого себе.

Дім вдалині. Почуття відкинутості. Суб'єкт не в змозі залагодити ситуацію вдома. Недоступність. Якщо «намальоване» абсолютно протилежне відношення, може мати місце серйозний дефект оцінки реальності.

*Будинок поблизу***.** Відкритість, доступність або/і почуття теплоти та гостинності.

Ванна. Виконує санітарну функцію. Якщо манера зображення ванни значима, можливі порушення цих функцій.

Спальня. Це місце найінтимніших міжперсональних відносин. Графічне або вербальне зображення власної спальні може допомогти з'ясувати ступінь сексуального пристосування суб'єкта, а також розкрити ставлення суб'єкта до відпочинку і розслаблення або потреби в них.

Їдальня (вітальня). Функція цієї кімнати - угамування оральних та харчових потреб. Якщо манера малюнка вказує на значимість цього приміщення для суб'єкта, можна підозрювати порушення цих функцій.

Житлова кімната (вітальня) - соціальне спілкування.

Кухня. Зображення кімнати, в якій готують їжу, за наявності особливої манери малювання у суб'єкта (що вказує на порушення) сигналізують про оральний еротизм. Це може бути пов'язано з сильною потребою в прихильності, любові.

Різні прибудови. Агресія, спрямована проти фактичного господаря будинку, або бунт проти того, що суб'єкт вважає штучними, культурними, стандартними. Якщо суб'єкт малює туалет біля будинку, можна припускати наявність уретрального або/і анального інтересу (преокупація).

Труба. Фалічний символ, якщо суб'єкт показує його ціннісну значимість. Емоційна зрілість і рівновага. Символ (ознака) теплоти в інтимних відносинах.

Відсутність труби. Суб'єкт відчуває нестачу психологічної теплоти вдома; зазнає труднощів при зіткненні з символом чоловічої статі.

Труба майже невидима (захована) - небажання мати справу з емоційними впливами. Страх перед кастрацією.

Труба, її акцентуйованість. Зосередження уваги на ознаках чоловічої статі. Надмірне занепокоєння про тепло.

Труба занадто велика. Надмірне занепокоєння щодо сексуальних справ і потреба демонструвати чоловічу силу ексгібіціоністськими тенденціями.

Видно отвір труби. Порушення сексуальної ролі. Сексуальна імпотенція і страх перед кастрацією.

Труба намальована косо по відношенню до даху - норма для дитини. Слабоумство або значна регресія, якщо виявляється у дорослих.

Труба прозора або без глибини - заперечення фалоса, що може означати або імпотенцію, або страх перед кастрацією.

Трубу видно через прозорий дах - погано приховувані ексгібіціоністські тенденції. Суб'єкт відчуває, що його стурбованість фалосом і інтерес до нього очевидні.

Безліч труб. Якщо стиль малюнка показує, що це для суб'єкта значуща річ, можна припускати його надмірний інтерес і занепокоєння, пов'язані з фалосом.

Вентиляційна труба над дахом. Фалічна преокупація. Відзначається значуща кореляція між цією ознакою і енурезним та/або уретральним еротизмом.

Водопровідні труби (або водостічні з даху). Посилені захисні установки (і зазвичай підвищена помисливість). Можливий уретральний еротизм або оральна преокупація (інтерес до фалоса).

Колір, тобто розфарбовані деталі. Зазвичай розфарбовуються дах і труба. Якщо розфарбовуються інші об'єкти, за виключенням труби і даху, дослідник повинен постаратися дізнатися причину цього.

Колір, конвенційне, звичайне його використання. Зелений для даху. Коричневий для стін. Жовтий колір, якщо використовується тільки для зображення світла всередині будинку, тим самим зображуючи ніч або її наближення, висловлює почуття суб'єкта, що: 1) середовище до нього вороже; 2) його дії повинні бути приховані від сторонніх очей.

Кількість використовуваних кольорів. Добре адаптований, несором'язливий, емоційно не обділений суб'єкт використовує не менше двох і не більше п'яти кольорів.

Суб'єкт, який розфарбовує будинок 7-8 кольорами, в кращому випадку є дуже лабільним. Використовує всього один колір - боїться емоційного збудження.

Деталі, їх спотворення. Зазвичай символізують агресивну ворожість, іноді частково інтерналізовану. Ворожість спрямована проти цілого малюнку або перекручених деталей (актуально або символічно сприйманих).

Деталі необхідні (істотні). Не менше одних дверей (якщо не зображений тільки один бік будинку), одне вікно, одна стіна, дах, груба або інші побудови для виходу диму (якщо це не споруда в тропіках). Відсутність труби може виправдати те, що будинок намальований напівзруйнованим.

Деталі не необхідні (див. також окремі деталі: кущі, доріжка і т. д.). Суб'єкт відчуває потребу якомога повніше й докладніше влаштувати своє оточення за власним смаком, демонструючи цим почуття неадекватності і незахищеності. Чим більше зайвих деталей, тим вона інтенсивніша. Надмірна заклопотаність середовищем при недостатній увазі до самого себе. Втім, чим другорядні деталі краще організовані і тісніше, безпосередніше пов'язані з будинком, тим більше схоже, що занепокоєння суб'єкта знаходить потрібну спрямованість і з успіхом контролюється.

Зайві деталі: горизонтальна лінія, що відокремлює перший поверх від другого, вказує на крайню конкретність з можливою органікою або концентруванням уваги над соматикою. Можуть підозрюватися психосоматичні захворювання.

Двері, їх відсутність. Суб'єкт відчуває патоформні труднощі при прагненні розкритися перед іншими (особливо в домашньому колі).

Двері, одні або декілька, задні або бічні. Відступ, відчуженість, бажання уникнути (особливо, якщо суб'єкт показує значущість цих дверей для нього).

Двері, одні або декілька, парадні. Перша ознака відкритості, досяжності. Зображують безпосередні способи входу і виходу.

Двері, намальовані останніми по черзі. Антипатія до між персональних контактів. Тенденція усамітнення від реальності.

Двері відкриті. Якщо будинок житловий, це сильна потреба до тепла ззовні або прагнення демонструвати доступність (відвертість).

Двері бічні, одні або декілька. Відчуження, усамітнення, бажання уникнути реальності. Значна неприступність.

Двері дуже великі. Надмірна залежність від інших або прагнення здивувати своєю соціальною комунікабельністю.

Двері дуже маленькі. Небажання пускати в своє «Я». Почуття невідповідності, неадекватності і нерішучості в соціальних ситуаціях.

Двері з величезним замком - ворожість, підозрілість, скритність, захисні тенденції.

Двері з великими шарнірами - ворожість, недовірлива скритність, захисні тенденції.

Дверна ручка, її акцентування. Надмірна фіксація на функції дверей або/і неспокійний інтерес до фалоса.

Камін, безпосереднє його акцентування (камін видний крізь стіни). Фіксація на безпосередній функції каміну (джерело тепла) або на його символіці (наприклад, чоловічі або жіночі статеві органи). Її інтенсивність показує заперечення дійсності (як заперечення непрозорості стін будинку). Кінцева інтерпретація буде залежати від пояснень суб'єкта.

Камін, непряма акцептація. Конфлікт з постійним мешканцем. Невротична прихильність до цієї особи або до якої-небудь емоційної, пов'язаної з ним ситуації.

Піч, непряма акцептація. Приємне тепло або відкрита ворожість по відношенню до ситуації вдома.

План будинку (проекція зверху) замість самого будинку. Серйозний конфлікт будинку. Якщо план добре зображено, можна підозрювати наявність параноїдальних ідей. Якщо план невдалий - можлива органіка.

Опора фундаменту (наприклад - колони) надзвичайно високі. Підозрюється органіка.

Рух. Швидше за все, патологічний, щонайменше, патоморфний. Цим суб'єкт символізує травмуюче почуття втрати Его. У малюнку «будинку» зустрічається набагато рідше, ніж у малюнках «дерева» або «людини».

Розміщення малюнка внизу аркуша. Генералізоване відчуття невпевненості, небезпеки. Часто пов'язане з тимчасовим значенням:

а) права сторона - майбутнє, ліва - минуле;

б) пов'язаним з призначенням кімнати або з постійним її мешканцем;

в) вказує на специфіку переживань: ліва сторона - емоційні, права - інтелектуальні.

Розміщення малюнка у верхній частині аркуша. Рідко зустрічається в малюнку «будинок». Вказує на якусь хаотичну втечу від реальності.

Дах. Сфера фантазії.

Дах і труба, зірвані вітром. Символічно виражають почуття суб'єкта, що керують ним незалежно від власної волі.

Дах, жирний контур, не властивий всьому малюнку. Фіксація на фантазіях як джерелі задоволення, звичайно супроводжується тривогою.

Замість будинку - тільки дах і паркан. Патологічно убогий контакт з реальністю. Вказівка на можливу деструкцію Его.

Дах, тонкий контур краю. Переживання ослаблення контролю фантазії.

Дах, товстий контур краю. Надмірна заклопотаність контролем над фантазією (її приборканням).

Дах, погано поєднується з нижнім поверхом. Погана особистісна орієнтація.

Дах дуже великий. Пошук насолоди у фантазіях.

Дах, що покриває подобу стіни. Припущення, що суб'єкт живе більше в світі фантазії.

Карниз даху, його акцентування яскравим контуром або продовженням за контур за стіни. Посилено захисна (зазвичай мнима) установка.

Кімната. Асоціації можуть виникати у зв'язку з:

а) людиною, що проживають в кімнаті;

б) інтерперсональними відносинами в кімнаті;

в) призначенням цієї кімнати (реальним або приписуваним).

Асоціації можуть мати позитивне чи негативне забарвлення (емоційне). Значення кімнати для суб'єкта потрібно перевірити, виходячи з його коментарів, манери малюнку.

Кімната, не помістилися на аркуші. Небажання суб'єкта зображувати певні кімнати через неприємні асоціації з ними або з їх мешканцем.

Кімната верхня далека. При подібному виборі імовірна незначна тенденція до відчуження. Якщо є більше ознак відчуженості, тенденція ізоляції більш значуща.

Кімната найближча. Вибір свідчить про помисливість.

Перспектива «над суб'єктом» (погляд знизу вгору). Почуття, що суб'єкт знехтуваний, відсторонений, не визнаний вдома. Або суб'єктів відчуває потребу в домашньому вогнищі, який вважає недоступним, недосяжним. Схильність до обмежених контактів з оточуючими.

Перспектива «під суб'єктом» (погляд з пташиного польоту). Заперечення (невизнання) намальованого будинку. Невизнання властивого багатьом людям поклоніння домашньому вогнищу. Інопокластичні установки (бунтівна неприязнь до існуючих традицій, поглядів). Суб'єкт відчуває себе піднявшимся «над» домашніми справами, але це часто супроводжується депресіями.

Перспектива (ознаки втрати перспективи). Суб'єкт правильно зобразив один кінець будинку, але в іншому малює вертикальну лінію даху і стіни - не вміє зобразити глибину. Ця ознака зустрічається виключно у осіб чоловічої статі і свідчить про складнощі інтегронування, страху перед майбутнім (якщо вертикальна бічна лінія знаходиться праворуч) або бажанні забути минуле (лінії зліва).

Перспектива потрійна (тривимірна). Суб'єкт малює, чотири окремі стіни, з яких навіть двох немає в тому ж плані. Надмірна заклопотаність думкою оточуючих про себе. Прагнення мати на увазі (взнати) всі зв'язки, навіть незначні, всі риси.

Профіль абсолютний. Можна припустити наявність гострої параноїчної реакції по відношенню до будинку (або інтимним інтерперсональних відносин).

Доріжка, гарні пропорції, легко намальована. Показує, що індивід в контактах з іншими виявляє такт і самоконтроль.

Доріжка дуже довга. Зменшена доступність, часто із потребою більш адекватної соціалізації.

Доріжка дуже широка на початку і сильно звужується біля будинку. Спроба замаскувати бажання бути самотнім, що поєднується з поверхневою дружелюбністю.

Прозорі стіни. Компульсивний потяг, потреба впливати на ситуацію (володіти, організовувати), наскільки це можливо. Розумово неповноцінний суб'єкт, що зображає більше невидимих (внутрішніх) деталей, ніж видимих, демонструє цим почуття неадекватності в небезпечних для нього ситуаціях. У разі нормального інтелекту - серйозний дефект здатності до критичних міркувань і оцінці реальності.

Стіна, відсутність її основи. Слабкий контакт з реальністю (якщо малюнок поміщений внизу), почуття ірреальності.

Стіна з акцентованим контуром основи. Тривога в рамках дійсності. Суб'єкт при спробі витіснити у несвідоме опозиційні тенденції зазнає труднощів.

Стіна: контурні лінії занадто акцентовані. Свідоме прагнення зберігати контроль.

Стіни не з'єднані. Підозрюється органіка з ймовірною втратою контролю над примітивними інстинктами.

Стіна: одномірна перспектива - зображена лише одна стіна. Якщо це бічна стіна - є серйозні тенденції до відчуження і опозиції. Якщо зображена передня стіна, це:

1) нормально для маленьких дітей;

2) у дорослих - вираз сильної потреби зберегти приємний «фасад» в міжперсональних відносинах.

Стіни, двомірна перспектива, занадто широкі далекі стіни. Посилені захисні тенденції. Шизофренія (особливо, якщо центральна стіна - глуха (без дверей, без вікон).

Стіна з акцентованим вертикальним виміром. Суб'єктів шукає насолоди насамперед у фантазіях і володіє меншою кількістю контактів з реальністю.

Стіна з акцентованим горизонтальним виміром. Погане орієнтування в часі (домінування минулого чи майбутнього). Можливо, суб'єкт дуже чутливий до тиску середовища.

Стіна і дах разом. Межі Его. Силу Его показує стиль зображення.

Стіни і дах, їхні кордони. Межі особистості, їх характер показує силу і пластичність цих кордонів.

Стіна: бічний контур дуже тонкий і неадекватний. Передчуття (загроза) катастрофи, відчуття ослабленого контролю Его.

Задня стіна, зображена в іншій стороні, ніж зазвичай, виявляють свідомі спроби самоконтролю, пристосування до конвенцій, але разом з тим і наявність сильних ворожих тенденцій.

Контур задньої стіни значно товщий (яскравіший) в порівнянні з іншими деталями. Суб'єкт прагне зберегти (не втратити) контакт з реальністю.

Дерева. Часто символізують різні особи. Якщо вони, як ніби ховають будинок, може мати місце сильна потреба залежності або/та домінування батьків.

Кущі іноді символізують людей. Якщо вони тісно оточують будинок, може мати місце сильне прагнення захистити себе захисними бар'єрами.

Кущі хаотично розкидані по обидві сторони доріжки. Вказує на незначну тривогу в рамках реальності і свідоме прагнення контролювати її.

Дим валить то вправо, то вліво. Патологічний дефект в оцінці навколишнього.

Дим валить вліво. Песимістичний погляд на майбутнє.

Дим дуже густий. Значне внутрішнє напруження (інтенсивність по густоті диму).

Дим тоненькою цівкою. Уретральний еротизм. Почуття нестачі емоційної теплоти вдома.

Сходи, що ведуть у глуху стіну (без дверей). Відображають конфліктну ситуацію, шкодить правильній оцінці реальності. Неприступність суб'єкта (хоча він сам може пристрасно бажати вільного серцевого спілкування). Можна підозрювати органіку.

*Прозорий, «скляний» ящик***.** Символізує переживання виставлення себе всім на огляд. Його супроводжує бажання демонструвати себе, але обмежуючись лише візуальним контактом.

Вікно (а). Способи контактування (менш безпосередні і прямі в порівнянні з дверима). Ще одна ознака доступності, відкритості.

Відсутність вікон. Ворожість, відчуженість.

Відсутність вікон на першому поверсі. Ворожість, відчуженість.

Вікна: немає на нижньому, але є на верхньому поверсі. Прогалина між реальним життям і життям у фантазіях.

Вікна з фіранками. Відчуженість, «резервна» доступність. Якщо фіранки або віконниці не закриті. Має місце свідома контрольована взаємодія, яка супроводжується тривогою.

Акцентування вікон шляхом доповнення, без зайвої деталізації. Заклопотаність взаємодією. Часткова причина заклопотаності - фіксація.

Вікна: перший поверх намальований в кінці. Відраза до міжперсональних відносин. Тенденція відчуження від дійсності.

Вікна сильно відкриті. Суб'єкт поводиться дещо розв'язно і прямолінійно.

У деяких випадках недостатність контролю може досягти патоморфного рівня.

Безліч вікон показує готовність до контактів, а відсутність фіранок - відсутність прагнення приховувати свої почуття.

Вікна сильно закриті (завішені). Заклопотаність взаємодією із середовищем (якщо це значимо для суб'єкта). Якщо фіранки намальовані легко, спонтанно, суб'єкт здатний до субтильним (рафінованим) контактам у домашньому колі.

Вікна з закритими віконницями. Суб'єкт у стані субтильного пристосуватися в інтерперсональних відносинах.

Вікна відчинені. Якщо в будинку хтось живе - більша доступність або бажання її. Якщо в будинку ніхто не живе – слабкість самозахисту Его. У деяких випадках недостатність контролю може досягти патоморфного рівня.

Вікно (а): скло із однією вертикаллю, яка розділяє вікно. Можна очікувати фіксацію на жіночих статевих органах.

Вікна без скла. Ворожість, відчуженість. Оральний або анальний еротизм.

Вікна, їх положення, труднощі узгодження стін і поверхів. Можна підозрювати ранню шизофренію, якщо подібного роду труднощі мають місце при непоганій загальної композиції або ж якщо вони є одним з найбільш важливих дефектів.

Вікна, спотворення пропорцій. Надмірна заклопотаність відношенням з мешканцями кімнати з непропорційними вікнами (або призначенням цієї кімнати (див. призначення кімнат).

Вікна-трикутники. Зайва заклопотаність жіночими статевими органами, якщо зображення вікна значимо.

Вікна з замками. Ворожість, замкнутість.

Дерево

Дерево - базовий автопортрет. Неусвідомлений автопортрет суб'єкта в цілому. Неусвідомлювана картина розвитку суб'єкта, що включає його звичайну чутливість до впливів і способи реагування на них. Асоціації з життєвою роллю суб'єкта, його здатністю отримувати задоволення від свого середовища.

Дерево: одне або група. Відповіді на це питання не є дуже значущими (якщо вони не надто емоційно забарвлені). Якщо відповідь значима, одне дерево висловлює почуття ізоляції (або потребу спілкування), а група може мати додаткове значення щодо переживання домінування інших.

Множинність дерев (кілька дерев на одному аркуші) - дитяча поведінка, випробуваний не слідує інструкції.

Дерево мертве. Рідко зустрічається в малюнках непогано пристосованих суб'єктів. Показник переживання фізичної неповноцінності, психологічної неадекватності, порожнечі, провини і т. п.

Дерево, загибле від паразитів, черв'яків, хвороб або бурі. Суб'єкт вважає оточення (або когось із оточення) винним в його труднощах.

Дерево, загибле через позбавлення коренів, гілок або стовбура. Почуття зруйнованості, розгубленості.

Дерево, після загибелі якого минув певний час. Відносна тривалість поганого пристосування (непрацездатності).

Дерево зображено фасадом (якщо воно символізує людину). Погляд суб'єкта на позицію певної особи.

Дерево, зображене як два одновимірних дерева. Серйозна патологічна розколотість афекту та інтелекту.

Дерево «замкова щілина». Сильна ворожість (можливо, частково інтеріорізована). Часткова ригідність (якщо стовбур в основі закритий) із схильністю до експлозійних реакцій.

Дерево, його розміри. Розуміння суб'єктом його положення або бажаного положення (фактично поведінка може відрізнятися від них).

Дерево маленьке. Почуття малоцінності і неадекватності. Бажання піти в себе, відволіктися.

Дерево велике, не поміщається на аркуші. Суб'єкт гостро відчуває взаємини з середовищем. Схильний шукати насолоди більше в діяльності, ніж в уяві.

Дерево, нахилене вліво. Відсутність рівноваги через прагнення до гострої відвертої емоційної насолоди через імпульсивну поведінку. По відношенню до часу - прив'язаність до минулого і страх перед майбутнім. Якщо дерево нахиляється вліво від центру малюнка - більш сильна вираженість даних тенденцій.

Дерево, нахилене вправо. Відсутність рівноваги через страх перед відкритим вираженням сильних емоцій разом з переоцінкою інтелекту.

Дерево, зображене тільки як олівець або шматочок крейди. Ригідність, конкретність мислення.

Дерево, його твердість, невідповідність коментарів до малюнку. Непостійний погляд на символізована світ. Патоформна неуважність. Непостійний погляд на власне невміння жити в цілому.

Яблуня. Зазвичай малюють сильно залежні від батьків діти. Часто зображується вагітними або жінками, які дуже хочуть мати дитину. Падаючі або ті, що впали з дерева яблука символізують переживання неприйняття (відмови, відкидання) у дитини.

Стовбур. Розуміння суб'єктом своїх можливостей, сил.

Стовбур широкий біля основи, швидко звужується. Брак тепла і здорової стимуляції в ранньому досвіді і внаслідок цього затримка дозрівання особистості.

Стовбур найвужчий біля основи. Сильне прагнення (боротьба), невідповідне силам суб'єкта, і відбиток можливого порушення контролю Его.

Стовбур одновимірний з одновимірними гілками, які не створюють системи. Можлива сильно виражена органіка. Переживання імпотенції, безплідності, слабості Его, слабка узгодженість неадекватних сил в пошуках задоволення.

Стовбур двомірний з одновимірними гілками. Успішній ранній розвиток, але в подальшому піддано впливу серйозних травмуючих чинників.

Стовбур дрібний. Базове почуття неадекватності й безглуздості.

Стовбур незвично великий. Почуття сорому з тенденціями агресивного реагування в дійсності або в уяві (що допоможе встановити структура і розміри структури гілок).

Стовбур великий з маленьким листям. Нестійка особистісна рівновага через фрустрації, що виникла у зв'язку з неспроможністю задовольняти базові потреби.

Стовбур неяскравий, тонкий контур. Відчуття неадекватності, нестійкості, нерішучості Его.

Стовбур з акцентованим периферичним контуром. Свідоме прагнення зберегти контроль.

Стовбур мертвий. Почуття травмуючої втрати Его- контролю.

Стовбур зламаний, верхівка торкається землі. Висловлює почуття суб'єкта, що він був повністю охоплений внутрішніми або зовнішніми неконтрольованими силами.

Стовбур похилений спочатку вліво, потім вправо. Тенденція до регресу, до імпульсивної поведінки за допомогою сильного контролю та орієнтуванням на майбутнє (в більш пізньому віці).

Стовбур дуже витончений, з величезною кроною. Нестійка рівновага через надмірне прагнення до насолод.

Товщина стовбура показує, що дерево було значно вище. Наявність гостро травмуючого епізоду в минулому.

Кора дерева зображена досить відокремленими вертикальними лініями. Можливість шизоїдних рис у суб'єкта.

Кора легко намальована. Рівновага у взаємовідносинах.

Кора зображена дріб'язково, педантично. Компульність і сильна заклопотаність взаєминами із середовищем.

Пошкодження дерева. Технічний або фізичний досвід, травматичний для суб'єкта.

Загальна висота. Нижня чверть аркуша - залежність, брак віри в себе, компенсаторні мрії про владу; нижня половина аркуша - менш виражена залежність і боязкість. Три чверті аркуша - хороше пристосування до середовища. Лист

використаний повністю - суб'єкт хоче бути поміченим, розраховує на інших, самоствердкується.

Висота крони (сторінка ділиться на вісім частин):

1/8 - недолік рефлексії і контролю. Норма для дитини чотирьох років;

1/4 - здатність осмислювати свій досвід і гальмувати свої дії;

3/8 - хороший контроль і рефлексія;

1/2 - інтеріоризація, надії, компенсаторні мрії;

5/8 - інтенсивне духовне життя;

6/8 - висота крони знаходиться в прямій залежності від інтелектуального розвитку та духовних інтересів;

7/8 - листя займає майже всю сторінку - втеча в мрії.

Гостра вершина - захищається від небезпеки, справжньої чи уявної, сприйманої як особистий випад; бажання діяти на інших; атакує або захищається, труднощі в контактах; хоче компенсувати почуття неповноцінності, прагнення до влади; пошук безпечного притулку через почуття покинутості, потреба в ніжності.

Гілки. Ступінь їх гнучкості, число, величина і ступінь їх сплетіння відображають погляд суб'єкта на пристосування, здатність отримувати задоволення від середовища.

Гілки, абсолютна асиметрія. Відображає амбівалентні почуття, нездатність до вільного домінування будь-якої дії (емоційної чи інтелектуальної).

Гілки обламані, нахилені і неживі. Значуща для суб'єкта фізична або духовна травма.

Гілки неживі. Суб'єкт не відчуває задоволення від потягів.

Гілки зображені штрихуванням або зафарбуванням. Якщо вони намальовані легко і швидко, це показує тактовну, але, швидше за все, поверхневу взаємодію із середовищем.

Гілки зображені інакше (не зафарбовані). Опозиційні тенденції.

Гілки: одномірні і двовимірні, звернені всередину. Сильні інтратенсивні тенденції.

Гілки зі спробою двомірного їх зображення, але з «незакритими» кінчиками. Суб'єкт мало здатний управляти своїми потягами.

Гілки двомірні, слабо організовані, схожі на пальці або на палиці. Сильно виражена ворожість.

Гілки двомірні з порівняно хорошою системою листя. Означає здатність досить добре справлятися з справами, що стосуються міжперсональних відносин (наприклад, з громадською роботою).

Гілки: молодий паросток з мізерного стовбура. Відмова від колишнього травмуючого переконання, що немає сенсу шукати задоволення в своєму середовищі. Повернення сексуальних сил (можливо, якщо до цього мала місце імпотенція).

Гілки, звернені (або більш чіткі) вліво. Відсутність особистісної рівноваги через тенденцію негайно отримати чуттєву насолоду (екстратенсівність).

Гілки, звернені вправо. Відсутність особистісної рівноваги через тенденцію відстрочити або уникати чуттєвих насолод, прагнучи знайти їх замість цього в розумових зусиллях (і, якщо суб'єкт низького інтелекту, подальший конфлікт на цьому ґрунті очевидний).

Гілки, схожі на шипи (колючки). Підсвідомий страх кастрації. Мазохістські тенденції.

Структура гілок. Ступінь задоволення дійсністю. Сфери контактів.

Структура гілок: вузька і довга. Боязнь в пошуках задоволення в середовищі.

Листя двовимірні, надмірно великі для гілок. Обсесивно-компульсивні риси. Прагнення під поверхневим пристосуванням заховати глибинне відчуття неадекватності. Гіперкомпенсація зусилля піти з головою в дійсність.

Корені, що йдуть в землю, яскраво виражені. Сильне прагнення зберегти наявне сприйняття дійсності. Незахищеність.

Коріння, що нагадують кігті птаха і не проникають землю. Слабкий контакт з реальністю. Параноїдно-агресивні риси.

Коріння тонкі, слабкий контакт із землею. Слабкий контакт з реальністю.

Коріння мертве. Відсутність або втрата внутрішньої рівноваги, що вказує на патоформні вади в сприйнятті дійсності і в потребах. Обсесивні почуття, пов'язанні з раннім досвідом.

Земля, її прозорість, зображення невидимих коренів. Патоморфна відірваність від реальності (виняток - дитячі малюнки). У дорослих підозрюється органіка (при інтелекті середньому або вище середнього).

Контур землі у формі гори. Так розміщене дерево відображає оральну фіксацію, часто пов'язану з потребою в материнській опіці. Якщо дерево маленьке, - виражена залежність від матері з переживанням ізоляції і безпорадності. Якщо дерево невелике, - сильна потреба в домінуванні і ексгібіціонізмі.

Колір: конвенційне застосування. Зелений - для гілок, листя. Коричневий - для стовбура.

Колір, комбінація чорного і зеленого. Шизоафективний тип реакції.

Деталі істотні. Стовбур і не менше однієї гілки (за виключенням малюнку пенька, який треба розцінювати як ненормальний).

Рух. Відображає значний тиск середовища. Чим довго триваліший, запекліший не приємний рух, тим більш він патоформний.

Перспектива «під суб'єктом». Позиція «здатися без опору». Тенденція до конкретності. Відкидання людини, яка для суб'єкта символізує дерево.

Перспектива: частково з гірки. Переживання зусиль і боротьби за автономність, незалежність. Часто відображає напругу при прагненні до далекої, можливо недосяжної мети.

Тварина, що визирає з дупла в дереві. Відчуття наявності в особистості патоформної, яка не піддається контролю частини, що має руйнівні тенденції, наприклад нав’язливе почуття провини.

Тінь. Фактор, що сприяє зміцненню тривоги на свідомому рівні. Недостатні, незадовільні для суб'єкта стосунки в минулому, які відображаються в теперішньому.

Сонце, його положення. Відношення між деревом і джерелом тепла (або середовищем). Часто відображає переживання суб'єктом відносин з домінуючою в його оточенні особою.

Сонце за деревом. Іноді суб'єкт може інтерпретувати дерево як когось із свого оточення, що перешкоджає його відносинам з значимою для нього людиною, або як суб'єкта, який охороняє когось від небажаної особи.

Сонце: хмара між ним і деревом. Відображає тривожні, незадоволені відносини між суб'єктом і якоюсь особою.

Сонце, промені його падають на дерево. Потреба домінувати або почуття домінування іншого.

Сонце на півночі. Переживання холодності середовища.

Сонце, що заходить. Почуття депресії.

Сонце: дерево ухиляється від нього. Схильність уникати домінування когось, хто сприяє травмую чому переживанню неадекватності.

Сонце велике. Гостре переживання відносин з якоюсь авторитетною особою.

Вітер. Символізує переживання суб'єкта, яке важко піддається контролю.

Вітер дме від землі на верхівку дерева. Компульсивне прагнення втекти від дійсності в фантазії.

Вітер дме від дерева в бік суб'єкта. Нарцистичні тенденції.

Вітер дме у всіх напрямках. Переживання спроби, але невдалої, перевірити дійсність.

Людина

Людина. Точка зору суб'єкта на його власну персону (психологічний і фізичний аспекти). Ідеальний образ суб'єкта. Концепція сексуальної ролі суб'єкта. Підхід суб'єктів до міжперсональних відносин у цілому або специфічним взаємодіям. Певні специфічні фобії, обсесивні переконання. Особа, особливо неприємна суб'єкту з його оточення. Особа, особливо приємна з оточення. Особа, по відношенню до якої суб'єкт амбівалентний.

Людина - абсолютний профіль. Серйозна відчуженість, замкнутість і опозиційні тенденції.

Профіль амбівалентний. (Певні частини тіла зображені з іншого боку по відношенню до решти, дивляться в різні боки). Особливо сильна фрустрація з прагненням позбутися неприємної ситуації.

Людина: видимі порушення пропорцій по відношенню правого або лівого боку. Порушення сексуальної ролі. Відсутність особистісної рівноваги.

Людина без певних частин тіла. Вказує на відкинутість, невизнання людини в цілому або відсутніх частин (актуально або символічно зображених).

Людина з паличок. Часто зустрічається у психопатів чи у тих, кому спілкування, з людьми в тягар.

Рух. Чим не приємніший, напруженіший, запекліший, рух, тим більше він патоформний.

Людина в сліпій втечі. Можливі панічні страхи.

Людина в контрольованому бігу. Бажання втекти. Усвідомлення прагнення сховатися від когось чи досягти чого-небудь.

Людина в плавному, легкому кроці. Хороша призвичайливість.

Деталі істотні. Голова, тулуб, дві руки, дві ноги. Виключаючи випадки, коли це пояснюється суб'єктом або коли людина зображена в профіль. Також два ока, два вуха, ніс, рот.

Голова. Сфера інтелекту (контролю). Сфера уяви.

Голова. У малюнку виражена антипатія до голови. Висловлює ухилення та уникнення, іноді провину. Прагнення встановити умови прийнятності суб'єкта іншими.

Голова, акцентування її периферійних контурів. Значні зусилля зберегти контроль з метою приховати порушення фантазії і можливі обсесивні або маячні ідеї.

Голова велика. Неусвідомлене підкреслення переконаності про значення мислення в діяльності людини. Підкреслення уяви як джерела насолод. Якщо голова непропорційно велика по відношенню до тулуба, підозрюється органіка.

Голова маленька. Часто зустрічається в малюнках обсесивних, компульсивних індивідів. Бажання відкинути контроль разуму, який не дає задовольняти тілесні потягу. Прагнення обсесивної особистості до заперечення хворобливих переживань і провини. Переживання інтелектуальної неадекватності.

Голова повернена потилицею. Патогномічна відчуженість, аутизм параноїдального шизоїда.

Людина підкреслена. Сильна заклопотаність відносинами з іншими, своїм зовнішнім виглядом. Якщо суб'єкт намагається придати особі щасливий вираз, напевно, він відчуває потребу зберігати потрібну особливість.

Риси обличчя (включають очі, вуха, рот, ніс). Це рецептори зовнішніх стимулів. Сенсорний контакт з дійсністю.

Риси особи зображені пізніше, ніж її овал. Тенденція ігнорувати рецептори зовнішніх впливів. Тяжіння як можна більше відстрочити ідентифікацію особи.

Риси обличчя деякі чоловічі, деякі жіночі. Сексуальна амбівалентність.

Очі не промальовані. Можливі зорові галюцинації.

Очі зображені як порожні зіниці. Значуще прагнення уникати візуальних стимулів. Ворожість.

Очі закриті або заховані під полями капелюха. Сильне прагнення уникати неприємних візуальних впливів.

Ніс: положення на місці. Незахищеність (базова, специфічна або тимчасова).

Ніс сильно підкреслений. Заклопотаність фалосом. Можливий страх перед кастрацією. Сексуальне пристосування гірше, якщо ніс кирпатий в анфасному малюнку або перебуває під очима.

Рот сильно підкреслений (див. риси обличчя). Психосексуальні відносини, фіксації, незрілість. Часто виражає почуття провини і (або) страх, що виник з приводу оральних еротичних імпульсів.

Рот дуже великий. Оральний еротизм.

Зуби, висунуті вперед. Агресія (зазвичай тільки в мовному плані).

Підборіддя занадто підкреслене. Потреба домінувати (більше в соціальній, ніж у сексуальній сфері).

Підборіддя не яскраво виражене. Переживання імпотенції (більше соціальної, ніж сексуальної).

Вуха підкреслені, при цьому людина не завершена. Можливі слухові галюцинації. Іноді зустрічаються у добре пристосованих розумово відсталих або у маленьких нормальних дітей.

Вуха підкреслені. Можливі слухові галюцинації. Зустрічається у особливо чутливих до критики.

Вуха маленькі. Прагнення не приймати ніякої критики, заглушити її.

Волосся. Ознака мужності (хоробрості, сили, зрілості) і прагнення до неї.

Волосся сильно заштриховане. Тривога, пов'язана з мисленням або уявою.

Волосся не заштриховане (не зафарбоване), обрамляють голову, як кліщі. Суб'єктом управляють ворожі почуття.

Волосся довге і не зафарбоване. Сильно амбівалентні фантазії про сексуальні потяги.

Борода. Замінник фалоса, ознака потреби демонструвати мужність.

Вуса. Символ замінника фалоса.

Шия. Орган, який символізує зв'язок між сферою контролю (головою) і сферою потягів (тілом). Таким чином, це їх координаційна ознака.

Шия. Основний контур, пропуск, з профілю. Некеровані основні тілесні потяги, слабкість контролю. Шия довга і тонка. Шизоїдні риси.

Шия пропущена. Суб'єкт перебуває під владою своїх тілесних потягів, які повністю його захопили.

Шия одномірна. Слабка координація потягів і інтелектуального контролю.

Шия, зображена не в порядку черги. Конфлікт між контролем і вираженням емоцій.

Тулуб. Місцезнаходження базових потреб і потягів.

Відсутність тулуба. Заперечення тілесних потягів. Втрата схеми тіла.

Тулуб довгий і вузький. Шизоїдні риси.

Тулуб занадто великий. Наявність великої кількості незадоволених, гостро усвідомлюваних суб'єктом потреб.

Тулуб ненормально маленький. Заперечення тілесних потягів або почуття приниження, малоцінності.

Плечі, їх розміри. Ознака фізичної сили або потреби у владі.

Плечі дрібні. Відчуття малоцінності, нікчемності.

Плечі надмірно великі. Відчуття великої сили або надмірна заклопотаність силою і владою.

Плечі нерівні. Немає внутрішньої рівноваги (можливо, із-за сексуального конфлікту). Менше плече більше схоже на жіноче, більше на чоловіче.

Плечі дуже незграбні. Ознака надмірної обережності, захисту.

Плечі витончено намальовані, заокруглені. Вираження рівної, пластичної, досить добре урівноваженої сили.

Груди дуже підкреслені. Психосексуальні відхилення і фіксації, незрілість. Залежність від матері.

Соски: чисельність, різноманітність, складність. Регресія або фіксація на низькому оральному рівні (у дорослих із середнім або низьким інтелектом). Сильна залежність від матері (у дітей).

Лінія талії. Вираз координації між потягами до задоволення (верхня половина тулуба) і сексуального потягу (нижня половина).

Лінія талії сильно підкреслена. Сильний конфлікт між виразом і контролем сексуальних потягів.

Стегна дуже підкреслені. Психосексуальні відхилення і фіксації, незрілість. Схильність до гомосексуалізму (особливо у чоловіків).

М'язи акцентовані, мало прикриті одягом. Висловлює тілесний «нарцисизм». *Руки.* Базове прагнення до боротьби. Знаряддя управління і трансформацій, змін середовища.

Руки. Знаряддя більш досконалого і чуйного пристосування до оточення, головним чином в міжперсональних відносинах.

Відсутність рук. Почуття неадекватності при високому інтелекті.

Руки намальовані в останню чергу. Значуща небажаність до поспішних, близьких, відвертих зв'язків із середовищем. Іноді причина цього в намаганні приховати почуття неадекватності.

Руки в позиції захисту тазу (стегон). Боязке побоювання сексуального наближення. Надмірний інтерес до сексуальних проблем.

Руки в кишенях. Кероване ухиляння. Значення змінюється в залежності від того, що тримає суб’єкт руки в карманах. Іноді відображає імпульсну дію мастурбації.

Руки схрещені на грудях. Ворожо-недовірлива установка.

Руки за спиною. Небажання поступатися, йти на компроміси (навіть з друзями). Схильність контролювати прояв агресивних ворожих потягів.

Руки напружені і притиснуті до тіла. Неповороткість, ригідність.

Руки, зображені не злито із тулубом, а окремо, або поперек спини, витягнуті в сторони. Суб'єкт ловить себе іноді на діях або вчинках, які вийшли у нього з-під контролю.

Широкі руки (розмах рук). Інтенсивне прагнення до дії.

Широкі руки у долоні або у плеча. Недостатній контроль дії та імпульсивність.

Руки тонкі. Переживання слабкості і марності зусиль.

Руки дуже короткі. Відсутність прагнень разом із почуттям неадекватності.

Руки розслаблені і гнучкі. Хороша пристосованість в міжперсональних відносинах.

Руки довгі і м'язисті. Суб'єкт потребує фізичної сили, спритності, хоробрості як компенсації.

Руки занадто довгі. Надмірно амбітні прагнення.

Руки занадто великі. Сильна потреба до пристосуванню в соціальних стосунках з почуттям неадекватності й схильністю до імпульсивної поведінки.

Руки, схожі на крила. Іноді зустрічаються в малюнках шизоїдів.

Руки часто заштриховані. Почуття провини якої-небудь реальної або акредитуючої дії руками (наприклад, мастурбації, зґвалтування).

Ноги, їх відсутність. Патологічне переживання скутості. Страх перед кастрацією.

Ноги широко розставлені. Відверта зневага (непідпорядкування, ігнорування або незахищеність).

Ноги схрещені. Захист від сексуального наближення.

Ноги недостатньо відокремлені один від одного. Значний сексуальний конфлікт. Сильні гомосексуальні тенденції в супроводі провини і тривоги.

Ноги сильно зрушені. Ригідність і напруженість. Можлива погана сексуальна адаптація.

Ноги неоднакових розмірів. Амбівалентність і прагнення до незалежності.

Ноги непропорційно довгі. Сильна потреба в незалежності і прагнення до неї.

Ноги дуже короткі. Почуття фізичної або психологічної незручності.

Коліна акцентовані. Наявність гомосексуальних тенденцій.

Ступні. Ознака рухливості (фізіологічної і психологічної) в міжперсональних відносинах.

Ступні непропорційно довгі. Потреба безпечності. Потреба демонструвати мужність.

Ступні непропорційно дрібні. Скутість, залежність.

Ступні занадто деталізовані. Обсесивні риси з яскраво вираженим жіночим компонентом.

Ступні: на кінчиках пальців. Субтильне, рафіноване сприйняття реальності. Сильна потреба літати.

Ступні звернені у різні сторони. Сильні амбівалентні почуття (у малюнках з інтелектом вище середнього).

Пальці крупні, схожі на цвяхи (шипи). Ворожість.

Пальці одновимірні, обведені петлею. Свідомі зусилля проти агресивних почуттів.

Пальці промальовані в останню чергу. Див. руки намальовані в останню чергу.

Деформація якої-небудь частини. Відображає подібні або схожі справжні деформації у суб'єкта чи погано пристосовані реакції через них (або через те, що вони символізують).

Лінії, що обриваються. Боязка тривога, незахищеність.

Нез'єднанні лінії, переміщення деяких частин тіла. Схильність до психозу.

Пацієнт ненавмисно машинально пише своє ім'я. Егоїзм, нарцисизм, себелюбство.

Маска. Обережність, скритність, можливі почуття деперсоналізації і відчуженості.

Трубка. Концентрація на сексуальній сфері, зміцнення чоловічого початку.

Трубка в роті. Складний вигадливий оральний еротизм.

Краватка. Підсилення мужності. Сексуальна неповноцінність.

Краватка розвівається, неакуратна. Відверта сексуальна агресія, зосередженість на сексуальній сфері.

Краватка сильно підкреслена. Можлива заклопотаність фалосом з переживанням імпотенції.

Виріз сукні у формі «у» у фігурі жінки (пацієнт - чоловік). Фіксація на грудях.

Карман. Афективна депривація. Залежність від матері.

Карман підкреслений. Залежний психопат.

Кілька кишень (чоловіча постать, пацієнт - чоловік). Пасивна гомосексуальна тенденція.

Ремінь (пояс) дуже заштрихований. Сильний конфлікт між виразом сексуальних (та інших) потягів та їх контролем.

Прозорі деталі. Прогалини в мисленні, вуайеризм (в залежності від місця прозорості).

Прозорі брюки (видно ноги). Боязка тривога через гомосексуалізм.

Брюки, що розвіваються. Заклопотаність мастурбацією.

Жіноча спідниця до щиколоток (пацієнт - чоловік). Материнська фігура.

Уніформа ковбоя або солдата на чоловічій фігурі (пацієнт - чоловік). Шнурки черевиків, зморшки, інші зайві деталі. Обсесивно-компульсивні риси.

Зброю. Агресивність.

Хмари. Боязка тривога, побоювання, депресія.

Паркан для опори, контур землі. Незахищеність.

Фігура людини на вітрі. Потреба в любові, прив'язаності, турботі, теплоті.

Додаток Б.2

Проективний тест «Людина під дощем» за А. Абрамсом

Організація процедури тестування

Інструкція: "Намалюйте людину під дощем».

Матеріали: аркуш білого паперу формату А4.

Час малювання: 20-25 хвилин.

Після малювання психолог організовує обговорення.

Приклади питань психолога

• Скільки років людині під дощем?

• Наскільки комфортно почуває себе людина в цій ситуації?

• Що їй найбільше хочеться зробити?

• Дощ пішов несподівано або згідно з прогнозом?

• Людина була готовою до того, що піде дощ, або для неї це було несподівано?

• Чи любите ви дощ?

• Якщо так - чому?

• Якщо, ні - чому?

• Якщо людині під дощем погано, то чим їй можна допомогти?

Інтерпретація малюнку

Психологічний аналіз малюнків передбачає врахування деяких параметрів, що відображають досліджувані сфери внутрішнього світу випробуваного:

- Естетика малюнка: малюнки естетичні, виконані з любов'ю, акуратно, старанно або недбало. Ознака вказує на наявність або відсутність ресурсів.
- Розмір малюнка: має значення розмір людської фігури, крапель дощу і інших значимих об'єктів. Важливо співвіднести розмір людської фігури з розмірами негативних об'єктів.
- Розмір фігури: маленькі розміри фігури в малюнку «Людина під дощем» можуть свідчити про відчуття власного безсилля, потреби в підтримці. Іноді розмір фігури різко збільшується до такого ступеня, що ногам не вистачає місця на аркуші. Це також є ознакою відчуття безсилля, втрати опори, «ґрунту під ногами».

- Розміщення щодо центру: у малюнку «Людина під дощем» нерідко «губиться центр». Це свідчить про відчуття внутрішнього дискомфорту, втрати відчуття «стрижня», «центру» внаслідок дії несприятливих чинників.
- Характер дій людини, стиль поведінки під дощем: зображення людини, що рухається під дощем свідчить про схильність до активних дій. Важливо, якого вони характеру. Людина під дощем може рятуватися втечею, спокійно йти, стрибати від радості, лежати або сидіти в калюжі, - все це покаже характер дій людини в умовах дії несприятливих чинників.
- Колір: нерідко в малюнку «Людина під дощем» використовуються кольори небажані, або, навпаки, бажані. Колір дозволить визначити несвідоме ставлення до дощу, себе, ситуації.
- Стать: часто під дощем «міняється стать». Стать показує переважну модель поведінки в умовах дії несприятливих чинників. Можна діяти по «чоловічому» або «жіночому» «типу». «Чоловічий тип» свідчить про те, що автор малюнка схильний проявляти активність, відповідальність, приймати рішення, шукати вихід. «Жіночий тип» відображає пасивність, домінування інтуїції, чутливість, вразливість, уникнення та ін. Коли автор змінює стать, це говорить про зміну стилю реагування і поведінки.
- Вік: нерідко змінюється вік людини. Вона стає або старше, або молодше свого біологічного віку. Збільшення віку «під дощем» може говорити про прагнення проявляти мудрість, зрілість в складних ситуаціях, а також може свідчити про потребу в підтримці, добрій пораді. Малювання дитини під дощем вказує на прояв дитячого початку у автора. Який характер носить актуалізований дитячий початок, можна побачити з образу дій й настрою зображення дитини. Якщо вона плаче, сидячи в калюжі, - можна припустити прояв інфантилізму і безсилля в складних ситуаціях. Якщо вона радіє, танцює, біжить за веселкою, - ймовірно, це можна використовувати як творчий ресурс протистояння стресу. Також подібна картина може відображати прояв потреби в особистісному зростанні.

- Засоби захисту від дощу: традиційно в малюнку «Людина під дощем» малюють парасольку, плащ, накидку. Людина одягає засоби захисту і продовжує займатися звичайними для себе справами - це природно. Однак буває, що людина хоч і знаходиться під парасолькою, але від дощу її це не захищає - краплі проникають усюди. Подібне положення дає психологу сигнал про те, що колишні способи реагування, захисту, протистояння стресу вичерпали себе і вимагається опрацювання нового стилю опору несприятливим діям. Зустрічається й інша картина. У малюнку «Людина під дощем» зображена фігура в непроникному плащі, з парасолькою, а дощ і хмари не намальовані. Така картина характерна для людини «надмірно захищеної», яка завжди «готова до удару». Безумовно, вона успішна у протистоянні стресу, але якої напруги це вимагає! «Чи варта гра свічок», належить вирішити автору спільно з психологом.
- Калюжі, хмари: хмара - джерело дощу. Калюжа - слід від дощу. Буває, що хмара символізує конкретну стресову ситуацію в реальному житті людини. Калюжі малюють люди чутливі, які довгий час переживають післядію стресу.
- Додаткові образи (сонце, веселка, рослини, предмети, об'єкти навколишнього світу): додаткові образи, що мають позитивне символічне значення (сонце, веселка, дерево та ін.), можуть бути вказівкою на прояв ресурсів психологічної адаптації. Образи, що мають негативне символічне значення, погіршують ситуацію стресу і конкретизують зміст несприятливого впливу.
- Загальний емоційний фон: позитивний / негативний. Власне, активність фігури людини під дощем, поява позитивних символів та інші ознаки вже свідчать про наявність ресурсу протистояння несприятливим діям.

Додаток Б.3

Графічна методика «Кактус» М. А. Панфілової

Процедура проведення тесту

При проведенні діагностики випробуваному дається аркуш паперу форматом А4 і простий олівець. В ході роботи питання і додаткові пояснення не допускаються.

Інструкція: «На аркуші паперу намалюй кактус - таким, яким ти його собі уявляєш».

Обробка

При обробці результатів беруться до уваги дані, які відповідають усім графічним методам, а саме:

1. просторове положення;
2. розмір малюнка;
3. характеристики ліній;
4. сила натиску на олівець.

Крім того, враховуються специфічні показники, характерні саме для даної методики:

1. характеристика «образу кактуса» (дикий, домашній, жіночний і т.д.);
2. характеристика манери малювання (промальовані, схематично і пр.);
3. характеристика голок (розмір, розташування, кількість).

Інтерпретація

1. За результатами опрацьованих даних по малюнку можна діагностувати якості особистості випробуваної дитини:

• Агресивність - наявність голок, особливо їх велика кількість. Голки, які сильно стирчать, довгі, близько розташовані одна до одної означають високий ступінь агресивності.

• Імпульсивність - уривчасті лінії, сильний натиск.

• Егоцентризм, прагнення до лідерства - великий малюнок, розташований в центрі аркуша.

• Невпевненість у собі, залежність - маленький малюнок, розташований внизу аркуша.

• Демонстративність, відкритість - наявність виступаючих відростків в кактусі, химерність форм.

• Скритність, обережність - розташування зигзагів по контуру або всередині кактуса.

• Оптимізм - зображення «радісних» кактусів, використання яскравих кольорів у варіанті з кольоровими олівцями.

• Тривожність - переважання внутрішнього штрихування, переривчасті лінії, використання темних кольорів у варіанті з кольоровими олівцями.

• Жіночність - наявність м'яких ліній і форм, прикрас, квітів.

• Екстравертованість - наявність на малюнку інших кактусів або квітів.

• Інтровертованість - на малюнку зображений тільки один кактус.

• Прагнення до домашнього захисту, почуття сімейної спільності - наявність квіткового горщика на малюнку, зображення домашнього кактуса.

• Відсутність прагнення до домашнього захисту, почуття самотності - зображення дикорослого, пустельного кактуса.

2. Інтерпретація колірної гами малюнка:

• Темно-синій: спокій, злиття, об'єднання, гармонія, любов (матері і немовляти). Темно-синій - це небо і океан, де зародилося життя. Це стан блаженства.

• Темно-зелений: символ - паросток, що пробивається крізь асфальт. Воля, цілеспрямованість, життєлюбність, рішучість, завзятість, честолюбство, впертість.

• Помаранчево-червоний: символ - вогонь, кров, вибух. Експансія, підпорядкування навколишнього середовища, сила, енергія, активність у всіх напрямках.

• Лимонно-жовтий: зміна, творчість, гнучкість, чуйність на зовнішні стимули, радість.

• Бордовий: мистецтво, незвичайність, гармонія духовності, народження нового, подвоєння суті, крихке динамічну рівновагу.

• Світло-коричневий: тривога, неспокій, хвороба, неприкаяність, невпевненість, переживання незатишності, фізичний і психологічний дискомфорт.

• Чорний: порожнеча, ексцентричність, ніч, смерть, знищення.

Додаток Б.4

Проективний тест «Неіснуюча тварина» (за М. З. Дзукаревич)

Інструкція: «Придумайте і намалюйте неіснуючу тварину і назвіть її неіснуючим ім'ям».

Показники та інтерпретація

Положення малюнка на аркуші. У нормі малюнок розташований по середній лінії вертикально поставленого аркуша. Лист паперу найкраще взяти білий або злегка кремовий, не глянцевий. Користуватися олівцем середньої м'якості; ручкою і фломастером малювати не можна.

Положення малюнка ближче до верхнього краю аркуша (чим ближе, тим більш виражено) трактується як висока самооцінка, незадоволеність своїм положенням у соціумі, недостатністю визнання з боку навколишніх, як претензія на просування і визнання, тенденція до самоствердження.

Положення малюнка в нижній частині - зворотна тенденція: непевність у собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість у своєму становищі в соціумі, у визнанні, відсутність тенденції до самоствердження.

Центральна частина фігури (голова або деталь, яка її замінює). Голова повернена вправо - стійка тенденція до діяльності, дійсності: майже все, що обмірковується, планується - здійснюється або, принаймні, починає здійснюватися (якщо навіть і не доводиться до кінця.) Випробовуваний активно переходить до реалізації своїх тенденцій.

Голова повернена вліво - тенденція до рефлексії, до роздумів, мислення. Це не людина дії: лише незначна частина задумів реалізується або хоча б починає реалізовуватися. Нерідко також боязнь перед активною дією і нерішучість. (Варіант: відсутність тенденції до дії або боязнь активності - слід вирішити додатково).

Положення анфас, тобто голова спрямована на себе, трактується як егоцентризм.

На голові розташовані деталі, що відповідають органам чуттів, - вуха, рот, очі. Значення деталі «вуха» - пряме - зацікавленість в інформації, значимість думки оточуючих про себе. Додатково за іншими показниками і їх поєднанню визначається, чи вживає випробовуваний що-небудь для завоювання позитивної

оцінки або тільки продукує на оцінки оточуючих відповідні емоційні реакції (радість, гордість, образа, прикрість), не змінюючи своєї поведінки.

Напіввідкритий рот у поєднанні з мовою при відсутності промальовування губ трактується як велика мовна активність (балакучість), в поєднанні з промальовуванням губ - як чуттєвість; іноді і то й інше разом. Відкритий рот без промальовування язика і губ, особливо закреслений, трактується як легкість виникнення побоювань і страхів, недовіри. Рот з зубами - вербальна агресія, в більшості випадків – захисна (огризається, задирається, грубить у відповідь на звернення до нього негативного властивості, осуд, осуд). Для дітей і підлітків характерний малюнок закреслення рота округлої форми (боязливість, тривожність).

Особливе значення надають очам. Це символ властивого людині переживання страху: підкреслюється різке промальовування райдужної оболонки. Звернути увагу на наявність або відсутність вій. Вії - істероїдно-демонстративні манери поведінки; для чоловіків: жіночні риси характеру з промальованими зіницями і радужною оболонкою збігаються рідко. Вії - також це зацікавленість в замилуванні оточуючих зовнішньою красою і манерою одягатися, надання цьому великого значення.

Збільшений (відповідно до фігури в цілому) розмір голови говорить про те, що випробуваний цінує раціональне начало (можливо, і ерудицію) в собі і оточуючих.

На голові також бувають розташовані *додаткові деталі*, наприклад роги - захист, агресія. Визначити по поєднанню з іншими ознаками - кігтями, щетиною, голками - характер цієї агресії: спонтанна чи захисно-відповідна. Пір'я - тенденція до самоприкрашання і самовиправдання, до демонстративності. Грива, шерсть, подоба зачіски - чуттєвість, підкреслення своєї статі і іноді орієнтування на свою сексуальну роль.

Несуча, опорна частина фігури (ноги, лапи, іноді - постамент). Розглядається ґрунтовність цієї частини по відношенню до розмірів всієї фігури і за формою:

а) ґрунтовність, обдуманість, раціональність прийняття рішення, шляхи до висновків, формування судження, опора на істотні положення та значущу інформацію;

б) поверхневість суджень, легковажність у висновках і неґрунтовність суджень, іноді імпульсивність прийняття рішень (особливо за відсутності або майже відсутності ніг).

Звернути увагу на характер з'єднання ніг з корпусом: з'єднані точно, ретельно або недбало, слабко з'єднані або не з'єднані зовсім - це характер контролю за своїми міркуваннями, висновками, рішеннями. Однотипність і однонаправленість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорної частини - конформність суджень і установок у прийнятті рішень, їх стандартність, банальність. Різноманітність у формі і положенні цих деталей - своєрідність установок і суджень, самостійність і не банальність; іноді навіть творче начало (відповідно незвичайності форми) або інше мислення (ближче до патології).

Частини, що піднімаються над рівнем фігури. Можуть бути функціональні або прикрашаючими: крила, додаткові ноги, щупальця, деталі панцира, пір'я, бантики зразок завитушок - кучерів; квітково-функціональні деталі - енергія охоплення різних галузей людської діяльності, упевненість у собі, «само поширення» з неделікатним і нерозбірливим утиском оточуючих, або допитливість, бажання брати участь як можна в більшій кількості справ навколишніх, завоювання собі місця під сонцем, захопленість своєю діяльністю, сміливість підприємств (відповідно значенню деталі-символу - крила або щупальця і т. д.). Прикрашаючі деталі - демонстративність, схильність звертати на себе увагу оточуючих, манірність (наприклад, кінь або його неіснуюча подоба в султані з павиних пір'їв).

Хвости. Висловлюють ставлення до власних дій, рішень, висновків, до своєї вербальної продукції - судячи з того, повернені ці хвости вправо (на аркуші) або вліво. Повернути вправо - відношення до своїх дій і поведінки. Вліво - відношення до своїх думок, рішень; до втрачених можливостей, власної нерішучості. Позитивне або негативне забарвлення цього ставлення виражене направленням хвостів вгору (впевнено, позитивно, бадьоро) або падаючим вниз (невдоволення собою, сумнів у власній правоті, жаль про зроблене, сказане, каяття і т. п.). Звернути увагу на хвости, що складаються з декількох, іноді повторюваних ланок, на особливо пишні хвости, особливо довгі і іноді розгалужені.

Контури фігури. Аналізуються за наявністю або відсутністю виступів (типу щитів, панцирів, голок), промальовування і затемнення лінії контуру. Це захист від оточуючих, агресивна - якщо вона виконана в гострих кутах; зі страхом і тривогою - якщо має місце затемнення, «запачкування» контурної лінії; із побоюванням, підозрілістю - якщо поставлені щити, «заслони», лінія подвоєна. Спрямованість такого захисту - відповідно просторовому розташуванню: верхній контур фігури - проти вищестоящих, проти осіб, які мають можливість накласти заборону, обмеження, здійснити примус, тобто проти старших за віком, батьків, вчителів, начальників, керівників; нижній контур - захист проти насмішок, невизнання, відсутність авторитету у нижче стоячих підлеглих, молодших, боязнь осуду; бічні контури - недиференційована боязкість і готовність до самозахисту будь-якого порядку і в різних ситуаціях; те же саме - елементи «захисту», розташовані не по контуру, а всередині контуру, на самому корпусі тварини. Праворуч - більше в процесі діяльності (реальної), ліворуч - більше захист своїх думок, переконань, смаків.

Загальна енергія. Оцінюється кількість зображених деталей - чи тільки необхідну кількість, щоб дати уявлення про придуману неіснуючу тварину (тіло, голова, кінцівки або тіло, хвіст, крила і т. п.): з заповненим контуром, без штрихування і додаткових ліній і частин, просто примітивний контур, - чи має місце щедре зображення не тільки необхідних, але й таких, що ускладнюють конструкцію додаткових деталей. Відповідно, чим більше складових частин і елементів (крім самих необхідних), тим вище енергія. У зворотному випадку - економія енергії, астенія організму, хронічне соматичне захворювання (те ж саме підтверджується характером лінії - слабка паутиноподібна лінія, «возить» олівцем по паперу, не натискаючи на нього). Зворотний же характер ліній - лінія з натиском - не є полярним: це не енергія, а тривожність. Слід звернути увагу на різко продавлені лінії, видимі навіть на зворотному боці аркуша (судомний, високий тонус м'язів руки) - різка тривожність. Звернути увагу також на те, яка деталь, який символ виконується таким чином (тобто до чого прив'язана тривога).

Оцінка характеру лінії (дубляж лінії, недбалість, неакуратність з'єднань, «острівці» з ліній, які находять одна на одну, затемнення частин малюнка, відхилення від вертикальної осі, стереотипності ліній і т. д.). Оцінювання здійснюється так само, як і при аналізі піктограми. Те ж - фрагментарність ліній і форм, незакінченість, обірваність малюнка.

Тематично тварини діляться на загрозливих, погрожуючих, нейтральних (подібності лева, бегемота, вовка чи птиці, равлики, мурашки, або білки, собаки, кішки). Це ставлення до власної персони і до свого «Я», уявлення про своє становище в світі, якби ідентифікація себе за значимістю (з зайцем, комашкою, слоном, собакою і т. д.). В даному випадку намальована тварина - представник самого автора малюнку.

Уподібнення мальованої тварини людині, починаючи з поміщення тварини в положення прямоходіння на дві лапи, замість чотирьох або більше, і закінчуючи одяганням тварини в людський одяг (штани, спідниці, банти, пояси, плаття). Схожість морди на обличчя , ніг і лап на руки, - свідчить про інфантильність, емоційну незрілість, відповідно ступеня вираженості «олюднення» тварини. Механізм схожий (і паралельний) алегоричному значенню тварин і їх характерів у казках, притчах і т. п.

Ступінь агресивності виражена кількістю, розміщенням і характером кутів у малюнку, незалежно від їх зв'язку з тією чи іншою деталлю зображення. Особливо вагомі в цьому відношенні прямі символи агресії - кігті, зуби, дзьоби. Слід звернути увагу також на акцентування сексуальних ознак - вимені, сосків, грудей при людиноподібній фігурі та ін. Це відношення до статі, аж до фіксації на проблемі сексу.

Фігура кола (особливо - нічим не заповненого) виражає тенденцію до прихованості, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу, небажання давати відомості про себе оточуючим, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Такі малюнки зазвичай дають дуже обмежену кількість даних для аналізу.

Звернути увагу на випадки «монтування» механічних частин в тіло тварини - постановка тварини на постамент, тракторні або танкові гусениці, триніжок;

прикріплення до голови пропелера, гвинта; умонтування в око електролампи, в тіло і кінцівки - рукояток, клавіш і антен. Це спостерігається частіше у хворих на шизофренію і глибоких шизоїдів.

Творчі можливості виражені звичайно кількістю поєднуваних у фігурі елементів: банальність, відсутність творчого початку приймають форму «готової», існуючої тварини (люди, коні, собаки, свині, риби), до яких лише прилаштовується «готова» існуюча деталь, щоб намальована тварина стала неіснуючою - кішка з крилами, риба з пір'ям, собака з ластами і т. п. Оригінальність виражається у формі побудови фігури з елементів, а не цілих заготовок.

Назва може виражати раціональне з'єднання смислових частин (літаючий заєць, «бегекот», «мухожер» і т. п.). Інший варіант - словотвір з книжково-науковим, іноді латинським суфіксом або закінченням («ратолетіус» і т. п.). Перше - раціональність, конкретна установка при орієнтуванні та адаптації; друге - демонстративність, направленість головним чином на демонстрацію власного розуму, ерудиції, знань. Зустрічаються назви поверхнево-звукові, без будь-якого осмислення («ляліє», «ліошана», «гратекер» і т. п.), що знаменують легковажне ставлення до оточуючих, невміння враховувати сигнал небезпеки, наявність афективних критеріїв в основі мислення, перевага естетичних елементів в судженнях над раціональними. Спостерігаються також іронічно-гумористичні назви («ріночурка», «пузиренд» і т. п.) - при відповідно іронічному ставленні до оточуючих. Інфантильні назви мають зазвичай повторювані елементи («тру-тру», «лю-лю», «кус-кус» і т. п.). Схильність до фантазування (частіше захисного порядку) виражена зазвичай подовженими назвими («аберосінотіклірон», «гулобарніклетаміешінія» і т. п.).

Додаток Б.5

Проективний тест «Карта світу» (за Є. Романовою, О. Потьомкіною)

Інструкція: «Намалюйте «картину світу», тобто світ, його образ, як ви його собі уявляєте».

Матеріал. Використовується аркуш паперу розміром 250х150 см, олівці, ручки.

Інтерпретація

На підставі особливостей зображення виділяють п'ять основних видів малюнків:

1. «Планетарна» картина світу - зображення земної кулі, інших планет сонячної системи - когнітивна картина світу, у вигляді загальноприйнятих нормативних знань, набутих у школі.

2. «Пейзажна» - у вигляді міського або сільського пейзажу з присутністю людей, тварин, дерев, квітів і т. п., або самозвіт - бажана картина свого оточення.

3. Безпосереднє оточення, обстановка навколо себе, свого будинку, яка є насправді, або ситуативна – те, що спадає на думку. Неочікувані образи, лампа, свічка, що горить, які йдуть від відчуттів людини.

4. Опосередкована або метафорична картина світу, що передає складне смислове зміст, представлене у вигляді якогось складного образу.

5. Абстрактна, схематична, що відрізняється лаконізмом побудови, у вигляді якогось абстрактного образу, знака, символу.

Види малюнків за Г. Рідом:

1. Емфатичний малюнок (імпресіоністський, експресивний) характеризує прагнення передати атмосферу безпосереднього вираження відчуттів, вражень.

2. Гаптичний малюнок характеризує зображення яких-небудь внутрішніх відчуттів, часто болючих, наприклад: "болить вухо", "голова болить" і т.д.

3. Ритмічний малюнок - в ньому головне значення набуває зображення руху: машина їде, людина біжить і т.д.

4. Структурний малюнок - головна увага направлена на передачу структури цілого. Це може бути як абстрактна фігура, так і складне ціле, наприклад, площа міста.

5. Органічний малюнок відрізняється тим, що художник віддає в ньому перевагу органічно природним формам прагнучи зобразити, наприклад, дерева, людину, тварин і т. д.

6. Перераховуючий малюнок - в ньому зображуються різні об'єкти, які важко об'єднати яким-небудь зв'язком, часто зв'язок не простежується, це можуть бути окремі деталі або предмети.

7. Декоративний малюнок зазвичай підпорядкований передачі кольору, та являє собою які-небудь візерунки, орнаменти, прикрашання і т.д.

8. Імажінарний малюнок зазвичай містить який-небудь сюжет, запозичений з книги, окремий персонаж, також з книги або власної фантазії і т.д.

Класифікація малюнків за Г. Рідом та психологічних типів за К.Г. Юнгом представлена в таблиці.

Таблиця

Класифікація малюнків

Мислительний тип	Тип особистості	Вид малюнку
	екстраверт інтроверт	перераховуючий органічний
Чуттєвий (емоційний)	екстраверт інтроверт	декоративний імажинарний
Відчуваючий (сенсорний)	екстраверт інтроверт	емфатичний гаптичний
Інтуїтивний	екстраверт інтроверт	ритмічний структурний

Опис психологічної типології К. Г. Юнга

1. Ектравертований мислительний тип – перераховуючий малюнок - зображення кількох предметів знаків які не пов'язані спільним сюжетом, тобто просте перерахування. Розумні люди, що діють виходячи з інтелектуально обміркованих мотивів з орієнтацією на факти загально визнані ідеї, що йдуть від традицій, виховання, освіти. Мислення їх позитивно, веде до нових фактів або відповідає загальним концепціям розрізненого матеріалу. Судження зазвичай синтетичне. Як правило, накопичення емпіричних даних "не переривається" до кінця, а пояснення

зводиться до якоїсь загальної інтелектуальної формулі, де все залежить від широти даної формули. Якщо вона широка, то це реформатор, громадський обвинувач, очищувач вдач, проповідник серйозних нововведень; якщо вузька, то може стати буркотуном і самовдоволеним критиком, який себе та інших хотів би "втиснути" в свою схему.

Почуття людей цього типу підтримують інтелектуальну установку і пристосовуються до неї. Особливо пригнічується функція почуттів, що приводить до формули "мета виправдовує засоби". Наскільки широкий розмах індивідуальної самопожертви, настільки дріб'язкові, консервативні, підозрілі бувають почуття.

2. Екстравертований відчуваючий тип – емфатичний малюнок - прагнення до передачі атмосфери до безпосереднього прояву відчуттів. У людей цього типу критерій цінності - та чи інша сила відчуттів. Найбільш сильно витісняється інтуїція, надмірно розвинене об'єктивне почуття факту. Найчастіше це чоловіки для яких відчуття є конкретний прояв життя, та її повноти. Людина захоплена діяльністю, без схильності до рефлексії, та властолюбних намірів. Основні тенденції – від грубого шукача насолод до рафінованого естета. Витиснена інтуїція може розвиватися в фантазії ревнощів, або стан страху, фобії, нав'язливих симптомах. Захворювання неврозом найважче лікувати розумним способом. Для усвідомлення чого-небудь необхідні часто афективні натиски.

3. Екстравертований чуттєвий тип - декоративний малюнок.

Тип, найбільш часто зустрічається серед жінок, які керуються почуттями, погодженими з загальнозначущими цінностями, що особливо сильно проявляється у виборі об'єкта любові: "любить гідного неї чоловіка", який відповідає її розумним вимогам. Те, чого не відчувають, не можуть і осмислити: "Я не можу так думати, тому що не відчуваю цього". Почуття часто втрачають особистий характер в орієнтації на загальноприйняте.

4. Екстравертований інтуїтивний тип – ритмічний малюнок - зображення рухомих об'єктів.

Мислення, відчуття, почуття людей цього типу витісняються інтуїцією, за допомогою якої людина прагне досягнути найбільших можливостей. Інтуїція – це

засіб, який діє автоматично тоді, коли жодна з інших функцій не здатна відкрити вихід з положення. Часто об'єкти представляються перебільшено цінними, звичайно тоді, коли вони необхідні для вирішення ситуації, але, відслуживши свою службу, вони втрачають будь-яку цінність і відкидаються як обтяжливий придаток. Володіють тонким чуттям того, що зароджується і має бути. Поки існує яка-небудь можливість, вона прикута до неї "силою року". Мало рахується з благополуччям навколишнього середовища. Фізичний стан оточуючих, як і її власний, не є вагомим аргументом. Володіє власною моралью, розбіжної із загальноприйнятою. Охоче береться за професії, що дозволяють розвинути її здібності.

5. Інтровертований мислительний тип – органічний малюнок - зображення органічних форм: рослин, тварин, людини.

Мислення даного типу орієнтовано на суб'єктивний чинник. Факти збираються тільки як засіб доказів, а не самі по собі. Цінності пов'язані з розвитком суб'єктивної ідеї первісного символічного образу, сприйманого внутрішнім поглядом. Хоче побачити факти так, як вони заповнюють рамки її ідеї, що претендує на "оригінальність". Зазвичай повністю відкидає об'єкт, так що інша людина може відчувати себе зайвою, непотрібною або відкинутою. Тип залишається нормальним доти, поки "Я" відчуває себе нижче рівня несвідомого, поки почуття розкривають щось більш високе і владне, ніж "Я". В іншому випадку народжується підозрілість, перехідна в неврастенію, анемія як наслідок жорстокої боротьби із супротивниками, де будь-які засоби хороші.

6. Інтровертованний відчуваючий тип - гаптичний малюнок. Зображення відчуттів, що йдуть з зсередини - "болить вухо", "болить голова" і т.п.

Орієнтується на те, що відбувається переважно в даний момент і на суб'єктивну інтенсивність відчуттів, викликаних об'єктивним роздратуванням, тобто між об'єктом і відчуттям немає пропорційних відносин, вони суб'єктивні. Ззовні не можна передбачити, що на нього справить враження, а що ні. З легкістю ставить питання, для чого існують люди, чому об'єкти мають право на існування. Відрізняється дивиною, суб'єктивністю вчинків. На оточуючих даний тип діє приголомшливо, зводячи все до деякої "правильної" формули, нормативу

суб'єктивного змісту, '"щоб не виділялися" і трималися в належних межах. Такі люди можуть дозволяти керувати собою, за що мстяться посиленим опором і впертістю, в деяких випадках стаючи жертвою агресивності і владолюбства з боку інших внаслідок своєї початкової безневинності. При відсутності художніх здібностей самовираження, враження йдуть вглиб, а при їх наявності виражаються архаїчними і банальними, повсякденними фразами. Найбільш сильно витіснена інтуїція, що має екстравертований і архаїчний характер.

7. Інтровертований чуттєвий тип - імажинарний малюнок - зображення персонажів, запозичених з літератури, фантазії, що відрізняються оригінальністю самовираження.

Постійно шукає образи, що не зустрічаються в дійсності. Прагне до внутрішньої інтенсивності, для якої об'єкти, найбільше, дають внутрішній поштовх. Глибину цього відчування можна лише гадати, але ясно збагнути її не можна. Воно робить людей мовчазними, важкодоступними, які, подібно мімози, "згортаються" від грубості. Для оборони висуває негативні судження, почуття або вражаючу байдужість. Основоположні ідеї: Бог, свобода, безсмертя мають цінність почуття. Щоб передати все багатство почуття, хоча б приблизно, потрібна надзвичайна поетична або художня виразність. Якщо ж почуття спотворюються егоцентризмом, то більше всього стає стурбованою своїм "Я" і несимпатичною. Інтровертованному відчуванню протистоїть примітивне мислення, яке перебуває в рабській залежності від фактів, відрікається від усього традиційного. Трапляється, що люди цього типу відчувають буквально відчуття паралізованості від напористої емоції, або різке холодне відображення може вразити співрозмовника в саме вразливе місце. Якщо почуття зайняті чимось більш високим, ніж егоцентричним "Я", людина залишається в нормі. При домінуванні "Я" починає відчувати, "що думають інші", підозрюючи їх у всілякій ницості, в замисленні зла, інтригах і підбурювання.

8. Інтровертований інтуїтивний тип - структурний малюнок – зображення деякого цілого, що складається з частин, що відображає його загальний устрій, переважно один ізольований предмет.

Інтуїція цього типу направлена на внутрішні суб'єктивні образи. Ставиться з увагою до змін об'єкта з живим співчуттям, спостерігаючи особливості зміненого об'єкта. Зазвичай тип містика, мрійника і провидця, з одного боку, фантазера і художника - з іншого. Поглиблення інтуїції тягне за собою часто віддалення від дійсності, і людина стає загадкою для свого найближчого середовища. Якщо це художник, то його мистецтво підносити речі, які бувають одночасно і значними і банальними, прекрасними і недоладними, піднесеними і вигадливими. Якщо він не художник, то часто буває невизнаним генієм, бездіяльно безнадійною величиною, чимось на зразок мудрого напівдурня, фігурою для "психологічних романів". На несвідомому рівні цей тип набуває компенсуючих рис «відчуваючого екстраверта». Звідси – надмірна прихильність до чуттєвого враження.

Додаток Б.6

Графічна методика «Малюнок чоловіка і жінки» (за Н. М. Романовою)

Інструкція: "Намалюйте чоловіка і жінку", питання залишаються без уточнень.

Матеріал: аркуш паперу формату А4, кольорові олівці.

Інтерпретація

Основні гендерні установки:

1. Установка ОПОРА діагностується у випадках, коли зображені фігури сумірні, адекватно промальовані відповідно статті, немає явних переваг в деталізації того чи іншого персонажа, зображені тримають один одного за руки, що символізує спаяність, єднання, фігури як би спираються один на одного і знаходять у цьому союзі підтримку. Так малюють зазвичай діти з хороших сімей. Автори таких малюнків надають важливого значення дружнім відносинам, емоційний компонент відносин переважає над фізичним, установка на партнера. Немає агресії до протилежної (або своєї) статі. Позитивні уявлення про взаємини людей тієї ж та протилежної статі, емоційне прийняття.
2. Протилежна установка - ІЗОЛЯЦІЯ представлена малюнками на яких хтось із персонажів відвернувся від іншого, або обидва дивляться в різні боки, стоять спиною один до одного, або один дивиться в спину іншому. Це говорить про наявність відкидання, конфлікту, фрустрацій у гендерних відносинах. Якщо обидві фігури зображені в профіль, можна з упевненістю діагностувати глибокі емоційні фрустрації, переживання, конфлікти.
3. Установка СПІВРОБІТНИЦТВО - фігури намальовані зайнятими якою-небудь спільною діяльністю, потрібно звернути увагу на характер діяльності і диспозиції фігур.
4. Установка НЕЗАЛЕЖНІСТЬ - зображення людських фігур в анфас, на відстані один від одного, в малюнку немає чіткої емоційної виразності. Між фігурами існує дистанція, або вони просто стоять поруч, але не взаємодіють один з одним. Так малюють емоційно стримані люди, можливо наявність проблем, пов'язаних з реалізацією зацікавленості у стосунках.
5. Установка ТЯЖІННЯ - установка, коли фігури звернені обличчям один до

одного, що свідчить про дуже велику зацікавленість. Автор малюнка відкритий для спілкування, шукає його. Як правило, в таких випадках присутня значна сексуальна мотивація та психологічна зацікавленість.

6. Установка ІНДИФЕРЕНТНІСТЬ - погано промальована стать, "механічні" чоловічки. Характерна репрезентація для інтровертованих особистостей, шизоїдів. Зустрічається у підлітків з несформованою гендерною установкою.

7. Якщо на малюнку зображена бійка, персонажі замахуються один на одного, явно виражене протиставлення статей, то діагностується установка АГРЕСІЯ.

Додаток В

Тестові методики

Додаток В.1

Методика «Самооценка психологической адаптивности»

Инструкция. Если вы безусловно согласны с утверждением, напишите ответ «да», если не согласны, напишите ответ «нет».

Опросник

Группа А

1.Я часто испытываю тягу к новым впечатлениям.

2.Мне нравится работа, которая требует быстрого и частого переключения с одной операции на другую, с одного дела на другое.

3.Я могу быстро перейти от покоя (отдыха) к интенсивной деятельности.

4.Я быстро схожусь с новыми людьми.

5.Я быстро засыпаю и пробуждаюсь.

6.Я быстро осваиваюсь в новой обстановке, включаюсь в новое для себя дело.

7.Мне нравится, когда на работе появляются новые люди.

8.Я люблю бывать в новом для себя обществе.

9.Мне приходится слышать от окружающих и друзей, что я человек очень деятельный и подвижный.

10.Новый для меня учебный материал я обычно запоминаю и усваиваю очень быстро, хотя иногда способен так же быстро его забывать.

Группа Б

11.Я не люблю заводить новых знакомств.

12.Мне очень трудно расстаться с какой-либо мыслью, в которую я когда-то поверил, хотя много убедительных доводов против этой мысли.

13.Новые навыки в какой-либо деятельности, новые привычки формируются у меня медленно, но зато усваиваются очень прочно.

14.Меня иногда называют флегматичным (или упрекают в медлительности).

15.Я не люблю подвижных игр.

Обработка и интерпретация результатов

Найдите сумму положительных ответов на утверждения группы А (с 1 по 10). Далее аналогичным образом найдите сумму положительных ответов на утверждение группы Б (с 11 по 15). Затем из первой суммы нужно вычесть вторую. Данный показатель и будет свидетельствовать о степени вашей психологической гибкости в процессе деятельности.

Уровни социально-психологической адаптивности:

8-10баллов -высокий;

6-7 баллов - выше среднего;

5 баллов - средний;

3-4 балла - ниже среднего;

2-3 балла - низкий.

Додаток В.2

Методика «Диагностика принятия других (по шкале Фейя)»

Инструкция. Внимательно прочитайте (прослушайте) суждения опросника. Варианты ответов по всем суждениям даны на специальном бланке. Если вы считаете, что суждение верно и соответствует вашему представлению о себе и других людях, то в бланке ответов напротив номера суждения отметьте степень вашего согласия с ним, используя предложенную шкалу:

практически всегда; часто; иногда; случайно; очень редко.

Бланк ответов

Ф.И.О._____

Возраст _____

Пол_____

Опросник

1.Людей достаточно легко ввести в заблуждение.

2.Мне нравятся люди, с которыми я знаком(а).

3.В наше время люди имеют очень низкие моральные принципы.

4.Большинство людей думают о себе только положительно, редко обращаясь к своим отрицательным качеством.

5.Я чувствую себя комфортно практически с любым человеком*.

6. Все, о чем люди говорят в наше время, сводится к разговорам о фильмах, телевидении и других глупых вещах подобного рода.

7.Если кто-либо начал делать одолжение другим людям, то они сразу же перестают уважать его.

8.Люди думают только о себе.

9. Люди всегда чем-то недовольны и ищут что-нибудь новое.

10.Причуды большинства людей очень трудно вытерпеть.

11.Людям определенно необходим сильный и умный лидер.

12.Мне нравится быть в одиночестве, вдали от людей.

13. Люди не всегда честно ведут себя с другими людьми.

14.Мне нравится быть с другими людьми*.

15.Большинство людей глупы и непоследовательны.

16.Мне нравится быть с людьми, чьи взгляды отличаются от моих*.

17.Каждый хочет быть приятным для другого*.

18.Чаще всего люди недовольны собой.

Обратные суждения отмечены звездочкой(*).

Обработка и интерпретация результатов

Подсчитывается сумма баллов, набранная испытуемым.

60 баллов и больше - высокий показатель принятия других;

45-60 баллов - средний показатель принятия других с тенденцией к высокому;

30-45 баллов - средний показатель принятия других с тенденцией к низкому;

30 баллов и меньше - низкий показатель принятия других.

Додаток В.3

Методика «Диагностика враждебности (по шкале Кука — Медлен)»

Инструкция. Внимательно прочитайте (прослушайте) суждения опросника. Варианты ответов по всем суждениям даны на специальном бланке. Если вы считаете, что суждение верно и соответствует вашему представлению о себе и других людях, то в бланке ответов напротив номера суждения отметьте степень вашего согласия с ним, используя предложенную шкалу: 6 – обычно; 5 – часто; 4 – иногда; 3 – случайно; 2 – редко; 1 - никогда.

Опросник

1.Я часто встречаю людей, называющих себя экспертами, хотя они таковыми не являются.

2.Мне часто приходилось выполнять указания людей, которые знали меньше, чем я.

3.Многих людей можно обвинить в аморальном поведении.

4.Многие люди преувеличивают тяжесть своих неудач, чтобы получить сочувствие и помощь.

5.Временами мне приходилось грубить людям, которые вели себя невежливо по отношению ко мне и действовали мне на нервы.

6.Большинство людей заводят друзей, потому что друзья могут быть полезны.

7.Часто необходимо затратить много усилий, чтобы убедить других в своей правоте.

8.Люди часто разочаровывали меня.

9.Обычно люди требуют большего уважения своих прав, чем стремятся уважать права других.

10.Большинство людей не нарушают закон, потому что боятся быть пойманными.

11.Зачастую люди прибегают к нечестным способам, чтобы не потерять возможной выгоды.

12.Я считаю, что многие люди используют ложь, для того чтобы двигаться дальше.

13.Существуют люди, которые настолько мне неприятны, что я невольно радуюсь, когда их постигают неудачи.

14.Я часто могу отойти от своих принципов, чтобы превзойти своего противника.

15.Если люди поступают со мной плохо, я обязательно отвечаю им тем же, хотя бы из принципа.

16.Как правило, я отчаянно отстаиваю свою точку зрения.

17.Некоторые члены моей семьи имеют привычки, которые меня раздражают.

18.Я не всегда легко соглашаюсь с другими.

19.Никого никогда не заботит то, что с тобой происходит.

20.Более безопасно никому не верить.

21.Я могу вести себя дружелюбно с людьми, которые, по моему мнению, поступают неверно.

22.Многие люди избегают ситуаций, в которых они должны помогать другим.

23.Я не осуждаю людей за то, что они стремятся присвоить себе все, что только можно.

24.Я не виню человека за то, что он в своих целях использует других людей, Позволяющих
ему это делать.

25.Меня раздражает, когда другие отрывают меня от дела.

26.Мне бы определенно понравилось, если бы преступника наказали его же преступлением.

27.Я не стремлюсь скрыть плохое мнение о других людях.

Обработка и интерпретация результатов

Ключ

Шкала цинизма: 1 2 3 4 6 7 9 10 11 12 19 20 22

Шкала агрессивности: 5 14 15 16 21 23 24 26 27

Шкала враждебности: 8 13 17 18 25.

Варианты ответа:

1- обычно; 2 – часто; 3 – иногда; 4 – случайно; 5 – редко; 6 - никогда.

Баллы: 6 5 4 3 2 1

Интерпретация результатов для шкалы цинизма:

65 баллов и больше - высокий показатель;

40-65 баллов - средний показатель с тенденцией к высокому;

25-40 баллов - средний показатель с тенденцией к низкому;

25 баллов и меньше - низкий показатель.

Интерпретация результатов для шкалы агрессивности:

45 баллов и больше - высокий показатель;

30-45 баллов - средний показатель с тенденцией к высокому;

15-30 баллов - средний показатель с тенденцией к низкому;

15 баллов и меньше - низкий показатель.

Интерпретация результатов для шкалы враждебности:

25 баллов и больше - высокий показатель;

18-25 баллов - средний показатель с тенденцией к высокому;

10-18 баллов - средний показатель с тенденцией к низкому;

10 баллов и меньше - низкий показатель.

Додаток Г

Малюнки на теми:

«Я до проходження групи АСПН», «Я після проходження групи АСПН»

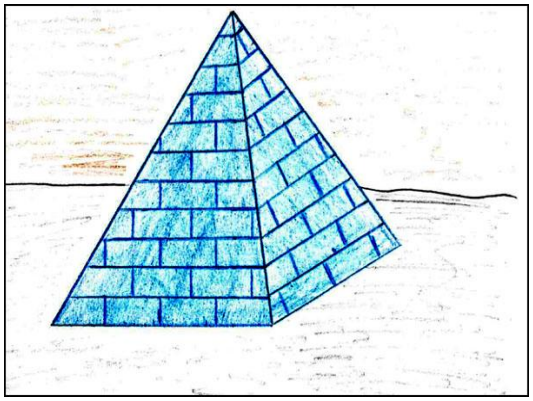

Рис. Г.1. Я до проходження групи АСПН

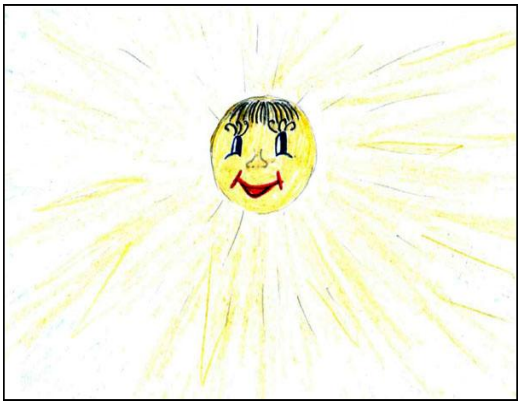

Рис. Г.2. Я після проходження групи АСПН

Рис. Г.3. Я до проходження групи АСПН. Я після проходження групи АСПН

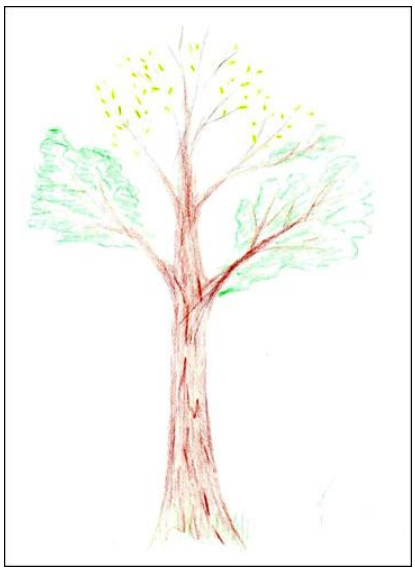

Рис. Г.4. Я до проходження групи АСПН

Рис. Г.5. Я після проходження групи АСПН

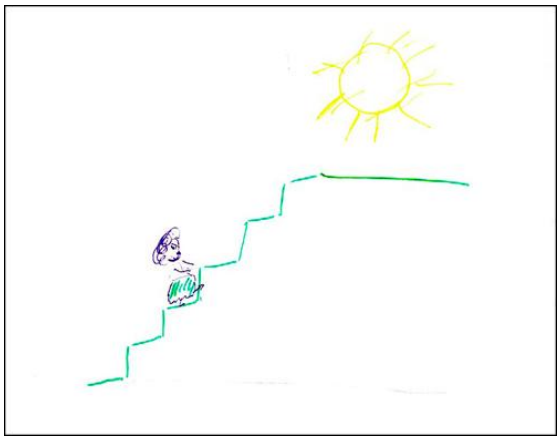

Рис. Г.6. Я до проходження групи АСПН

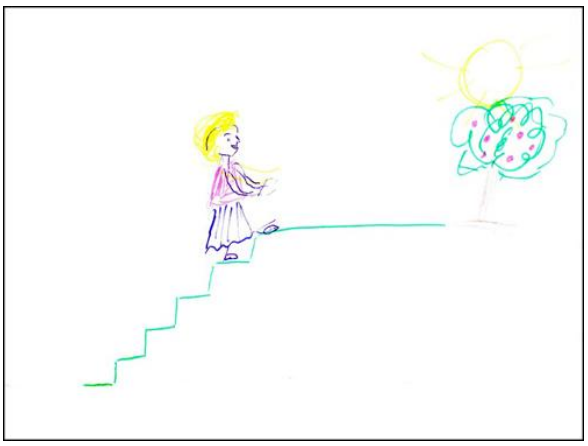

Рис. Г.7. Я після проходження групи АСПН

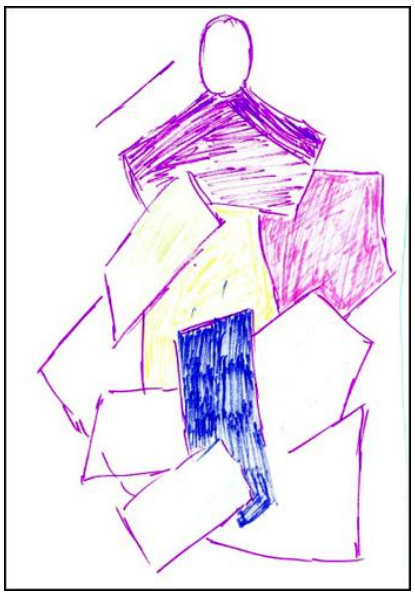

Рис. Г.8. Я до проходження групи АСПН

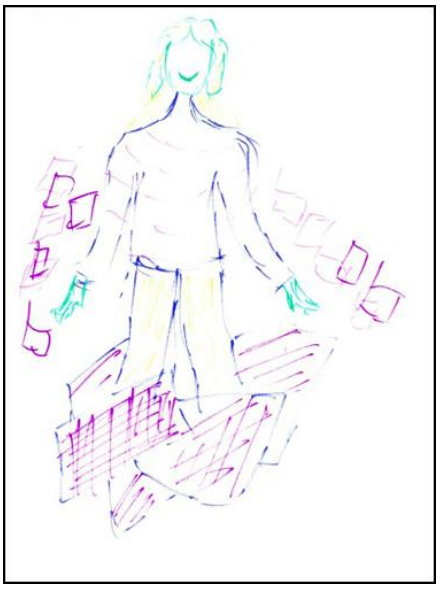

Рис. Г.9. Я після проходження групи АСПН